

A RÉGI MAGYAR NEMES

ÉSZREVÉTELEK

GRÜNWALD BÉLA »A RÉGI MAGYARORSZÁG« CZIMÜ MUNKÁJÁRA.

IRTA

MOCSÁRY LAJOS.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1889.

Ára 2 frt 40 kr.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Nem mindennapi tünemény irodalmunk terén az a siker, melyet GRÜNWALD BÉLA «A régi Magyarország» czimű művével aratott. S a siker érdeme egészen az ő sajátja, nem a tárgyé, melylyel foglalkozik. A kor, melyet rajzol, történelmünknek legsilányabb, legérdektelenebb szakasza; kelletlenül foglalkoztak vele mindekkoráig a történetírók, sebesen lapozott rajta végig az olvasó. Ama korszakba csak úgy nézünk vissza, mint a borzasztó mélységbe, melyet szerencsésen átugrottunk, de miután egy század meg egy darab nem annyi, mint csak is egy percz a nemzet életében, búsan tekinthetünk vissza a hosszú időre, melyet haladásra s fejlődésre fölhasználni tőlünk megtagadtatott.

Mivel tudott GRÜNWALD BÉLA az érdektelen tárgy leírásába életet önteni? Szellemes ember írhat szellemesen bármiről, ezt látjuk eleget. Itt azonban tagadhatlanul mélyebb és általánosabb hatásról van szó. GRÜNWALD BÉLA nagy eszmebőséggel rendelkezik, irálya kissé hideg és kimért, de kétségtelenül tömör és választékos, bő tanulmányozásáról tesz bizonyságot közokmányoknak és egykorú íróknak s e tanulmány fölhasználása, valamint a tények és adatok csoportosítása körül nagy ügyességet tanusít. Ezenkívül érdeket ad a munkának a tárgykezelés sajátságos modora is. Mi az

a könyv voltaképen? Nem történelem, habár tartalma egészen történelmi, nem is korrajz a szó teljes értelmében, egy és egynegyed századot egy vászonra lefesteni nem lehet, bármi ügyesen tud is GRÜNWALD BÉLA száguldozni a tág keretben hol előre, hol hátra. Talán irányregény vagy nagyobbszabású röpirat? Nem volna képtelenség akár egyiknek, akár másiknak mondani. MACAULAY híres műve, «Angolország történeté»-re mondá egy szónok a parlamentben: it is a beautiful romance; SZÉCHENYI ISTVÁN országrendítő munkáit nagy röpiratoknak hallottuk már nevezni; GRÜNWALD BÉLA maga sem vehetné hát rossz néven, ha művét ezeknek sorába igtatnók, habár megkimélve őt azon ízetlen bóktól, hogy magában MACAULAY-t és SZÉCHENYI-t egyesíti. A «Régi Magyarország» történelem is, korrajz is, irányregény sőt röpirat is, s e sokoldalúság nem kis adalékkal járul olvasásának vonzóvá tételéhez.

Hatásának legfőbb oka azonban abban rejlik, hogy a munka, habár ama barokk korszaknak avas obscuritásaival (mint KOSSUTH egykor mondani szerette) foglalkozik, actualis értékkel bir, napirenden levő nagyérdekű politikai kérdéseket tárgyal s a történelmi keret csak illustratiókat szolgáltat eszméinek fejtegetéséhez s olyformán járul azoknak kidomborításához, mint midőn némely képíró rococo öltözetet ad genre- és jellemfestményeinek alakjaira. A közönség azt mondja: Grünwald Béla egy szép könyvet írt a democratia mellett, egy szép könyvet írt a nemzeti politika mellett; mint ilyen szerepel és tett szert nagy jelentőségre a «Régi Magyarország».

Ő maga ellenben nagy gonddal igyekszik formailag kerülni a napi politikára való minden egyenes vonatkozást, a tudományosság színvonalán akar maradni szigorúan, e törekvése azonban nem sikerült. Az «állam nagy céljának

és nagy feladatainak» fáradhatlan hangoztatója áll előttünk a «Régi Magyarország» minden sorában, ki ugyanoly közvetlenséggel és egyszersmind procrustesi kegyetlenséggel használja ki a történelem kimeríthetlen tárházát, mint ha vezérczikket írna vagy országgyűlési beszédet mondana a napi politika tárgyairól. Ezen érdes polemikus modor és hang nem illik be egy szigorúan tudományos munka keretébe. A történetírásnak bizonyos neme nem tartózkodik a bővebb reflexióktól s politikailag mozgalmas időkben a történetírók nagy részénél e tekintetben túltengés tapasztalható, példa rá Horváth Mihály, de Grünwald Béla túl tesz e tekintetben mindenkin; az ő munkája, úgy szólván, csupa reflexiókból álló történetírás, történelem történetek nélkül.

Ismerjük mindnyájan, korábbi működéséből, mily fáradhatlanúl és mondhatnók megátalkodottsággal hirdeti Grünwald Béla úton-útfélen a központosítás egyedül üdvözítő tanát; mennyire ügyekszik azt idealis magaslatra helyezni; mennyire üldözi minden alkalommal az önkormányzatot, azon formákban t. i., melyekben nálunk megvalósult s megfogyva bár de törve nem, még mindig él közöttünk, megyén és protestans egyházban; ismerjük azokat a rokon- és ellenszenveket is, melyekkel bizonyos néprétegek iránt viseltetik. Neki újabb tér s bővebb anyag kellett ismeretes részleteinek fejtegetéséhez. Nem éri be azzal, mit a concret viszonyok vagy az időről-időre megujuló közigazgatási és nemzetiségi viták alkalomként nyújtanak; előveszi a múltat is, hogy azután valóban dúskálhasson tárgyban és alkalomban. Nekem úgy látszik, hogy Grünwald Béla különösen azért lépett a történelmi tüzetesebb tanúlmányozás terére, mivel azt reménylette, hogy kézzelfogható csalhatatlan adatokkal megrakodva térhet

majd onnan vissza s teljes evidentiába fogja állíthatni azt a tényt, hogy az a rettenetes állapot, melybe Magyarország a szatmári békekötés után sülyedett, egyenesen a megyerendszernek s némi részben a protestáns autonomiának tulajdonítandó, illetőleg azoknak az embereknek, azoknak az osztályoknak, melyek csinálták, nagy részben amaz institutiók keretében, a nemzetnek másfél száz éves egész politikai életét. És csakugyan a rendi alkotmánynyal vagy rendiséggel foglalkozik munkájának kilencz tized részén át.

De én úgy látom, hogy GRÜNWALD BÉLA a múlt elleni harczában törököt fogott. S ennek bevallása nyilatkozik azon tényben, hogy a lajstromban, melyben a múlt századbeli nemzeti sülyedés okait fölsorolja, a rendi alkotmány hatása csakis mint egy item szerepel; igaz, hogy ezzel a tétellel foglalkozik kiválóan, de ott a hol az egész munka themáját előadja, egyenrangú tételül nevez meg más tényezőket is, olyanokat, melyeknek fontossága mellett a rendiség hatásának súlya eltörpül vagy egyenesen elenyészik. Elég kimondani e szót: «az idegen és ellenséges királyság s az Ausztriához való viszony» s írhat bárki könyveket annak bebizonyítására, hogy a rendi alkotmány s a nemzetnek saját léhasága volt oka mindennek. A nemzeti öntudatba ment át annak ismerete, hogy ki volt és mi volt annak az oka, hogy a nemzet ily nyomorult korszakot volt átélni kénytelen; e tényezőre mutatva, nyugodt lélekkel elmondhatja a nemzet, mit egy távozó pénzügyminiszterünk mondott: «ez volt az én végzetem, de nem bűnöm».

Ez, nézetem szerint, a GRÜNWALD BÉLA könyvének genesise. A kiindulási pontnak s az egész munkatervnek természete ragadta azon túlzásokra, melyekbe birálatában ment. GRÜNWALD BÉLÁ-t távolról sem elégíti ki a közigazgatási központosításnak az a mérve, melyben nálunk már

helyet foglalt; törekvéseinek legfőbb tárgya az úgynevezett állami közigazgatás behozatala, a tisztviselők választásának eltörlése; hasonlóképen az állami közoktatás behozatala s a felekezetek iskolai önkormányzatának eltörlése. Az a régi megye még mindig megvan, az egyházi, nevezetesen a protestans autonomia még mindig itt lábatlankodik. S a megye folytonosan a múltra hivatkozik, úgy gerálja magát, mint a kinek érdeme az alkotmánynak, sőt a magyar nemzetiségnek megmentése. A míg a nemzet ebben a hitben él, addig a megyével végezni nem lehet. Irtsuk ki hát ezt a hitet gyökerestől; kerüljük meg a várat, melyet eddig homlokban támadva, bevenni nem lehetett; mutassuk ki, hogy az a híres megyei autonomia a múltban nem volt egyéb, mint egy «nyomorúság». Kerítsünk a dolognak kissé nagyobb feneket, mutassuk ki, hogy a megyei institutio a rendiségnek volt quintessentiája; támadjuk meg ebben a formában, varrjuk a rendiség nyakába a régi Magyarország egész nyomorúságát, ha mindjárt az osztrák absolutismus kimentésével is. De ez nem elég; le kell festeni azokat az embereket is, kik a megyerendszert megteremtették és annak keretében vezették a nemzet közéletének legnagyobb részét; ki kell mutatni, kik és mik voltak annak a gentrynek elődei, mely még most is szeretné azt követelni magának, hogy a megye az ő patrimoniuma legyen s még most is űzi benne a sógor-komaságot. És ennek az osztálynak még most is van bizonyos tekintélye és népszerűsége. Mutassuk ki, hogy azok a híres, még mindig oly nagyratartott táblabírák nem voltak egyéb, mint egy bárgyú, tudatlan és jellemtelen — igenis jellemtelen — faj, melyben nem volt nemzeti érzület, nem volt hazafiság, mely előtt nem volt semmi szent, csak az osztályérdek, mely afféle kéz-kezet-mos módon honosította meg az igazságszolgáltatás

és közigazgatás terén a corruptiót s okozta «az erkölcsi szempontok háttérbe vonulását s a hatósági élet példátlan elvadulását». — A protestánsok is szeretik úgy gerálni magukat, mint ha valami különös és kiváltságolt hazafiak volnának, kik a múltban a szabadságnak és alkotmányosságnak kiváló szolgálatokat tettek. Ők akadályozták meg az újabb időben «az állami közoktatás behozatalát, mely nélkül a magyar állam consolidatiója lehetetlen». Mutassuk ki, hogy nekik is van a multban rovásuk, «elidegenedtek az államtól» és az alkotmányt fölforgató II. József császárnak «hű és odaadó szövetségesei lettek».

Ime a kiindulási pont és munkaterv. Sokat megmagyaráz és tán ki is ment az ügyszeretet, a védelemben való buzgalom, de GRÜNWALD BÉLA túlságosan sokat engedett meg e czímen magának s a czélon is túl lőtt. A mit a rendi alkotmány, a megye s a nemesség megrovására fölhoz, a maga egész súlyával esik az egész nemzetre s az egész nemzetnek válik oly kemény és szeretettelen birálásává, milyenben ritkán részesítette még legkonokabb ellensége is.

De különben is van valami visszásság és szélmalom elleni harczszerű a múltnak ezen beható és mindent tűhegyre vevő éles bírálatában. Az álláspont, melyet GRÜNWALD BÉLA a maga tárgykezelésében elfoglal, meghaladottnak tekinthető. 1848 előtt, midőn még tényleg fenállottak a múlt századbeli viszonyok, inkább helyén lehetett bármi kíméletlen ostromlás, mert tényleges állapot volt, a mi ma már csak történelem. B. EÖTVÖS JÓZSEF-nek is rossz néven vette, de megbocsáthatta a közvélemény azt a túlságos és irányzatos kiszínezést, melylyel a «Falu jegyzője» czímű regényében a fennálló intézményeket pelengérre állította. Akkor még erősen álló intézmény volt az, a mi ellen intézett erős és egyenes támadást. Ma, negyven évvel a kor-

szakot alkotó 1848 után, azoknak az állapotoknak nincs többé semmi actualitási erejük, tökéletesen visszavonultak a történelem birodalmába s bizonyos tekintetben igénybe vehetik a szabályt: de mortuis nil nisi bene. Ki gondol most arra, hogy állítsuk vissza a rendi alkotmányt? A feudalismus, a rendi alkotmány res judicata; elrettentő például nem szükséges többé a multat oda állítani, vagy ha teszszük is ezt, nehogy elveszszenek a historia vitæ magistra tanúságai, tehetjük egészen más modorban, mind tették akkor, midőn még a régi rendszertől való szabadulásról volt szó s nem szükséges oly módon tenni, mely szerint azután gyerekestül öntjük ki a fürdőt.

Mert van egy dolog, melyről megfeledkezni nem szabad. Azt a több mint száz éves korszakot nem lehet kitörölni a nemzet történetéből. Mit tettünk vagy mulasztottunk annyi idő alatt; mennyiben tanúsított a nemzet hűséget önmaga iránt; mennyiben tanúsított tehetséget és tetterőt; mennyiben járult az emberiség javának előmozdításához — ez mind bevezettetik abba a számlába, melyet kiállít számunkra a világtörténelem s a világ közvéleménye. És bármilyenek voltak is azok a nemzedékek, nem lehet őket megtagadni, mint legközelebbi elődeinket; a XVIII. századbeli czopfos táblabiró és patkányprémes consiliarius ősünk csakúgy mint a kaczagányos honfoglaló. A múltért, azért, mit elődeink műveltek, a felelősséget magunkról, nemzetül, elhárítani nem lehet; hiába akarjuk tolni egyes osztályokra, hiába állunk magunk is azok sorába, kik ezeket kárhoztatják, solidaritásban vannak mindazok, kik a nemzethez tartoznak, a történelem itélőszéke előtt. De épen azért helytelenül járunk el, ha a számlát önmagunk terheljük, ha multunkat magunk befeketítjük; és nem nagy szeretetetre mutat a nemzet iránt, ha valaki annyira szereti

saját eszméit és nézeteit, hogy minden áron érveket keresve azoknak támogatására, magának a nemzetnek jó hírnevét koczkára tenni nem kételkedik.

Egyébiránt, a távolság kéklő ködében eltünnek azok a zord sziklák és rút vízmosások, melyek oly kellemetlen benyomást tesznek a közelből szemlélőre s a hegység körvonalai még tetszetős háttért is képezhetnek a láthatáron. Nem csoda, ha Széchenyi István és kortársai borzadva néztek szét abban a kietlen útvesztőben, melybe a nemzet jutott s azon voltak, hogy belőle, mint valami dögleletes levegőjű elátkozott helyből, minden áron s minél előbb kivezessék. Ma, egy kisebb és jobb légkörű vidék magaslatáról nyugodtabban s szelidebb érzésekkel tekinthetünk vissza a pusztába, melyben tévelyegtünk s nagyobb tárgyilagossággal itélhetünk dolgok és emberek fölött, mint akkor a rohamos menekülés idejében. Keveset találunk kétségtelenül, minek szemléleténél megnyugvással vagy épen szívesen mulathatnánk, de higgadtabban véve mindent fontolóra, mégis elmondhatjuk, mit Jókai mondott valahol: magyar, ne szégyeld magad!

A Grünwald Béla által rajzolt korszak egyhangú történetei közt két kimagasló pont: a híres «Moriamur» s a II. József intézkedései ellen való visszahatás. Harmincz éven át pihenve a kuruczháborúk után, de távolról sem heverve ki a századokon át történt nagy vérvesztést, nagy erőfeszítésre s hősies áldozatkészségre látjuk a nemzetet újra képesnek, melyet ez alkalommal, nem maga számára ugyan, de fényes siker koronázott. Nisi utile sit quod feceris, stulta est gloria — ezt mondhatnók. A csakhamar azután elnémetesedni kezdő nagy urak lovagias felbuzdulása túláradazó loyalitási áramlatot teremtett, a kurucztraditiók háttérbe szorultak; a nemzetet nem bántották, de bánni

tudtak vele s azért kész volt az ingét is odaadni. Nem volt érte köszönet, de az idealismus, melyet ez alkalommal tanusított, jól állott a magyarnak s az erély, melyet kifejtett, több volt, mint a mit annyi érvágás után tőle akkor várni lehetett volna. Fél század múlt el azután, míg újra cselekedni van alkalmunk látni a mély tespedésbe merült nemzetet. GRÜNWALD BÉLA minden áron semmire akarja leszállítani a József császár ellen támadt mozgalom s az 1790-iki fölbuzdulás értékét; azt mondja, hogy az egyenesen a reactio műve volt. Ha úgy volna is, ha nem volna is képtelenség reactionariusnak bélyegezni az alkotmányosság megmentésének művét, még akkor is méltó tárgya lehetne dicsekedésünknek a tanusított erély, mert bármi lassan ment is bele a nemzet a mozgalomba, ez végre is oly alaposnak mutatkozott, hogy II. Józsefet rendeletének visszavételére, egész élete művének összezúzására kényszerítette. Ezt tőlünk GRÜNWALD BÉLA elvitatni nem képes.

Események dolgából ez minden, mit ama korszakból fölmutatni képesek vagyunk s oly hosszú idő alatt ez bizony édes kevés. A Martinovics-féle összeesküvés nem volt szerves összefüggésben a közérzülettel s azért, mint GRÜNWALD BÉLA mondja, jelentéktelen episod maradt, csak a Thugut-féle buta reactio s zsarnokság fújta föl tragikus eseménynyé. Az 1790-iki nagy mozgalom után, miután ez concret czéljait elérte, épen abban az időben, melyben, Berzsenyiként, «forrott a világ bús tengere», a franczia forradalom alatt, nálunk lelohadt a közhangulat; a nemzet, feje alá rakva a systematica elaboratiókat, a másik oldalára feküdt, hogy lethargicus álmát folytassa. De azért különben még is van nem egy fontos momentum a nemzetnek e korszakbeli pályafutásában.

Szenvedőleges szerepet játszott a culturai haladásban,

de egészen autochton mozgalom volt irodalmunknak föltámadása és mondhatni rohamos fejlődése. A latin nyelv kiküszöbölése végetti mozgalom sem aludt el többé 1790 után, habár sikerét az udvari reactio konokul hátráltatta. De legfontosabb ténye ama korszaknak az alkotmány conserválása. A szatmári békekötés után a nemzet lemondott a forradalmakról, de megelégelte azokat az udvar is, elszánta magát arra, hogy Magyarországot non ad normam aliarum provinciarum kezelje s e politikát a József-féle extravagans kisérlet kivételével következetesen fentartotta. Tényleg megtartotta magának a külügyet, hadügyet, pénzügyet és kereskedelmi ügyet, de a mi a nemzet kezében megmaradt, mégis elégséges volt arra, hogy a maga nemzeti egyéniségét fenntartsa, közéletét az örökös tartományokétól egészen elkülönítse, az egyéni és polgári szabadságot s az alkotmányos szellemet akként biztosítsa s annyira kifejthesse, hogy irigyléssel tekintsenek rá a szomszéd Ausztria népei, melyek a szabad és alkotmányos nemzeti létnek veteránjait látták bennünk később 1848-ban is. S miért volt ez így? Vajjon azért, mert az udvar őszintén belenyugodott Magyarország állapotának ilyen consolidatiójába? Egyátalában nem. Az udvar soha sem adta föl a maga aspiratióit, elötört velök valahányszor rést talált; időközben pedig szakadatlanúl, Mária Terézia alatt legnagyobb mértékben, folytatta az aknamunkát a germanisatio s a protestansok elnyomása útján. Ha az erőszaktól hosszú időközökben tartózkodott, ez azért történt, mert a magyar nemzetet alvó oroszlánnak tekintette, melyet fölébreszteni nem tanácsos; és ő valószínűleg jobban ismerte, mint azok, kik egy teljesen enervált és ügyefogyott népségnek rajzolják az azon korbeli magyart.

Fontos körülmény az is, hogy a nemzet, állami hatás-

körének szűk korlátai közt is, rendet tudott az országban tartani; anarchicus állapotoknak az egész korszak alatt nincs semmi nyoma, különben is rendezett, consolidált viszonyok léteztek a közéletben minden irányban. Ez annál inkább bámulatos, mert a félszeg közjogi helyzet mellett, melyben Ausztriával állottunk, azt se lehetett tudni, hol van az államkormány voltaképen; a helytartótanács-e az, a nádorral élén, vagy a cancellaria vagy az udvari államtanács és miniszterium. Bármit mondjon Grünwald Béla vagy mások, a megyei intézmény kezelése és kifejtésével a nemzet csodálatraméltó administrativ, sőt szervező tehetséget tanusított; maga az a stabilitás, melylyel működött, teljesen elegendő bizonyságot tesz arról, hogy gyarló nem lehetett, a mint hogy minden jel arra mutat, hogy aránylag az akkori culturai és közviszonyokhoz az igazságszolgáltatás és közigazgatás egyaránt kitünő volt. Nem volt ez a rendőrállamoknak Grünwald Béla által idealisált mindenlébekanál közigazgatása, de — mint mondám, az akkori culturai állapotokhoz viszonyítva — annak, mit szabad országban a közigazgatás körébe vonni lehet, teljesen megfelelt. Az állami kormányzat az úgynevezett atyai kormány rendszere szerint vezettetett, de számunkra csak mostoha atyaság jutott, a mostoha gyermekek vagyonából az édes gyermekeket boldogították föl, amazok növelését s anyagi érdekeit elhanyagolták. A nemzet a maga szakmáját elvégezte emberül, az önkormányzat pótolta számtalan esetben az államkormányzat gyarlóságát és hanyagságát. És azok a régi táblabírák nem loptak.

A régi társadalom, bármennyire el volt is maradva világjártasságban, műveltségben és eleven tevékenységben, magas fokán állott az erkölcsiségnek és ezt átvitte a közéletbe is.

Nem kell megfeledkezni arról sem, hogy a Grünwald Béla által rajzolt kor, nevezetesen annak végszaka, közvetlen megelőzője annak, melyről ő maga azt mondja, hogy a nemzet életének legszebb, legtermékenyebb korszaka. Ennek akarta — úgymond — megírni történelmét, de hogy jobban megérthető legyen, szükségesnek tartotta lerajzolni előbb a sülyedés korszakát. A fénynek és árnynak éles vonásokkal egymás mellé állítása szülhet festői vagy drámai hatást, a történetíróknak is van szükségök mértföldjelzők fölállítására, melyekkel darabokra osztják föl munkájukat, de az emberi dolgok folyása nem állapodik meg egy perczre sem és nem tesz ugrásokat. A sülyedés korszakából ama fényesbe azon módon jött át a milyen volt a magyar társadalom s ha csakugyan annyira sülyedt és minden erkölcsi érték nélkül való lett volna, lehetetlen lett volna vele megalkotni ama szép és termékeny korszakot.

Tárgyilagos szempontból tekintve sem tarthatom tehát indokoltnak azt a sötét színezést, melylyel Grünwald Béla a régi Magyarországot festi. De úgy bánni nemzetével, mint ő teszi, nem tartom megengedhetőnek semmi szín alatt.

A magyar közönség fölvesz nagyon sokat. Nincs nemzet a világon, mely annyira megengedné, hogy birálja, leczkéztesse, nyelvét köszörülje rajta hivatott és hivatlan, boldog s boldogtalan. Zrinyi Miklós a költő hires röpiratán «Ne bántsd a magyart» kezdve egy hosszú sorozatával birunk munkáknak, melyekben a hazafias búsongás sokszor legélesebb birálattal kisérve nyer kifejezést. Sajátsága ez irodalmunknak és politikai életünknek. A magyar közönség eltűr e tekintetben mindent, de egy föltétel alatt. S ezen föltétel az, hogy a birálaton keresztül látszassék az igaz szeretet, melyet az író érez nemzete iránt. Mit nem mon-

dott el mindent Széchenyi István a magyarnak! De a közönség egész áhítattal olvasta, mert minden sorából kitünt az a mélységes ragaszkodás, melylyel «fajtánk» iránt viseltetett, s mint ennek kútforrása a nemzet némely tulajdonságainak végtelen nagyrabecsülése. Nem tagadta ez meg magát nála akkor sem, midőn a legnagyobb keserűséggel volt eltelve, mert a közvélemény kormányrúdját kisiklani érezte kezeiből. S mily megindító jelenség, midőn a döblingi remete, a ki korábban egész erejével meg akarta akadályozni a forradalmat s oly szerencsétlenségnek tartotta, hogy miatta elméjének világa is homályba borult, élte végszakában egész lélekkel csatlakozott annak ügyéhez, magyar ruhát öltött, magyaros szakált növesztett s írt egy oly kegyetlen sarcasmusokból álló munkát — Ein Blick — milyet még nem vágtak fejéhez diadalmában dőzsölő hatalomnak.

Ezen érzület az, mit Grünwald Bélá-nál nélkülözünk. Oly hidegség. oly szeretetlenség látszik ki birálataiból, hogy az embernek, midőn olvassa, szive elszorúl. Mintha jelenlétünkben insultálná valaki édes anyját. S az élességet nála még az sem enyhíti, hogy egy bevallott czél érdekében buzgólkodik; ki kell találni czéljait. Mintha csak kedvtelését akarná kielégíteni, midőn a nemzetet kisebbíti s fölötte pálczát tör. Mint írmodorából látható, de lesz is tán alkalmunk rámutatni, Grünwald Béla sokat tart a választékosságra, az előkelőségre, nem szeret használni erős kitételeket, de annál inkább látszik arra törekedni, hogy a metszés mélyre, az elevenig hasson. Magas paripáról beszél s midőn a mult idők embereiről szól, egy fővel magasabbnak látszik magát érezni valamennyinél. És, sajnos de ki kell mondani, nem riad vissza egyes tények elferdítésétől s így a történelem tanuságainak meghamisításától sem. Lesz alkalmam rámutatni ily esetekre.

Grünwald Béla vagy nem gondolta meg az ily modor és tárgykezelés következményeit s akkor eljárásának komolysága nincs arányban azon igényekkel, melyekkel a «Régi Magyarország» előnkbe lép, vagy meggondolta s akkor önzésnek adja bizonyságát, mint a kinek nem igen fekszik szívén a nemzet szeplőtlen hirneve, csak legyenek új szempontokból is megvilágítva kedvencz nézetei, csak legyen könyve minél érdekesebb.

Mit fog mondani a világ arra a szegénységi bizonyítványra, melyet a nemzet számára saját fia kiállított! Nem volna-e csakugyan megdöbbentő, ha igaz volna, hogy a nemzet, nem is régebben valamikor, de az újabb korban, igen közel multban, erkölcsileg annyira sülyedt állapotban élt volna több mint egy századon át. Voltak más nemzeteknek is dicstelen korszakaik, de ily sokáig alig tartottak. Nem volna-e hátrányos az önbizalom tekintetéből is, melyet a nemzetnek éreznie kell? Ha csakugyan oly gyarló lett volna, milyennek Grünwald Béla rajzolja, ha igaz volna például, hogy a nemzeti érzés hiányát a nemzet jellemének «fejletlensége» okozta, vajjon nem kellene-e keblünknek kishitűen össsezsugorodnia? Akkor csak az egek különös kegyének lehet tekinteni, hogy nagy embereket támasztott közöttünk, kiknek a közbejött eseménydús korszakot s annak dicsőségét köszönhetjük, mert a nemzet, zömében, tehetetlen.

De van egy különös körülmény, melynél fogva a Grünwald Béla eljárása nagyon káros hatású lehet. Közönségünk által el van fogadtatva az a vélemény, hogy Grünwald Béla a maga könyvét a democratia érdekében írta. A «Régi Magyarország» a magyar democratia mellett irott fényes plaidoyer, irója pedig a democratia doyenje gyanánt tekintetik. S a könyvolvasó közönségnek túlnyomó

része épen ezert eltekint minden egyébtől, megbocsát GRÜNWALD BÉLÁ-nak mindent, megenged neki mindent s a könyvet hozsannával fogadta.

Miért és mennyiben van a GRÜNWALD BÉLA könyve a democratia érdekében írva? Mert oly sokat foglalkozik a rendi alkotmány hatásával, mert annak számlájára írja a régi Magyarországnak egész nyomorúságát, leemelve annak terhét az idegen és ellenséges királyság vállairól? Academiai vita a rendi alkotmány ellen folytatott polemia, actualitási érdeke nincs; a rendiség eltemetett dolog, kiásni s föltámasztani nem jut eszébe senkinek. Nem úgy áll a dolog — hallom a megjegyzést; a feudalismusnak még számos maradványa fönáll, ott van a főrendiházi tagság, a hitbizományok, maguk a nemesi czímek. No hát azok a maradványok csak is ott felejtett maradványok s azokkal el lehet bánni a nélkül, hogy könyveket írjunk a democratiáról. De hát azok ellen van-e irányozva a GRÜNWALD BÉLA könyve? Nem látom semmi nyomát; sőt egyebet látok. Azt látom, hogy a könyv szerzője a rendiség ellen intézett támadásának élét nem azon osztályok ellen fordítja, melyek ama maradványokat fentartani, sőt tovább fejleszteni kedvet mutatunk, nem a «főurak» ellen, nem a főpapság ellen, mely a feudalismus maradványai élvezetének szinte részese, hanem fordítja egész erővel a «köznemesség» ellen; ez alól akarja a pokróczot kirántani, multját s ebben gyökerező erkölcsi állását s tekintélyét megsemmisíteni. Főpapok, főurak számára, mint látni fogjuk, mindig van mentsége, van még az elnémetesedésért is, a mi pedig a főnemességnek különleges rovása, s a minek a nemzeti politika buzgó előharczosának szemében pedig kétszeresen kellene bűnnek lennie; egyedül a nemesség az, melynek számára nincs kegyelem GRÜNWALD

BÉLA színe előtt, a nemesség lesz bűnbakká az egész nemzet bűneiért.

Ez az, a mi a democratia melletti küzdelemnek construáltatik. Pedig hát annyi-e ez mint őszintén buzgólkodni a democratia mellett? Téved a közönség, ha ezt constatálja GRÜNWALD BÉLA eljárásában, ki a rendiség és democratia hangzatos szavait használva nem tesz egyebet mint folytatja régi harczát a magyar önkormányzati intézmények ellen, a központositás tanai mellett, melyeket a legvégső consequentiákig keresztül vinni tartja politikai pályafutása legfőbb czéljának.

Hogy valaki nálunk a democratia mellett lándzsát törjön, s mint a democratia szóvivője szerepelhessen, ehez az első szükséges dolog mégis csak az volna talán, hogy létezzék nálunk oly aristocratia, mely a teljes jogegyenlőség érvényesülésének s e democrata elemek méltányos igényeinek útjába akar állani. Mondhatjuk ezt talán részben a főnemességről, de ezt GRÜNWALD BÉLA nem bántja, más ily törekvésű és szellemű aristocratia nálunk nem létezik. A magyar birtokos nemesség elkezdette az önmegsemmisítés művet már régen a 40-es években, mihelyt belátta, hogy a nemzeti ügy érdekében szükséges kibőviteni az alkotmány sánczait. Bevette legelőször is a honoratiorokat, azután meg akarta magát adóztatni, de ennek ellene szegült az udvari párt s azon osztály, melyet a democratia nagy apostola GRÜNWALD BÉLA mindenféle dédelgetésben részesít. 1848-ban lemondott kiváltságairól s vagyona egy részéről; a szabadságharczban együtt vérzett a nemzet többi fiaival; utána tartózkodott hűségesen hivataloktól. Legujabban megtette, ha nem is a hazának, de minden esetre a democratiának még azt a szolgálatot is, hogy magát vagyonilag félig tönkre tette. Mit lehet tőle még követelni?

Ennek a szerencsétlen nemesi osztálynak, mondjuk a divatba jött elnevezés szerint gentrynek, valóban tragicus sorsa van. A multban ő volt ez ország hős és társadalmi életének legfőbb tényezője, volt mindenben minden. Grünwald Béla állítása szerint nem volt előtte semmi szent csak az osztályérdek, tényleg azonban épen ellenkezőleg azt bizonyította be, hogy teljesített minden kötelességet, csak azt nem, melylyel az ember az erkölcstan szabályai szerint önmaga iránt is tartozik, s ha van bűne a haza irányában, ez épen abban áll, hogy önmagával többet nem gondolt, hogy vagyonának nagy részét más kezekbe bocsátotta át. De hát a nemesi osztály e tekintetben nem bírt megállani a nagy megpróbáltatás előtt. Elpuhult attól az időtől fogva, midőn a fringiát rozsda marni kezdette, tétlenségbe merült s az aristocraticus felfogás arra csábította, hogy rangfentartás és műveltség követelményének tekintse az erején felül való költekezést. Kemény leczkét kapott ezért, de a leczkének volt foganatja.

Tudvalevő dolog, hogy nehány év óta a buza ára tíz forintról hat forintra szállott le. Jelentékenyen leszállott nem csak az összes cerealék, de másnemű termények ára is. A haszonbér a kamatláb leszállása folytán nem sokat csökkent, de a birtokos osztály nagyobb része maga gazdálkodik s így föl lehet venni, hogy tekintetbe véve az adók folytonos emelkedését is, jövedelme a legújabb időben egy csapással egy harmad részével alább szállott. Attól lehetett tartani, hogy ez megadja a birtokos nemesi osztálynak a kegyelemdöfést. Nem úgy történt. A nagy déroute nem növekedett, csalhatlan tanuságául, hogy már előbb számolt a körülményekkel és eszére tért.

Nem lehet hát azt sem mondani, hogy az a gentry egy minden tekintetben elcsenevészett s életre egyáltalában

nem való faj, mely magát teljesen túlélte, haszontalan lom melyet a nemzeti társadalom haladásával utjából el kell háritani minél előbb. De a közvélemény nem is mutat irányában ily hangulatot. A legalsóbb democrata rétegek, az egykori parasztság, melynek körében kezd már mutatkozni a vagyoni állapot egyenlőtlensége s melyből mindinkább kezdenek már kiválni az értelmiségi osztályba átlépő egyének, egyáltalában nem viseltetik a régi birtokos osztály irányában animositással, sőt inkább bizonyos kegyelettel és ragaszkodással; és maga a méltóságos és nagyságos democratia is, ha kezét szívére teszi, némi szorongást érez, midőn bizonyos elemek kezébe hallja átmenni a régi nemesi birtokokat. De az a gentry nem is változtatott semmit magaviseletén, nem mutat semmi hajlandóságot afféle koldus aristocratiává válni, milyenné lett más országokban a tönkrement nemesség; teljesen azon az álásponton áll, melyen a 40-es években és 1848-ban, midőn lemondott kiváltságairól, teljesen, őszintén, minden fentartás nélkül, a régi kiváltságos állapotba való visszasovárgásnak nem létezik nála semmi nyoma; a régi rangnak annyira elmult minden jelentősége, hogy csakis idegenek majmolásának tekinthető, ha akad még valaki, a ki nemességért folyamodik. Még azt se lehet mondani, hogy a paupertas magna meretrix megmételyezte erkölcsiségét; a mit konczlesés, meghunyászkodás, szolgalelküség tekintetében napjainkban fájdalom fokozott mértékben látunk, abban nagyobb része van az élvhajhászatnak, melyhez az étvágy evésközben jő, democraták és aristocratáknál egyaránt, mint a szegénységnek.

Mire való volna hát ez ellen az osztály ellen hajszát indítani. Pedig ez történik a régi nemesség ellen intézett szertelen támadással, Grünwald Béla szándéka nélkül,

sőt annak ellenére is. De mire való csak tudomást is venni külön osztálykint létezéséről; mire való minden áron elválasztó vonalakat állítani föl a nemzet fiainak különböző rétegei közé? Arra akarjuk vajjon tanítani azt az úgynevezett democratiát, hogy minden áron keressen, s ha nem talál teremtsen, alkalmat és ürügyet a versengésre, ujjhúzásra, veszekedésre? Irigyelni valót kerestessünk vele minden áron? De vajjon mit irigyelhetne a democratia a régi birtokos nemességtől? Azokat a kis kataszteri hivatalukat, melyeket becsületesen betöltöttek, de a melyekből már úgy is kimaradtak a végzett urak?

Mire való volna ily osztályharczot indítani; particularismust fölidézni? Ki emlegeti többet ez utóbbit, mint épen GRÜNWALD BÉLA? A régi megyerendszernek állítólag ez a főbűne. De ezt nem tudja kimutatni munkájában, sőt az ellenkezőt vallja be önkénytelenül, midőn elmondja, miként fejlődtek a megyék, bármennyire elkülönítve egymástól, mégis mindenben egyformán, miként pendültek egy húron, minden alkalommal, úgy, hogy provincialismusnak, Erdélyt kivéve, nálunk semmi nyoma. Ha volna is, sokkal veszélyesebb volna adni tápot a különálló osztályok közti visszavonásban rejlő sokkal károsabb particularismusnak.

Tanácsos-e a magyar nemzetiség szempontjából teljesen lejárni azt az osztályt, mely tán a legnagyobb résznek azok közül, kiket a magyarság számára megszerezni akarunk, példányképül szolgálni van hivatva. A ki nálunk birtokot vesz, assimilálni törekszik magát környezetével, ismeretség után jó szomszédság, barátság, atyafiság fejlődik. A felszívódásnak ezt a munkáját ne akadályozzuk azon osztály jó hírnevének lerombolásával, mely a magyar műveltségnek legrégibb s legnagyobb tért foglaló képviselője, mely

meghamisítatlanul magyar, melynek jellemében, modorában, életmódjában és szokásaiban sok vonás van, mely, mint tapasztaljuk, nagy vonzó erőt gyakorol mind azokra, kik vele érintkeznek. De ezen osztály az ország némely vidékein úgyszólván egymaga képviseli a magyarságot. A nemzeti politikának, a GRÜNWALD BÉLA által könyvében képviselt irányeszmék egyik legfőbbikének, nem lehet fontosabb föladata, mint ezeket az elemeket, a nemzetiségnek ezen nagy jelentőségű tartozékát conserválni. Sokkal fontosabb és üdvösebb ez, mint nagyon sok egyéb, mit a nemzetiségi ügy körül művelünk.

A magyar democratia, ha már csakugyan különálló osztályként való létezésre tart igényt, más uton ügyekezzék felül kerekedni s nem versenytársának leszólása- s befeketítésével. Ha győzni akar, győzzön saját erejével, nem úgy mint a római iró mondja egy vezérnek diadalairól «non propria virtute, sed imbecillitate Germanorum». A jövő a democratiaé, mely majd csak akkor, ha hazánk sorsát kedvezőbbre fordítja a magyarok istene, fog még szaporodni s fejlődni nagy méretekben; lesz alkalma kimutatni mit tud, s majd beszámol sáfárkodásáról, midőn régi Magyarországgá válik a maga rendjén a most kezdődő új Magyarország. Ha igazán magyar akar maradni, ne engedje magát a régi nemesség utódaitól elidegeníttetni. Úgy is a mi magyar, az mind egy tőrül fakad, aristocrata hajlamokkal jő a világra minden magyar s azért, bármennyire lépjen is háttérbe nálunk az aristocratia, az erkölcsöknek túlságos elamerikaiasodásától félni nem lehet. Tartson jó barátságot azzal a gentryvel s inkább kisérjen szemmel bizonyos elemeket, melyeket nem zárhat ki saját soraiból, de a melyek túlnagy befolyásának ellenőrzésére egy kipróbált szövetség nem lesz fölösleges.

Grünwald Béla, ki «A régi Magyarország» czimü könyvének megjelenése óta a magyar democratia nagy szószólójaként szerepel, e munkájában nagyon mostohán bánik a magyar nemzettel. Elsorolván az okokat, melyek az országot eme korszakban oly szomorú állapotba juttatták, első helyen említi az idegen uralkodóházat s az örökös tartományok és Magyarország között fönnálló viszonyt, de fejtegetései nyomán, magára a nemzetre hárítja át a felelősségnek majdnem egész terhét. Mentséget talál a fölöttünk uralkodott hatalom számára, sőt mint kezdeményezőt szerepelteti a haladás kellékeiben, ismét a nemzetre hárítva a siker elmaradásaért való felelősséget. Egy nyomoruságnak nevezi azt az alkotmányos szabadságot, melyet a nemzet képes volt kebelében fentartani a legsúlyosabb viszonyok közt is, ellenben dicsőíti az absolut királyságot, mely mindenfelé megsemmisítvén a rendi alkotmányokat, megteremtette az állami közigazgatást s mint a közérdek képviselője megtelt nemes, ideális tartalommal. Egészben szólva a nemzetről megtagadja tőle magát a nemzeti érzületet, mint a nemzetek történelmében sehol másutt elő nem forduló hihetetlen tényt hozván föl azt, hogy a nemzet elidegenedett saját nemzetiségétől, évszázadokig mellőzve saját nyelvét a közéletben a nélkül, hogy erre idegen hatalom kényszerítette volna. A nemzet fiaitól megtagad minden nagyobb elmebeli képességet, tudatlan, műveletlen, eszmeszegény, politikai eszmék fölfogására képtelen s a közdolgokban járatlan naiv emberekül rajzolva az azon korban élt nemzedékeket. Részrehajlást tanusít, midőn a nemzet egyes osztályai közt osztja meg a felelősséget, nemcsak irányzatosságot, de rokon- és ellenszenvek befolyását is tanusítva itéletében. Indokolás nélkül, sőt a tényeknek helytelen megvilágításával nemcsak gyarlónak, minden birála-

ton alól valónak állítja az igazságszolgáltatást és közigazgatást, de úgy rajzolja, mint a jellemtelenségnek, az erkölcsi romlottságnak s minden ocsmányságoknak oly fészkét, melytől a jobb érzésnek csakis boszusággal és undorral kell elfordulnia. A nemesség ellen intézett vádjaiban elmegy odáig, hogy az ország államiságának legfőbb kellékeit kiszolgáltatta a hatalomnak, csak azért, hogy kiváltságainak élvezetében meghagyatva szabadon zsarolhassa jobbágyait; tehát valósággal conspirált a hatalommal a nemzet érdekei ellen. Sötét árnyékot vetnek e vádak nemcsak ama kornak állapotaira. de általában a nemzetre. Ama kornak közélete nagyrészben a megyei életből állott, határozott befolyása volt ennek az országgyűlésekre is, a melyek a megyei életet úgy a mint volt megalkották, úgy tekinthetők, mint a nemzet életének legfőbb tényezői. Mit mondjon a világ, mit tartsunk mi magunk egy oly nemzetről, mely képes volt így élni több mint egy századon át?

Ezt szó nélkül hagyni nem lehet. Vártam, hogy vegye föl a keztyűt hivatottabb s talán kedveltebb egyén. Nem történt ekkoráig s azért elhatároztam, hogy magam mondjam oda Grünwald Bélá-nak: ne bántsd a magyart!

I.

A régi Magyarország sülyedt állapotának okai, Grünwald Béla szerint. A rendi alkotmány.

Grünwald Béla eljárása hasonlit azon törvényszéki biróéhoz, ki elrendeli egy rég eltemetett hullának fölvételét, hogy constatálható legyen, vajjon alapos volt-e a mérgezés gyanuja. Meg is találja a mérget és pedig következő összetett minőségben: okozták a múlt századbeli szomorú korszakban a nemzet sülyedését «*az idegen uralkodóház s az örökös tartományok és Magyarország között fennálló viszony; a rendi alkotmány természete; s végre az országnak a múltban való kedvezőtlen gazdasági s társadalmi alakulása*». Ezek az okok szerinte megmagyaráznak mindent s «nem mutatna történelmi fölfogásra, ha valaki a nemzet sülyedését e korszakban egyedül a nemzetet képviselő uralkodó osztály, a nemesség, léhaságának, szűkkeblű önzésének s kiváltságaihoz való merev ragaszkodásának tulajdonítaná». Híven akarván visszaadni Grünwald Béla munkájának expositióját, nem akartam elmulasztani, hogy az utóbbi sorokat is ide igtassam. Tudomásul vehetjük tehát, hogy szerinte nem *egyedül* a nemesség léhasága és szűkkeblűsége okozta ama korszak nyomorúságát; de tudomásul vehetjük egyszersmind azt is, hogy vannak

olyanok is, kik annak tulajdonítják; mit ugyan Grünwald Béla érzéke a magasabb tudományos történelmi fölfogás iránt, vagy talán a közvélemény iránti deferentiája is elutasít, de a ki átolvasta munkáját, nem fogja kétségbe-vonni, hogy ő maga is ezen iskolához tartozik.

Mi volt az oka? Ki a bűnös? Ez a régi Magyarország állapotainak megbirálásánál a legsarkalatosabb kérdés. A felelet kellő megállapításától függ a tanúság, melyet ama kétségen kívül szomorú korszak történelméből levonhatunk s hasznunkra fordíthatunk.

Nemzeti köztudattá érlelődött az a vélemény, hogy a múlt században bekövetkezett sülyedésünknek oka az osztrák házzal kötött viszonyban s annak Magyarország irányában követett politikájában rejlik. Uj és kivételes az a vélemény, melyet Grünwald Béla említ, s mely szerint a nemesség léhasága lett volna oka mindennek. Én részemről teljesen elfogadom azon álláspontot, melyen a nemzeti közérzület alapszik, megerősödtem benne Grünwald Béla fejtegetéseinek áttanulmányozása alatt, ennek akarok adni kifejezést e sorok folyamában.

Ezen álláspont egyenes ellentéte annak, melyet Grünwald Béla elfoglal; habár az övé, exposéjának első elolvasására, amazzal majdnem azonosnak látszik. A dolog azonban úgy áll, hogy szerinte a nemzeti sülyedésnek oka nem az Ausztriához való viszonyban, nem az uralkodóház politikájában, hanem magának a nemzetnek képesség- és jellembeli fogyatkozásaiban keresendő.

Nem változtat ezen azon tény, hogy Grünwald Béla thesiseinek elseje ekként szól: «Az idegen uralkodóház s az örökös tartományok és Magyarország közt fennálló viszony.» Pedig hát ez voltaképen ugyanaz, a mit én mondok, a miről azt állítom, hogy nemzeti közérzületté vált. Sőt

GRÜNWALD BÉLA egy egész fejezetben foglalkozik az önálló állami lét hiányának végzetes következményeivel, s még ennél is tovább megy ott, hol az uralkodóház által Magyarország ellen alkalmazott gyarmati politikáról szól; oly súlyosaknak mondja ennek következéseit, hogy másutt lázadásokkal, véres háborúkkal felelt volna a nemzet ily politikára.

Ámde GRÜNWALD BÉLA nem azért írta meg a régi Magyarország korrajzát, hogy ezen a köztudatban régóta élő igazságokat a tudományos kutatás szövétnekével megvilágítva teljes evidentiába helyezze; neki más czéljai voltak. S azért mindjárt ott, hol thesiseit fölállítja, jelentékenyen leszállítja első helyre tett tételének értékét azon tény által, hogy hozzáragaszt még kettőt, úgy mint a rendi alkotmány természetét, s a kedvezőtlen gazdasági és társadalmi alakulást. Azon ok, melyet maga is első helyre állít, oly súlyos, annyira megmagyaráz mindent, természeténél fogva oly általános hatású, hogy melléje bármi egyebet helyezni fölösleges. Ha tényező volt is a rendi alkotmány haladásunk akadályozásában, ép úgy, mint ama kedvezőtlen gazdasági és társadalmi helyzet, mi alatt különösen egy erős polgári osztály hiányzását érti, ezen okoknak hatása ama nagy tényezőé mellett aránylag számításba is alig jöhet, minden esetre csak mint mellékes szerepelhet.

GRÜNWALD BÉLA könyvében annyira felduzzad a rendi alkotmány hatásának jelentősége, hogy teljesen uralkodik a helyzeten, s amaz első tételt teljesen háttérbe szorítja. GRÜNWALD BÉLA nem jő ellenkezésbe a közérzülettel, mert hiszen az ez által elfogadott credonak legfőbb tételét elmondja hűségesen. Ámde ott hagyja s azután egész könyvében nem foglalkozik egyébbel, mint azzal, hogy annak értelmét a maga valóságából s jelentőségéből kiforgassa.

Ezzel az eljárással oda jut, hogy a nemzetet magát tegye felelőssé az uralkodóház politikájának legsúlyosabb tényeiért.

Ezen politikának egyik sarkalatos maximája volt az, hogy Magyarország maradjon földművelő ország, szolgáltasson nyers anyagot s egyszersmind biztos piaczot az örökös tartományok iparának. Ennek a Staatsmaximának lett áldozata Magyarország anyagi jólléte, a műveltségben való fejlődése; itt van egyik legfőbb forrása a régi Magyarország nyomorúságának. S ezt, ama politika legfontosabb, legsajátabb tényét hárítja át GRÜNWALD BÉLA magára a nemzetre. Lássuk egy nevezetes helyéből munkájának, miként teszi ezt.

Élénk szinekkel rajzolván e politika gyászos következményeit, ezeket mondja (309. lap): «Azért nagy jelentőségű pillanat volt a nemzet életében, midőn II. József 1785. évi deczember 30-kán ismeretes kéziratát intézte gróf Pálffy kanczellárhoz, melyben Magyarországot megkínálja az addig követett végzetes gazdasági politika elejtésével, szabad kereskedéssel, az ipar előmozdításával s mind ennek nagy következményeivel, ha a nemesség lemond adómentességéről s a közterhek viseléséhez megfelelő arányban járúl... Ha a terv sikerűl, II. József legnagyobb jótevője lett volna a nemzetnek s Magyarország fejlődése egy századdal haladt volna előbbre, s mennyire más képe volna ma az ország gazdasági s kulturai állapotának!... A magyar rendi társadalom visszautasította a császár ajánlatát, azt mondják azért, mert nem volt koronázott király. De vállalt-e adót, midőn Magyarországnak megint koronázott királyai voltak? S Magyarország sorsa el volt döntve, gyarmat maradt II. József alatt s azután is.»

Ezzel GRÜNWALD BÉLA határozottan magának a nemzetnek nyakába akarja zökkenteni az egész felelősséget azért,

hogy a múlt században anyagi gyarapodásban s ezzel együtt a művelődésben lemaradt. És különösen a nemességnek akarja felróni «az idegen és ellenséges királyság» ezen legsajátabb tényét. Magáévá teszi egyszersmind a magyar közjog, a magyar nemzet legkonokabb ellenségeinek egyik legfőbb érvelését.

Vele, a magyar politikussal, a magyar emberrel szemben vitassuk ezt a tárgyat? Tőle kérdezzük, hogy honnan merítették a római és osztrák császárok, kik történetesen Magyarországnak alkotmányos királyai voltak, azt a jogot, hogy nagyobb állami költekezésre kényszerítsék bármi módon, bármi áron ezt az országot, mint a milyet az ország tenni akart? Vagy, ha ignoráljuk Magyarországot, mint különálló s alkotmányos országot s csak a Habsburg-monarchiát veszszük tekintetbe, mivel igazolható az az állambölcsesség, hogy bénaságra kell kárhoztatni a birodalom egyik felét, kiszivattyúzva a másik fél javára minden erejét? De nem fogok az osztrák publicistákkal annyit vitatott azon kérdésnél immorálni, csak azon felületes vádra, hogy miért nem mondott le a nemesség adómentességéről épen a II. József császár ajánlatának ötletéből, akarok pár szót mondani.

Valóban furcsa kivánság, hogy az a nemesség, mely akár tévesen akár nem, de egyik legsarkalatosabb jogának tartotta az adómentességet, e jogért nagy és állhatatos küzdelmet folytatott századokon át s vívta ki e jognak betetőzését épen Mária Terézia alatt a «ne onus fundo inhæreat» elvének, mint megváltozhatlannak, törvénybe igtatásával, most így rövidesen, II. Józsefnek egy szavára, az ő lábaihoz rakja le fegyvereit s mondjon le annyi küzdelem eredményéről. Lehetett-e szóba állani afféle alku végett épen azzal az uralkodóval, ki már akkor nem csak koronázatlan király

volt, de már leplezetlenül s egész erővel hozzálátott az alkotmány lerombolásához? Lehetett-e csak komolyan is venni a császár igéreteit? II. József egész föllépésében s eljárásában volt valami sajátszerű idegesség, sőt extravagantia, hogy általában komolyan venni alig lehetett; fergetegszerű volt az a sok változtatás, fölforgatás, mely magán hordozta a mulékonyság bélyegét, s aligha nem ebben rejlik egyik főoka annak, hogy vele szemben az emberek, hogy az egész ország oly hosszútűrést tanúsítottak. Miként hihette volna a nemesség, hogy József hajlandó lesz valósággal lemondani a hagyományos osztrák politika egyik legsarkalatosabb tételéről, melynek már akkor consolidált állapotokban voltak meg végzetes következései abban az ellentétben, mely az előrehaladt iparral bíró Ausztria s a földművelésre kárhoztatott Magyarország érdekei közt létrejött? Hihetőnek látszhatott-e, hogy a császár hajlandó lesz elmenni odáig, hogy ne csak a közbenső vámokat szüntesse meg, de mondjon le a külföld irányában fennálló prohibitiv rendszerről is, mi nélkül ép oly kevéssé lett volna segítve Magyarország baján akkor, mint nem volna most?

És hát hol volt a biztosíték arra nézve, hogy ha Magyarország többet fizet, a gazdasági politika kedvezőbb fordulatának más eredményein kívül majd beruházások alakjában is többet fog látni pénze után. Ellenkező tapasztalás után hihetett-e a nemzet puszta igéreteknek? A pénzügy nagy részben a kormány kezében volt, joggal vagy jogtalanul, mint a rendiség rendszerének kifolyása, ha úgy tetszik, de tényleg ott volt, mert ki tagadja, hogy Magyarország állami önállósága csonka volt? És bármily kicsiny volt az akkori egyenes adó, de tudva volt, hogy más jövedelmekből az ország szükségletének fedezésén felül évenként több millionyi többlet marad a kormány rendelkezé-

sére, s mit fordított ebből, ha már nem is az ipar, de a földmüvelés és kereskedés emelésére? Hát hiszen tettek itt-ott s hébekorba egyetmást, de ez nem volt arányban azon eszközökkel, melyeket alkalmazni lehetett volna és semmi esetre se érdemli, hogy GRÜNWALD BÉLA oly nagyon kiemelje azt a tényt, hogy az ország felvirágoztatása érdekében a tétlen, sőt renitens «rendiséggel» szemben mindig a «királyság» volt a kezdeményező. A nemesség teljesen tisztában lehetett az iránt, hogy azt a pénzt, a mivel többet fizet az ország, III. Károly alatt pazarabb udvartartásra, Mária Terézia alatt boldog és boldogtalannak adandó több és nagyobb kegydíjakra, II. József alatt több katona, II. Lipót és Ferencz alatt azonkívül több titkos rendőr tartására s valamennyiük alatt házi politikai czélokra és kabinetháborúkra fogják fordítani. Hát ez bizony nem hatott nagyon kecsegtetőleg, hogy a nemesség lemondjon arról, mit saját kiváló helyzete, de ezzel együtt az alkotmány egyik sarkkövének tekintett. S ez akkor valóban úgy is volt, s bármennyire lettek is rosszhirűekké később azok a nemesi szűz vállak s voltak egyesek, kik e rosszhirűség nyomása alatt föltétlenül voltak készek lemondani az adómentesség kiváltságáról, komolyan nem jött szóba a közadózás a nélkül, hogy föltétel gyanánt ne legyen hozzá kötve az ország pénzügyi önállósága. A nemesek adómentességének pedig megvolt az a megbecsülhetetlen eredménye, hogy annyival kevesebb pénz ment ki az országból idegen érdekek istápolására.

Így áll a II. József ajánlatának ügye. Ezzel az uralkodóház politikáját igazolni, a rendi alkotmányt s a magyar nemességet elmarasztalni nem lehet. Az a gazdasági politika, mely Magyarországot gyarmati állapotba helyezte, az uralkodóház politikájának legsajátabb ténye marad, ennek

gyászos következményeire a felelősséget magára a nemzetre hárítani nem lehet.

Eként hagyja cserben Grünwald Béla a maga első tételét. Eként veszti el fejtegetéseinek nyomán egész jelentőségét az, mit pedig thesiseinek fölállításánál első helyre tesz, t. i. az idegen uralkodóház s az örökös tartományok és Magyarország közt fennálló viszony; eként lesz átjátszva a kérdés a második tételre, mely így hangzik: a rendi alkotmány természete. Ez volt Grünwald Béla szerint Magyarország veszedelmének forrása s ennek kimutatásával foglalkozik munkájának kilencz tizedrészén át.

Nagyon távol állok attól, hogy mint laudator temporis acti szerepelni vagy a rendi kormányrendszer mint olyan mellett lándzsát törni akarjak. Nincs benne semmi kétség, hogy a democratia uralma hasonlíthatlanul kedvezőbb a nemzetek fejlődésének s az emberi nem haladásának előmozdítására, mint a rendiségé volt. De a történelmi igazság érdekében nem habozom kifejezni abbeli nézetemet, mely szerint Grünwald Béla azon állítása, hogy a rendi alkotmány valóságos «dermesztő» hatást gyakorolt hazánk állapotára, sem a többi európai nemzetek, sem hazánk régibb történetei által igazolva nincs.

Elismeri ő maga is, hogy a feudalismus annak idejében betöltötte a maga hivatását, maga elismeri, hogy épen azon korszakban domborodott ki a nyugoti országok jellege. De hiszen tudjuk, hogy abban a korszakban jöttek létre azok a nagyszabású művelődéstörténeti fordulatok és korszakot alkotó események, melyek a legnagyobb lökést adták az európai civilisatiónak. Az egész renaissance, majd a reformatio, Amerika s Keletindiába vezető tengeri út fölfedezése, épen abba a korszakba esik, midőn a rendiség még teljes erőben volt s a királyság még nem nyomta el a ne-

messég hatályos politikai állását. Magyarország, melyet századokkal előzött meg a nyugot a művelődésben, habár még mindig distancirozva, sebes léptekkel haladt a maga rendi alkotmányával, de mert megvolt állami függetlensége, az európai szinvonal felé s hogy a későbbi korszakban annyira lemaradt, annak nem az volt oka, hogy itt a királyságnak nem sikerült a nemességet politikai szerepéből kiforgatni, hanem az, hogy nagyon is nagy mértékben sikerült szűk korlátok közé szorítani a nemzet önálló állami életét.

A rendi alkotmány természetét taglalva, azt mondja Grünwald Béla, hogy az sehol sem volt előmozdítója a gazdasági és szellemi fejlődésnek s nálunk egyenesen dermesztő hatása volt. S ez a dolog természetében fekszik, mert a rendi alkotmányban nem az állami, hanem a társadalmi felfogás uralkodik, csak az osztályérdek kelt izgalmat és szerepel a közéletben, a nemzeti szempontok ismeretlenek, mert a nemesség első sorban csak a többi osztályok elnyomására, gazdasági kizsákmányolására törekszik. S ez nálunk annyira ment, hogy a nemesség saját kiváltságos állását substituálta a közérdeknek, az alkotmánynak, teljesen megfeledkezett a nemzet egyéb életbevágó érdekeiről s a nemzeti élet főágait *kiszolgáltatta az idegen, az ország beolvasztására törekvő fejedelmeknek.*

A méltányosság látszatával bír, midőn a végtelenségig variált hasonló vádjai mellett azt mondja Grünwald Béla, hogy «a rendi alkotmány *természete*», midőn azt mondja, hogy így volt másutt is, a rendi alkotmány fejlődése ugyanaz volt nálunk, mint más országokban, ugyanazokat az elveket, intézményeket, jogokat találjuk az európai szárazföldön a közjog terén, melyek bámulatosan hasonlítanak egymáshoz, gyakran a legkisebb részletekig. Szerinte téves

azon állítás, hogy ama kor intézményei s történelmi fejlődése a magyar géniusnak volnának kifolyása, önérzetünket csak fokozhatja, hogy együtt jártunk Európa többi népeivel. Mentség rejlenék Grünwald Béla ezen előadásában a magyar nemességre nézve, bár csak olyanforma, mint midőn azzal mentik a gonosztevőt, hogy rossz nevelésben részesült, hogy hibás maga a fenálló társadalmi rend stb., de azért bizony felakasztják. S a mentség érvényességét gyöngíti azon körülmény, hogy Grünwald Béla szerint a magyar nemesség még rosszabb volt a többinél, mert az állam függetlenségét szolgáltatta ki a hatalomnak, csak azért, hogy ennek elnézésével annál jobban nyúzhassa jobbágyait. De azt a mentséget azért nem fogadhatjuk el, mert Grünwald Béla azon állítása, hogy a mi rendi alkotmányunk, a mi nemességünk állása azonos volt a többi országokéival, a valóságnak nem felel meg. Igaz, hogy azon intézmények, melyek a nemes emberek személyes szabadságát biztosították, «bámulatos hasonlatosságot» mutatnak s e tekintetben a Primæ nonus, meg a Habeas corpus vagy más e végre hozott törvények közt nincs a lényegre nézve különbség; hasonló az eset az urbéri viszonyokra nézve is, bár közbevetőleg szólva a magyar jobbágynak sokkal jobb dolga volt, mint például a taillable et corvéable franczia népnek; de más tekintetben és nevezetesen az államra való hatás tekintetében roppant különbség létezett, s az egészen mássá tette, mindenesetre lényegesen módosította nálunk a rendiségnek egész ábrázatát és functionálását, bár mennyire megvolt is a hasonlatosság a kiváltságok minőségében. A különbség főleg a magyar nemesi osztály nagy számában rejlik. A II. József alatt készült összeirás szerint lett volna Magyarországban 162,947 férfi nemes, mihez egyenlő számban véve föl a

nőket, lett volna összesen 325,894 nemes személy, Erdélyt nem számítva, úgy hogy e szerint GRÜNWALD BÉLA azt constatálja, hogy Magyarországnak minden huszadik lakosa volt nemes, míg Lengyelországban minden tizedik.

Ez utóbbi tétellel szemben Fényes Elek azt állítja, hogy a magyar nemesség a lengyelnél is számosabb, s annyi kétségtelen, hogy Galicziában 1837-ben 68 nem nemes férfiura esett egy nemes. De hogy az a József-féle kényszer-összeirás nem lehetett helyes, bizonyítja azon tény, hogy 1847-ben Fényes Elek szerint már 617,521 főre ment a nemesség; lehetetlen, hogy hatvan év alatt számban majdnem megkétszereződött volna. De ezen nagy számhoz, mely tiz és többszörösen haladja meg a más országokban létezett arányt, hozzá kell még adni a jászkúnokat, hajdúkat, székelyeket, kik nem robotoltak, de még azokat az alföldi nagy, sőt némely kisebb helyeket is, melyekben alig terhelte a népet földesúri szolgálat, mert azokon a helyeken alig volt művelés alatti allodialis birtok, s láthatjuk, mily tömegesen léteztek abban a korban is Magyarországban szabad emberek. S ez azután egészen más színben tüntetheti föl az itteni úgy társadalmi, mint közéleti viszonyokat, mint a milyenek a feudalis rendszer szülőföldjén léteztek. Nálunk, ha nem volt is az ország minden lakosa annak egyenjogú polgára, oly sokan élvezték a polgári jogok teljességét, hogy a szabad állampolgár fogalma meghonosodott s nem ok nélkül hangoztatták apáink minduntalan: Magyarország szabad ország. És 1848-ban nem kelle t a népet a szabadságra tanítani, nem is kellett saturnaliáktól tartani, egyszerűen be lehetett a népet venni «az alkotmány sánczaiba» s kész volt a szabad polgárokból álló szabad nemzet. De ugyanazokban az időkben Franczia-ország vagy Németország, mely utóbbiban különösen nagy

mérvben volt kifejlődve a patrimoniális bíráskodás rendszere, mindmegannyi apró souverainitásokra oszlott fel a nemesi birtokokban, ezekben azután csakugyan nem volt szó polgári szabadság élvezetéről szegényebb sorsú emberek számára, annál kevésbé politikai szerepről oly fajta embereknél, mint a milyennek tartották nálunk kezökben úgyszólván az egész végrehajtó hatalmat; a mi politikai szerepet a nemesség ott gyakorolt, az tisztán az olygarchák kezében volt. «A sok kis úr hatalma nem volt szabadság» — elismerem, de mégis inkább az volt még az is, mint az egy uralkodó korlátlansága. Magyarországon — s ennek csakis Angliában látjuk hasonmását — a nemesség politikai joggyakorlatának fenállása mellett egészen olyan volt a viszony a királyság és a nép között, mint a modern alkotmányos országokban s nem állott elő az az összeütközés, az az összeférhetetlenség, mely másutt, mint GRÜNWALD BÉLA mondja, lehetetlenné tette az állami élet fejlődését, mindaddig, mig a királyság le nem gyűrte s politikai jogaiból ki nem fosztotta a nemességet.

A nemesi rend nagy létszáma és mellette az a társadalmi állás és politikai szerep, melyet nálunk a köznemesség elfoglalt, oly nagy különbséget mutat fel az itteni s a nyugoteurópai állapotok közt, hogy azokról mi reánk hímet varrni alig lehet. Lehet elkárhoztatni általában a nemzet állagának rendi tagolását, lehet kárhoztatni egy osztálynak a másik alá rendelését, minden jogfosztást és minden kiváltságot, s e tekintetben egyenlő elbírálás és elbánás alá kell hogy essék nemesség és rendi alkotmány mindenütt; de arra nézve, hogy a nemesi rendi alkotmányrendszernek milyen hatása van az állami életre, általánosan alkalmazható szabályokat, axiomákat felállítani nem lehet, mert ezen hatás nagyon különböző volt itt és amott. A rendi al-

kotmány természetéből levont elméletekkel e tekintetben helyesen bizonyítani nem lehet. És azért köszönettel fogadhatja a régi nemesség, de nem veheti igénybe, ha GRÜNWALD BÉLA azzal látszik szelidíteni vádjait, hogy hiszen voltaképen nem is lehetett másképen, mert hiszen ez is meg amaz is fátumszerűleg «a rendi alkotmány természetéből folyik»; de másrészről azt sem engedhetjük meg, hogy miután a rendi alkotmánynak elméletileg ilyen vagy amolyan a természete, tehát ilyen vagy amolyan volt hatása Magyarországon is. Nem azt kérdjük, milyennek kellett lenni az elmélet szerint, de milyen volt valóságban.

De én nem fogadhatom el magát az előadott elméletet sem. GRÜNWALD BÉLA úgy ábrázolja a nemesi rendet, különös éles vonatkozásokkal annak magyar csoportjára, mint a mely előtt nem volt semmi szent, csak saját osztályérdeke, mint a mely egy valóságos consortiumot képezett más osztályok jogi és gazdasági kifosztására, mint a melyben nem volt állami felfogás, nemzeti érzék, nem volt közszellem, nem volt hazafiság. Hát ez nem csak túlzás, hanem egyenesen lélektani képtelenség. Az életben azt tapasztaljuk, hogy a mivel az ember állandóan és hivatásszerűleg foglalkozik, azt megszereti s nemcsak ragaszkodik hozzá, de egészen beleéli magát. És ha épen kiváltságképen bir valamit, akkor még büszkeségét is találja annak gondozásában s természetszerűen meggyökerezik benne a felelősség érzete. A rendi korszakban a nemesség kezében volt a közügyek összes kezelése, az volt mindennapi kenyere, az ő vállán nyugodott az egész felelősség; lehet-e azt csak el is képzelni, hogy teljesen elvonhatta magát mind ennek hatása alól. Oly nagy az eféle hatás, hogy számtalanszor tapasztaljuk, miszerint háttérbe szorít az embereknél oly érdekeket, melyek hozzájuk sokkal közelebb állóknak látszanak.

S én itt nem kivánok a Brutusokra hivatkozni, az önfeláldozásnak sem antik, sem modern példányképeire, hanem egy nagyon köznapi, talán trivialis hasonlattal kívánok a lélektani momentumra figyelmeztetni.

Minden nap látjuk, hogy szegény fiatal nőket szoptatós dajkáknak fogadnak föl s ezek úgy megszeretik az idegen gyermeket, mint ha sajátjuk volna, nemcsak szeretik, de még jobban mint saját gyermeköket. Ilyen a folytonos foglalkozásnak s a felelősség érzetének hatása. Így tett a magyar nemesség, megmutatta 1848 ban; pedig hát ez az 1848-diki nemesség ugyanaz volt, a ki volt 1748-ban; annyira megszerette a gondjára s felelősségére bízott gyermeket, a közügyet, a hazát, hogy érette feláldozta saját önérdekét.

Azt állítani, hogy a nemességben soha és sehol, különösen pedig nálunk, nem volt állami fölfogás, nemzeti érzés, vagyis GRÜNWALD BÉLA kedvencz szava szerint, «tartalom», hogy egyedül az osztályérdek, szűkkeblű önzés vezérelte minden lépteiben, hogy e szerint nem volt benne hazafiság: a lélektan és a tapasztalás szerint egyenlően képtelenség. Ily állításra nem ragadhat valakit más, mint az irányzatosság és ellenszenv, mely valóban gyengén takaródzik a rendiség természetéből levont elmélettel. Az egész világtörténelmet kellene elmondani annak kimutatására, hogy mégis csak létezett az az állami és nemzeti szellem vagyis hazafiság addig is, míg nem született meg a modern «állampolgári társadalom»; akadt mindig hazafiság és közszellem azokban az antik köztársaságokban is, melyekben kissé még élesebb volt a rendi tagozás, mert ott nem csak jobbágyak, de rabszolgák és helóták léteztek; akadt a feudalismus uralma alatt is minden országban és minden időben. S a democratia uralma vagy túlnyomó befolyása, az

az állampolgári társadalom oly rövid életű még ekkoráig, hogy nem is tudta «kiszolgálni sarkantyúit»; majd meglátjuk, miként forgatja magát s egy későbbi korszaknak lesz föladata ez új társadalmat e tekintetben a régivel összehasonlítani.

De Grünwald Béla azzal bizonyítja állítását, hogy a magyar nemesség kiszolgáltatta az ország állami önállóságát a hatalomnak, de bezzeg meg tudta védeni saját kiváltságait. S ez azért történt, mert saját érdeke szívéhez volt nőve, de az állami, a nemzeti szellem nála kiveszett; abban a korban, mint mondja, «a nemzet nagy múltja is elveszti varázsát, a nemzeti nagyságra való törekvés nem edzi meg a lelkeket, minden eltörpül s e sülyedt nemzedékeken csak a nyomorult jelen uralkodik, melylyel teljesen meg vannak elégedve».

Mindenek előtt nézzük, mi az, mit a nemesség meg tudott védeni, s mi az, mit nem tudott megmenteni. Ha összes úgynevezett közjogi törvényeinket, melyekben újra meg újra affirmálva lett az ország függetlensége, skártékáknak tartja is Grünwald Béla, egyet nem fog tagadhatni, azt t. i., hogy a megyei önkormányzatban a nemesség az egész végrehajtó hatalmat a nemzet kezében tartotta meg; tehát mindenesetre egy nagy részét az állami hatalomnak, úgy, hogy nagyban és egészben mégis csak más volt Magyarország közjogi helyzetének ábrázata, mint az örökös tartományokénak. Ezt a vívmányt Grünwald Béla nem becsüli nagyra, mert a megyerendszert nem szereti. Azt is mondhatja tán, hogy a megyerendszert is csak önérdekből védte a nemesség, hogy benne kénye szerint gazdálkodhassék. Ám legyen, de hát az országnak is volt belőle haszna. Mi az azonban, mit nem tudott megvédeni? Nem csak a külügy és hadügy, hanem a pénzügy, a vám

és kereskedelem ügye is. Már pedig bizony annak a nemességnek, bármi tudatlan lett légyen is különben a pénzügyi s nemzetgazdászati ügyekben, igen jól esett volna nagyobb keletet és jobb árt szerezni borának, buzájának, ökreinek; ezt bizonyosan felérte belátással, azt is, hogy ebből több anyagi haszna lett volna, mint a százötven rénesforintos főszolgabirói fizetésből. A dolog úgy áll, hogy a nemesség megmentett az állami függetlenségből annyit a mennyit lehetett, azon a téren, a melyen lehetett. És úgy volt tökéletesen abban az időben, mint most láttuk az újabb korban is, hogy t. i. a hatalom abban törekedett leginkább tért foglalni, miben az absolutismusnak, majd a birodalmi egységnek legfőbb kellékeit találta föl, t. i. a hadügy, pénzügy, a vám- és kereskedelmi ügyekben; ép úgy tudta akkor is, mire van szüksége, mint tudta 1861 és 1867-ben és tudja ma; ezekből ügyekezett minél többet elsajátítani s ha már nem bírta az országot teljesen leigázni, ott engedett, hol saját czéljait tekintve, legkevésbé látszott neki az engedés aggályosnak; hadd vesződjenek — gondolá — a közigazgatással, kössék föl maguk utonállóikat, csak adjanak katonát és pénzt az állandó hadsereg tartására, csak lehessen terményekben és pénzben minél többet kihúzni az országból.

Hát nem épen úgy vagyunk-e most is? Az új Magyarország, az érvényre jutott democratia, mely már «meg van töltve állami és nemzeti tartalommal», nem épen úgy «eltűri»-e a közös hadsereget s a közös vámterületet? Tűri, szenvedi, mert csak úgy fenáll most, mint fenállott akkor a vis major, az a nagy ok, az idegen uralkodóház s az Ausztriával való viszony, mely «mindent megmagyaráz».

A II. József intézkedései ellen támadt mozgalmakra hi-

vatkozik Grünwald Béla különösen. Abban a mozgalomban — úgymond — a rendi reactio szelleme nyilvánult s alapjában nem volt nemzeti; a II. József elleni visszahatásnak nem volt nemzeti tartalma stb.; a nemzet eltűrte az alkotmányellenes intézkedések hosszú sorozatát, a német nyelv behozatalát s csak akkor kezdett mozogni, midőn a nemességnek saját bőrére ment a dolog.

Még szemrehányásokat tesz Grünwald Béla a nemzetnek azért, mert nem kelt föl, nem csinált lázadásokat és véres háborúkat anyagi érdekeiben való megrontatásaért, a II. József elleni mozgalmakat úgy nevezi, hogy «a rendi reakczió dühe». Mintha csak valami sulferájnos magyarfaló munkáját olvasná az ember. II. József reformjai oly rohamosan és tömegesen jöttek, hogy valóban nehéz volna meghatározni, melyik ingerelte jobban a másiknál a nemzetet, jöttek vegyesen olyanok, melyek az ország függetlenségét, alkotmányát és olyanok, melyek a nemességnek — ha úgy tetszik — osztály- és magánérdekeit sértették, de a melyeknek sértése, a törvénytelen úton való változtatás ép úgy sérelme volt az alkotmánynak, tehát az állami függetlenségnek, mint azok a szorosabban vett közjogi vagy állami természetű intézkedések.

És ha nézzük azoknak a reformoknak chronologiai rendjét, ebből se lehetne kiokoskodni, hogy épen a nemesség érdekét sértők voltak azok, mik a forrongást a kitörés közelébe vitték. — II. József az egyházi dolgokon kezdte, elébb a catholica egyház körében, mi a pápa bécsi útját idézte elő, majd következett a türelmi pátens, a közoktatás körüli intézkedések, megelőzve a sajtónak jelentékeny mérvben való fölszabadítása által. Ezután jöttek a dicasteriumoknál történt változtatások, nevezetesen az er-

délyi kanczelláriának a magyarral egyesítése. Uralkodásának első négy éve alatt a szokatlan tevékenység fölötti csodálkozással volt a nemzet eltelve, sokan nagy reményekre érezték magukat jogosítva, sőt lelkesedtek érte, feledték, hogy nem koronázott királytól jőnek a változtatások, melyek különben leginkább a királyi hatalom hagyományos hatáskörén belől mozogtak; a protestánsok föllélegzettek a százados nyomás alól. Csak 1784-ben jöttek azután tömegesen a fenálló ősi intézmények, az alkotmány ellen irányzott támadások: a koronának Bécsbe vitele, a mi mint egy jelző rakéta hatott, az általános ujonczozást és megadóztatást jelentő összeírások, kataszteri munkálatok megkezdése, a német nyelv behozatala; majd 1785-ben a Kreishauptmannok vagyis a tiz kir. biztos az ujabbkori absolutrendszerbeli kerületi főispánok őreinek kinevezése, az urbéri ügyek; 1786-ban a megyegyűlések s általában a megyei önkormányzat megszüntetése, az igazságügyi reformok stb.... Hogy ezen rövid három év alatt történt intézkedések közül mi fájt leginkább a nemzetnek, melyik mily mérvben idézte elő vagy fokozta az ingerültséget, ki tudná azt helyesen megitélni, ki tudná helyesen megkülönböztetni, melyik esetben volt a visszahatás dicséretes és kötelességszerű, melyikben megrovást és kárhoztatást érdemlő «reakczió dühe». Talán az szolgáljon a dühös reakczió bizonyságaul, hogy épen az összeírási munkálatokból csináltak autodaféket. Emlékezzünk csak kissé vissza a Bach- és Schmerling-korszakra, vajjon részesítettük-e valami különös szeretetben és kíméletben az ujabbkori földkostolókat és krokomereczeket mi, az új Magyarország demokrata fiai? Distingváltunk-e sokat, hogy a mi nemzetboldogítóink műveletei közt melyik a valódi kultúrmunka, melynek még jó hasznát vehetjük, melyik tisztán német

«hunczutság». És most Grünwald Béla oly hangon, mely jobban illenék a Mutterland lapjaiba irogató bizonyos atyánkfiainak szájába, azért tesz szemrehányást hasonló sorban volt apáinknak, hogy épen azokból a roppant halmaz összeírási munkálatokból raktak tüzet a megyeházak udvarán, melyet akkor a labancz tisztek s a világ négy tájékáról ide csődített szedettvett slajferek és kelnerek az ideges császár által hajtva iszonyú sebességgel és felületességgel összetákoltak. Előfordult II. József uralkodása alatt és akkor is, mert hiszen semmi sincs új a nap alatt, hogy ad-hoc megengedték ismét megyegyűlések tartását (mint a mi időnkben 1861-ben), hogy a megyékből ujonczokat és subsidiumokat kapjanak, s midőn ezek helyett kaptak keserű feliratokat s azután erőszakosan szedték el a gabonát nemes és nem nemestől egyformán — ez fokozta azután a forrpontig azt a reakcziót. Egykor azt mondták: vitam et sanguinem; most már hozzátették: sed avenam non damus. Akármiért történt, akár milyen lett légyen az az utolsó szalmaszál, melyet a teve hátára tettek, még is czélt ért a nemzet, József kénytelennek látta magát visszavonni rendeleteit.

Hiába! Grünwald Bélá-nak kedvét eltalálni nem lehet. Nem egy helyén könyvének tesz szemrehányást a nemzetnek, hogy miért tűrt, miért nem kelt föl: midőn pedig fejtett ki ellentállást és pedig sikeresen, kárhoztatja, kicsinyli s gúnyolja, hogy hőstettnek tartottak egy-egy latin föliratot. Ha oly dolgokról van szó, melyek az államiság magasabb kellékeihez tartoznak, példáúl az önálló magyar hadügy vagy az anyagi érdekekről, akkor föl kellett volna lázadni, ellenben nem kellett volna konokúl védelmezni a nemesi kiváltságokat, el kellett volna fogadni a nemesség megadóztatását. Hát akkor azután kérdem, mi maradt volna a

magyar alkotmányból, melynek — akár helyeseljük elméletben a rendiség rendszerét, akár vagyunk barátai az aristocratiának, akár nem — kiegészítő részét képezték azok a szabadságok, melyeknél fogva a nemzet, ha nem valamennyi egyes polgárai, de azoknak egy igen jelentékeny része nem csak kasztszabadalmakat, de nagy politikai hatalmat élvezett s melyek által magának az államhatalom gyakorlásának igen jelentékeny része el lett vonva az absolutismus hatásköréből s nemzeti közkincs maradt. A mit a nemesség állítólag önérdekhajhászatból saját magának megtartott, azt a nemzet számára mentette meg, úgy, hogy midőn megjött az ideje, volt mit megosztani az alkotmány sánczain kívül állott osztályokkal. Hogy többet nem tudott megmenteni, hogy a magasabb állami attributumok csak nagyhangú törvényekben írott malasztként maradtak meg, annak oka van az idegen uralkodóház és Ausztriához való viszonyban, egy századon át küzdött értük a nemzet a forradalmak lánczolatában, kimerült, eltespedett, elalélt — ki tagadja, hogy ez volt történelmünknek legszomorúbb, legdicstelenebb korszaka?

A rendiségnek, a nemesség szűkkeblűségének tulajdonítja Grünwald Béla még azt is, hogy Magyarország nem kelt föl I. Napoleon fölhívására, attól félt, úgymond, hogy ha győzni talál, eltörli a magyar alkotmányt, s a mi ezzel egyértelmű volt, a nemesség kiváltságait is. Tény az, hogy Magyarország közönsége meglehetősen érintetlenül maradt a franczia forradalom által. Nem akarom abban keresni okát, hogy akkor nem volt se vasút se távirda; Bethlen Gábor s a Rákóczyak tudtak azért érintkezni s szoros szövetségben működni Francziaországgal. De a nagy forradalom kitörésekor már teljes mértékben megtették hatásukat azok a rendszabályok, melyek az országban minden szellemi moz-

galmat elaltattak s minden erélyes cselekvési tehetséget lekötötték; a mi mozgalom támadhatott volna, azt csírájában elfojtotta az udvar Martinovics és vértanú társainak vérében. Bizonyos egyébiránt, hogy a magyar és a franczia genius közt lehet hasonlatosság a csatatéren, de politikai fölfogás és történelmi fejlődés tekintetében egyátalában nincs; az egészen más politikai nevelésben felnőtt angol nép a tőszomszédban is teljesen érintetlen maradt, annál inkább a távol levő magyar. A szellemi érintkezési pontok hiánya nagyon kitűnik a Martinovics-féle összeesküvés aktáiból és történelméből s talán azért maradt, mint Grünwald Béla is mondja, jelentéktelen epizód a nemzet életében. De ha a franczia forradalom vulkánszerű kitörése nem birta erősebb mozgásba hozni Magyarországban a szellemet, hogy később a cæsarismussá vedlett forradalom nem gyakorolt igéző hatást, azon csodálkozni alig lehet, mert az bizony nemcsak a latin feliratos oppositio természetétől, de a halványuló emlékű kurucz formáktól is nagyon távol esett. A magyar nemzet az osztrákház uralomra lépte óta a nemzeti függetlenségre nézve részben mindig csak úgy áll, mint egy prætendens, de részben mint valóságot gyakorolta az alkotmányosságot, és teljesen át volt hatva egy szabad és alkotmányos ország polgárának érzelmeitől, azért bensejében nem érezhetett rokonszenvet a militarismus nagy hőse iránt, a ki már akkor materia vilisnek tekintett országokat és nemzeteket államalkotó exprimentumokra, sógorkoma úrrá tételére. S azért nem lehet csudálni, ha Napoleon közeledtére, majd fölhívására nem ment tovább a mozgalom az érzelmeknek oly hullámzásánál, hogy még az én feledhetlen öreg professorom Horvát István azt sugta meg Virág Benedek barátjának, hogy királyt kellene kérni a büszke corsustól, ha mindjárt kávés vagy kukta volt is,

más részről gr. Dessewffy József azt írá Kazinczynak, hogy nem szeretne Napcleon alattvalója lenni. Az utóbbi érdemes hazafi, Széchenyi István tiszteletreméltó ellenfelének mondásában jellemzően nyilatkozik a magyart jellemző komolyság és realitás, mely hazánkat megóvta a könnyelmű forradalmi puccsok rendezésétől. Ha egyszer csinált a nemzet forradalmat, annak megadta savát borsát. Napoleon proclamatiója lehetett volna jelszó a kitörésre, de nem volt elég arra, hogy fenekestől felkavarja a közérzületet. Ferencz császár absolutisticus kormányrendszere csak később fejlődött ki, akkor még sűrűn tartott, a három év letelte előtt is, országgyűléseket, hízelgésekkel s igéretekkel árasztotta el a nemzetet; egy század óta görnyedt már ez a bécsi politika sorvasztó hatása alatt, de oly közvetlen s szokatlan sérelmek, milyenek nélkül soha és sehol nem került a dolog kenyértörésre, abban az időben nem történtek. Mind az bőven megmagyarázza, miért nem kelt föl a nemzet, nincs rá semmi ok, hogy azt is a rendiség rovására rójjuk, s ebből is érvet kovácsoljunk annak a korlátolt eszű és szűkkeblű nemességnek megbélyegzésére. Valószínű egyébiránt, hogy azzal, mit bűnrovására vág Grünwald Béla, a nemesség nagy hasznot tett a hazának. Ha sikeres lett volna ily forradalom, ki tudja, lett volna-e állandósága, nem hagyta volna-e cserbe maga Napoleon, mit Ausztria irányában később folytatott politikája valószínűvé tesz. Napoleon extravagans cselekedetei már akkor felszították az általános európai reactiót; Spanyolországban már a nemzeti szabadság zászlaja alatt folyt ellene a harcz, Németországban már megmozdúlt a nemzeti önérzet, népek és udvarok közösen lázadtak föl a lángész garázdálkodása ellen; egy ily általános mozgalom, a régi status quo visszaállítására. elsodorta volna Magyarország zsenge függetlenségét, együtt Napo-

leon többi ephemer teremtményeivel, s nem maradt volna meg ez alkalommal az, minek köszönjük, hogy forradalmaink nem voltak eredménytelenek, az t. i., hogy mindig hivatkozhattunk arra, hogy nem mi voltunk a kezdő fél, hivatkozhattunk a legitimitásra.

II.

Az absolutismus panegyrise.

Mielőtt tovább mennénk Grünwald Béla vádjainak elemzésében, szükséges fölvilágosítani egy személyi momentumot, mely az ő állásfoglalásánál fontos szerepet játszik. Olvasván könyvét, csakhamar rájövünk, hogy Grünwald Béla, a democratiának elismert nagy szószólója, nemcsak nem perhorrescálja az absolutismust, de képes érette lelkesedni is.

Ennek nyitját abban találhatjuk meg, hogy Grünwald Béla a központosítási rendszernek fanaticusa. Miképen nőhet valakinek annyira szivéhez egy ily természetű rendszer, hogy érette még rajongani is képes legyen, igazán szivéhez van-e nőve vagy csak amúgy belebeszélte s beleélte magát, ez a dologra szorosan nem tartozik, elég constatálni a tényt magát.

Grünwald Béla mint világtörténelmi fontos momentumot adja elő, hogy az absolut királyság összetörte a rendi alkotmányokat, megsemmisítette a rendek politikai jogait s ennek folytán megalkotta a «közérdek megvalósulását» lehetővé tevő állami közigazgatást. Ez a legfőbb, ez az «egyedül szükséges» az ő nézete szerint. Ezzel vesztegette meg őt az absolutismus. Annyira fődolognak tarja azt a

bizonyos közigazgatást, hogy mellette, mint látni fogjuk, maga a kormányforma is másodrendű kérdés; az absolut királyság és, mint ő nevezi, az állampolgári társadalom vagyis a modern alkotmányos formák egy categoriába tartoznak s együtt állanak szemben a régi rendi alkotmányossággal. Az alkotmányosságnál, ha rendi alapon áll, ő többre becsüli az absolut királyságot, mely a központosított állami közigazgatást előállítja.

Ezen nézetek, ezen egyéni dispositiók alkotják meg azon mértéket, melylyel méri GRÜNWALD BÉLA a régi magyarországi állapotokat. A központosításnak nem leli semmi nyomát, midőn szétnéz a régi Magyarországban, nem lát egyebet, mint önkormányzatot és particularismust, ezt véli legalább észlelhetni minden lépten-nyomon, azért látszik neki oly kietlennek a láthatár, azért nem tud kegyelmet találni semmi az ő színe előtt. «Egy nyomorúság» — ezzel jellemzi a társadalmi és politikai állapotok összességét.

Mint láttuk, az osztrákház politikájának hatását, annak legsajátabb tényeit a rendi alkotmányra hárítja át GRÜNWALD BÉLA; ez a rendi alkotmány volt Magyarország szerencsétlenségének legfőbb forrása. Volt pedig ilyen azért, mert lehetetlenné tette azt a bizonyos közigazgatást. Az önálló állami élet hiánya, az idegen uralkodóház s az Ausztriához való viszony csakis azért volt szerencsétlenség, mert megakadályozta annak az administrationak megteremtését. Ha Magyarország teljesen független ország lett volna, nem idegen dynastiával, akkor itt is végre lehetett volna hajtani azt a műveletet, mi más országokban megtörtént, itt is meg lehetett volna semmisíteni a rendek politikai jogait s létrehozni az állami administratiót; s ez az, a mire az országnak szüksége lett volna. De mivel az

ország nem volt független, mivel az uralkodóház idegen és ellenséges volt, az önfentartás kötelessége «ellenzésbe hajtotta a nemzet független és hazafias elemeit», s a rendi alkotmány védelmére késztette, oly valaminek védelmére, a minek fentartása mellett lehetetlen volt az ország boldogulása.

De lássuk, miként vélekedik az absolutismusról vagyis, mint mondani szokta, az absolut királyságról.

Azt mondja: «az újkori államok megalkotása s az államnak a közérdek szervezetévé történt átalakítása csak az által vált lehetségessé, hogy a királyság, mint az állami elv képviselője, megtörte a csupán társadalmi elvet képviselő aristocratiát. (17. lap.) Csak a hol a rendi korszakot a királyság vagy a nép törte össze, lehetett megalkotni a nemzetek egészséges fejlődésének föltételeit. (32. l.) A királyság nagy és üdvös szerepe csak a rendek politikai hatalmának megszüntetése után kezdődik s idővel azzá válik, a mivé lényegénél fogva lennie kell. Hatalmi tényezőből az állameszme képviselőjévé, a közjó és a közérdek tényezőjévé alakul át s a társadalmi osztályok fölé emelkedve *megtelik nemes, idealis tartalommal.* (57. l.) *Az absolut királyság megteremtője a mai államnak.* (58. l.) Csak az absolut királyság vagy *az állampolgári társadalom* volt képes az általános állami jogrend megalkotására, a rendi társadalom jogrendjének megdöntése után. (389. l.) A királyság egész Európában ebben a korszakban jut nagy hivatásának teljes tudatára, hogy ő az államban a közérdek képviselője s csak ő lehet megvalósítója.» (416. lap.)

Ezen idézetekhez, melyekben a királyság szerepéről szól, legyen szabad még egy jellemzőt csatolnom, vonatkozólag azon analogiára, mely Grünwald Béla szerint az absolut monarchia és a modern «állampolgári társadalom» közt

fennáll. Igy szól a 414. lapon: «A rendi államnak is megvolt a maga igazgatása. Neki is volt külpolitikája, hadserege, pénzügyi, gazdasági érdekei s mird e feladatokkal akkor is foglalkozott az állam igazgatása. De a közérdek megvalósítása a nemzeti élet minden ágában, az államnak az a tevékenysége, mely az állam polgárai anyagi és szellemi fejlődésének akadályait elhárítani s e fejlődés feltételeit megalkotni törekszik, egy későbbi korszakban válik a kormányzat tartalmává. A rendiség a közigazgatást ebben az értelemben nem is volt képes megteremteni Európa egyik államában sem, a közigazgatás *az absolut királyság s az állampolgári társadalom legsajátabb alkotása.»* (414. l.)

És arra nézve, hogy mindezen tételek miként vonatkoznak különösen Magyarországra, álljanak itt a többek közül a következő helyek: «Hogy az állam feladatainak tudata megvolt Bécsben, bizonyítja a Kollonich-féle emlékirat (59 l.). A mi nagyobb reform e korszakban létrejött, a királyságra vezethető vissza nálunk is. A lendítő erő a királyság volt itt is, a rendek a mozdulatlanság képviselői.» (60 l.)

Ez nem más, mint az absolutismus panegyrise. Az első bizonyosan, melyet magyar nyelven írtak. Bús hazafiak közt, midőn elpanaszolják egymásnak a mostani viszonyok nyomasztó voltát, a parlamenti kormányrendszer egyedül üdvözítőnek hirdetett tanában való csalódást, gyakran hallja az ember egy nagy sóhajtás kisérctében eként befejeztetni a beszélgetést: legjobb nekünk egy magyar absolutismus. Idáig megy a dolog, a jámbor óhajtás kifejezése után nem folyik tovább a beszélgetés; a magyar ember még nem tagadta meg annyira ezer éves politikai nevelését, hogy komoly vitatkozás tárgya lehetne előtte a kérdés: mi jobb, az absolutismus-e vagy az alkot-

mányosság. S én e kérdést fölvenni GRÜNWALD BÉLÁ-val szemben sem szándékozom, csak constatálni kivánom, hogy nemcsak megbarátkozni tud az absolutismussal, de képes érte még lelkesedni is. A ki elolvasta a fentidézett tételeket, melyeket minden irányzatosság nélkül állítottam össze munkájának igen sok hasonló helyeiből, állításomban nem kételkedhetik. Nehány rhapsodicus megjegyzést azonban legyen szabad koczkáztatnom.

Igaz-e, hogy az absolut királyság jobban mozdította elő a haladást, a nemzetek «egészséges fejlődését», mint a rendi alkotmány? GRÜNWALD BÉLA úgy beszél, mint ha ez bebizonyított történelmi tény volna. Ki az, a ki helyesen meg tudná csinálni egyrészről a rendi alkotmány, másrészről az absolut királyság számláit? Az egybehasonlitás oly nehéz, hogy a tartozik vagy követel tételeket biztos alapra fektetni nem lehet. Haladt az európai emberiség a rendi korszakban, haladt akkor is, midőn azt az absolut királyság lényegében megváltoztatta; az európai emberiség megbírt mindenféle kormányrendszert, a tudomány és a munka nem hagyta senki által elvitatni a maga jogait a haladás előmozdításában. De annyi bizonyos, hogy abban az egész korszakban, mely az absolut királyság felülkerekedésétől a nagy franczia forradalomig lefolyt, nem látunk nagyobb szabású művelődéstörténelmi mocczanatokat, melyek a rendi korszakban felmerült nagy mozgalmakhoz volnának hasonlíthatók. Mint már fentebb megjegyzém, a renaissance, a nagy fölfedezési vállalatok, a reformatio a feudalismus teljességének idejébe esik. Sőt azt lehet mondani, hogy az a korszak, melyben a királyság legyőzte a rendi particularismust, aránylag a tespedés jellegét mutatja; úgy hogy az, mit hazánk történetéből látunk, nem is elszigetelt jelenség. E korszak legföltünőbb eseményei a dynasticus háborúk,

melyekben a rendi korszak csetepatéihoz képest patakokban folyt az országok népének vére nem nemzeti érdekekért. Vajjon ebben jutott a királyság «nagy hivatásának teljes tudatára», eként «telt meg nemes, idealis tartalommal?» XIV. Lajos, midőn lovagostorával a parlamentbe lépett s mondá: l'état c'est moi! — ez-e azon alak, melyben az a magas hivatás tudata, az ideális tartalom kidomborodik? Épen ezt a tudatot, ezt az idealismust nem találjuk sehol, még a korszak nagynak nevezett uralkodóinál sem. Azt tapasztaljuk még azoknál is, kiket úgy bámult az akkori és dicsőít a mostani világ is mint nagy szellemeket, hogy amaz idealis tartalom helyett meg voltak töltve az isteni jog gőgjével, teljesen elhitték, hogy az emberiség, a nemzetek arra vannak teremtve, hogy hatalmuk zsámolyául, szeszélyeik eszközeül szolgáljanak; odáig nem ment egyiknél is a nagyszellemüség, hogy e tekintetben legkisebb kételyt is akár magának, akár alattvalóinak megengedett volna. Voltak köztük, kik nem zárkoztak el a franczia salonbölcsészet, a franczia irodalom bűvös hatása előtt, de ez csak magán szenvedély és élvezet maradt s Voltaira barátja azt kiáltá katonáinak: Hunde, wollt ihr ewig leben? II. József et tartják egyiknek a legjobbak közül, de hát nem tudjuk-e róla is, hogy alapfölfogása az volt, hogy jobb emberanyagra tegyen szert hadseregei számára? Ily dajkák és nevelők gondozása mellett, kik mindenféléről gondoskodtak, csak a legszükségesebbről, a szabad levegőről nem, vajjon megvoltak, meglehettek-e a nemzetek egészséges fejlődésének föltételei, megvalósult-e a «közérdek», melynek körébe tartozik a szabadság élvezete s biztosítása is?

S mi volt az eredmény? Az absolut királyságnak sikerült egyes országok történelmében fényes korszakot teremteni; szoros központosítás, erős fegyelmezés által fel tudta fo-

kozni a nemzet erejét oda, hogy döntő szerepet játszott a csatatereken és béke-congressusokon. Spanyolország az absolut királyság és az inquisitio idejében emelkedett a hatalom legmagasabb polczára, Francziaország a Lajosok alatt; még Ausztria is, amazoknál kisebb terjedelmű téren, az örökös tartományokban keresztülvitt absolut rendszer által annyira képes volt kihasználni a nép tehetségét, hogy bámulatos erőfeszítéseket tudott tenni a házi politika érvényesítésére. De annyi volt-e az ily eredmény, mint a nemzeti fejlődés föltételeinek megalkotása? Épen ellenkezőleg, nem volt egyéb mint a nemzeti erőknek ephemer fokozása, felcsigázása, mely után az ellankadás, a kimerülés következett. Az a dicsőség tönkre tette Spanyolországot, úgy hogy már egypár század óta sínli, s mivé lett Francziaország XIV. Lajos fényes századának vége felé? Egy iszonyú forradalomnak kellett jönni, hogy kirántsa abból a posványból, melybe az absolut királyság sülyesztette, de még így is örökségül hagyta neki azt, mit GRÜNWALD BÉLA a közérdek megvalósításának nevez s minek igaz neve centralisatio, hogy nyugalomra ne térhessen s örökös convulsióknak maradjon színtere.

Az absolut királyság összetörte a rendi korszakot, de a forradalomnak kellett jönni, hogy törje össze az absolut királyságot. S jönni kellett neki aránylag rövid idő alatt, különben Európa ázsiai állapotokba sülyed. A feudalismus ezer éven át uralkodva, nem fojtotta meg a szabadságot, a szerves fejlődés lehetőségét, az absolut királyság — ha mindenütt gyökeret ver — másfél század alatt tönkre tevéssel fenyegette ezer év vívmányait. Szerencsére maradtak nemzetek e korszakban is, melyekben nem akarták megengedni a nemes, idealis tartalommal megtelt királyságnak a nemzet-fejlesztés magas hivatásának egyedárúságát, me-

lyekben csak lassan és fokozatosan tudtak a rendiségből kibontakozni, de biztosan haladtak a szerves fejlődés útján; ezekre néztek föl más nemzetek, melyeket már akkor a lezajlott dicsőség fényes tűzjátékának gőze fojtogatott s ezek lettek világító tornyok az absolut királyság által Európára borított sötétségben.

Az absolut királyság a mai államnak megteremtője — mondja GRÜNWALD BÉLA. Úgy látszik, ennek az akar lenni az értelme, hogy a királyság nivellirozta s készítette elő a tért a modern állam, a democrata alkotmányosság számára; ennek részére végzett munkát akkor, midőn a régi feudalis alkotmányok kereteit összetörte, a rendek politikai hatalmát megsemmisítette. Tetszetősnek látszik e felfogás, de nem sok valót tartalmaz. A királyság megfosztotta az aristocratiát politikai hatalmától, megfosztotta attól, mivel a királyi hatalmat korlátozni módjában volt, de meghagyta azt az egész aristocraticus lomot, mely a nagyobbmérvű nemzeti fejlődés akadályát képezte, a társadalom egész rendi tagozását, a kasztrendszert, a kiváltságokat, a köznép szolgaságát. Sőt mind ezeket fokozta, hogy a nemességnek kárpótlást adjon az elvesztett politikai hatalomért. A forradalomnak kellett mindezt eltávolítani, és pedig ezen kezdette munkáját mindenütt, csak ezután végzett magával a királysággal. A mit elhárított az absolut királyság, az az anarchicus villongások megszüntetésében, a mit létrehozott, az abban állott, hogy az egyes országokat külháborúk hatályosabb folytatására tette képesebbekké. Úgyde ezzel még nem sokat nyert az «egészséges fejlődés», a közgyarapodás; a mit nyert a nép a réven, a vámon elvesztette. Ha nyert az által, hogy békésebbek s rendezettebbek lettek a belállapotok, vesztett a külháborúkra fordított áldozatok miatt. Mert a királyság, mihelyt biztos talajt érzett lábai alatt,

azonnal visszaélt hatalmával, megfeledkezett szerepéről «a közérdek képviseléséről», első gondja fényes udvartartás és hódító háború volt. Ez a királyság eredendő bűne, mely egyenlően fészkelt az ázsiai szultánok s az európai «fölvilágosodott absolutismus» képviselőinek lelkében.

És nézzük azt a rövid korszakot, mely a nagy franczia forradalom végleges legyőzése után következett, a szentszövetség korát; midőn az absolut királyság már egyesült erővel lépett fel a népek ellen, midőn már nemcsak a közérdekért lelkesülő nemes és idealis tartalommal, de vallásos ihletséggel megtelve esküdött össze a népszabadság ellen; midőn a laibachi és veronai congressusokon európai karhatalmat rendelt ki az egyes országokban fölmerülő alkotmányos mozgalmak ellen. Ekkor érte el az absolut királyság virágzásának tetőpontját s ez volt az európai emberiség egyik legszomorúbb korszaka, és ismét a forradalmak egy újabb cyclusának kellett jönnie, hogy a fák az égig ne nőjjenek.

De Grünwald Béla voltaképen nem is igy érti azt, hogy az absolut királyság a mai állam megteremtője. Nemcsak átmeneti stadium gyanánt fogadja el az absolutismust, mely tehát egy jobb állapot előkészítése folytán vívmánynak volt tekintendő, habár magában véve a korábbi több alkotmányosság és több szabadsághoz képest visszaesést képvisel. Nem, ő ugy tekinti az absolut királyság felülkerekedését, mint vívmányt in se et pro se, mint haladást, és — a mi azután rendkivül jellemző — egy szinvonalra helyezi azzal, mit a modern vagyis «a mai állam» és az «állampolgári társadalom» nevén emleget s mi alatt, bár világosan meg nem mondja, nem lehet egyebet érteni, mint a napjainkban általánosan elterjedt alkotmányos parlamenti kormányformát. Mint a fentebbi idézetekből látjuk,

azt mondja, hogy csak ott, hol a rendi korszakot *a királyság vagy a nép* törte össze, lehetett megalkotni a nemzetek egészséges fejlődésének feltételeit. Csak *az absolut királyság vagy az állampolgári társadalom* volt képes az általános állami jogrend megalkotására, a rendi társadalom jogrendjének megdöntése után. A közérdek megvalósítása egy későbbi korszakban válik a kormányzat tartalmává, e közigazgatás *az absolut királyság s az állampolgári társadalom* legsajátabb alkotása.

Tehát mindegy, akár az absolut királyság, akár a nép lépett legyen a rendi alkotmány örökségébe; tehát mindegy, akár absolut, akár alkotmányos monarchia vagy tán köztársaság is, a fődolog, az egyedül szükséges, az a bizonyos administratio. A többi mellékes dolog s az absolut királyság ép úgy elfogadható a mai állam formájaul mint a népuralom.

Az a bizonyos administratio — mondám. S mi az hát voltaképen? Mert GRÜNWALD BÉLÁ-nak mint szónoknak és publicistának sajátságaihoz tartozik a definitiók kerülése s a körülirásokban való áradozás. Történelmet ír, mint mondja és nem államtudományt, ámde könyve annyira magán hordja az utóbbinak szinezetét, annyira nem is egyéb mint illustratiók bizonyos államtudományi nézetekhez, hogy helyén lett volna nem egy alkalommal nevén nevezni a gyermeket. Midőn a nemzetiségről beszél, a nemzeti eszméről, nemzeti tartalmú állami politikáról stb., nem ártott volna világosság okáért kimondani, hogy érti alatta a magyarosítás politikáját, és midőn arról a bizonyos közigazgatásról szólt, bátran kimondhatta volna a szót: centralisatio. Mert nem követek el indiscretiót, ha arra hivatkozom, hogy egy ily kiváló egyéniség nézeteit az ország közönsége jól ismeri; tudja, hogy ő egyik sürgetője annak

az úgynevezett állami közigazgatásnak, a megyei tisztviselőválasztás megszüntetésének, leghatározottabb ellenzője az önkormányzat azon formáinak, melyek közt úgy a megyében mint a protestánsok egyházi és iskolai ügyeinél, nálunk megalakult. Ő emlegeti fáradatlanul azokat az állami nagy czélokat és feladatokat, melyeknek valósítására fel kell használni az államnak minden rendelkezésére álló eszközeit; minden szava magán hordja a központosítási iskola bélyegét, kél és fekszik annak gondolataival. Buzgalma e mostani művében szinte a rajongásig fokozódik. Igy szól róla egyebek közt: «A közérdek megvalósítására alkalmas közigazgatás megalkotásának feltétele, hogy a kormányzók át legyenek hatva az állam nagy eszméjétől, hogy tiszta fogalmuk legyen az állam hivatásáról; hogy bátorságuk legyen szembeszállani a partikuláris érdekekkel a közérdek nevében; hogy utálják a korrupcziót, az önkényt és erőszakot s következetesen a jog és törvény uralmának biztosítására törekedjenek s egyforma védelemben s gondozásban részesítsék az állam összes polgárait. Ez ideális törekvés nélkül nem lehet megalkotni a közigazgatást s a történelem tanusága szerint e nélkül nem is jött létre sehol.»

Idealismus és központosítási rendszer! Olaj és viz, mit összekeverni nem lehet. Azt nem lehet elvitatni, hogy a rendi korszakot jellemzi az idealismus, az új államot a realismus. A lovag inkább jelképezi az idealismust mint a bureaucrata. Grünwald Béla a maga kedvencz rendszere számára el akarja confiscálni a rendi korszaktól még ezt a dicsőséget is.

A centralisatio hivei érzik annak szükségét, hogy rendszerüknek s e rendszer incarnatiójának a bureaucratiának rideg realisticus jellegét tetszetősebb szinben tüntessék elő. Nagy emphasissal ejtik ki e szót: az állam, az állameszme!

Az állam fogalmát kivetkőztetik természetéből; a helyett hogy meghagynák az államot annak, a minek lennie kell, a szabadság és jóllét biztosítása végett alkotott institutiónak, abstract eszményi lényt csinálnak belőle, nagy eszmének hirdetik, hogy az által a gyengébbekre hatva, annál biztosabban csináljanak belőle egy molochot, mely az egyént, a polgárt s annak szabadságát és jólétét elnyeli. Pedig az állam, bármennyire akarják is eszményíteni, nagyon is realistikus valami marad, nem működik eszményi módon, hanem csak is gyarló emberek által anyagi eszközökkel. És tudjuk, hogy minél inkább sikerül az állameszme magasztosságának ürügye alatt megsemmisiteni minden egyéniséget, annál közelebb áll be az a veszély, hogy az államnak természete s rendeltetése meghamisíttassék s bitorlók kezére kerüljön, kik, ha uralkodó egyének, korlátlan dicsvágyuk eszközéül használják föl, ha uralkodó pártok, egyszerüen fejős tehenet csinálnak belőle.

Minél inkább hangzanak e szavak: az állam, az állameszme, annál inkább háttérbe szorúl a haza, a szabadság. A szabadság cultusában állott még nemrég közéletünk idealismusa, most már alig halljuk e szót. Grünwald Béla idealis törekvéseinek rovatai közt sem találjuk. Csak az állam nagy eszméjének cultusát követeli és követeli a bátor szembeszállást a particularis érdekekkel. Hát ezt oly tökélyre viszi a centralisatio, hogy elmegy minden egyéniség megsemmisítéseig.

Azt mondja Grünwald Béla, utálni kell a corruptiót, az önkényt és erőszakot, biztosítani kell a jog és törvény uralmát. Ámde az «állam» gondoskodik oly törvényekről, melyek confiscálnak minden jogot; előállítja az egyenlőséget, de megöli a szabadságot. A közérdek, a közjóról szóló mondókát elmondja az utolsó zsarnok is,

mindenik beismeri, hogy a népek boldogítására bírja istentől mandatumát.

Dè nem akarok a centralisatio rendszerének bővebb jellemzésébe bocsátkozni. Azt az állami közigazgatást, melynek ő apostola s melyért rajong mostani munkájában, alig lehetne jobban jellemezni, mint teszi GRÜNWALD BÉLA, midőn azt mondja, hogy az absolut királyság legsajátabb alkotása. Az absolut királyságé s az állampolgári társadalomé vagyis a mai államé, úgy mint azt GRÜNWALD BÉLA felfogja, a milyennek óhajtja. Quæ sunt æqualia uni tertio, sunt æqualia inter se. Ha ugyanolyannak kell lenni annak a mindent átható, mindent felkaroló közigazgatásnak a mai államban, mint a milyen volt az absolut királyságban, akkor ennek a mai államnak lényegében nem lehet különbözni attól az absolut királyságtól. Mert hiszen a lényeges, a legfőbb dolog, az egyedül szükséges csakis az a bizonyos közigazgatás.

Csak ezt akartam constatálni. Szükséges, hogy az olvasó közönség, midőn egy iró tehetségének fascinatiója alá kerül, tisztában legyen teljesen annak gondolkodása módjával és czéljaival. De szükségesnek tartottam constatálni azért is, mert ebből érthetjük meg legjobban, miért szól GRÜNWALD BÉLA oly érdesen, oly kiméletlenül a magyar rendi alkotmányról, s az azt fentartott nemességről, a régi Magyarországról.

III.

Nemzet és kormány.

Grünwald Béla nézetei az állam czéljáról s az állami intézmények rendeltetéséről összeférhetlenek azzal a felfogással és érzülettel, melyet a magyar ember ezredéves állami élete folyamában nyilvánított. Grünwald Béla a szerint becsüli az állami intézmények értékét, a mennyiben képesek vagy nem egy erős állami szervezetet megteremteni; e czélra, az ő rendszere szerint, az államnak joga van az egyént teljesen absorbeálni, s vele föltétlenül rendelkezni. A magyar ember nem akar a természeti szabadságból többet feláldozni, mint a mennyi a polgári társadalom megalkotására és fentartására múlhatlanúl szükséges, megköveteli az államtól, hogy önérzetében ne sértse, hogy szabad embernek érezhesse magát, polgári kötelességeinek teljesítése mellett. A magyar ember nem tűri a minden lépten való korlátozást, rendszabályozást, dolgába avatkozást; nem várja meg, hogy gondját viseljék, elvégzi ő a maga dolgát; a huszár nem kivánja istentől hogy segítse, csak ne segítse a németet sem. De azért a magyar ember jellemében nincsenek anarchicus hajlamok, sőt törvény- és felsőbbség-tisztelő; azonban maga akar állítani magának parancsolót és maga akarja megszabni, hogy mi az, a mi-

ben neki parancsolhatnak; kell biró, kell tisztviselő, majd maga választja ki azt, a ki arra való, megvárja tőle, hogy szigorú legyen de igazságos, ad neki hatalmat eleget, de gyakorlása módját maga határozza meg.

Ez, igenis, a nemzeti genius kifolyása, annak kifolyásai mind azok az institutiók, melyekben ez a felfogás, ez az érzület kifejezést nyert. Ez nem «állami felfogás» hanem igenis át meg át önkormányzati felfogás, minden ízében alkotmányos érzület. Ily néppel nem lehet talán oly könynyen megoldani azokat a «nagy állami feladatokat», de az nincs bebizonyítva, hogy ily érzületű néppel nem lehet «megalkotni a nemzeti fejlődés föltételeit», mert a történelem azt bizonyítja, hogy utóvégre is azok a népek kerekedtek felül s tartották meg kezökben a polgárisodás zászlaját, melyeknél legélénkebb és legszívósabb volt az egyéni és polgári szabadság érzéke.

A magyar embernek ez a természete, ez a jelleme nem tagadta meg magát ama szomorú korszakban sem; vérében volt, lényéhez volt forrva a szabadságszeretet, az önérzetesség. Ez mentette meg a nemzetet. Mert ez adta neki azt az erőt, melylyel képes volt megvonni s megoltalmazni egy határt, melyen nem birt áthatolni a vesztére törő hatalom. Ki tudta vinni e hatalom azt, hogy az ország állami önállósága szűk korlátok közé szoríttassák, lehetetlenné tette anyagi fejlődését, megnehezítette a felvilágosodás terjedését, de a nemzeti élet szentélyébe nem volt képes behatolni, nem volt képes a néppel közvetlen érintkezésbe lépni. A nemzet nemcsak hogy el tudta magáról hárítani azt, hogy más szabjon neki törvényeket, de a végrehajtó hatalmat egészen megtartotta saját kezében, úgy hogy a hatalom, rendeleteinek végrehajtására, nem birt saját apparatussal. Erőszakoskodni tudott olykor-olykor a hatalom

eszközeivel, de administrálni azzal nem lehet. Az állami önállóság hiánya lidércznyomásként nehezedett a nemzet mellére, kétségtelenül, de azért bármi szűk, bármi szegényes, megvolt a maga otthona s benne a gazda ő maradt. Az 1791-iki 10-ik törvényczikk szava: Hungaria est regnum liberum et independens, csak elvben maradt meg — bár ennek is meg volt a maga fontossága — de a «non ad normam aliarum provinciarum» folyvást valóság maradt. A Rákóczi-forradalom meggyőzte a hatalmat a felől, hogy azt a bizonyos határt át nem lépheti, s a szatmári békétől fogva 1848-ig ezt erőszakkal nem is kisérelte meg. II. József, majd I. Ferencz is azt hitték, hogy a nemzeti életerő eléggé le van már hangolva, hogy egy kis erőfeszítéssel keresztül vihessék az osztrák politika soha föl nem adott czéljait, de csakhamar meggyőződött mind a kettő, hogy a leányzó nem halt meg, csak aluszik; a József-féle rendeletek visszavonása, Ferencz «doluit paterno cordi nostro»-ja visszazökkentette a nemzeti életet a kerékvágásba, mely az enyészet útjából elvezetett.

Mi történt volna, ha nincs meg a nemzetben ez az erős önkormányzati hajlam, ha sikerült volna valakinek őt már akkor felvilágositani az önkormányzati institutiók értéktelen voltáról? Kinek a kezébe került volna a közigazgatás és igazságszolgáltatás? Nagyon helyesen rajzolja maga Grünwald Béla azt az állást, melyet a dicasteriumok, kanczellária és helytartótanács elfoglaltak. A valódi hatalom a birodalmi államtanács majd az államminiszterium kezében volt, abban volt egész 1848-ig; midőn őseink oly mérgesen ropogtatták a «kormány» szót, azt az osztrák kormányt értették, melyet nem magyar törvény alkotott, melynek hatásköréről, jogairól, soha egy betűvel sem emlékezett meg, de melyet utóvégre sem engedett az élet és

gyakorlat ignorálni, úgy hogy végre a törvénykönyvbe is becsempészte magát Mária Terézia alatt az 1741-iki 10 t. czikk e szavaiban: «et ad ipsum etiam Status ministerium nationem hungaram adhibere dignabitur». E mellett a valóságos kormány mellett csak alárendelt szerepet játszott az ország legfőbb közigazgatási hatósága, a kanczellária, még ehez képest is a helytartótanács, a kamara pedig egész osztrák lábra volt állítva. A mely ellentállási erőt a kanczellária mégis gyakorolt, azt tisztán a megyékből merítette, mert érvei mindig oda mentek ki, hogy ő tenné szivesen, de bátorkodik alázatosan figyelmeztetni a megyék okvetlen bekövetkezendő ellentállására. Képzelhető, miként viselték volna magukat, ha nem lett volna meg ez a háttérök.

A magas méltóságok és hivatalok viselői, kik e kormányszékeket alkották, elfordultak a nemzettől, vagy teljesen elvesztették a nemzettel való együttérzést vagy paktálni tudtak lelkiismeretökkel; az udvari élet varázsa, a catholicus érdek, a magán haszonlesés megtette hatását, náluk első sorban, majdnem átalánosan; miattuk sőt általuk osztrák tartomány lett volna Magyarországból, egyszerűen. De a hatalom nem érte volna be azzal, hogy nálunk behozza az osztrák közigazgatást, de azzal együtt behozta volna a német nyelvet. Ez a hatalomnak állandó programmjához tartozott. Mert valóban megfoghatlan, miként veheti még Grünwald Béla is komolyan azt, hogy II. József nem azért hozta be, mert a magyar nyelvnek, de mert a latinnak volt ellensége, s csak azért nem hozta be a latin helyett a magyart, mert a magyar maga sem akarta s a latin mellett opponált, valamint azért sem, mert valósággal nagyon kiképezetlen is volt. Ám 1849 után volt már kész alkalmas magyar nyelv s a latin mel-

lett senki sem buzgólkodott. De meg különös érdeke is volt abban a hatalomnak, hogy ezt a rebellis fajt alaposan kigyógyítsa javíthatlan nyavalyájából. És behozta volna a német nyelvet akkor, midőn még bölcsője se ringattatott a magyar irodalomnak s ott lehetnénk ma magyar nemzetiség, nyelv és irodalom dolgából, hogy afféle csibakéró magyar nyelvtanok jelenhetnének meg tudós nyelvészek számára.

Ez lett volna az eredmény minden kétségen kívül. A centralisatio rendszerének más módon való érvényesülését az akkori körülmények közt képzelni se lehet. Minden talpalatnyi tér elvesztése az önkormányzatból egy lépés lett volna osztrák tartománynyá alakulás és elnemzetlenedés felé. Ugyanaz lett volna a nemesi kiváltságok egyszerű s közjogi vívmányok által nem ellensúlyozott feladása. A nemesség volt az a phalanx, mely a hatalom invasióját a nemzeti élet házi szentélyébe visszatartotta, magánjogai s személyi kiváltságai annyira össze voltak fonódva politikai jogállásával, hogy egymástól a kettőt elválasztani nem lehetett, ha nem marad meg egészben olyan a milyen, nem képes teljesíteni ugyanazt a hívatást. A mit elhárított, a nemzetről hárította el, a mit megmentett, a nemzet számára mentette meg.

De hát utóvégre az egész csak negativ eredmény s az mégis tény, hogy a nemzet e korszak alatt páratlanul sülyedt szomorú állapotban maradt; az a kérdés, miért nem tett a nemzet oly erőfeszítést, hogy ez állapotból kiemelkedjék s erélyét a majdnem csakis passiv ellentállásnak nevezhető magatartás helyett miért nem irányozta oda, hogy kivívja az állami élet magasabb követelményeit. Grünwald Béla így állítja föl a kérdést. Mint ha alternativa lett volna fölállítva a nemzet elébe, hogy vagy az ön-

kormányzat vagy a felső hatóságok függetlenítése. Egyezzék bele az ország, hogy hozattassék be az állami közigazgatás, nevezze ki a kormány a birákat és tisztviselőket, rendelkezzék velük a kormány, szünjenek meg a megyei gyűlések s a nemesség maradjon meg kiváltságainak élvezetében, de politikai jogokat ne gyakoroljon; ezen föltétel alatt függetlenné teszik a kanczellàriát vagy helytartótanácsot vagy ezek helyébe állítanak majd valami más szerkezetű önálló kormányt. Tétetett-e a nemzetnek ily ajánlat, bármikor s bármely formában? II. József megkinálta az országot a kereskedelmi és vámrendszer megváltoztatásával, ha a nemesség megadóztatja magát. Elmondtam már fönebb, mennyire lehetett komolynak és őszintének tekinteni ez ajánlatot, de még ilyen se történt arra nézve, hogy az állami önállóság magasabb kellékeinek birtokába volna kész bármi föltétel alatt juttatni a hatalom a nemzetet. Ilyen nem fordult meg soha esze ágában sem; erősen központosított önálló államot engedni alkotni Magyarországból, mely azután maga gondoskodhassék szellemi és anyagi gyarapodásáról, a centralisatiónak ezt a nemét teljesen kizárta az a másik, az uralkodó absolut hatalmába helyezett centralisatio, mely soha egy pillanatra se felejtett állandó vágya és törekvése volt. Mi volna legjobb Magyarország gyarapodásának szempontjából, az teljesen mellékes kérdés volt előtte szemben ama törekvés czéljaival. Miként is lehet azt képzelni, hogy kiadja kezéből azt, a mit erősen megmarkolt, a mit úgy tekintett, mint egy már elért stadiumot a tovább haladás ösvényén, kiadja csak azért, hogy az országnak módot nyujtson a megerősödésre, elszakadási vágyainak föléledésére. Mert ez volt az állandó fölfogás s ilyen lévén, maga alatt vágni a fát nem volt hajlandó. Mintsem hogy maga kezdjen ily veszedelmes új politikát,

inkább tűrte a tényleges állapotot, mint a kisebb rosszat, ha már a jót el nem érheti s valamiben engedményeket tenni kénytelen. A nemzetnek tehát nem volt más választása, mint megtartani s körömszakadtáig védelmezni önkormányzati jogait. Vagy azt vagy semmit. Ha nem ragaszkodott volna is hozzá, mint ahoz a formához, mely legjobban biztosítja azt, hogy az ember és polgár a társadalom és az állam kötelékében is szabad ember és szabad polgár maradhasson, ragaszkodni kellett volna hozzá az ország önálló állami létének, annyira mennyire lehetséges volt, megóvása szempontjából is.

Megtartani azt, mit a nemzet megtartott vagy azt is elveszteni, e közt oly nagy a különbség, mint az élet és halál közt. S azért, midőn itélőszéket akarunk ülni az elhunyt nemzedékek fölött, nem az a kérdés, mennyiben vezéreltették magukat azon nézetek által, melyeket mi tartunk általában és különösen a mostani körülmények közt helyeseknek, hanem az, hogy mi volt az eredménye működésüknek; és ha az eredmény nagy, sőt megbecsülhetetlen, akkor nem a kiméletlen kárhoztatásnak, hanem annak van helye, hogy tisztelettel hajoljunk meg emlékezetük előtt.

Grünwald Béla nem tartja kellőleg szem előtt ezt az eredményt s ezért itél igazságtalanul. Igazságtalan, midőn általában az egész korszakon nem hagy semmi jót, de igazságtalan különösen az egyes tényezők becslésében és pedig kettős irányban, mert mig tulságos szigorral birál némelyeket, másokat aránylag tulságos enyhe bánásmódban részesít.

Lapokat kellene tele idéznem, ha össze akarnám állítani a helyeket, melyekben úgy jellemzi mindenestől az egész nemzetet, mint egy sülyedt, eltörpült és elcsenevészett fajt. Madách «Ember tragédiájá»-ban felismerjük Évát még a

guillotine furiájában s az eszkimó nejében is; GRÜNWALD Régi Magyarországának elfajult nemzedékeiben nem lehet felismerni a párduczos honfoglalókat vagy az 1848-iki névtelen félisteneket. Valóban, ha csakugyan annyira sülyedt volna a nemzet erkölcsileg, mint ő leírja, mint már fentebb megjegyzém, nem lett volna képes rögtön annyira átváltozni, hogy 1825-ön túl a nemzeti élet legszebb korszakát ldézze elő. Annak az anyagnak vagy tartalomnak, melyet ily dicső kifejlődésre lehetett ébreszteni, meg kellett lenni a közvetlen megelőzött korszakban is. Az a táblabiró világ 1825-ön innen valóban tökéletesen olyan volt, mint 1825-ön túl, azok az életjelenségek, melyeket nyilvánított, meg nem változott természetének, jellemének voltak kifolyásai; nem száraz fa volt, mint egy helyen mondja GRÜNWADD BÉLA, a nemzeti élet abban a korszakban sem, de élő fa, mely fajához képest hajtott kikeletkor leveleket s virágokat. Mindaz, a mi 1825 után létrejött, nem lehetett aféle generatio æquivoca eredménye, a sasok csak is sasoktól származhattak.

Sors csapása volt mindaz, mi ama kornak sötét oldalát képezi; a nemzet, emberek érdeme volt az, minek a nemzet birtokában maradt — én azt hiszem, hogy ez a helyes, az igazságos mérték, melylyel ama kor embereit és tényeit mérni kell. És nincs rá semmi ok, hogy miért ne használjuk ezt a mértéket, most, midőn ama kor tökéletesen viszszavonult a történetírás régióiba s visszatéréséről annak, mi ellen oly élénk polemiát folytat GRÜNWALD BÉLA, a rendi alkotmánynak t. i., többé szó nem lehet.

GRÜNWALD BÉLA épen ellenkezőleg cselekszik. Történelmet ír; én azért nem kivánom, hogy a féle Rogerii carmen miserabile siralmas históriát irjon, a milyenné válik többnyire minden magyar história, mert hát nem

lehet tagadni, hogy nemzetünknek keserves sors jutott osztályrészül; de az már mégis csak különös, hogy a nemzet által végig szenvedett hallatlan csapások és viszontagságok egy történeti munkában, mely az általuk lesujtott és elkinzott országnak állapotát adja elő, még csak megemlítve is alig legyenek. Pedig hát azoknak a viszontagságoknak utólagos hatása a legtárgyilagosabb és ridegebb elbirálásnál is mint legfontosabb tényező kell hogy szerepeljen. Nem volna szabad egy pillanatra sem feledni, hogy a lengyelt kivéve egy nemzetre se nehezedett úgy a sors keze, mint a magyarra. Azok a balkánfélszigeti népek, melyeket a török első sorban s teljesen leigázott, kevesebbet vesztettek mint mi. Magyarország már akkor jelentékeny előmenetelt tett a civilisatióban s századok óta tisztességes, sőt időnkint fényes szerepet játszott az európai államok közt; igy érte a török hódítás oly állapotban, midőn már nagyon sok veszteni valója volt; és midőn azért, hogy lehetőleg megtarthassa culturájának százados vivmányait, az osztrák ház hatalmában keresett segélyt, eső alól csurgó alá került, úgy hogy eredeti ádáz ellenségével látta magát kénytelennek új barátja ellen szövetkezni. Az uj barát felülkerekedett s megállapította programmját: faciam Hungariam mendicam, servam, catholicam, ismeretes és pontosan követett jelszavát annak a Kollonich bibornoknak, kinek emlékiratában bizonyságát látja GRÜNWALD BÉLA annak, hogy a bécsi udvar birt a királyság magasztos rendeltetésének tudatával. Az ily helyzet, azok a küzdelmek, melyeket előidézett, kimerítették a nemzet erejét s midőn a Rákóczi-forradalmat csinálta, az már olyan volt, mint midőn a harczias fejedelmek a tizenöt éves gyermekeket küldik a csatatérre.

Ez az, a mit nem szabad elfelejteni egy pillanatra sem, midőn itéletet akarunk mondani a magyar nemzetnek e

korszakban való magaviselete fölött. Nem szabad erre nézve azt a mérczét alkalmaznunk, melyet más kedvezőbb viszonyok közt élő nemzeteknél vagy akár saját magunknál is alkalmazni lehet valamely más korszakban. melyben, ha tele volt is viszontagságokkal, még nem volt annyira megfogyatkozva a nemzet ereje. Magyarország a XVII. században még meg tudta tenni kötelességét a legsúlyosabb csapások és szenvedések közt is, a forradalmak egész sorozatában küzdött az állami függetlenségért; de utóvégre is, a mi sok — sok, mint a közmondás szól, egy kimerült nemzettől nem lehetett azt követelni, a mire képes volt ép korában, a láz után nem lehet várni azt az erőnyilvánulást, melyet az ember gyakran tanusít a láz rohama alatt.

A legnagyobb igazságtalanság, midőn könyvében elejétől végeig szakadatlanul és kíméletlenül azért kárhoztatja Grünwald Béla a nemzetet, hogy ily állapotában miért hagyta kisiklani kezéből a külügyet, hadügyet, pénzügyet, miért tűrte az ellene irányzott kereskedelmi politikát. Tehát azért itéli el a nemzetet, mert nem birta kivívni állami függetlenségét; mert hiszen megtartani mind azt, mit tőle követel, nem több s nem kevesebb, mint állami függetlenség. S ez nem azért volt szerinte így, mert a nemzet ki volt merülve, hanem azért, mert tudatlan volt, léha volt, de a mi még rosszabb, főkép azért, mert a nemesség előtt egyéb nem volt szent, mint saját osztályérdeke.

Lássunk a számtalan változatok közül közelebbről is egyet, miként ítél Grünwald Béla nagyban és egészben a nemzet magaviselete fölött. »Magyarországban megszünik a politikai élet, mert a rendi társadalom nem foglalkozik a nemzet legfontosabb viszonyaival s azért közéletének nem lehet országos politikai tartalma Magyarországnak e korszakban nincsenek politikusai, nincsenek politikai eszméi. Az ural-

kodó osztályok ellenzik a legjobbat is, ha érdekeikbe ütközik s eltűrik a bécsi udvartól a legrosszabbat is, ha érdekeiket nem érinti.»

Grünwald Béla általában nem keresi az erős kifejezéseket, az idézett sorok nyelvezete is oly síma, hogy alig látszik a nemzetre nézve sértést tartalmazni. Pedig, ha igaz volna mi bennök mondva van, oly haszontalan náczió lett volna a nemes magyar nemzet, hogy nem lehetne eléggé erősen kifejezni kárhoztatását. Nem kevesebbet mond bennök Grünwald Béla, mint azt, hogy az uralkodó osztályok (értsd mindig: a köznemesség) conspiráltak a bécsi udvarral, hogy ez hagyja meg őket kiváltságaik élvezetében, ők ezért nem bánják, ha elconfiscálja az ország jogait, az állami önállóság kellékeit. S az egész nemzet elnézte, tűrte az ily garázdálkodást. Ki van fejezve e sorokban, hogy a nemzetben nem volt érzék az állami függetlenség iránt, annyira hülyévé vált, hogy nem értett semmit a közügyekhez. Constatálva van egyszersmind, hogy a bécsi udvar sok jót akart, fel akarta boldogítani az országot, de ebben megakadályozta a nemzet indolentiája, a nemesség rosszakarata. Tehát, teljesen figyelmen kívül hagyni azt, hogy a megelőző korszak iszonyú csapásai által elkínzott s kimerült nemzettől erélyes föllépést igazságosan, de csak észszerűleg is követelni nem lehetett; kigyót-békát hányni a nemzetre, nevezetesen annak vezető osztályaira; egyúttal pedig kimenteni a hatalmat, mint a melyet a közérdek képviseletének idealis feladata s ennek átérzése vezérelt — ez a Grünwald Béla rendszere a magyar nemzet értékének megbecsülésében.

Lesz alkalmam részletesen is rámutatni, miként alkalmazza e rendszert a nemzeti élet különböző ágaiban előfordult dolgoknál, a különböző tényezőknél; most általá-

nosságban csak két megjegyzést akarok tenni az utóbb idézett sorok tartalmára s egy lélektani momentumot felhozni annak magyarázatára, hogy miképen ragadtathatja magát egy oly férfiú, milyet GRÜNWALD BÉLÁ-ban ismerünk, ily túlzásokra s ily igazságtalan és a megengedhetőség határait messze túllépő elbánásra nemzetével.

A mit megjegyeztem annak lehetlen voltáról, hogy az a magyar nemesség, mely 1825-től 1848-ig a nemzeti élet legfényesebb korszakát tudta megalkotni, GRÜNWALD BÉLA szerint oly silány, oly minden erkölcsi értéket nélkülöző lett légyen közvetlenül 1825 előtt, ugyanazt alkalmazhatjuk a régibb múltra nézve is. Valószínű-e, sőt lehetséges-e, hogy az a nemzet, az a nemesség, mely a GRÜNWALD BÉLA-féle régi Magyarország kezdő epocháját, a szatmári békét, megelőzőleg annyi tehetséget és erélyt tanusított, egyszerre annyira korlátolt eszűvé és léhává változott volna és pedig rögtön, mialatt 1711-ben a földteke egy körútját bevégezte. Az a nemesség, melyet GRÜNWALD BÉLA úgy rajzol, mint egy valóságos hazaáruló csoportot, mert hiszen kiszolgáltatta az államiság legfőbb kellékeit azért, hogy jobbágyait háborítlanul nyúzhassa, tehát magán érdekeinek feláldozta a haza érdekeit; a mely már épen 1715-ben adta ennek csalhatlan bizonyítványát, követte el a hazaárulás legfeketébb actusát, midőn az államiság legfőbb kellékét, az önálló hadsereget és pedig minden nagyobb vita nélkül feladta; ugyanazon nemesség vajjon miért csinálta a forradalmakat a megelőző korszakban, miért hullatta vérét a csatatéren még négy évvel ama nagy hazaárulási cselekmény elkövetése előtt? Magánérdekeiért-e vagy a haza függetlenségeért? No hát az embernek s annál kevésbbé egész osztályoknak természete s jelleme nem változik meg, annál kevésbbé fordul épen ellenkezőre oly rövid idő alatt. Legyen szabad

kiegészítenem, mit BERZSENYI-ből fentebb idéztem: nem szül gyáva nyulat Núbia párducza.

A mi pedig a bécsi udvartól eredő ama sok «jót» illeti, mit a magyarországi uralkodó osztályok elleneztek volna, kár hogy GRÜNWALD BÉLA azoknak jegyzékét össze nem állította. Nem került volna nagy munkába az elsorolás. De sokkal több fáradságba került volna annak kimutatása, mi volt az, mit a nemesség ellenkezése meghiusított. A bécsi udvar rendelkezett az ország jövedelmeivel, nem jelentéktelen fölösleg folyt be évenként pénztárába azon felül, mit az ország rendes szükségeire kellett fordítani. Micsoda beruházásokat tett ezekből 120 év lefolyása alatt? S hol talált ezeknél legkisebb ellenzésre? De másnemű, az ország jólléte emelését czélzó intézkedésében is? Talált-e legkisebb akadályra Mária Terézia, mikor a Ratio educationist vagy az urbér rendezését behozta? Annyira nem, hogy inkább azért lehetne a nemzetnek szemrehányást tenni, mert elnézte azt a közjogi sérelmet, mely a rendeleti úton való behozatalban rejlett; ez már abba a rovatba tartozik, melyet GRÜNWALD BÉLA az állami fölfogás hiányának tekint, mert hiszen ennek kifolyása a féltékeny őrködés a törvényhozás jogai fölött. Volt benne közjogi sérelem és volt különösen a nemesi kiváltság korlátozása és még se ellenezte, annál kevésbé akadályozta meg az a csakis osztályérdeket ismerő nemesség. Nem hogy ellenzett volna bármi jót, de ellenkezőleg oly hálás volt a nemzet a felülről jövő jóakarat minden legkisebb jeleért, hogy ebben láthatjuk csalhatlan jelét, mennyire szomorú sors jutott neki osztályrészül, mennyire nem volt a hatalom által jótétemények dolgában elkényeztetve. Ezért oly érdekes a híres «Moriamur», melyben a nemzet a remélt jókért háláját előlegezte. Pedig bizony, a mi történt az ország jóllétének emelésére Mária

Terézia hosszú uralkodása alatt, indokolva van-e általa az a dicsfény, melyet fölébe történetírók és udvari poéták meggyújtottak; és nincs-e mind az, a mi történt, sokszorosan ellensúlyozva a Commerzienrath felállítása, illetőleg a Magyarország ellen inaugurált gyarmati politika által? Nem képes kimutatni GRÜNWALD BÉLA semmit, a miben az udvarnak országboldogító szándokai maga az ország által lettek volna meghiusítva.

GRÜNWALD BÉLA, midőn azokat az országboldogító szándokokat emlegeti, kétségtelenül leginkább II. Józsefre gondol. Ő lelkesedik II. Józsefért. Miként fordulhat ez elő magyar politikusnál és történetírónál, csak úgy lehet megérteni, ha tudjuk, hogy az illető egészen el van telve bizonyos nézetekkel s azoknak, a tárgyilagosságnak teljesen háttérbe szorításával, korlátlan uralkodást enged itéletei fölött. Ő József császárban az idealis tartalommal megtelt absolut királyság megtestesülését látja, az elég, hogy rajongjon érette s teljesen figyelmen kívül hagyja Józsefnek a magyar alkotmány és nemzetiség megsemmisítésére irányzott törekvését. Ő annyira perhorrescálja a rendiséget, a régi magyar önkormányzati rendszert, hogy nem bír előtte semmi becscsel a nemességnek az a honmentő magatartása, mely a rendi és önkormányzati formák fentartásával volt kapcsolatos. Sajnos, ha ily dispositiókkal veszi kezébe szellemes iró a történelmet. A halottak nem replikázhatnak saját védelmökre, ügyvédük is ritkán akad; annál könnyebben vezettetnek tévútra az élők, midőn okulni akarnának a történelemből.

Az ő dogmáinak állaniok kell föltétlenül; kivételt azok ellenében nem ismer, hanem kényszerzubbonyként alkalmazza dolgokra és emberekre. GRÜNWALD BÉLA elvből ellensége a rendi alkotmány rendezerének, azt mondja,

hogy a nemesség előtt mindig első volt az osztályérdek és önzés, nem volt benne állami és nemzeti szellem. És mert ez a rendi alkotmány természetében rejlik, ilyennek kellett lennie, ilyen volt a magyar nemesség is. Ezt így mondja a tudomány és a logika. De azt teljesen figyelmen kívül hagyja, hogy Magyarországon a nemesség egészen más állást foglalt el, mint más országokban, a melyekben való szerepléséből vannak merítve azok az elméletek; hogy óriási különbség van azon nemesség közt, mely kevés számú feudalis urak közt osztotta föl az ország területét, mely területeken azután polgári jogokat senki sem élvezett és azon nemesség közt, mely az ország lakosságának nagy százalékát képezte, majdnem az összes értelmiséget s még a köznépnek jelentékeny részét is magában foglalta, úgy hogy széles körben megvalósította azt az alkotmányos életet, mely minőség tekintetében épen olyan, mint a milyet a modern alkotmányos országok polgárai élveznek. De nemcsak ezt hagyja figyelmen kívül, de azt is, hogy bármit mondjon az elmélet s a következtető logika, bármit mutasson föl más országokból a történelem, sőt bármi bűnlajstromot lehessen csinálni magaviseletéről saját hazánkban is: de azt ráfogni a magyar nemességre, hogy nem volt benne se állami se nemzeti érzék, magyarúl mondva hazafiság, képtelenség, mert annak ellenkezőjét a tények kétséget kizárólag bizonyítják. Grünwald Béla elméletei szerint az absolut királyságnak volt hivatása a nemzeteket a rendiség uralmától megszabadítani s azt teljesítette is egész az idealismusig emelkedve a közérdek képviseletében. S mert szerinte ez is a dolog természetében fekszik, ezt cselekedte az absolut hatalom nálunk is, és hogy teljesen nem töltötte be hivatását, az volt az oka, mert a magyar nemesség, mely nem adta föl politikai jogait, ebben megakasztotta. És

ennélfogva azt állítja, hogy a hatalom nálunk is azt tartotta legfőbb föladatának, hogy az országot felboldogítsa, hogy minden jónak ő volt a kezdeményezője és ráfogja a nemzetre, hogy ő akadályozta annak a sok jónak megvalósulását. Mint ha csak azt a Rückblicket olvasnók, melyre Széchenyi az Ein Blick-kel felelt. Grünwald Béla elvből a központosítás hive, ellensége a magyar önkormányzati rendszernek, ellenszenvvel viseltetik a megyei intézmény és a protestáns autonomia iránt; ellenszenvvel a régi nemesség iránt, mint majd még látni fogjuk: ezért nem tulajdonít kellő értéket annak, mit a nemzet ama korszakban megtartott, mit a köznemesség cselekedett; szerinte az egész egy «nyomorúság» volt (14. lap) és sokszor gúnyolja a nemzetet, hogy ennek becset tulajdonított. Ime így folyik be a dogmatismus egyrészről, egyéni dispositiók másrészről, itéletére.

IV.

Külügy. Főhatóságok. Hadügy.

Az eddigiekből eléggé megismerkedtünk immár Grünwald Béla okoskodásának s tárgykezelésének egész rendszerével, hogy, mielőtt vádjainak részletesebb taglalatába bocsátkoznánk, foglalkozhassunk azon nagy ellenmondással, mely a régi Magyarországgal szemben elfoglalt álláspontjában s a birálatban való eljárásában mutatkozik.

Az éles birálat és erős kárhoztatás nagy halmazában találunk könyvében egy helyet, egy szemérmeskedő ibolyát, mely az egész nemzet irányában bizonyos elismerést foglal magában, habár nem hangzik is barátságosan. Ezt mondja a 14. lapon: «Az önálló állami lét, a kormányzás föladataival való gyakorlati foglalkozás hiánya s az erősbödő particularismus következtében kivesz a nemzetből az állam hivatásának magasabb fölfogása, az állami érzék is. *A rendi alkotmány, melyet védenie kellett,* már maga is negácziója az igazi államnak, de még inkább elidegenítette tőle a nemzetet elnyomó ellenséges államhatalom, *mely az ellenzésbe hajtotta a nemzet független és hazafias elemeit.* Igy még a hazafiság is csak kisszerű s meddő alakban nyilvánulhatott; a passiv ellenzésben s nem positiv alkotásban, s az volt a *tragicum* a nemzet sorsában, hogy ha a védelem sikerült is, olyat védett meg, a mi egészséges fej-

lődését, megerősödését tette lehetetlenné.» Ez az úgyszólván egyetlen hasonnemű hely az egész vaskos kötetben, mert találkozunk ugyan itt-ott egy elismerő szóval egyesek irányában, de a mi például az 50. lapon mondva van, az a mentegetett főnemességet illeti, egyebütt egy-két dicsérő szó pedig már az 1825 utáni nemességre van czímezve.

Az idézett szavak szerint csakugyan kellett hát védeni a rendi alkotmányt s a kiket az ellenséges államhatalom ellenzésbe hajtott, azok a nemzet független és hazafias elemei voltak. E beismerés olyan mint egy csepp eczet, mely képes átváltoztatni egy egész hordó bort. Bármi kénytelen-kelletlenül legyen mondva, mihelyt ki van mondva, ama nehány szó, bármennyire nehezedjék rá egészen ellentétes irányával egy vaskos kötetnek egész tartalma, képes lerontani Grünwald Béla okoskodásának egész nagy és ékes épületét. Mihelyt egyszer beismeri, hogy kötelesség, hazafias kötelesség volt az alkotmányt, olyan a milyen volt, védelmezni, akkor valóban nincs értelme annak az animositásnak, melylyel a nemzetet s annak vezető osztályait birálja, akkor csakugyan nincs egyébnek helye, mint a sajnálkozásnak a fölött, hogy a nemzetnek oly keserű sors jutott osztályrészül. Akkor a birálat csak is arra szorítkozhatik, vajjon az adott körülmények közt megtette-e a nemzet a maga kötelességét — s ez már aránylag nagyon szűk tér — de nem mehet odáig, a mi pedig Grünwald Béla könyvének valóságos tartalmát képezi, hogy a nemzet maga volt oka saját sülyedésének; akkor nem szabad aként forgatni a tényeket, hogy az uralkodóház politikájának következményeiért is a nemzet tétessék felelőssé, mint azt Grünwald Béla például II. Józsefnek a vámpolitika megváltoztatására vonatkozó ajánlatának ötletéből teszi.

Van egy dolog, mivel Grünwald Béla áthidalni látszik akarni az ellenmondást, s ez az idézett sorokban fölhozott «tragicum». Én azt hiszem, hogy itt semmiféle tragicumról szó nem lehet. Másnemű, mint rendi alkotmányok abban a korban nem is léteztek; nem lehetett előbb democraticus és parlamentaris alkotmányt csinálni s azután azt védelmezni; de a rendi alkotmány nem volt oly akadály, mely lehetlenné tette volna a nemzet fejlődését, ennek a formái mellett is megtette volna hatását az állami önállóság, mely megadta volna a nemzetnek a boldogulás eszközeinek alkalmazására való képességet. De hát ha lett volna is tragicum a dologban, akkor sincs helyén az a kegyetlen birálat, melylyel Grünwald Béla a nemzetet üldözi, a tragœdiák hőseit részvéttel igen, de nem becsméréssel, sőt bámulattal szoktuk kisérni végzetes pályájukon.

Nem az én dolgom keresni, mi módon jött Grünwald Béla az itt fölmutatott ellenmondásba. Annyi bizonyos, hogy ha kellő figyelemmel lett volna arra, mit az alkotmány védelmének szükséges és hazafias voltáról bevall, könyvét nem írhatta volna meg. De hát megírta. Ama bevallás s az abban rejlő ellenmondás után tarthatatlanokká válnak azon politikai következtetések, melyeket a szerző, mint kutatásainak eredményeit elénkbe terjeszt, de nem teszik fölöslegessé, hogy munkájának különböző szakaszaiban s concret esetekben a nemzet és egyes szabályai ellen emelt helytelen és igazságtalan vádjaival részletesebben foglalkozzunk.

Végig olvasva a külügy, főhatóságok és hadügyről szóló fejezeteket, folytonosan azt látjuk, hogy a nemzet, nevezetesen az országgyűlési rendek tudatlansága, a közügyekben járatlansága, a hadügynél pedig valóságos szennyes

önzése volt annak oka, hogy az állami önállóság legfontosabb kellékei kisiklottak a nemzet kezei közül.

Nem hagyhatok előleges megjegyzés nélkül egy szót, mely e külügyről szóló fejezetben előfordul. Azt mondja: «Magyarország (tán helyesebben; a magyar állam) országgyűléseivel, törvényeivel, közjogi fikczió volt.» Gyakran fordúl elő a munkában, hogy az ország függetlenségéről szóló törvényeknek nem volt gyakorlati értékük, de azért a magyar ember azokat valóságnak tartotta, mert benn voltak a Corpus jurisban s «a magyar világa a Corpus juris volt». Ki tagadná, hogy a valóság azon törvények szövegétől nagyon messze esett, de azért azokat oly skartétáknak mondani nem lehet, de nem is jó politika. Először is, azok a törvények csalhatlan bizonyítványai annak, hogy a nemzetben folytonosan élt a függetlenség eszménye s ahoz való jogának tudata; s ez nem volt aféle «homályos vágy», hanem igenis «világos politikai eszme», melyet azután a körülményekhez képest mindig képes volt formulázni is; úgy hogy nem volt kénytelen végig menni Rousseau Contrat socialján, Athen és Róma hagyományain és Sieyès szappanbuborékain, míg egy gyakorlatias alkotmányos lét alakjánál kiköthetett. Nem is lehet tagadni, hogy az a fictio s azok a skartéta-törvények, melyekre az uralkodók megesküdtek, s melyeknek sanctiója ott volt a mult század szabadságharczaiban, memento mori intésként hatottak fölfelé, hogy Magyarország irányában bizonyos határon túl lépni nem lehet. És lehet-e tagadni a hatást, midőn Deák Ferencz 1861-ben azokat a skartétákat a maga fölirataiban összeállította? Még nincs annyira kivetkőzve a világ a jogtiszteletből, hogy ne volna semmi érvénye annak az állhatatos jogfentartásnak, melyet a magyar nemzet ama törvényekben s azok gyakori ismétlésében

cselekedett s annyira még is csak jó volna mindnyájunknak, nagyja és aprajának, diplomatáknak lennünk, hogy kerüljük a cynismust, a gúnyt, midőn ezekről a dolgokról beszélünk. És meggondolhatnók azt is, hogy nem tanácsos kavicscsal dobálózni, midőn az 1867-iki kiegyezés üveg épületében lakunk.

A külügyről szólva nem azt követeli GRÜNWALD BÉLA — legyünk igazságosak — hogy az államiság ezen attributumát tartotta légyen föl a régi Magyarország; ellenkezőleg azért rójja meg s gúnyolja az 1790-iki rendeket, mert a külügyi politika vezetésére vonatkozó jogait ki akarták csavarni az uralkodó kezéből. «Soha országgyűlés — úgymond — nem mutatta ki világosabban a rendek tájékozatlanságát, fogalomzavarát s gyakorlatiatlanságát állami ügyekben.» Ezen ékes titulusokat azért érdemelték ki a rendek GRÜNWALD BÉLÁ-tól, mert föliratukban azt kivánták, hogy «a nemzetnek a háborúüzenet és békességszerzés körül való nyilvános jussainak helyreállítása végett szükségesnek válnék, hogy azon helyekre, a hol most a hazát érdeklő békességszerzés munkáltatik, az ország maga részéről hitezett követeket küldjön». Az országbiró gr. Zichy Károly el is mondta ez ellen a megfelelő elemi igazságokat, melyeket azonban a rendek nem voltak képesek felfogni, meg is választották az akkori béketárgyalásokhoz a követeket, de az udvar leiratában egy rövid s általánosságokat tartalmazó passussal végzett a dologgal.

Ki állítaná, hogy a külügyek kezelésének a rendek föliratában contemplált módja megfelel a modern alkotmányos chablonoknak. De gondoljunk csak egy kicsit azon mindenféle javaslatokra, melyek e tárgyra nézve a legújabb időben fölmerültek, sőt épen azon intézkedésekre, melyek szerint tényleg meg van állapítva a külügyek vezetésének

módja. Az 1848-iki országgyűlési atyák már inspirálva voltak az újkor szelleme által s mit tudtak kifundálni? Odaállították a miniszteriumba a híres herczeg Eszterházy Pált, mint Pilatust a Credóba, hogy külügyi színezetet adjanak az «ő felsége személye körül levő egyik miniszter» állásának. Most már épen virágzásban van az új Magyarország; a közösügyek, tehát a külügyek kezelésére nézve is, miután a baloldali kisebbség deputatio-javaslata mellőztetett, ki lettek eszelve a közös miniszterium és a delegatiók, nevezetesen az, hogy a külügyeket a közös külügyminiszter a két országos miniszteriummal egyetértve vezesse. S ez a bölcseség köve feltaláltatásának mondatott. Gyakorlatban pedig úgy áll a dolog, hogy az osztrák parlament és kormány követik a bölcs mondást: hallgatni arany; a magyar kormány pedig lett aféle Prügelknabe, kit a dauphin, a közös külügyminiszter csinjeiért elnáspágolnak. Valljuk meg, hogy ezek se sokkal okosabb dolgok mint az 1790-iki rendek tervezete, de ez még előnyben van annyiban, hogy nagyobb ragaszkodásról tanúskodik az ország jogaihoz.

Nagyon meg kellene fontolni, mielőtt oly éles birálatot mond valaki, sőt oly erős kitételeket is használ azért, mert azoknál a közösen érdeklő viszonyoknál nem tudtak tiszta munkát csinálni a régi törvényhozók. Tudtunk-e mi? Oly abnormis viszonyok mellett, mint a milyenek abból az Ausztriával való vegyes házasságból szükségszerűleg származtak, lehetséges-e oly chablonszerűleg berendezni az államot, mint különálló független országokban? Itt már magában véve is nehéz valami helyeset kigondolni, de hát azután még annak keresztülvitele! Itt a compromissum uralkodik. Compromissum először is a közös hatalom és az államok követelései közt, azután compromissum a két állam érdekei közt. A hol ily viszonyok exigentiái hatá-

roznak, ott a doctrinák a rövidebbet húzzák a politikában.

Van-e jogunk most, midőn utóvégre is a nemzet factumává lett a fennálló közösügyes rendszer megalkotása és fentartása, oly kárhozhatólag beszélni azokról kik 1741-ben a státusminiszterium trójai lovát bevitték, s oly lenézőleg bánni el azokkal, kik menekülést kerestek a közösügyes hinárból, midön ugyancsak 1741-ben egy magyar ministerium s 1790-ben a «magyar királyi nemzeti tanács» eszméjével foglalkoztak? Ezek közt s némely dolgok közt, melyek 1848-ban felmerültek, s különösen azok közt, melyek 1867-ben megállapíttattak, van-e oly különbség, hogy ezeknek kieszelőit a legnagyobb dicsőítés, amazokéit pedig oly czímek illették meg, milyenekkel őket Grünwald Béla megtiszteli?

Hasonlítsuk össze Magyarország kormányzatának mostani gépezetét a régivel. Ki kételkedhetnék abban, hogy a mostani, mint mechanismus, jobb a réginél; jobb a szakrendszernél fogva, mely szerint minden kormány-intézkedésnek megvan a maga gazdája, a felelősség nem rejtőzhetik el a collegialitás leple alatt; a nyilvánosság érvényesítheti befolyását. Fontos vívmány kétségen kívül, de ebből áll az egész. Azt nem zárja ki a mechanismus, hogy a fejedelem elhatározására más ország érdekei és idegen emberek befolyást gyakoroljanak, ez a közösség mellett kivihetetlen. Akkor, törvénytelenül de tényleg, aként gyakoroltatott az idegen befolyás, hogy a magyar ügyek, belügyek is, formaszerű tárgyalás alá vétettek a Staatsrathban, de kizárva a befolyás az új rendszer által sincs. Ezért történt 1848-ban azon intézkedés, hogy a király távollétében a nádorhelytartó gyakorolja a végrehajtó hatalmat.

Engedjük meg azonban, hogy ez az idegen befolyás még

sem érvényesülhet se oly közvetlenül, se oly gyakran s formailag annyira sérelmes módon most, mint a régi mód szerint, írjuk tehát ezt is az új rendszer javára: van egy más körülmény, melynél fogva a régi állapot előnyben van az új fölött, s ez a következő. A statusminiszteriumról törvényeink csak úgy vesznek tudomást, mint a külügyek tárgyalására rendelt közös kormánytestületről. Felvilágosítják ezt az 1791. XVII. és az 1792. VIII. törvényczikkek, midőn azt is rendelik, hogy magyarországi születésű egyéneknek a Staatskanzleiban alkalom adassék magukat külügyi dolgokra kiképezni. A Staatsministeriumba kinevezett magyarok feladata volt tehát gyakorolni a külügyek vezetésére azt a befolyást, melynek érvényesítésére most a két országos miniszterium volna hivatva. Melyik mód hatályosabb? A régi mellett a befolyás közvetlenebb volt, azt tagadni nem lehet. A nagy különbség azonban abban áll, hogy akkor a közösügyes kormány testület kizárólag a külügyek tárgyalására volt törvényes organumnak elismerve, míg az 1867. XII. szerint a közös miniszterium a hadügy- és pénzügyre nézve hasonlónak van rendeltetve, tehát törvény által közösügyekké tétettek oly ügyek, melyeket a törvény azelőtt olyanokul nem ismert. Ez jogfeladás. Most jobb-e hát, vagy jobb volt akkor?

Vagy azt akarja Grünwald Béla a régieknek szemükre vetni, hogy miért nem hozták be már akkor azon módon azt a közösügyes apparatust, mely 1867-ben kieszeltetett? Azért tagad meg tőlük minden képességet a közügyek intézésére, mert nem jöttek rá épen erre már akkor?

Foglalkoztak ők azzal is, miképen kellene a közösügyek hinárjából kigázolni, miképen lehetne az idegen tanácsosok befolyását elhárítani, mert hiszen ez volt mindig és marad a punctum saliens. Tüzetesebben foglalkoztak vele,

valahányszor a magyar ügyre nézve kedvezőbb szél fujdogált, nevezetesen az 1741 és 1790-iki országgyűléseken, 1741-ben azon gyökeres változtatással foglalkoztak az országos rendek, hogy a monarchia székhelyét Magyarországba kell áttenni; nem lett concret alakban formulázva, a sok tanakodás után végre is csak azt kérték a rendek, hogy midőn a monarchia fontosabb ügyei forognak fenn, a primás, nádor és horvátországi bán is hivattassék meg az udvari tanácsba, a tisztán magyar ügyekre pedig állíttassék fel egy magyar udvari tanács. A tárgyalások vége az lett, hogy az államminiszteriumba a külügy intézésére magyarok is neveztessenek ki; tétettek más hasonló palliativ intézkedések a kanczellária, helytartótanács és kamara függetlenítésére, a kör négyszögítését a nemzet az akkori kedvező körülményektől remélte. 1790-ben a II. József rendeletei elleni felbuzdulás idejében ismét szőnyegre jött az idegen befolyás kiküszöbölésének nehéz kérdése, újból megkezdetett az e tárgy fölött való tanakodás, tervezgetés. A consilium regium nationale hungaricumról szóló javaslat sem olyan, kétségtelenül, hogy minta intézményül szolgálhatna, de nem is olyan, hogy ne illenék a fából vaskarika készítés sok más régi és újabbkori kisérletei közé. Nagyon kár egygyel több efajta tervnek megfogamzása miatt oly nagy zajt ütni s azt mondani: «Semmi nem bizonyítja jobban a rendiség eszmekörének meddőségét s a kormányzat gyakorlati feladataiban való járatlanságát, mint ez.» Hogy e javaslatot nem lehet helyesen oly nevetséges valaminek tekinteni, legyen szabad jeles történetirónk, Horváth Mihály véleményére hivatkoznom. «E törvényjavaslat — úgymond — alig különbözött egyébben az újabb szabású parlamentaris kormánytól, mint, hogy míg ez az egyes felelős miniszterekre bízza a közigazgatás külön ágait s a

felelősséget ennélfogva egyénesíti, a javaslat egy felelős kormányszéki testület kezeiben hagyja a végrehajtó hatalmat.» Azt hiszem, nem csalódom, ha azt teszem föl, hogy GRÜNWALD BÉLÁ-t az lobbantotta oly nagy haragra, azért beszél anarchia meghonosításáról stb., mert az általa anynyira kedvelt megyének is jutott némi szerep abban a tervezetben.

A hadügyről szólván, azt mondja GRÜNWALD BÉLA, «nemzet, mely komolyan akar mint külön, önálló állami egyéniség élni, nem mondhat le önként, a viszonyok kényszerítő hatása nélkül nemzeti s állami életének e lényeges kellékéről». Azért hogy ez alkalommal csak irodalmi téren találkozunk, nincs ok nem vennem örvendetes tudomásul az önálló hadsereg tárgyában itt nyilatkozó nézetegységet GRÜNWALD BÉLA s a függetlenségi párt között. Van ugyan az idézett tételben egy fentartás, t. i. «a viszonyok kényszerítő hatása nélkül». Ezen óvatos záradék, úgy látszik, a fenálló közösügyes rendszer számára van a tételbe igtatva; én minden esetre jogosítottnak tartom a régi Magyarországot, hogy rá a maga részére is igényt formálhasson.

Talán semmiért se rójja meg GRÜNWALD BÉLA annyira a régi Magyarország embereit, mint azért, hogy az állandó hadsereg behozatalára tett első szervező lépés alkalmával a magyar hadsereg megalkotását elmulasztották. Ne feledjük az évszámot: 1715. Négy évvel a Rákóczi-forradalom legyőzése után, midőn az ország befejezte a forradalmak cyclusát s a hosszú hallatlan küzdelmek után kimerülve, több mint egy századra kiható aléltságban tetszhalotti ágyára lefeküdt: akkor kellett volna neki kivívnia az önálló magyar hadsereget! És lehetségesnek tartani, hogy a bécsi udvar, mely nem rég láthatta úgyszólván a Burg ab-

lakaiból a portyázó kuruczokat, épen akkor beleegyezzék abba, hogy e javíthatlan nemzet magának egy az eddigi rebellis hadaknál sokkal erősebb hadsereget szervezzen! Ez már csakugyan képtelen követelődzés.

Azt mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy abban az időben még lehetett volna. És pedig azért, mert akkor még a monarchia adminisztrativ egységének eszméje nem született meg s a particularismus és provincialismus még virágjában volt az örökös tartományokban is; Magyarországból is csak a többiekhez hasonló provincziát akartak alakítani, de nem egy administrativ egységbe beolvasztani. Ebből ugyan legkevésbé se következik ama lehetség, mert az ugyan nem volt eszében az udvarnak, hogy tartományonként külön szervezze a haderőt, tehát az általa tartománnyá teendőnek contemplált Magyarországnak ilyest megengedjen.

De hozzáteszi maga GRÜNWALD BÉLA, hogy az admistrativ egység még legelőbbre haladt az igazgatás egyik fontos ágában, a császári hadseregben; bár tulajdonkép itt is csak kezdetei voltak meg; minden ezred oly egység volt, melyen belül az ezredes határozta meg az egyenruhát, fegyverzetet, gyakorlatot, vezényszót és szokásokat; a fejedelem, midőn az állandó katonaság szervezésére hivta föl az országgyűlést, nem is azt kivánta, hogy a hadsereg császári és német legyen, hanem azt, hogy állandó legyen. A mi itt az ezredek és ezredesek önállóságáról mondatik, az tisztán a hadsereg belszervezetére vonatkozik s ide nem tartozik. De maga GRÜNWALD BÉLA mondja, hogy az egységes szervezet itt már leginkább előre haladt. Az, hogy micsoda alakban, mily szavakkal jelentette ki az udvar a maga kivánságát, nem bir fontossággal. De próbálta volna meg csak az országgyűlés egy valóságos magyar hadsereg szervezését, majd kitünt volna, hogy az udvar ebben tréfát nem ismer,

valamint nem ismert soha azután sem, mert hát ez a legislegfőbb hatalmi kérdés.

Ezzel szemben lehet-e a méltányosság legprimitivebb követeléseinek megfelelve s a valószinűségnek legkisebb látszatával azt mondani, hogy az 1715-iki országos rendek azért engedték kisiklani a magyar állandó hadsereget a nemzet kezéből, mert fogalmuk se volt róla, hogy az a nemzeti létnek mily fontos kelléke, mert nekik kényelmesnek látszott nem törni fejüket a hadsereg szervezésén, előnyösnek látszott a paraszt zsebéből szavazni meg a hadi adót? Ezt megtehették volna akkor is, ha magyar állandó hadsereg tartására lett volna a pénz fordítandó, a szennyes önzés tehát nem lehetett befolyással a nemzeti ügy elárulására.

Fölhozza Grünwald Béla, hogy a rendek 1790-ben sem követelték a külön magyar hadsereget, pedig II. József halála után oly idők következtek, hogy az emberek mindent mertek követelni. De hát a rendeknek nem volt elég képességük a hadsereg kérdése fontosságának fölfogására. A koronázási diploma hires tervezetében kivánták, hogy a magyar főhadparancsnokság született magyarokból álljon, a magyar katonaság esküdjék hűséget az ország törvényeinek, benne tisztekül csak magyar polgárok alkalmaztassanak, a katonaságot az országgyűlés határozata nélkül az országból kivinni ne lehessen s a behozott idegen katonaság is tegyen hűségi esküt az ország törvényeire, a határőrvidék csatoltassék vissza stb.... tovább nem ment az országgyűlés.

Gyakran gúnyolódik Grünwald Béla, hogy mily nyugodtan tűrte a nemzet II. József fölforgató intézkedéseit, majd azután gúnyolja a magyarnadrágos tüntetéseket s különösen a latin föliratokat. Ezek pedig nem voltak ép

oly ártatlanok, például Pestmegyéé, melyben kimondatik, hogy az uralkodóházban a trónörökösödés folyama megszakadt. De történtek már épen nem ártatlan dolgok is, például a poroszokkal való érintkezés. Tény azonban, hogy bármily magasan jártak is a kedélyek hullámai II. Lipót trónraléptekor, csakhamar s nem ok nélkül bekövetkezett a kiábrándulás. Csakhamar nyilvánvaló lett, hogy Lipót, kinek Toscanában gyakorolt atyai absolutismusa oly nagy dicsőséget szerzett, egyátalában nem hajlandó eltérni házának traditióitól s túlmenni az engedékenységben azon a vonalon, melyet nem léptek át elődei a legnehezebb körülmények közt sem. Számolt ő is e körülményekkel és szárazon tartotta a puskaport. Ő szervezte a kémkedés és titkos feladások rendszerét, mely Ferencz alatt oly nagy virágzásra jutott. A törökkel s poroszszal minden áron békét kötött, hogy bent szabad keze s rendelkezésre álló ereje legyen. A temesvári szerb congressushoz, melyen akkor a legmérgesebb hangulat uralkodott a magyarság ellen s mely külön territoriumot s főkormányszéket kért, a lehető legkegyelmesebb leiratot intézte s mi alatt az országgyűlés az óhitüek ügyét tárgyalta, az illyr udvari kanczelláriát önhatalmulag életbe léptette. Intézkedett, hogy azok ellen, kik a poroszszal tárgyalásokba keveredtek, felségsértés czímén kereset indíttassék, mi ugyan később elmaradt. Ily körülmények közt le kellett lohadniok a nagy reményeknek. Lipót alatt fontos törvények jöttek létre, melyekkel a nemzet meglehetett ismét egy ideig, de nagyban és egészben a rendszer érintetlen maradt s attól, hogy az önálló nemzeti lét legfontosabb kellékét, az önálló hadsereget kivívnia lehessen, a nemzet nagyon messze esett.

Tény azonban, hogy a megifjult, kifejlődött és magas értelmiségben dúskáló új Magyarország még mindig talált

és talál folytonosan feladni valót abból, mit ama tespedő, korlátolt eszű s közügyekben gyakorlatiatlan régi Magyarország fentartott; a hadseregre nézve megtartott jogai az országnak még mindig olyanok voltak, hogy az 1867. XII. t. cz. 11-ik szakaszába be vélte igtathatni e szavakat: «az egész hadseregnek és igy a magyar hadseregnek is mint az összes hadsereg kiegészítő részének stb.» . . . Véglegesen irott malaszttá tette ama jogokat a legújabb Magyarország.

V.

Pénzügy. Közgazdaság.

A gyászos véget ért országbíró Majláth György úgy fejezte ki magát egy a 60-as években tartott szép beszédében: «ez ország, melyet őseink fegyverrel szereztek, de eszökkel tartottak meg». A conservativ párt kitünő tagjának nyilatkozata a kérdésben levő korszakra vonatkozik, s ha méltányosan akarunk itélni dolgok és emberek fölött, nem lehet elvitatni ama conservativ korszak embereinek azt az érdemét, hogy az alkotmányosságot, hogy magát a nemzetet conserválták.

De gondoljunk csak vissza arra a fényes exposére, melyet Deák Ferencz 1861-iki két föliratában összeállított, mely mű megjelenése legújabb korunknak egyik fénypontját, dicsőségét képezi. Miből áll annak a műnek tartalma? A Grünwald Béla által rajzolt régi Magyarországnak hagyományából. Azok a törvények, melyekkel Deák Ferencz Magyarország állami függetlenségét megvilágította, nagy részben mind e korszakban hozattak, Deák fényes tehetsége s jellemtisztasága varázst kölcsönzött a munkának, de ez nem lett volna elégséges arra, hogy a páratlan hatást előidézze, ha hiábavalóságokból állott volna a tartalom, ha üres lett volna a fényes keret. Deák maga sem lett volna

képes oly nemesen fölhevülni, ha egyszerűen valami furfangos ügyvédi replika megírásának föladata állott volna előtte; nem is a képzelőtehetség ködképeivel akart kápráztatni, vagy engedte magát általuk ragadtatni: neki realitás kellett, hogy a küzdtérre kiállani tudjon és akarjon is. A mire rámutatott, az realitás volt; olyan mint azok a penészes tallérok és huszasok, melyeket bocskorban kerestek s egy ócska ládába rejtettek, hogy legyen mihez nyúlni szükség idején. S az ócska korszak penészes megtakarítmánya szerzett is a nemzetnek megbecsülhetlen segítséget, az 1848-iki forradalom legitimitásának és jogai elévülhetlen voltának bebizonyítását.

De jő most Grünwald Béla, hogy valóságos reactiót ébreszszen azon szellem, azon hangulat ellen, mely 1861-ben felébredt. Szét akarja bontani az ősi hajlékot, melybe a kiűzött nemzet visszatért, foszlányokra tépni a kényelmes köntöst, melyet ismét felölthetett, hogy magát otthonosan érezze, s akar neki építeni egy üvegházat, s rá akar adni egy kényszerzubbonyt, összetákolva s összeférczelve az állameszme, állami nagy czélok és nagy feladatok frázisaiból.

Leírja a nemzeti élet egy korszakát, úgy hogy az ember csak szégyenpírral gondolhasson rá. Ha valóban olyan lett volna is, mire való ily modorban felbolygatni? Tanuságul? E czélból sincs helyén oly valóságos kedvteléssel vájkálni abban a régi lomban, s kárörömmel mutogatni föl minden fölfedezett bűnjelt; nem kellene kiélesíteni az elmarasztaló s elhallgatni a könnyítő tanúságtételeket, be kellene érni a tiszta tárgyilagossággal. Mert hiszen, mint már megjegyzém, nem állunk többé harczban annak a kornak intézményeivel, visszatérésről szó sem lehet.

Grünwald Béla bőven idézi Zrinyi Miklós híres röpiratát, a «Ne bántsd a magyart». Egy kirándulást tesz az által

tárgyalt korszak előtti időbe, hogy Zrinyivel bizonyíthassa, mily haszontalan népség volt már akkor is a nemes magyar nemzet. Megjegyezhette volna magának a halhatatlan írónak azt a mondását is: «Óh egek! óh isten! Miért vezettél ki bennünket Ázsiából, ott legalább annyi világ nem látott volna meg bennünket!»

A pénzügyről szóló fejezetben még az eddigieknél is élesebb kifejezéseket használ a régi Magyarország embereinek jellemzésére. Ütni nem szeret, de éles akar lenni mint a beretva. Az országos pénztár fölött 1715-ben folyt vitákról szólván, ezt mondja: «e naiv felfogás eléggé jellemzi a rendek politikai belátását.» Ismétli a «naiv» czímet egy más helyen is. Az 1807-iki országgyűlésről szólván, melyen azon nevezetes határozat vált törvénynyé, hogy a rendek a királyt szorúlt pénzügyi helyzetében segítendők, egy évi jövedelmüknek egy hatod részét ajánlják föl, így nyilatkozik: «A tárgyalás maga bámulatot kelthetne a benne nyilvánuló kisszerűség, gyermekesség miatt, ha nem tudnók, hogy az országgyűlés oly elemekből áll, melyek távol állnak a kormányzat gyakorlati feladataitól, s egészen középkori nézetekkel vannak eltelve.» 1790-ről a koronázási ajándék fölötti tárgyalásról szólván «az előkelőség teljes hiányát» is szemére veti a generosa nationak. Az ilyen szavak annál mélyebben sértenek, minél higgadtabb hangon vannak elmondva. GRÜNWALD BÉLA gyakran mondja, hogy a régi nemesség elidegenedett az államtól, no hát az ő bánásmódja nem nagy hevülést tanusít a nemzetért.

Az országos pénztár 1715-től egész 1848-ig aféle tengeri kigyóként bujkált a közügyek tengerében: gyakorlatiatlannak bizonyult valahányszor szőnyegre került. Nemcsak az volt létrejöttének akadálya, hogy a nemesség fizetni nem akart, de legalább épen oly mértékben az, hogy az intézményt

nem lehetett jól beilleszteni az akkor fenálló rendszerbe. Budget nem volt, felelős miniszter nem volt, az országgyűlés három évig szünetelt, gyakran sokkal tovább, az ellenőrzés lehetetlen volt. Méltán lehetett attól tartani, hogy a pénz elvész az udvari kezelés Danaida hordajában. Mindig fenforgott azon körülmény is, hogy a fejedelemnek fölösleges jövedelme van Magyarországból, melyből lehetne fedezni az országos pénztártól várt beruházásokat. Amattól tartani, ezt követelni, ebben bizony nem volt semmi naivitás és politikai belátás fogyatékossága. Hasonló consideratiókon tört meg e palliativ intézkedés abban az időben is, melyet GRÜNWALD BÉLA Magyarország legfényesebb korszakának nevez, és a mely nem fényeskedhetett volna, ha még mindig csak naiv és belátás nélkül való politikusok vezették volna a közéletet.

Gyermekeseknek mondja azokat a vitákat, melyek 1807-ben az udvar által előidézett pénzügyi zavarok következései fölött folytak. Magyarország nem bírta kivonni magát az e század elején beállott pénzügyi calamitás alól, egyik nevezetes részlete ez azon szerencsétlen helyzetnek, melybe a nemzetet GRÜNWALD BÉLA kifejezése szerint az idegen és ellenséges királyság hozta. De bármennyire tudatlanok s járatlanok voltak azok a megyei követek a pénzügytanban s üzleti kezelésben, két dolgot mégis tud fölmutatni az akkori tárgyalások története annak bizonyítására, hogy azok a kicsinyes, gyermekes észjárású naiv emberek föl tudtak emelkedni a helyzetnek, a mint akkor alakulva volt, színvonalára. Egyik, a mit tettek, tökéletes hasonmása a modern Magyarország ismeretes nyilatkozatának: nem akarjuk, «hogy azon súlyos terhek alatt, miket az absolut rendszer eljárása összehalmozott, ő felsége többi országainak jólléte s azzal együtt Magyarországé is össze-

roskadjon» (1867. XII. 54. §). Ezért ajánlotta föl a nemesség, saját zsebéből fizetvén és nem a parasztéból, jövedelmének egy hatod részét. De 1811-ben, midőn a 211 millió forint értékű váltó czédulából 100 milliónak elvállalása s annak beváltására biztos pénzalapról való gondoskodás követeltetett, az ország rendei sem a 100 milliót magukra nem vállalták, sem valamely pénzalapnak előállításába nem bocsátkoztak. Azok a lapos észjárású táblabirák tehát fentartották egy igen lényeges pontban az ország pénzügyi függetlenségét, adósságmentesen hagyták az országot az újkor ügyes és tudós pénzügyéreire.

Talán valamennyi közt legsajátságosabb és meglepőbb Grünwald Béla azon vádja, miszerint «az előkelőség teljes hiányát» veti szemére a magyar «hatalmas aristocratiának». Teszi pedig ezt a koronázási ajándék tárgyalásának ötletéből 1790-ben. «A legkényesebb helyzetben — úgymond — midőn ajándékot adnak a királynak, sem tanusítanak annyi gyöngédséget, hogy eltitkolják a kedvetlenséget, melylyel adják s mindenféle fenntartással élnek, nehogy a jövőben adózást következtessen valaki az önkéntes adományból.» Ez új dolog. Ha egy egész fejezetet szánt volna Grünwald Béla annak kimutatására, mennyire könnyelműen jártak el őseink, midőn egy-két szép szó vagy kegyteljes mosolygás által nemes tűzre lobbanva hoztak súlyos áldozatokat, vérben, pénzben, talán még jogbiztosítékok elhanyagolásában is — nem csodálkoznám. Ám vette volna hideg bonczolás alá s szedte volna szét a híres «Moriamurt», vagy még inkább azt a lelkesedést, melyet már nem is női báj, hanem a nyárspolgárias Ferencz császár vastagon kent hizelgő szavai, vagy az akkor még ifjú «öreg palatinusnak» az ereiben folyó Árpád-vérre hivatkozása tudtak ébreszteni. Erre gondolhatnók: bizony mond

valamit! Ha ily dolgok ötletéből használná a «naiv» szót, alig lehetne rajta megütközni. De még a «gavallérosság» dicsőségét is elvitatni a nemes magyar nemzettől — ez emlékeztet Petőfi versére, melyben elpanaszolja, miként pónálták secundába professorai. «A poézisből is ebbe tettek inter alia, Már pedig csak absurdum, hogy ennek kelljen állnia!»

Csodálatos egyébiránt, hogy ily szemrehányást épen a modern állampolgári társadalom, a democratia szószólója tesz. Ennek nem tartozik természetéhez a nagyok és hatalmasok iránt való hódolat, az a bizonyos loyalitás, ez a kiválóan feudalis zamatú erény; a modern democratia világnézlete határozottan realisticus, előtte a népfelség magasabban áll minden más fölségnél s a hol a nép érdekéről van szó, ott minden más érdeknek háttérbe kell szorulnia. A modern államban axiomának tekintik a mondást: pénzdolgokban nincs kedélyességnek helye. A közügyekre nézve uralkodó ily felfogással összhangban kell lenni a társadalmi élet hangulatának; nem szükséges, hogy a democrata társadalomban nyerseség s durvaság uralkodjék, de az udvariasság túltengésének sincs helye; az előkelőség pedig épen nem tartozhatik dicsvágyának tárgyai közé, mert ezzel aristocrata velleitásokat árulna el, mint ha formákat keresne az aristocratia újból való fölépítésére, mintha csak azért romboltatott volna le a régi, hogy helyébe tolakodhassék egy új aristocratia; ôte toi de là que je m'y mette. Az ilyen firtliskedő democratia nem lehetne igazi, saját előkelőségét pedig semmivel se bizonyíthatná be kevésbé, mint azzal, ha azt másoktól egyszerűen eltagadni akarná.

Miért ne hinné egyébiránt Grünwald Béla, hogy az előkelőséget maga részére vindicálhatja a democratia; ily szerepcserélés másutt is fordul nála elő, nevezetesen, mikor

az idealismust a korlátlan királyság számára foglalja le a a rendi korszaktól.

Valami igen nagy nem lehetett az 1790-iki rendek gyöngédtelensége, különben azt mondta volna az udvar: tartsátok meg azt a nyomorult pénzt, nem kell, ha panaszos. Csak dicséretet érdemelnek, ha bizonyos mértékig ők is megtartották a kedélyesség mellőzendőségének tanát; és hát, midőn a jogok megóvására is gondoltak, csak azt tanusították, hogy bölcsen tudták, kikkel van dolguk. Lám, 1861-ben a Deák-féle feliratra érkezett legmagasabb leirat a realunio bebizonyítására akarta fölhasználni azokat a szabad ajánlatokat, melyekkel a nemzet Mária Terézia trónját megmentette s Ferenczet a franczia háborúk folytatására képesítette; a miért is Deák megmondotta második föliratában, hogy a nemzet akkor «nem sejtette, hogy jöhet oly idő, midőn törvényes önállásának tettleges fölforgatásával ősi alkotmánya helyett idegen alkotmányt akarnak ráoctroyirozni», ily érveléssel.

Ki védelmezhetné elvben a nemesség adómentességét? Egyet azonban elfeledni nem szabad, azt t. i., hogy csak lassankint enyészett el az idők folyamán a nemességnek a fölkelés kötelességében fennálló teherviselése, önkéntes ajánlatokban nem jelentéktelen terheket rótt magára azután is. S a mennyiben nemcsak fentartott jogokban, de tényleg is életben volt az alkotmány, az annyira össze volt szövődve nemesi kiváltságokkal, hogy végre axiomának tekintetett a kettőnek azonossága s nem kételkedett a közvélemény abban, hogy az épületnek bármely részében való megbontása az egésznek összeomlását vonja maga után. A nemesség át volt hatva ettől a hittől s magát úgy tekintette, mint isten választott népét, kit az alkotmány fentartásának magas functiójában szerzett érdemeért a profanum vulgustól való

éles megkülönböztetés, kedvezés, kitüntetés illet meg. Nem könnyű lerázni az ily századokon át Vesta-tűzként ápolt előitéletet; nem is történt meg mindaddig, mig föl nem világosíttatott a nemesség a felől, hogy a nemzeti szabadságnak másnemű és erősebb biztosítékai is szerezhetők meg, mint az avita constitutiót védő nemesi phalanxnak megbonthatlansága, mig nem látta megjönni az alkalmat is amaz erősebb biztosítékok megszerzésére.

Egyébiránt összehasonlítva a pénzügy tekintetében az ország mostani helyzetét a régivel, igaz, hogy akkor nem volt budget és zárszámadás, a pénzügy középkori alapokon nyugodott. De ha a régi Magyarország nem tudta megszerezni az országnak a pénzügyet, megtartotta a pénzt, megtartotta a honpolgárok zsebében. Csak nagyot fohászkodva gondol a mai adózó polgár arra a mesés korra, melyben a lakosság egy része s a birtok fele része semmiféle adót nem fizetett, a misera plebs contribuens hasonlíthatlanul könnyebben vitte anyagi terhét, államadósság pedig nem létezett. Nagyban és egészben ez az akkori pénzügynek képe, ennek mutogatásával nem a szánalom, csak az irigylés érzelmét lehet irányában fölébreszteni.

És nem lehet egyátalában mondani, hogy «Magyarország pénzügyi rendszere lehetetlenné tette az ország gazdasági és culturai fejlődését». Ezt az idegen és ellenséges királyság közgazdasági politikája tette és nem a pénzügyi rendszer.

Szivesen aláírom, mit a *gazdasági függetlenség* fontosságáról mond Grünwald Béla s ép oly örömmel veszem tudomásul a közte s a függetlenségi párt közt e tárgyra nézve nyilvánuló nézetazonosságot mint a hadsereg kérdésénél, bizton remélve, hogy a gyakorlatban sem fog visszavonulni e nézetek logikai következményei előtt.

De épen e tárgynál emel a nemzet ellen a multból szertelen vádakat, melyek az egész könyvben ritkítják párjukat. Előadja a gazdasági függésnek külső és belső okait. A külső ok az, hogy míg a mezőgazdaság terén fejlesztő, lendítő tényező s minden javítás kezdeményezője, a gazdasági élet felső régióiban pusztító gazdasági háborút folytat Magyarország ellen a magyar király.

Itt bátran meg lehetne állapodni az oknyomozásban. Az a gazdasági politika teljesen megmagyarázza Magyarország anyagi s ezzel együtt nagy részben szellemi hátramaradását is. De GRÜNWALD BÉLA azonnal arra a térre viszi a kérdést, hogy miért tűrte a nemzet ezt a politikát. Másutt — úgymond — lázadások, véres háborúk következtek volna a nemzet ily nagy életérdekeinek megsértéséből. Itt meg sem mozdul a nemzet. Tűrte azért, mert nem ismerte föl a fenforgó nagy érdekeket s oly tudatlan volt, hogy azt mondta: extra Hungariam non est vita; mert az ország ügyeit vezető nemességben semmi se tudott élénk érdeklődést kelteni, csak az osztályérdek; ennek esett áldozatul az ország közgazdasági fejlődése és függetlensége.

Ellenmondásokat találunk a vádak ezen formulázásánál. A tudatlanság vádjával szemben maga felhozza, hivatkozva az országgyűléseken az anyagi érdekek miatt előfordult számtalan sérelmi tárgyalásokra és követelésekre, hogy «a függés tudata s a függetlenség követelése tehát megvolt s a leghatározottabban nyilvánul az országgyűlési irományokban». Hozzá teszi: «de a nemzet életében már nem.» Hát az országgyűlési tárgyalásokban nem épen a nemzet élete tükröződik? S ki ne ismerné azokat a törvényeket, melyeket abban a korban az országgyűlések a nemzet gazdasági érdekeinek megóvására hoztak, de a melyeknek ugyanazon oknál fogva ugyanoly kevés lett gyakorlati foganatjuk, mint

azoknak a törvényeknek, melyek az ország közjogi állásának fentartására hozattak. Ellenmondás van továbbá azon állításban is, hogy a nemesi osztályérdeknek lett áldozata az ország gazdasági fejlődése. A nemesség osztályérdekét az ország anyagi gyarapodásával ellentétbe állítani nem lehet, ez a két dolog egyátalában nem ellentétes fogalom. A nemesség kiváltságos állását semmi módon se fenyegethette a vagyonosodás emelkedése.

Hát a nemességnek ne lettek volna szemei azon előnyök látására, melyek az ország anyagi gyarapodásából rá közvetlen háramoltak volna? A nemesség jóval több hasznot várhatott volna jobbágyaiból, ha vagyonosabbakká váltak volna. De nemcsak közvetve, de közvetlenül mint földbirtokos volt a legnagyobb mértékben érdekelve abban, hogy birtokának jövedelme fokozódjék. Ha a nemesség csakis önérdekből tudott fölmelegedni, ebből nem a gazdasági érdekek elhanyagolása, de ellenkezőleg az következik, hogy a legnagyobb mértékben érezhette magát azoknak ápolására ösztönöztetve, mert nem lehetett ránézve semmi fontosabb, akár mint osztályra akár mint egyesekre, mint a vagyoni gyarapodás. Egyszer azt állítani, hogy a nemesség előtt abban a korban nem volt semmi szent saját érdekén kívül, máskor azt mondani, hogy saját legfontosabb érdeke ellen cselekedett — miként lehet ezt megegyeztetni?

Nem is volt a kérdés soha ekként fölállítva: vagy a nemesi kiváltságok csonkítatlan megtartása vagy anyagi jólét. Megveszem a szegénységet tőled, de add ide érte szeretődet. Pedig Grünwald Béla szerint így volt. Itt hozza föl azt, hogy II. József császár fölajánlotta a közgazdasági politika megváltoztatását, ha a nemesség megadóztatja magát. Előadtam már e sorok elején, miért nem lehet erre az egész dologra nagy súlyt helyezni, miért nem lehe-

tett azt az állítólagos ajánlatot komolyan venni; az elmondottakat ismételni nem akarom. Csak csodálkozásomat fejezhetem ki, miként gondolhatja GRÜNWALD BÉLA lehetségesnek, hogy a nemzet csak szóba is állott légyen Józseffel, kinek alkotmányromboló eljárásával szemben nem volt más lehetséges szerep, mint a védekezés, miként adhatott légyen hitelt oly igéretnek, mely a legkirívóbb ellentétben állott azzal a százados udvari politikával, melynek gyorsított ütemben való működését igenis, de rendszerének változtatását egyátalában nem láthatta József rohamos újításaiban.

Miután annyira evidens és kézzelfogható volt a gazdasági függetlenség helyreállításának nagy fontossága, minek tudatát egyébiránt az országgyűlések — mint GRÜNWALD BÉLA maga is mondja — számtalan sérelmi föliratban és megújított törvényben bizonyították, mi volt tehát annak oka, hogy a nemzet ezen a nagy bajon segíteni nem tudott, mi volt annak az oka, hogy e téren nagyobb küzdelmet folytatni, több erélyt kifejteni nem volt képes, míg ellenben arra talált elég erőt, hogy a nemesi kiváltságokat s az ezekkel azonosított «ősi alkotmányt» fentartsa. Minek keressük ennek okát a nemzet tudatlanságában és léhaságában, midőn ott áll előttünk egész nagyságában az az elementaris erő, melynek hatása mindent megmagyaráz. Azon uralkodási rendszer, mely Magyarországnak a sorsból kijutott s ezzel szemben a hosszú sanyarúság által elkínzott nemzet gyöngesége. Az örökös tartományok anyagi jóllétét Magyarország kizsákmányolásával emelni, ezzel a szabadságtól megfosztott osztrák népnek száját betömni, a magyar nemzet ellenállási képességét is gyöngíteni — ez ép oly őseredeti alapelve volt az osztrák politikának mint Magyarország állami önállóságának minél szűkebb körre

való szorítása. Szoros kapcsolatban volt nála mindig e két alapelv, egyenlően érvényesítette mindig, azon mértékben, a melyben hatalmát gyakorolni képes volt. Sőt még nagyobb stabilitást látunk az anyagi téren folytatott politikában s ez bizonyos tekintetben a dolog természetében fekzik. Magyarország állami önállóságának határait lehetett tolni ide-oda, rövid úton, egyes törvényekkel s intézkedésekkel, a gazdasági politika oly helyzetet teremtett, melyet rögtön megváltoztatni nem lehetett, melyet, ha egyszer gyökeret vert, megváltoztatni veszélylyel járt volna a hatalomra nézve. Ausztria elnézhette, talán alig vette volna észre a közjogi dolgokban Magyarországnak adandó kedvezményeket, de felmondta volna a hatalomnak a barátságot, ha meg akarta volna fosztani azon előnyöktől, melyeknek élvezetéhez maga szoktatta. S azért a gazdasági politika fentartásában még nagyobb következetességet látunk és teljesebb sikert mint egyebekben. A faciam servam, catholicam csak félig, a faciam mendicam egészen sikerült.

A megteremtett s megállapodott gazdasági helyzetnek, a bevégzett tényeknek erejét tapasztalhattuk magunk is az újabb időben. Emlékezzünk vissza, mily lelkesedéssel fogadták Bécsben Kossuthot s a magyar országgyűlés küldöttségét 1848-ban. A mámor rövid ideig tartott, eloszlott mihelyt észrevették odaát, mit jelent igazság szerint Magyarország önállósága. Jelenti t. i. Magyarországnak a gyarmati állapotból való menekülését is. E helyzettel laborálunk ma is és isten a megmondhatója, mikor és miként fog a kecske és káposzta problemája megoldatni.

Teljesen alaptalanok tehát Grünwald Béla erős vádjai. A fásult egykedvűség, melylyel tűrte szerinte a nemzet nagy életérdekének megsértését, nem volt más mint annak a lidércznyomásnak hatása, mely egyebekben is mellére ne-

hezedett s melynek ellenében nem volt más vigasztalása mint az a hit, hogy megvirrad még valaha! Megváltoztatni ezt a helyzetet — ez akkor azok közé a dolgok közé tartozott, melyekre azt szokta az ember mondani: abba bele se fogjunk!

Mind ezzel szemben alig lehet komolynak tekinteni GRÜNWALD BÉLÁ-nak az Extra Hungariam non est vita mondásból levont érvelését. Országgyűlési szónokokat, írókat idéz, kik a nemzet körében élő ezen felfogásnak kifejezést adtak. Fölhozza, hogy az osztrák gazdasági politikának jelentékeny pártja is volt az országgyűlésen az udvar kedveért. Hát igen, az udvar kedveért. Az udvar politikája volt az ország kizsákmányolása és minek nem volt pártja, ha az udvar kivánta, akkor és most és minden időben?

Gyarló országgyűlési beszédet lehet idézni, a kinek kedve tartja, a világ minden diariumából, de mindjárt generalisálni s a közvélemény kinyomatának mondani egyes emberek balgatag beszédét helytelen dolog, bármennyire hajtja is kedvencz eszméink s intentióink malmára a vizet. A mit az 1807-iki országgyűlés tárgyalásai alkalmából idéz GRÜNWALD BÉLA, azt nagyon ellensúlyozza a felirati javaslat idézett helye: «immo ipsum Regnum ad statum quasi Colonicalem deprimunt.» Ugy látszik mégis volt az akkori embereknek is helyes fogalmuk a helyzetről.

Költőt is bizony lehet kapni másutt is, a ki gyönge nemzetgazdász. GRÜNWALD BÉLA a halhatatlan Berzsenyit veszi elő. Ugy látszik teljességgel nem rokonszenvez a «Romlásnak indult» éneklőjének geniusával; ismételve idéz tőle oly dolgokat, melyek nem épen válhatnak előnyére a lánglelkű költőnek, kinek pedig igen nagy érdeme van abban, hogy sok fogékony szívben gyújtotta meg a tevékeny hazafiságnak, — hogy az ő stiljében szólják — prometheusi

lángját. Idézi egy helyen, hogy Berzsenyi Mária Terézia korát «Perikles napjainak», Ferencz uralkodását «titusinak» mondja. Igaz, hogy ezt az akkori hangulat jellemzésére hozza föl. Más helyen azt mondja, hogy Berzsenyi gazdasági író is volt, bár bizony ily tárgyú működése egészen jelentéktelen s alig tud róla a világ. Kazinczyhoz írt egyik levelének pár sorából nagy dolgokat akar következtetni. Az ő kedvencze Berzeviczy Gergely az «Ueber den Welthandel» szerzője, kire nagyon haragudtak Kazinczy és Berzsenyi, mert «hideg vérrel sőt mintegy óhajtva prophetisál, hogy mi austriacusakká leszünk magyarokból s akkor aztán lesz commerciumunk». Nem akarok úgy tenni, hogy «ha te vered az én zsidómat, én is verem a te zsidódat» ; elhiszem, hogy Kazinczy félreértette Berzeviczyt, de Grünwald Béla is bizony megkimélhette volna Berzsenyi emlékezetét aféle poetica licentiák és lapsusok kivájkálásától.

Idézi báró Orczy Lőrincz egyik versének három szakaszát, mely, mint mondja, a nagy tömegek fölfogását tárja elénk. Érdekes az idézet valamint annak czélbavett kihasználása, hadd álljon itt is, de (a 2. és 3. vers szakaszszal) kiegészítve.

Boldog Isten, minek e munkás fáradság,
Megfonynyad e miatt sok ezer parasztság.
Bátor hajózásból jöhet sok gazdagság,
Úgy tartom, nem ebben áll igaz boldogság.

Megengedem Ánglus száll Tokaj tájára,
Az édes italból felrak gályájára;
De ő majd tsipkét hoz aszszonyink búbjára,
Drága árt fog vetni csecsés portékára.

Mi tőlünk elviszi a haszonra valót,
Sok entzenbentzével tsalja a pazarlót,

Utóbb majd jobbágyunk megveti a sarlót,
Hajós lesz s nem fogja megjárni a tarlót.

Itt vagyon közöttünk a nagy vetekedés,
Illik-e magyarhoz csalfa kereskedés?
Mivel ebből jöhet erkölcs vetemedés
Mit mondasz, mire megy az ily vetélkedés?

Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyében,
Van pénz, van eledel, van bor a pintzébenn,
Mi kell több? mért vesse életét kétségbenn
A magyar, hogy több pénz jőjjön erszényébenn?

De hadd álljon itt Orczynak egy más verse is, hogy annál inkább megismerkedjünk a hangulattal, mely soraiban tükröződik s tisztába jöhessünk azon érvelés jelentőségével, melyet Grünwald Béla a maga idézetére alapít.

Károlyi lehúzta az Etsedi Lápot,
Ki irta sok ezer tekenős békákot,
Zsigrai Sárvízből elküldé a rákot,
Tégyen már Ortzi is Tiszán ily tsodákot.

Árkokat ásunk hát bizonytalan bérért,
Várván bársonyt hoznak töretlen kenderért,
Aranyat küldjenek Tokai ürmösért,
Idegen mű jőjjön magyar Gyüjteményért.

Ha Kulpa megtisztúl, Triesztnél kikötünk,
Mármarosi sóval Fiuméba megyünk,
Bukarihoz viszszük füstölt berbecsinket,
Páduába hajtjuk hizott ökreinket.

Az álnok Udvari kárpítos szobában,
Ily gondolatokat forralván magában,
Viszi korán reggel Kaunitz Udvarábann
S azonnal lárma lesz egy egész Országban.

Mi vége van a sok furtsa rendelésnek?
Mołdvából hajtsanak ökröt, lovat Bétsnek.
Magyar földön termett jószág elmaradhat,
Ez úgy is tsak Nemest, mást nem gazdagíthat.

B. Orczy Lőrincz ama kornak ritka kitünőségeihez tartozott; nagy úr volt, de magyar maradt; hogy «rebellisnek» ne tartassék, viselt hivatalt József idejében is, ép úgy mint gr. Széchenyi Ferencz, Istvánnak atyja, a nemzeti muzeum alapítója; de ép úgy mint ez, szűzen megóvta kebelében a legtisztább hazafias és magyar érzést. Magas műveltségű férfiú volt, lelkesült a nagy franczia irókért, utazást is akart tenni Francziaországba, csak azért, hogy Rousseauval és Voltaire-el személyesen megismerkedjék. Mint Fraknói felemlíti, midőn abauji főispánságáról leköszönt s búcsubeszédében elsorolta, mi történt méltósága viselésének idejében, azt mondá: nem akar dicsekedni a megyeház építésével, mert ahhoz sok szegény ember izzadása tapad.

A fentebbi versekből tán azt lehetne következtetni, hogy maga Orczy is opponáló hangulatban volt II. Józsefnek az anyagi érdekek emelését czélzó intézkedéseivel. Ime, a királyság volt Grünwald Béla szerint a kezdeményező, de törekvései megtörtek a nemzet tudatlanságán s indolentiáján. Oly ember mint Orczy nem vállalta volna el a szabályozási királyi biztosságot, ha nem akart volna hivatásának becsületesen megfelelni, de a szellemes ember, a költő adhatott kifejezést annak a humornak, mely a József intézkedéseihez tapadt a magyar ember szemében. Az idegenszerűség és rohamosság, mely a császár minden cselekvését jellemezte, nem volt arra alkalmas, hogy a nemzetet egyszerre fölvilágosítsa, vagy épen föllelkesítse az anyagi érdekekért, sőt még gyanúsakká is lettek amaz intézkedések,

miután nagyon is ismeretes volt az ellenszenv, sőt ellenséges indulat, melylyel a császár a nemzet irányában viseltetett. Áthatolt rajtok a valódi kiindulási pont, az t. i., hogy Magyarország Bécsnek még jobb udvari szállítója legyen, a mint ezt Orczy verseinek utolsó szaka is mutatja. A levegő tele volt akkor a projectenmacherek szédelgő terveivel s Eldorado képeivel, melyek a józaneszű magyar népet csak mosolyra gerjesztették s az értelmesebbekre se tehették azt a benyomást, hogy egy mélyreható s az országot sülyedtségéből virágzó állapotba emelni czélzó törekvéssel van dolga. E hangulatnak kedélyes és humoros kifejezése, de az is, mit a csalfa kereskedésről meg a Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcs vármegyékben lakozó boldogságról mond, minden esetre van oly jogosult tárgya a megéneklésnek, mint a puszta, melynek költészetét Petőfi megírta.

A nemességnek soha seholsem volt kenyere a kereskedés és ipar. Velencze s más olasz köztársaságok nobilijai városi patriciusok voltak. A magyar lóháton jött ide Ázsiából, európai lovagtársaitól sem tanult kereskedni, mert ezt azok sem folytatták sehol. A nemességtől nem lehetett várni, hogy ő maga kezdeményezze a nemzeti jellemnek harcziasból üzérkedővé átgyúrását, hogy a kardot, habár rozsdamarta fringiává változott át, rőffel cserélje föl. Ismerem az önök nemzetének hősies és pásztori erényét — mondá Lamartine a magyar küldöttségnek, mely 1848-ban az új köztársaságot üdvözölte. Mit értett, mit nem, a nagy franczia iró a pásztoriak alatt, ő tudja, de ügyekeztünk azóta többkevesebb sikerrel eltulajdonítani más, mint hősies erényeket is. Mit nem tesz meg a magyar ember — a hazáért! Számtalan urfit növeltek, vagy helyesebben tanítottak azóta technicusnak és tengerésznek, hiszen már a 40-es években kiadta Kossuth a jelszót: tengerre magyar! Sokra nem

vittük az üzleti szellem elsajátításában, bár minden megtörtént az üzleti és iparos foglalkozás elleni előitéletek leküzdésére, s azt az eredményt, hogy legyen magyar üzletember és iparos, inkább várjuk attól, hogy magyarrá lesz az üzletember, mint attól, hogy üzletemberré lesz a magyar ember.

De hát lettek volna itt is más tényezők, kik eszközlői lehettek volna az anyagi gyarapodásnak. Volt nekünk régi iparunk, volt teljesen alkalmas népünk az iparűzésre. A kereskedés és ipar emelkedésének az lett volna rendes folyamata, hogy emelkedtek volna előbb a városok, gyarapodott volna az ipar a bánya- és egyéb városok körében, a felföldön, hol évszázadok óta honos volt, onnan hatolt volna be mindinkább az Alföld síkjaira, oly helyekre, hová még nem épen régen vitt a tiszafüredi ember zsidót görögnek. Így van az másutt is, legalább így volt a vasuthálózatok létrejötte előtt, például a szomszéd Morvaországban, melynek termékeny lapályain, a Hanakeiban szalmafödeles falvakat látunk, míg felső részében egymást érik a fonodák és vasgyárak. Hazánk némely részeiben is megvoltak mindenkor az iparnak minden föltételei, megvolt hozzá a legfőbb is, t. i. iparűző hajlamokkal biró lakosság; de iparunk az osztrákház uralma alatt egyre hanyatlott s véglegesen pangásra lett kárhoztatva a tárgyalt korszakban teljesen megállapított rendszer által.

Ez által lett eldöntve Magyarország sorsa, mint Grünwald Béla mondja; ezen múlt, hogy Magyarországon az ipar lemaradt, s ennek lett következése, hogy az anyagi téren általában s közvetve a culturában annyira hátramaradt. Ne jött volna közbe a természetszerű fejlődésnek azon erőszakos meggátlása, csak úgy fejlődött volna az ipar nálunk is mint másutt; a nemesség lehetett volna bármennyire

eltelve a maga hősies, az alföldi köznép a maga pásztori erényeivel, lehettek volna bármennyire fogyatékosak hazánk vezető köreiben a nemzetgazdászati ismeretek; abban a korban, midőn ezek épen nem voltak más országok politikusai közt sem annyira elterjedve, mint most és a melyben az aristocratia másutt is hasonló hajlamokkal és világnézlettel volt eltelve.

Az ipar tönkretételével el lett döntve sorsa a földmüvelésnek is, mert vannak ugyan még most is, kik az ipar és földmüvelés érdekeit különállóknak, sőt ellentéteseknek akarnák elénk állítani, híven járva nyomdokaiban az osztrák politikának, mely szerette volna vagy egy gazdasági tanintézettel, egy csatornával, vagy más apró, Grünwald Béla által annyit emlegetett kezdeményezéssel kiszúrni az emberek szemét azért az óriási kárért, melyet az országnak tett: de mai nap nem lehet már senkit félrevezetni arra nézve, hogy egy országban az ipar és mezőgazdaság fejlődése karöltve jár, hogy nevezetesen az utóbbinak az első a leghatalmasabb emeltyűje. Azt mondja Grünwald Béla, hogy «a társadalom maga volt egyik főoka Magyarország gazdasági fejletlenségének». Az elmaradt magánjog, a fogyatékos igazságszolgáltatás, az állítólag rossz közigazgatás, a jobbágyi viszony fennállása, az országos pénztár hiánya mind nem lett volna képes megakadályozni, habár bizonyos mértékig hátráltatta volna is, azt, hogy a megszaporodott és megvagyonosodott iparüző vidékbeli nép többet és értékesebbet fogyaszszon a mezőgazdaság termelvényéből, s több pénzt hozzon forgalomba az egész országban. A növekedő forgalom más életet öntött volna a társadalmi élet minden ereibe, s a szükség érzete meghozta volna sokkal előbb, mint történt, a kellő törvényhozási intézkedéseket is. A gabona kapósságát és árát nem alterálta volna azon

körülmény, hogy földjét a robotoló jobbágy faekéje szántotta, az iparos el tudta volna helyezni jó keresményét, ha nem fektethette volna is örökül megvett nemesi birtokba.

Grünwald Béla nagyon kevésbe vesz, alig említ meg egy igen fontos tényezőt az ország gazdasági viszonyainak alakulásában, t. i. a török uralom következéseit; pedig ezek gazdasági tekintetben voltak a legsúlyosabbak, kihatnak napjainkig, sőt még igen sokáig fogjuk sínleni. Nem megy az oly könnyen, mint ő képzeli: «ha az ember elmozdít helyéről egy nagy követ, csakhamar dúsan nő helyén a fű». Európában abban az időben, de még ma is, nem ment s nem megy a haladás oly gőzerővel, mint Amerikában és épen a mezőgazdaság terén maradnak fenn legtovább azok az úgynevezett ázsiai állapotok. A cultura elsajátításánál többé-kevésbé úgy vagyunk mindnyájan hátramaradt népek, mint a rézbőrű indiánok, kiket pálinkával és üveggyöngyökkel kerítettek meg az angolok. Előbb, könnyebben, azt sajátítjuk el, a mi elbódít, erkölcsünket rontja, azután jönnek a solidabb ismeretek. Egyesek, sőt osztályok teljesen elsajátítják a legmagasabb társadalmi műveltséget, kastélyokat építenek a szalmaviskók közé, parkokat ültetnek, oázisokat varázsolnak elő a sivatagban. Azután jő a törvényhozás, receptióival megelőzi a tényleges viszonyokat, jő egy főváros a fényüzés mindennemű csábjaival, majd világvárosi igényekkel, s a harmadik vasúti állomás körül a vidék még mindig kirgiz ábrázatot mutat. Egy országnak mezőgazdasági képe az, mi legkésőbb változik meg, mert nagy részben a legszegényebb osztály kezében van, ez a szegény mezei munkás nép az ország lakosságának a legconservativebb rétege, míg azt át nem járja a művelődés, az ország gazdasági képe keveset változik.

A török uralom menekülésre késztette a föld népét, a

kis falvak lakóit roppant nagy falvakba zsúfolta össze, hol a nők és gyermekek mégis nagyobb biztonságban legyenek, hol a népet ne csúfolhassa és ne károsítsa meg oly könnyen holmi haszontalan portyázó kóborló csapat. Igen sok puszta és dűlő neve, de meg romuk is az eltűnt és a nagy helyekbe olvadt falvakat képviseli. Ezért van az alföldnek az a a pusztai, unalmas, mélabús ábrázata, ebben van gazdasági hátramaradásának egyik főoka. Belterjes, körmönfont gazdálkodás majdnem lehetetlen; a földbirtokos kimegy a tanyára, elvégzi a mellőzhetlen műveleteket, igyekszik menekülni mielőbb az unalomtól, siet oda, hol a megszokott kényelem és társaság, templom, városháza, kör, élvezetet s szórakozást nyújt. Megváltoztatni ezeket a viszonyokat igen nehéz feladat. Pusztulásnak engedtetnének át a lakosság elszéledése folytán azok a nagy községek és mezővárosok, melyeknek igazgatása, társadalmi vezérlete sokszor bámulatos szervező tehetséget és közszellemet igényel és tud is fölmutatni, melyek megannyi kis köztársaságok igazi democratiai alapon, mert gyakran találkozunk körükben tribunus plebisekkel, de kis Deák Ferenczekkel is, kik szegény szolgalegényekből lettek nagy befolyású vezérférfiakká. Az ily szűkebb haza igen nagy vonzerőt gyakorol a maga fiaira, kik igen nehezen határoznák el magukat az önkéntes számkivetésre; pedig gazdasági tekintetben az volna óhajtandó, hogy oszoljanak szét azok a nagy hangyabolyok, maradna bent egy rész s képezne igazi városi elemet, a nagy rész pedig költöznék ki s telepednék le a maga földje közepében vagy alakítana kisebb községeket. Nagyon sok víz le fog addig folyni Dunán és Tiszán, míg az ily átalakulás végbe megy, míg a török hódításnak az a nyoma, megmérhetlen gazdasági hátrányaival együtt eltűnik. Számba kellene venni az ily viszo-

nyokat, midőn oly nagy váddal áll elő az ember, mint az, hogy maga a társadalom egyik főoka az ország gazdasági hátramaradásának.

GRÜNWALD BÉLA azt mondja — nehogy elmulaszszon valamit, mivel a nemes magyar nemzetet kisebbíteni lehet — hogy Magyarországon lehetséges volt jelentékeny államférfiúi tekintélyre szert tenni a külügy, hadügy, pénzügy, közgazdaság, a közoktatás, az igazságszolgáltatás és közigazgatás gyakorlati problemáinak ismerete nélkül; elég volt a közjog formáiban való alapos jártasság. Nincs könnyebb, mint ily vádakat odadobni, de könnyebben lehet bebizonyítani azt, hogy a modern államférfiak se tették le præclarummal a szigorlatot valamennyi fent előszámlált tárgyakból, legalább azoknak bizonyos ágaiból. Igy maga GRÜNWALD BÉLA sem látszik alaposan ismerni a közgazdaság egyik fontos ágának, a földművelésnek gyakorlati problemáit. Például: azzal is akarja bizonyítani a gazdaság elmaradt állapotát a régi Magyarországban, hogy «mesterséges rétmívelésről a paraszt nem tud semmit». Nem bizony, de nemcsak a paraszt, hanem az úr sem s nem tud még ma sem. Azután, hogy a termékenyebb vidékeken nem csépelnek, hanem lóval, ökörrel nyomtatnak. Sohasem hallottam, hogy valahol ökörrel nyomtattak volna, összetévesztette GRÜNWALD BÉLA Magyarországot valamely más keleti országgal; de hogy a cséplőgépek föltalálása előtt lóval nyomtattak s nem csépeltek, azt igen helyesen tették, mert a ló körme jobban kiveszi a szemet a kalászból, mint a cséphadaró; kivált a tiszta buzát meg árpát; a felföldön is meg a külföldön is így dolgoztak volna, ha állott volna rendelkezésükre a sok apró ló; ha az alföldön cséppel akarták volna kidolgozni az életet, ott rothadt volna tavaszig fele. Pajtát pedig nem oly könnyű építeni, a hol igen

nagyot kellene csinálni s nincs építő anyag. Azt mondja: takarmányfű kevés terem, de buján nő a földeken az embernek és állatnak ártalmas dudva. A szántóföldeken nem szoktak nőni mérges növények.

Azt mondja: «általában a magyar mezőgazdaság s közigazgatás nagyobb oka a rossz termésnek s az inségnek, mint az elemek, s a kellő előrelátás és gondoskodás hiányának tulajdonítható, hogy egy kövér esztendőben az emberek undorodnak pinczéjük és vermük bőségétől és egyetlen sovány esztendőben az emberek és állatok ezrei éhen halnak.» Akár mondja Schwartner, kire Grünwald Béla hivatkozik, akár nem, ez mind hasból beszélt túlzás; ismerjük még a vasutak kiépítése előtti állapotokat, ezekhez hasonlók voltak a szóban forgó régiek. Hogy egyetlen sovány esztendő éhhalált okozott volna, mesebeszéd; nem ezrek, de egyes ember elpusztulása is azért, mert nem jutott neki betevő falat, hallatlan dolog volt és kivált az ország termékenyebb vidékein; a mikor volt nagyobb mérvű inség, az a sovány felvidéket sujtotta. Teljes ignorálását mutatja a hazai viszonyoknak azon állítás is, hogy a magyar mezőgazdaság nagyobb oka a rossz termésnek, mint az elemek, mert igaz, hogy hátra vagyunk e tekintetben is, de a szárazság oly nagy és gyakori csapás nálunk, milyenről fogalmuk sincs más országbeli embereknek s azoknak, kik a külföld példája után formálják országunk és népünk irányában követeléseiket.

Nagy gonddal szedi össze Grünwald Béla, a mi szerinte a földmívelés és az ebből általa szorosan megkülönböztetett állattenyésztés előmozdítására a királyság kezdeményezése volt. Minden jó onnan származott. Pedig bizony, a mit fel lehet számlálni több mint egy évszázad alatt, azt lehet mondani, hogy édeskevés. Az okszerű, a magasabb

mezőgazdaságban a kezdeményezők egyes nagyobb birtokosok voltak; az udvarnak magának állott érdekében, hogy nagy birtokait jövedelmezőbbekké tegye, de bizony a családi valamint a kincstári uradalmak soha sem voltak mintagazdaságok. Hogy milliókat áldozott volna közhasznú czélok előmozdítására, arról hallgat a krónika, valamint arról is, hogy ellenkezésre talált volna a hatóságok részéről. Aféle culturalis intézkedéseknek, milyeneket láttunk magunk az 50-es években, midőn például tömérdek élőfát vittek el helyéről, hogy vele az összes utak széleit beültessék, természetesen nem volt foganatjuk, mert tökéletlen, sőt nevetséges volt az egész eljárás, de a mit például a selyemtenyésztés meghonosítására rendelt II. József, hűségesen teljesítették a vármegyék. Még most is sok helyt élnek az akkor ültetett eperfák megyei epres kertekben s jól élnek róluk eperrel a környékbeli pulykák és gyermekek.

Egyébiránt annyi bizonyos, hogy ha nem annyit, de százszor annyit tett volna a kormány, akkor sem egyensúlyozhatta volna a kárt, melyet a kereskedés és ipar terén folytatott politikájával okozott. Valami égő tevékenységgel maga sem látott a dologhoz, mert a bécsi udvarnál mindig nagy volt a czopf és a slendrián hatalma. De az államnak meglehetősen korlátolt a hatalma és tere a gazdaság emelésére nézve minden körülmények közt. Piaczot szerezni s némely akadályokat elhárítani — ebben áll főként feladata: közvetett inkább, mint közvetlen befolyás; a többit elvégzi a magánérdek. A gazdasági javítások terjedésére biztos hatása van a kézzelfogható haszonnak, melyet a nép belőlük kinéz; az ilyeneket — s pedig csakis ezeket lehet igazi javításoknak nevezni — eltanulja a nép eléggé rövid idő alatt, csak azt nézi közönynyel, sőt néha meg is mosolyogja, a mi csak úri passió; vannak természe-

tesen olynemű javítások is, melyeket kisbirtokú ember nem tehet meg; itt azután van hatásköre nemcsak a műveltség terjedésének, a társadalmi általános tevékenységnek, de a kormányzatnak, törvényhozásnak és közigazgatásnak is; a legfőbb azonban, mit az államnak tennie kell, a gazdasági tevékenység után várható anyagi haszon biztosítása. Ezt nem cselekedte, sőt lehetetlenné tette a fölöttünk uralkodó hatalom, ezzel bénította meg Magyarország fejlődését a gazdaság terén.

De Grünwald Béla azt mondja, hogy a nemzet meg volt sorsával elégedve. Igen gyakran előhozza ezt s nagy érvet vél belőle formálhatni a régi Magyarország sülyedésének kimutatására. Elmebeli hanyatlásnak látja ebben csalatkozhatlan bizonyítékát. Pedig azt az elfogultságot is, mely azon indokolatlan önelégültségben nyilatkozik, a rajtunk uralkodó vis major hatására lehet visszavezetni.

Az ország nyugalmas napokat élt a szatmári béke után, majd másfél századig nem látott saját területén háborút. A nemességnél tapasztalható volt nagyban, mit gyakran észlelünk egyeseknél, hogy t. i. kitűnően forgatták magukat a katonai pályán, nagy hírnévre tettek szert, sőt ünnepelt hősökké lettek s midőn visszatértek a békés honpolgár állásába, nem tudtak jeleskedni semmiben, úgy hogy csodálkozunk, miképen lehettek annak idejében hires férfiakká. Azon osztály, mely a lezajlott háborúk után munkálta másutt leginkább a béke műveivel, értelmességgel és szorgalommal az országok fölvirágoztatását, nálunk aránylag véknyan volt képviselve. Még messze volt a tizenkilenczedik század, hogy ihletével lelket öntsön a tömegekbe, az alatt egy oly kormány vezetése alá került a nemzet, mely a legconservativebb volt Európában, s ellensége minden szabadabb szellemi mozgalomnak, mely különösen

szükségesnek tartotta Magyarországot minél inkább tespedésbe ringatni. Sikerült neki csakhamar a főnemességet megmételyezni, a többi nemességtől elválasztani, ezt pedig a közigazgatás alsóbb rétegeibe vagy az eke szarvához utasítani; a polgári osztály felcseperedésének pedig teljesen bevágta útját azon gazdasági politikával, melyet csakhamar egész rendszeresen kezdett működtetni.

Egész nemzet mint egyes ember behelyezkedik utóvégre minden oly állapotba, melyet megváltoztathatlannak lát. És az emberi természetben fekszik, hogy a kitől a sors sokat elvett, annál inkább ragaszkodik ahoz, mi az élet megédesítésére neki megmaradt. Ez érzés túltengésbe, túlbecsülésbe mehet át igen könnyen. A szülők imádják és elkényeztetik megmaradt egyetlen gyermeküket. Így járt a magyar nemzet. Megfosztva az állami függetlenség nem egy lényeges kellékétől, resignatióval látva be azok visszaszerzésének azon idő szerint lehetlen voltát, búsan merengve a régi dicsőség emlékein, kétszeresen ragaszkodott ahoz, a mije megmaradt s annál hajlandóbb lehetett ennek túlbecsülésére, mert valóban nem is volt értéktelen.

Akkor, az absolutismusnak európai fénykorában, Anglián kívül nem létezett ország, melyben a polgári szabadság valóság lett volna oly mérvben, mint volt Magyarországban. Voltak kiváltságos osztályok mindenütt, de szemben a hatalommal, a kormánynyal nem volt a ki büszkén emelhette volna fejét s joggal mondhatta volna: szabad ember vagyok. S ezt nálunk nem csak egy-két ember mondhatta, de az ország lakóinak igen jelentékeny része, majdnem az összes értelmiség s igen sokan még azok közül is, kik műveltség és vagyoni állás tekintetében a tömeghez számíttatnak. S a nemesség osztogatásában a bőkezűség levén az uralkodó irány, nyitva állott a pálya mindenkinek, hogy a

teljes polgári szabadságot élvezők soraiba juthasson. Nem volt hát üres beszéd, korlátolt elmének nyilvánulása, ha a magyar ember azt mondta: Magyarország szabad ország. Nem, még akkor sem, ha országgyűlési szónoklatokban mondatott. A politikusok jól tudták, hogy az a szabadság nem teljes, sőt bizonyos tekintetben nagyon fogyatékos, de ők meg kötelességüknek tartották a közjogi kérdésekre nézve minden alkalommal fentartani és hangsúlyozni a jogfolytonosságot, a királyi esküvel megpecsételt törvények érvényességét, míg maguk is ép úgy bírtak a szabad polgár öntudatával, mint azok otthon, kik inkább csak falusi lakásuk vagy a megyeház ablakából nézték a világot.

Nem maradhatott el, hogy a magyar ember a maga állapotát összehasonlítsa a szomszéd osztrák tartományok lakóival, és egy nemével a szánalomnak tekintsen rájuk, még pedig nemcsak azért, mert magát a téjjel-mézzel folyó Kánaán lakójának tartotta, de azért is, mert azokban régóta el volt nyomva minden szabadság! Ott már akkor megvolt a «közérdek megvalósítása», az az «idealis» közigazgatás, melyért Grünwald Béla rajong, a rendőrállam, mely gondos figyelemmel kiséri minden ember minden mozdulatát, a bureaucratia, az a bámulatos mindentudó, mindenható, csalhatatlan közigazgatási gépezet, melyet jól ismertünk, midőn hozzánk 1849 után a maga teljességében egyszerre azon módon behozatott és a melyet most részletenkint hoz vissza a modern állambölcseség. A magyar ember nem ismert trafikát, bélyeget, protocolt, az ezer meg ezer hivatalos Plackereit, erkölcsi fogalmait nem zavarta össze az áthágások finánczmorálja, minden harmadik házon nem látott, mint az örökös tartományokban, terpeszkedő sassal diszlő czímtáblát, nem látott minden lépten csikosra festett korlátfát, mely útjában feltartóztassa, War-

nung és Verbot föliratokkal diszlő s mindenféle büntetésekkel fenyegetőző táblákat. A szomszédtartományok már akkor be voltak rendezve a culturállam ezen bútorzatával. S ehez járult az ott dívó nagyobb mérvű vallásos buzgóság, kápolna minden domb tetejében, szentképek s feszületek úton-útfélen, ritkán láthatva a nélkül, hogy valaki előttük térdeljen: mind ez egészen más ábrázatot adott azon országoknak és más légkört alkotott, mint a milyet látott, mint a milyet beszívott az ember Magyarországon. A magyar ember bátran mondhatta: Magyarország szabad ország.

Mondta azt még idegen is. Az osztrák lovastisztek jobban szerettek Magyarországban feküdni, mint az örökös tartományokban vagy Olaszországban. Ha kérdezte őket az ember, hogy szegényes szállások, sáros utak, nagy távolságok, gyér társalgás és szórakozás mellett miként érezhetik itt jobban magukat, a felelet az volt: mehr Freiheit. Lovagolhatott, agarászhatott, vadászhatott a merre tetszett s még az is tehetett rá benyomást, hogy az itteni föld népe máskép néz az embernek szeme közé, mint az alázatos német, a bockbeinig cseh vagy az agyafúrt olasz.

Nem oly nevetséges dolog hát az, ha a magyar ember bizonyos szánakozással és kicsinyléssel tekintett szomszédaira, mint a kurucz nóta mondta:

Országunkban futkározó e . . . . . németje.
Vesztél volna Stiriába, k . . . . t . . . . e!

Az extra Hungariam non est vita részben a szabadságot, a szabad mozgást, szabad szellemet jelentette! És hát a «jó élet!» Magyarország téjjel-mézzel folyó Kánaánnak volt kikiáltva, mondta barát és ellenség, jó barát azért, hogy valami kellemeset mondjon, ellenség azért, hogy gazdasági elnyomatásunkra ürügyül használhassa. Tudjuk jól,

hogy az a folyó tej nem volt fenékig tejföl, de tagadhatlan, hogy a természet a maga adományainak osztogatásánál nem bánt hazánkkal mostohán, sőt inkább bennünket nem egy tekintetben el is kényeztetett. Buckle szellemesen adja elő a talaj és éghajlat hatását a nemzetek jellemének képződésére. A hol a hegyek túlságosan magasak arra, hogy az ember megmászhassa, a folyók túlságosan szélesek arra, hogy áthidalhassa, ott kétségbe esik az ember a természet hatalmával való küzdés előtt; a hol egy banána fa kitart egy családot, ott nem érzi magát hangyamunkára késztetve; a szigorú szükség összezsugorítja, a túlbőség ellankasztja a szellemet. Nekünk nem volt dolgunk ily végletekkel, continentalis éghajlatunk rosszasága nagy mérvben ellensúlyozza földünk termékenységét, de aránylag gyér lakosságunknak bőven jutott belőle, terményeink kitűnő minőségűek; ez megismertette a jó élet kellemével, sőt inyencczé tette a nemzetet, mely midőn ide költözött, lótejpálinkát ivott. Meglehet, kissé torkosokká lettünk. Az olasz elvonja szájától a pénzt, hogy dómót és palazzót építhessen; a palazzó nála annyira kedvelt dolog, hogy nem szokás azt mondani: az ön háza, hanem: az ön palotája, bármi szerény lak legyen is. A német pénzét élére veri, vagy, ha kiadja, tágas házat épít, szépen bebútorozza. A magyar ember azt mondja: az az enyém, a mit megeszem. Lehetne tán erre mondani: ízlés dolga, az életphilosophiának különböző iskolái, de kétségtelen, hogy ha a magyar fölfogásban talán legtöbb a realitás, amazokban több a culturelem. Nem is igen lehet tartani a magyar fölfogásnak túltengésbe menésétől, a saját zsírjába való fulladás a legendák körébe hátrál s a létért való küzdelem mindinkább tért foglal nálunk is.

Nem kell egyébiránt azt hinni, hogy más nemzetek fiai

érzéketlenek a torok és szájpadlás élvezetei iránt. A jó élet minden nyelvben egyértelmű a jól evés-ivással. Néhány évvel ezelőtt egy barátommal a milanoi domo tetején jártam; elragadtatással néztük a márványépítészet csodáit, midőn vezetőnk, szavainkat megértve, magyarul megszólal s lelkesedéssel mondja el, milyen jó borral, kaláccsal, kolbászszal élt, mikor az osztrák hadseregben szolgálván Egerben, Miskolczon, Debreczenben járt. A műérzék fölháborodott bennünk oly materializmus hallatára az ezernyi szobrok és csipkézett fehér márvány párkányok közt; szerepet cseréltünk az olaszszal, indignatiót éreztünk torkossága fölött. Megeszi, megissza biz' azt más nemzetbeli is, ha hozzája fér a jó magyar tápláléknak s a mi különösen az ivást illeti, bátran lehet mondani, hogy az angol határozottan, sőt a német is iszákosabb mint a magyar. Az alkalom s ennek folytán a megszokás fejthette ki inkább a különböző irányt, mint a természeti hajlam.

Tény az, hogy a magyar ember büszke volt a maga jólétére s országa gazdagságára, hogy szánalommal tekintett más országok éhenkórász népére, a más országok közé foglalva a saját hazánk tót vidékét is. Észlelhető ez még mai nap is azokon a vidékeken, hol még leginkább fennmaradt a régi erkölcs, az alföld némely nagy községeiben.

Midőn Széchenyi István bele fogott a Tisza szabályozásába, egy alkalommal beszédet tartott valamely tiszamenti községben, élénken rajzolta a belga köznép életmódját és gazdálkodási rendszerét, követendő példaképen állítva föl hallgatóinak. Különösen nagy hatást tett, midőn azt mondá egyebek közt, hogy ott az emberek egy lovat fognak az ekébe, úgy szántanak. «Bizony sajnáljuk szegény belgát, kegyelmes uram!» — szólt közbe egy atyafi, Széchenyi pedig magasra rántotta föl bozontos szemöldökét.

Egy békésmegyei nagy községben történt, midőn képviselőválasztási mozgalmak alkalmával szónokoltunk s a közös vámterület kérdését fejtegettük, hogy eként fejezte ki magát egyikünk: Magyarország szegény ország. «Van tán szegényebb is» szólt közbe a sértett önérzet hangján egy polgártárs; hátat fordított s ott hagyott bennünket a faképnél.

Bajos is azt, hogy az ő hazája szegény ország, megértetni az oly néppel, például a kis és nagy kunokkal (ott t. i. előbbvaló a «Kis» mint a «Nagy»), melynek körében nem akad ember, a kinek ne volna meg a betevő falatja, de a legtöbb olyan, hogy bőségben él s budgetje fölösleggel záródik, mert ha földje itt-ott homokos is, szikes is, vízállásos is, de sok van mindenkinek, igényei csekélyek s életmódja nem sokat különbözik attól, melyet ősei folytattak, midőn először kezdtek sátrak alól vertfalú házakba költözni. Az a nép nem ismer magánál gazdagabbat, sőt koldusnak tart mindenkit, a ki nem hús az ő húsából és nem vér az ő véréből; a mit különben jobb mód vagy gazdagság jelének tartanak, de a mit magának nem kíván, az az ő szemében csak czifra nyomorúság. Exclusiv természetű magyarság dolgábul is; a mi Jászberényen és Karczagon felül esik, az szerinte már tótság.

Hasonló világnézlet sokkal szélesebb körben volt a régi Magyarországban elterjedve, mint napjainkban; egyéni jóllét s rendezett vagyoni viszonyok voltak eredményei általánosan. A primitiv életszükség könnyen ki volt elégíthető az ország nagy részében, azontúl gazdagság és szegénység csakis viszonylagos fogalmak, minden az igényektől függ, melyeket az ember az élet irányában formál. A míg a magyar ember ízlésben és szokásokban megmaradt a régi egyszerűség mellett, gazdag volt s meg volt sor-

sával elégedve. Ő nem szorult arra, hogy kivándoroljon s idegen országokban keressen megélhetést, míg folytonosan látott beszállingózni a jó magyar borra és kenyérre idegeneket. Míg rohamosabb támadást nem intéztek ellene az új fogalmak, reform-eszmék, s legújabban vasut és telegraf, teljes stabilitás uralkodott itt erkölcsben és szokásokban; a nagy felfordulás és valóságos anarchia, mely jelenleg társadalmi viszonyainkban uralkodik, a legújabb kor szüleménye. Orczy Lőrincz bátran mondhatta: «Zemplén, Bereg, Ungvár, Szabolcsvármegyében van pénz, van eleség, van bor a pinczében.» Pénz is? Abból bizony minél kevesebb lehetett, de nem is volt rá szükség. Bőség uralkodott mindenben «a mi a háztól kitelt», egyéb nem kellett. A gazdaság vitele is minél kevesebbe került. Ismerjük a tarnóczai bojtár dalát: «fizetésem tíz forint húsz karajczár, megél abból egy bojtár.»

Ezek a viszonyok gyökeresen megváltoztak. S ha tudjuk, mennyivel nagyobb volt a régi időben az egyéni és családi jóllét átlaga, mennyivel több volt akkor a boldogság: valóban csak is bús érzéssel gondolhatunk rá. A különben annyira szomorú korszak «a régi jó idővé» lesz. Természetesen, a társadalmi forradalom kikerülhetlen volt, az aféle paradicsomi állapotoknak el kell tünniök a haladó cultura előtt. Kínos átmeneti időben vagyunk e pillanatban ama jóllét, ama boldogság felé, melyet a bevégzett culturával biró népek élveznek. Milyen ez a boldogság voltaképen, érdemes-e a nagy erőfeszítésre, melylyel utána törekszünk — ez nem kérdés többé, csak az bizonyos, hogy félúton megállapodnunk nem lehet. Megvan nálunk a megismerés, az ismeret fájának gyümölcsét megizelítettük; megvan az égő kielégítetlen vágy, vissza felé mennünk lehetetlen; a tényleges állapot tarthatatlan, nekünk bir-

tokába kell jutnunk okvetlen az eszközöknek, hogy az anyagi jóllétet megszerezhessük. Természetellenes az állapot, melyben vagyunk; az extra Hungariam mythosa eltünt, az ipar érdekeitől elkülönített földmüvelési érdekek elmélete, mely még most is arra a mythosra szeretne támaszkodni, nem találhat köztünk többé hitelre, és még is folytonosan erőszakos rendszabályok állják útját anyagi előmenetelünknek. Tűrhető volt a helyzet a míg világnézlet, erkölcsök és szokások tekintetében consolidált állapotban volt a társadalom, most már azonban egyenesen tűrhetetlen. A nemzet azért birta oly sokáig elszenvedni, mert Magyarország természeti viszonyai csakugyan olyanok voltak, hogy benne megélni, egyszerüen, primitiv módon, de élni mégis lehetséges volt ipar és kereskedés nélkül is. Ezért volt képes elhelyezkedni s oly sokáig megmaradni ily állapotban. De ennek vége van. Azon a válságon, melyben most vagyunk, már rég át kellett volna esnünk, sőt ily válságnak soha be sem kellett volna következnie, Magyarország egyenlő lépést tarthatott volna a haladásban más országokkal, ha nem jutott volna neki osztályrészül az a nehéz sors, melyet Grünwald Béla az idegen és ellenséges királyságnak nevez.

VI.

Igazságszolgáltatás.

A «rendiség» kárhoztatásával s az absolut királyság dicsőítésével kezdi Grünwald Béla az igazságszolgáltatásról szóló fejezetét is. «A rendiség természetével ellenkezik — úgymond — oly általános állami jogrend megalkotása, mely egyformán kiterjed az állam minden polgárára. Csak az absolut királyság vagy az állampolgári társadalom volt képes az általános állami jogrend megalkotására, a rendi társadalom jogrendjének megdöntése után.»

Az «állampolgári társadalom», mely alatt nem érthetünk egyebet, mint a modern democraticus alkotmányos államot, valóban nem nagy köszönettel tartozik Grünwald Bélá-nak azért, hogy minduntalan oly társaságban mutogatja, mint az absolut királyságé. Ez a társaság ép oly compromittáló, mint ha egy feddhetlen hírű ifjú nőt egy kitanult kaczér hölgy kiséretében látnánk minduntalan megjelenni. De, miután az általános állami jogrend alatt okvetlen kell értenünk a jogegyenlőséget, az egyenlőség magasztos eszméje, a szabadság testvére se fogja megköszönni, hogy szülő anyjául az absolut királyságot akarja neki Grünwald Béla octroyálni. Az olyan egyenlőség, milyet az absolut királyság megteremthet, egészen más természetű,

mint a mely a szabadság és testvériség társaságában szokott zászlókon díszleni.

Igenis van a jogegyenlőségnek egy fajtája, mely csakugyan az absolut királyság teremtménye, de ezt azután németül nem úgy tanultuk nevezni, hogy Gleichberechtigung, hanem Gleichbeknechtigung. Az ily egyenlőséget ismerték nemcsak a GRÜNWALD BÉLA-féle absolut királyságok, nemcsak a sok ember előtt ma is idealis alakban föltünő úgynevezett «fölvilágosodott absolutismus», de az ázsiai despotiák is; sőt ezek még sokkal tökéletesebb alakban valósították meg, mert a GRÜNWALD BÉLA-féle királyság meghagyta az egész aristocraticus kiváltsági limlomot, ezzel igen sok jogi intézményt, mely a jogegyenlőséggel homlokegyenest ellenkezik; meghagyta nevezetesen a hitbizományokat, a patrimonialis bíráskodást; meghagyta a birtokszerzés és hivatalviselés mindenféle korlátozását; meghagyta a robotot, a társadalom egész kasztszerű tagozását. Az absolut királyság tehát nem valósította meg azt sem, hogy «általános állami jog alapján, a társadalmi osztályok érdekei felett álló állami biróság ítéljen»; a jogegyenlőség, az egyenlőség pedig, mennyiben ezt nagyobb mértékben valósította meg mint a rendiség, abból áll, hogy egyenlően megfosztott mindenkit a szabadságtól, a politikai jogok gyakorlásától.

De ha az absolut királyság megsemmisítette a szabadságot, akkor lehetetlenné tette a jó igazságszolgáltatást is, mert az nem élhet meg a szabadság légköre nélkül. Hiába ítél állami biróság általános állami jog alapján, ha szemben az absolut államhatalommal nem lehetséges a bírói függetlenség. Még democraticus alkotmányos kormányforma mellett is, midőn a birót a törvényhozás, a szabadsajtó s a közvélemény támogatja; azon viszony, melyben a biróság

a kormánynyal áll, állandó fenyegetés és veszély a birói függetlenségre nézve; állandó veszély az igazságszolgáltatásra nézve általában, még alkotmányos formák mellett is, a bureaucratia szellemének átplántálása, absolut kormányforma mellett pedig egyenesen ki van szolgáltatva a hatalomnak s annak egyik hatalmas eszközévé válik.

A judicium parium, a rendiség igazságszolgáltatásának saját formája, sokkal nagyobb biztosítéka volt a szabadságnak, mint az absolut királyság állami birósága. Alapjában az esküdtszék sem egyéb, mint judicium parium, a jogegyenlőséghez alkalmazva. A hatalom ellen keresett benne ótalmat az aristocratia, és hogy a rendiségben volt érzék a szabadság iránt, semmivel se bizonyíthatta volna be jobban, mint azzal, hogy a mit magának követelt, megadta másnak is, megadta a polgári rendnek is. Tovább menni a társadalom akkori tagolása szerint nem lehetett; miután a parasztosztály csupa oly egyénekből állott, kik teljesen nélkülözték a törvénylátáshoz megkivántató képességet, okvetlen más osztálybeliekre kellett bízni a fölöttük való bíráskodást. És ez, a dolog lényegét tekintve, így van ma is, daczára a jogegyenlőség megvalósulásának, és így marad örökké, mert másként nem is lehet; képzetlen s nem alkalmas egyéneket, legalább magasabb fokon, bírói székbe ültetni nem lehet. Az egyetlen mód, melylyel a társadalom szegényebb és műveletlenebb rétegeit a bírói hatalom gyakorlatában részesítni lehet, a bírák választása volna. Ha Grünwald Béla oly nagy indignatiót érez a fölött, hogy a rendiség kizárta a parasztságot a bíráskodásból s ha oly nagyon buzog a jogegyenlőség megvalósításaért, ám concedálja a bírák választásának intézményét; mert abban, hogy az állam, azt a mit tesz, az egyenjogú állampolgárok nevében cselekszi és azért az állami bíráskodás útján minden állampolgár egyen-

lőn részesül a bírói hatalom gyakorlatában, a positiv jogélvezetnek valóban nagyon homœopathicus dilutiója rejlik.

Meglehetősen fölösleges dolgot művel Grünwald Béla, midőn a parasztságnak igazságszolgáltatási viszonyairól szólván, oly magasan röpkedteti humanisticus eszméit és érzelmeit. A rendiség, a rendi alkotmány, a társadalom rendi tagozása, a parasztosztály elnyomott helyzete, a robot és dézsma, az úriszék és pallosjog — mindez res judicata, avas obscuritás, mely fölött napirendre tért az idő, exhumálni ezeket a dolgokat s feleleveníteni senkinek esze ágában sincs; van küzdelem most is elnyomók és elnyomottak, gazdag és szegény közt, de ez egészen új téren, új formák közt jelentkezik. A történelmi kutatásnak feladata lehet nemcsak a tényeknek napfényre hozatala, hanem azoknak kellő megvilágítása is. De nem illik neki az az éles polemicus hang, azok az invectivák, melyeket Grünwald Béla használ a régi Magyarország igazságügyi állapotainak leírásánál, és minden körülmények közt megkövetelhető a tények elferdítésének kerülése. Ily eszközöket nem szentesíthet semmiféle czél érdekében kifejtett buzgalom.

Semmi szín alatt se volna szabad például ilyeseket állítani: «A nép nagy tömegei, Magyarországon körülbelől 8—9 millió ember, kívül áll a törvényen, az állam kiszolgáltatja őket az uralkodó osztályoknak.» Egy más helyen ezt mondja: «A paraszt nem ment emberszámba.... A paraszt életének nem volt semmi becse .... Vele szemben a nemesség élet és halál ura volt.» Ott pedig, hol a pallosjogról s az úriszékekről szól, következőleg nyilatkozik: «Az uralkodó osztályok szocziális hatalma abban tetőzik, hogy a földesúrnak joga van bíráskodni oly esetekben is,

midőn közötte s a paraszt között vitás kérdések keletkeznek, tehát fél és biró egy személyben.»

A sorrend kellő megtartása végett állapodjunk meg mindenekelőtt egy kissé a 8—9 milliós számnál. GRÜNWALD BÉLA bizonyosan ismeri az anekdotát, mely szerint elindult két jó hazafi egy választókerület helységeibe az igét hirdetni s az egyik azt vette észre, hogy társa nem egyformára teszi mindenütt az államadósság összegét, sőt bizonyos crescendo irányt vélt észlelhetni a körút folyamában. Nem bánom — úgymond — bármennyire teszed, de állapodjunk meg egy számban. Ilyenformát mondhatunk GRÜNWALD BÉLA-nak is. Magyarország népességéről szólván egy más fejezetben, megállapodik a mellett, hogy az 1787-iki népszámlálás 7.116,789 lakost, az 1805-iki pedig a nemességen kívül 7.555,920-at mutatott ki. Itt azonban már 8—9 milliót szerepeltet, hogy annál nagyobb hatása legyen a parasztság szenvedései ékesen szóló ábrázolásának. Nem akarok erre a dologra nagy súlyt fektetni, de érdekesnek tartottam felemlíteni, mert az ilyenekben jellemzően árulja el magát az irányzatosság.

A többi, mi a fentebbi idézetben foglaltatik, pontról-pontra ellenkezik a valósággal. A pallosjognak (jus gladii) csak neve volt rettenetes. GRÜNWALD BÉLA talán azt reméli, hogy a pallos szótól hajaszála is feláll az olvasónak, mint borzadtam magam is gyermekkoromban, midőn az Orbis pictusban az igazság jelképeül egy bekötött szemű ténsasszonyt láttam lerajzolva egy nagy irgalmatlan pallossal kezében. A pallosjog tényleg abból állott, hogy ha ily joggal fölruházott család uradalmában vitás kérdés merült föl, akár a földes úr és jobbágy, akár a jobbágyok magok közt, az uradalomnak volt kötelessége a törvénylátás iránt intézkedni úgy kihágási, mint polgári ügyekben. A földesúr

vagyis rendesen az uradalmi ügyész meghivott három rendszerint tekintélyes táblabirót, ezek voltak a tekintetes úri törvényszék itélő birái, törvényes bizonyságul jelen volt a járásbeli szolgabiró esküdt társával, egy megyei ügyész, mint a parasztnak hivatalból védője, az uradalmi ügyész, mint a panaszló földesúr képviselője, egy megyei mérnök, ha szakmájába vágó kérdés merült föl. A földesúrnak nem volt birói szavazata, az tehát, hogy a földesúr fél és biró volt egy személyben, valótlan. A földesúr hivta meg a három táblabirót, de ezek legtöbb esetben oly tekintélyes és előkelő állású emberek voltak, oly tisztességes emberek, kik előtt tisztelettel hajlott az uradalmi ügyész úr, kikhez pressio vagy vesztegetés nem fért. Megvárták igenis a «rangjukhoz illő» megvendégeltetést, erről gondoskodni volt a földesúr kötelessége, ezzel a teherrel kellett neki a pallosjog és úriszéktartás dicsőségét fentartania. Nem anynyira jog volt tehát, mint teher, nagybirtokhoz csatolt szolgalom, aféle rangosság, mint az egyházi kegyuraság, ép oly kevéssé sértvén az igazságszolgáltatás érdekeit, mint nem sérti a catholicusok véleménye szerint a kegyuraság a vallás érdekeit.

Nevezetes, hogy Grünwald Béla oly tanut idéz, kinek szavai nyomban megczáfolják legerősebb állításait. Bessenyey Györgyöt idézi, a nagyérdemű irodalmi kezdeményezőt, ki azt mondja az úriszékről: «hol senkit halálra itélni ugyan nem szabad»... És ez áll ugyanazon a lapon, melyen ezt írja Grünwlad Béla: «a ki oly birtokhoz jut, melylyel a pallosjog van egybekötve, a büntető hatalmat nyeri meg s élet és halál urává lesz.» A pallosjog nem adott élet és halál fölötti uraságot, a földesúr nem biráskodott a paraszt fölött, nem volt fél és biró egy személyben, ez a valóság. Ennek ellenkezőjét mondani s a valótlanságot még hang-

zatos frázisokban kiélesíteni nem volna szabad, és nagyobb vigyázattal kellene az embernek tanult megválasztani. Bessenyey azon a hangon ír az úri székről s az akkori állapotokról, mely tetszhetik GRÜNWALD BÉLÁ-nak s azon közönségnek, melynek GRÜNWALD BÉLA remél tetszeni, de állításainak legerősbikét egyenesen megczáfolja.

A földesúri szék itéletei ellen nyitva állott a felebbezés útja a megyei törvényszékhez — engedi meg GRÜNWALD BÉLA — s a hol nem volt pallosjog, a paraszt büntető birósága a megyei törvényszék volt. (A szolgabiró is esküdt volt első fokon.) «De ez mindcsak üres forma volt.» S következik ezután egy hosszú tiráda, melyben kigyótbékát dob az akkori igazságszolgáltatásra, a nemességre, s hozzá tehetjük bátran — a nemzetre. Száz ilyen helyet lehetne idézni az egész munkából, vegyünk már egyszer tűhegyre közülök egyet, a következőt.

«Ha szem előtt tartjuk — úgymond — hogy a birák nagyobb része nem voltak törvénytudók, az eljárás szabályozatlan, az anyagi jog fejletlen és határozatlan, a jogérzület gyenge, a paraszt nem ment emberszámba és senki sem érzett lelki furdalásokat, ha ártatlanul szenvedett borzasztó börtönökben, melyeknek láttára a következő korszakban a nemesebben érző lelkek, egy báró Eötvös József, egy Kossuth Lajos szánalommal és irtózattal teltek el; ha látjuk, hogy önkényt is erőszakot büntetlenül lehetett elkövetni a jogtalanokon, s hogy a paraszt kedveért nem szolgáltattak igazságot az úr ellen, mert ebben minden úr saját lealacsonyítását látta s hogy a választott, a befolyásos elemektől függő tisztviselő nem lehetett részrehajlatlan, még ha ment lett volna (is) osztálya előitéleteitől, — könnyen alkothatunk magunknak teljes képet arról az igazságszolgáltatásról, melyben a paraszt részesült.» És

csatoljunk ehez még egy más következő helyet, melyben a megyei törvényszékről beszél, mint a melynek itélete ellen csak 1790-ben engedte meg a törvény a felebbezést a királyi táblához. «E törvény életbeléptetése előtt a megyei törvényszék itélete végérvényes volt. Rettentő hatalom volt ez az uralkodó osztályok kezében. A paraszt életének semmi becse sem volt. Nem is keltett megütközést, ha valaki jobbágyát, jó kedvében s mulatságból vagy haragjában fáról, háztetőről lelőtte.»

Tehát «a bírák nagyobbrészt nem voltak törvénytudók». A modern jogászat nagy részt concedál a büntető igazságszolgáltatásban a törvénytudatlanságnak, az esküdtszékeken. Grünwald Béla nagy panaszolkodást visz végbe a miatt, hogy a müveltebb osztályok biráskodtak a paraszt fölött, a mi azt involválja magában, hogy a parasztot is kellett volna a biráskodásban részeltetni. Hát mindezt hagyjuk el. De azt állítani, hogy a paraszt fölött itélő megyei birák nagyobbrészt nem voltak törvénytudók, már még is csak erős dolog. Prókátor nemzet vagyunk barátaim! mondá Kölcsey, s annyit már mégis csak tud mindenki a régi Magyarországról, hogy e mondást igaznak tartsa. Mennyire egyezik meg vagy nem az akkori jurisprudentia a modern jogászok és jogtudorok tudományával, a dologra nem tartozik, de hogy az akkorit elsajátítani törekvése volt mindenkinek — bár foglalkoztak volna többen és többet más tudománynyal is — minden kétségen kívül álló tény. Nevezetesen minden kissé jobbmódú nemes ember fiánál egyenesen a tisztesség és rang kérdése volt végig járni az iskolát s lehetőleg præclarummal tenni le a prókátori censurát; e nélkül, bár nem volt törvénybe igtatott képesítvény, senkit se választottak megyei tisztviselőnek. Nem fogadtatott volna el gentlemannek sem. Ilyenekből teltek ki kivétel nélkül a megyei egyes

birák és a biróságok; de hozzájárult még az is, hogy a táblabirák nagy része kiszolgált szolgabirák, főszolgabirák, alispánok s más főbb tisztviselőkből állott, s az volt épen a megyei autonomiának egyik megbecsülhetlen eredménye, hogy a közügyek intézésére egy nagyszámú szakértő, tapasztalt, kipróbált testületet nevelt.

«Az eljárás szabályozatlan, az anyagi jog fejletlen és határozatlan, a jogérzület gyenge volt.» Mindez nem következik abból, hogy rendszeres büntetőtörvénykönyv abban az időben nálunk nem létezett; nem volt ilyen egyebütt sem. De hogy a jogi intézmények egyátalában nem voltak oly desolált állapotban, mint a milyet ama kitételek jelezni akarnak, biztosra vehető ama kétségbevonhatlan tényből, hogy nálunk úgy a politikai, mint a jogi élet nagyon ki volt fejlődve már abban az időben is. Ez volt az eleme úgyszólván az egész értelmiségnek, ez volt egyik főbb foglalatossága a nemességnek, mióta a fegyverforgatástól elszokott. A jogi szakmában való jártasság volt a Magyarországon akkor létező műveltségnek aránylag legerősebb oldala, annyira, hogy egyoldalú s ferde színezetben tüntette föl az itteni elmebeli fejlődés minőségét. Alkotmányos élet mellett mindig erősebb a jogi élet fejlődése s a jogi ismeretek elterjedése, mint az absolut kormányrendszer alatt s az önkormányzatnak oly páratlan kifejlődése mellett, mint nálunk létrejött, már épen a dolog természetében fekszik. De hát, a mi különösen a parasztok fölötti biráskodást illeti, ezt, kivéve a gyéren működő úriszékeket, ugyanazok a forumok s ugyanazok az egyének teljesítették, kik a nemesek ügyeiben intézkedtek. Ezek az emberek ahoz voltak szokva, hogy nem amúgy hányd el vesd el bánjanak a törvénykezési ügyekkel, mert ezt a nemesség nem tűrte volna el. Sőt ellenkezőleg nagyon is körmönfont volt az eljárás, mert «a

magyar ember olyan, hogy a jussát nem hagyja»; a sok perlekedés mellett mindenki szerzett magának bizonyos otthonosságot a törvénykezési dolgokban, melynél fogva képes is volt, kedve is volt ellenőrző figyelemmel kisérni birák és tisztviselők eljárását egyaránt. Az öreg urak társalgásának ez képezte egyik fő themáját, fölváltva a gazdasági mizériák elpanaszolásával; még a nők is foglalkoztak vele, s nem egy asszonyság meglepő otthonossággal tudott beszélni pörös dolgokról, mint akár egy fogas prókátor. A kik így voltak szokva kezelni a biráskodást egy esetben, nem lehet föltenni, hogy képesek lettek volna másképen kezelni más esetben, gondosan és pontosan akkor, midőn nemesek ügyéről, hanyagul és felületesen mikor parasztokéról volt szó.

De volt még egy fontos körülmény, melyben nagy biztosíték rejlett a parasztság érdekeinek megóvására nézve, az, t. i., hogy a parasztnak a földesúrral szemben a vármegye hivatalból való jogvédője volt. A megyei ügyész volt a paraszt ügyvédje, költekezés tekintetében nem csekély előny a szegény néposztályra nézve. A vármegye állandó ellenfele volt az uradalmaknak és más földesuraknak a parasztsággal való összeütközéseikben és tekintélyének látta volna csorbítását, ha nem felelt volna meg gyámi feladatának, ha nem tudta volna védenczeit megvédelmezni. A megyének érdekében is állott a parasztság megvédelmezése, nevezetesen az, hogy birtokából ki ne forgattassék; a parasztkézen levő birtok volt az adó alapja, ezt csonkítani nem engedni a megye állandó gondoskodásának egyik főtárgya s a közügyek kezelésének egyik maximája volt; a megyének érdekében volt a parasztságnak jó karban maradása már csak azért is, mert annak erejét közmunkára, útcsinálásra, előfogatozásra maga is igénybe

vette. Számtalan volt a megye elleni panasz, hogy a parasztnak kedvez, szarvait növeszti.

«A paraszt nem ment emberszámba és senki sem érzett lelki furdalásokat, ha ártatlanul szenvedett borzasztó börtönökben.» Jő azután a b. Eötvösre és Kossuth Lajosra hivatkozás. Ezek már azután nem egyebek, mint üres frázisok, minden indokolás és bizonyítás nélkül odavetett puszta állítások, a milyenektől tartózkodni kellene annak, ki a tárgyalás komolyságára tart igényt, s a kinek saját fajának jó hírneve szívén fekszik. Nemcsak himpellér, de minden emberi érzésből kivetkőzött emberfajnak rajzolja itt Grünwald Béla a magyar nemzetet, úgy hogy fölháborodás nélkül olvasni azokat a mondásokat nem lehet. Elég ez ellen a köztudatra hivatkozni, embertelennek, kegyetlennek soha senki nem ismerte, s még ellensége sem mondta eddig a magyart.

A mi a börtönök borzasztóságát illeti, a börtönök javítása mindenütt csak az előbbre haladó cultura műve, arányt tart ezzel mindenütt s nézze meg bárki mai nap a nálunknál műveletlenebb országokban a börtönöket, ezt fogja találni igazolva. De nem lehet szó nélkül hagyni, miként akarja Grünwald Béla ez alkalommal ismét Kossuth Lajos tanuskodását a maga részére megszerezni.

Grünwald Béla igen sokszor idéz nézeteinek támogatására egykorú írókat, sőt egyenesen azoknak itéletét használja gyakran erős vádak alapjául. Épen az imént láttuk, miként idézi Bessenyeit. Egyetlen tanuja az igazságszolgáltatási ügyekben, s épen biráskodásról levén szó, eszébe juthatott volna, hogy egy tanu nem tanu, valamint eszébe juthatott volna az is, hogy a tanu vallomásánál nem a hang teszi a zenét s a lényeg a vallott tényekben áll. De bármi érdekesek legyenek is azok az idézetek s bármi nagy

súlyt szerezzen is az azokban kifejezett nézeteknek a közvetlenség, azt hiszem igen sok alapos kifogást lehet tenni megbízhatóságuk s föltétlenül elfogadható voltuk ellen. Minden író, ki saját korának rajzolásával foglalkozik, könynyen bele esik azon hibába, hogy helytelenül generalizál egyes, talán épen ritkán előforduló vagy csakis rendkívüli eseteket, hogy közérzületként ad elő csakis egyéni benyomásokat, hogy magánsérelmeit szellőzteti csak az állítólagos közpanasz leple alatt. Procusteské nt bánik el a legtöbb író, midőn korát rajzolja, a kezeügyébe kerülő tényekkel. S azért, mert valaki szakszerű író, szellemes vagy akár lángeszű ember, nem bizonyos, hogy egyszersmind jó politikus is, különösen hogy a politikának szárazabb tárgyaiban talpraesett nézeteket mond. Lesz tán még alkalmam kimutatni, hogy például maga Kazinczy Ferencz, ki pedig mint politikus alig menekült a vértanuságtól s nem menekült hosszas fogságszenvedéstől, nem volt a legjobb politikus. S meg akkor is, ha nem épen «literator», mint akkor az írókat nevezték, hanem a közpályán gyakorlatilag működő emberek itéletéről van szó, nem kell feledni, hogy az ember rendszerint nem azért fog tollat kezébe, hogy dicsénekeket zengjen a fenálló állapotokról, ez unalmas dolog, hanem azért, hogy valamit mozdítson s kezdeményezzen, a kiindulási pont ilyenkor mindig a tényleges állapottal való elégedetlenség kifejezése, a kritika. Nem kell feledni különösen, mily befolyás alatt állottak azok a férfiak, kik a magyar irodalmat halottaiból föltámasztották. Azoktól a franczia íróktól vették szellemi irányukat, kik a körülöttük levő világgal, a társadalommal és állammal harczban állottak. Hasonló lábra helyezkedtek a mi íróink is azzal a világgal, mely ő körülöttük volt, azt támadták meg, a mi saját kezük ügyében volt, nem hatolva be az ottani és itteni

állapotok lényege közt való nagy eltérésbe, figyelmen kívül hagyva, hogy alapjában véve a dolgot, Magyarország még mindig szabad ország volt akkor, midőn Francziaországban a győzedelmes absolut királyság a szabadságnak teljes megsemmisítésében már megoldotta «idealis» feladatát. Szellemileg, mint Grünwald Béla mondani szereti, elidegenedtek az államtól. Nevezetes példáját ismerjük ennek a Martinovics-féle összeesküvés némely részeseinek fenmaradt irataiban, nevezetesen Laczkovics nyilatkozataiban, mely utóbbiakból jellemzőleg tűnik ki az is, mily nagy mérvben képesek személyi indokok és szenvedélyesség megrontani az itélet tárgyilagosságát. De a mi literatoraink különben sem állottak jó lábon a társadalommal. Ők egy megmérhetlen fontosságú hivatást töltöttek be, főtényezők voltak a nemzetnek enyészettől való megmentésében s mi volt érte a jutalom? A közönségnek azon része, mely már megízlelte a külföldi remekírók olvasásának élvezetét, alig vette észre vagy szánalommal nézte a hazai írók szárnypróbálgatásait, személyeiket, mint igen kis emberekéit, mellőzte, kis hivatalokhoz is alig juttatta vagy épen mint nyughatatlan és excentricus embereket gyanus szemmel kísérte. Hát ez bizony nem szült az írók keblében valami nagyon kedvező hangulatot, sőt inkább bizonyos keserűséget, az avita constitutio iránt; Kossuth Lajosé az érdem, hogy ennek nagy értékét a rátapadt salaktól megtisztítva fölmutatta, az ősi alkotmányt a szellem harczosainak szemében mintegy rehabilitálta.

Mindezt jó volna figyelemben tartania, midőn a Grünwald Béla által idézett írói tekintélyek jelentőségét mérlegelni van hivatva az olvasó. Meg akartam ezt jegyezni ez alkalommal. S a mi most már b. Eötvös Józsefet és Kossuth Lajost illeti, az utóbbira ne hivatkozgasson Grün-

WALD BÉLA, mert midőn az ő nevét látja az ember a «Régi Magyarország» czímű munka lapjain, eszébe jut a kérdés, mit keres Szent Pál az oláhok közt? B. Eötvös Józsefre inkább hivatkozhatik, mert ő mint centralista czéhbeli. A lángeszű s végtelenül jólelkű embernek gazdag érdempályáján két nevezetes aberratio fordul elő, a «Falu jegyzője» s a «Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs». Ezeknél fogva a központosítás modern bajnoka a régi hasonló iskola egyik kitűnőségére joggal támaszkodhatik. Lehet épen idézni Kossuthot is; hány különböző felekezet alapítja dogmáit a bibliára! Ügyes számítás is lehet az ily hivatkozás, de még sem kellene egy lélekzetre Kossuthot említeni s a legádázabb vádakat előhozni oly intézmények ellen, melyeknek Kossuth melegkeblű barátja. Kossuth azt mondja, hogy ha választani kellene a parlamenti kormányforma s a megyei önkormányzat közt, az utóbbit választaná; azt mondja, hogy nálunk és egyebütt is, az 1848-ban behozott formák nem váltak be s valami mást kellene kigondolni, mi által szabadság és jólét inkább volna biztosítható. És meg vagyok győződve, hogy Kossuth nem szereti azt a szeretet nélkül való, azt a cynicus hangot, melyen szólt GRÜNWALD BÉLA a régi Magyarországról, mert hát az, legyen régi, legyen új, mindig Magyarország.

De folytassuk GRÜNWALD BÉLA idézett helyének taglalását. «Önkényt és erőszakot lehetett elkövetni a jogtalanokon; a paraszt kedvéért nem szolgáltattak igazságot az úr ellen, mert ebben minden úr saját lealacsonyítását látta.» Ezek is aféle ékes változatai a becsmérlésnek, melyek a tárgyilagos czáfolat kezéből kisiklanak; csak az állítólagos lealacsonyításra kivánok megjegyzést tenni, miután abban egy téves eszme foglaltatik. Gyakran mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a nemesség szemében másoknak kizsarolhatása és le-

alacsonyítása tette becsessé saját kiváltságait. Én azt hiszem, hogy a nemesség helyzetében volt elég positiv előny arra, hogy az elnyomás élvezete nélkül is becses legyen, s épen mert helyzete oly erős positiv alapokon nyugodott, nem félhetett annak megingattatásától, ha egyszer-máskor, a mint számtalan esetben történt, elvesztette pörét a paraszt ellen.

«A befolyásos elemektől függő tisztviselő nem lehetett részrehajlatlan.» Ezt az elcsépelt szalmát nem akarom ez alkalommal ezeredszer végig verni az érvek hadarójával. Csak azok tagadják a választott tisztviselők egyéni függetlenségét, a kik legjobban ismervén a kinevezési rendszer természetét, midőn a hivatalok betöltéséről van szó, képzelni se tudnak más viszonyt, mint a legteljesebb szolgai alárendeltséget a kenyéradó s a kenyérevő között.

A climax ott éri el tetőpontját, a hol elmondja Grünwald Béla miként lövöldözték le az urak fáról, háztetőről jobbágyaikat, mint a verebeket. És hogy ez nem is keltett megütközést; a paraszt életének semmi becse sem volt. (403. lap.) Lőrincz papnak Czegléden, midőn a parasztlázadást szította, megjárhatta volna az ily beszéd, de nem egy gondos és válogatékos modorú irónak, midőn komoly művel akar előállani. Illik-e ily haszontalan mendemondát fölszedni s azután még generalizálni, mint ha az, mit talán egyszer valamely eszelős ember vagy dühöncz tett s a mihez hasonló extravagans dolog történt s fog is történni akárhol másutt is, valóságos sportja lett volna a nemességnek? És azután ráfordítani a vizes pokróczot a közönségre, mint a mely megszokta az eféle dolgot s meg sem ütközött rajta. — Illik-e ez, kérdem egyszerűen.

Mily mohón kap Grünwald Béla mindenen, a mivel a régi Magyarország embereit befeketítheti, érdekesen mutatja az adoma, melyet Kazinczy Ferencz nyomán elmond.

Taródy, a hevesmegyei törvényszék elnöke dicsekedett Eszterházy egri püspök előtt: «kegyelmes uram, mi ma egy rabot száz esztendei börtönre itéltünk». Annak bizonyítására van fölhozva az adoma, hogy a paraszt életének nem volt semmi becse, nemcsak a háztetőkről és fákról lövöldözték le a jobbágyakat, mulatságból, a törvényszékek is a maguk módja szerint mulattak a halálos itéletek hozatalánál. Lássuk hát, miként csinál magának Grünwald Béla sportot a bizonyítékokkal s az adatok fölhasználásával. A dolog II. József idejében történt. József nagy reformátor volt az igazságügy terén is, behozta Magyarországon az osztrák büntetőtörvénykönyvet. E törvénykönyv kevesbítette a halálos itéleteket, mert a császár becsesnek tartotta az emberanyagot, de annál drácóibb szigorral alkalmazta a hosszú börtönbüntetést, esetleg egy helyre való bilincseléssel, a bélyegzést, nevezetesen a hajóvontatást, sűrűn alkalmazta a nemesség vesztését is, megtörtént, hogy egy 18 éves ifjút 3 itcze bor ellopásaért sujtottak vele. A börtönbüntetés 100, mondd száz évig is terjedt. Halljuk most már, hogy ezeknek elmondása után miként hozza elő Marczali Henrik (Magyarország története II. József korában III. köt. 151. l.) ugyan azt a hevesmegyei esetet: «József (a nemzet szemében) idegen maradt, kinek még igazságszeretetében is kényszert, elnyomást láttak, sőt megtörtént rendszerével a legvégső, a mi komoly munkával megtörténhetik: nevetségessé vált. A hevesvármegyei subalternum judicium előlülője (Taródy István másod alispán) leülvén az ebédhez, azon kezdé a conversatiót, hogy ők az nap száz esztendei fogságra kárhoztattak egy gonosztevőt. Eliszonyodtam e szóra — jegyzé meg Kazinczy. Hány esztendős a szerencsétlen? kérdém, s tekintete, mikor előtte felolvastatott az itélet, mit mutata biráinak? (Kazinczy

Ferencz: Pályám kezdete 110. l.) Ez eset nem állt egyedül, az Esztergom-Komárommegyei törvényszék 1789. jul. 11-én száz évi nehéz börtönre, azonfelül 3 napon át 2 óra hosszat pellengérre és a hóhér által nyilvánosan végrehajtandó botoztatásra ítélt egy nőt. Igaz, hogy a szörnyeteg megölte négy mostoha gyermekét egy éjjel, azután pedig a zsidókra fogta a bűnt. Nem is változtatták meg az ítéletet sem a kerületi tábla, sem Győry kir. biztos, sem a császár. Csak Leopold szállította alá a büntetést 30 évre. *A 100 évi börtönbüntetés és a 200 bot szinte közmondásos tréfává lett.*» Ime az egész tragikus história! Az ellenzéki velleitásoktól nem ment Eszterházy püspök asztalánál élczeltek József császárra. Az ő törvénykönyve szerint laut Paragraph és nem sportból mondták ki a száz évi börtönbüntetést. Ne a parasztnak becstelen életével tréfát űző táblabíráknak, hanem az általa annyira csodált II. Józsefnek számlájára írja tehát GRÜNWALD BÉLA ezt az esetet. Mi pedig legyünk óvatosak szemben az ő idézeteivel és adataival, mert hasonló kis lapsusok fordulnak elő gyakrabban is az érdekes munkában.

Nem is kell messze mennünk a keresésben. II. Józsefről, mint már említettük, azt mondja, hogy a nemzet legnagyobb jóltevője akart lenni, meg akarta szüntetni a káros vámrendszert, de a korlátolt eszű és szűkkeblű nemesség megakadályozta az által, hogy nem akarta elvállalni saját megadóztatását. Lelkesedéssel szól Józsefnek igazságügyi reformjairól is; ő — úgymond — elborzadt a magyar igazságszolgáltatás láttára; megszüntette az úriszékeket s a tisztviselőkre bizta az úr és jobbágy közti biráskodást. (Láttuk már, mennyiben biráskodott maga az úr.) «S az elnyomottak szabadabban lélegzettek. Egész más világ lett Magyarországon. Az emberek hinni kezdték, hogy még is

van jog és igazság e földön. Az emberek jobb és nemesebb része tisztelettel tekintett a fejedelemre, a ki a jog és igazság uralmára törekedett.» Fentebb már láttunk egy kis mutatványt a József-féle büntetőtörvényből s azon állítólagos nagy tiszteletből is, melyet igazságügyi politikájával maga iránt keltett. Láttuk a 100 évi börtönbüntetésből, hogy a felvilágosult absolutismus is értett aféle képtelenségeknek törvénybe igtatásához, mint a mi hires Csemeghy-codexünk, midőn 3 évi hivatalképtelenségre itéltet kofákat; láttuk, hogy a bő mértékben osztogatott bot, hajóvontatás, bélyegzés stb. mellett nem igen volt oka a népnek «fellélegzeni». Szirmay Antalt idézi állításainak bizonyítására Grünwald Béla. Szirmay elismeréssel szól a peres eljárás megrövidítését czélzó intézkedésekről, csak azt kifogásolja, hogy azokat nem országgyűlés léptette életbe. Azonban Szirmay Antal nem volt József császár föltétlen bámulója; nevezetesen az új büntető codexet Marczali idézete szerint következőleg jellemzi. «Minden vétségre börtünbüntetés volt szabva. A börtönök oly gyorsan megteltek, hogy nem volt elegendő az őrök száma. A bűnös családja otthon éhen veszett; a népet súlyos adóval nyomta a rabok tartása; a foglyok sokasága feltörte a börtönöket és tovább vitte a rablást. Ezenkívül megszünt a halálbüntetés, helyébe a hajóvontatás vagy 100 évi börtön egy helyre való bilincseléssel lépett, mely meg sem ijesztette annyira a gonosztevőket. A hajóvontatásnál sokkal többet szenvedtek az égalj változásához nem szokott őrök, mint maguk az edzett elitéltek. Ezen felül egyenlő vétségért egyformán lakolt nemes és nemnemes. Főbenjáró bűnért a nemes elvesztette nemességét, a mi azt mutatja, hogy ez által csökkenteni akarták a nemesség számát. A szolgai büntetések által megszünt a becsület (point d'honneur). Ez a

birálat nagyon ellensúlyozza a GRÜNWALD BÉLA által idézett szavakban foglalt dicséretet s a dicséret maga is sokkal tartózkodóbb, semhogy alapjául szolgáljon azon magasröptű dicsőítésnek, melylyel GRÜNWALD BÉLA II. Józsefről beszél. Az ő igazságügyi reformjainál teljesen bevált, mit arra nézve jegyeztem meg már egy helyt, miképen szokta az absolut királyság az egyenlőséget megvalósítani. Nivelliroz ugyanis, de nem az alantállók fölemelése, hanem a fentállók lealacsonyítása útján. Marczali Henrik eként jellemzi azt a reformot: «Az annyi századon át gyakorolt fegyelmi hatalom elvesztése, kiváltságainak megszünése, a nemesi szabadságnak lealázó formák alá vetése méltán tették a magyar nemzetet az új büntető törvénykönyv ellenségévé. A nemesség szempontjából kétségtelen hanyatlás, a szolgaságba visszaesés volt ez a törvény, mely legalább a nemességre nézve fenálló, a habeas corpusnak némileg megfelelő biztosítékokat meggyengítette. Mihelyt a «rendszer» megdőlt, a föld felmérésén kívül a codex criminalis volt az első, mit a megyék megszüntettek.»

A rendi reactio dühe, minek GRÜNWALD BÉLA az 1790-iki mozgalmat nevezi, visszaállította az igazság szolgáltatásánál a szabadság biztosítékait, melyeket készen és erősen begyökerezve találtak azután a nemnemesek is, midőn bevétettek az alkotmány sánczai közé.

A mi az igazságszolgáltatás közegeit illeti, a megyei biróságoknál különösen a tudatlanságot, a felsőbbeknél pedig a hatalmasoktól való függést s a megvesztegethetőséget kárhoztatja GRÜNWALD BÉLA. Szóltam már a megyei biráskodásról, többet hozzá tenni ez alkalommal nem akarok. A felső biróságokat illetőleg ime a kinevezési rendszer eredendő bűnének bevallása a GRÜNWALD BÉLA ítéletében! A hatalomnak, annak a minden jóban kezdemé-

nyező királyságnak nyomása corrumpálta leginkább a felső biróságokat, ennek igenis láttuk szomorú példáit a Martinovics és társai, valamint a következő korszakban is az «ifjak», Wesselényi és Kossuth pereikben. De a mi a vesztegetést illeti, ez nem egyéb mint egy könnyedén s minden bizonyítás nélkül oda vetett vád, nehogy elmaradjon valami, mivel a régi Magyarország hirét nevét lerántani lehet. Nincs könnyebb dolog, mint a biróságokat corruptióval vádolni, nem is hiányzott e vád soha és sehol, mert mindig vannak pervesztő felek, kik vádaskodni hajlandók, s fájdalom, mindig vannak megvesztegethető emberek úgy, hogy a vádak soha sem egészen alaptalanok. Azt bátran elfogadhatjuk a megitélés zsinórmértékeül, hogy a biróságok erkölcsisége arányban áll a társadalomnak időleges erkölcsi állapotával; a társadalomból kerülnek ki a birói személyek s meg is maradnak azon hatások alatt, melyek más emberek erkölcsiségére befolyást gyakorolnak. S ha most már tekintetbe veszszük, hogy abban a korban hasonlíthatlanul könnyebb volt általában a megélhetés, hasonlíthatlanul rendezettebb anyagi viszonyok közt élt minden ember, mint például napjainkban: szükségképen föl kell tennünk, hogy a paupertas magna meretrix sokkal kevésbé hatott kártékonyan a biróságok erkölcsiségére. De nemcsak az igazi szegénység, de a fényűzés és élvhajhászat vágya is, mert az is bizonyos, hogy az akkori társadalom hasonlíthatlanul fegyelmezettebb volt, mint a mostani s ezt épen a rendi tagozás hozta magával. Abban a korban, melyben törvény mondta ki Erdélyben, hogy oláhnak posztóruhát viselni nem szabad; midőn szigorú szokás határozta meg milyen szövetű s szabású ruhát vagy kalapot szabad viselni parasztlánynak, mesterember lányának, kisasszonynak, grófnénak, herczegasszonynak; midőn min-

denkinek minden léptében megvolt a maga helye, czíme, úgy hogy e tekintetben sokkal könnyebb és kényelmesebb volt a társadalmi érintkezés, mint napjainkban; akkor, midőn az élvezetnek minden neme nem kinálkozott anynyira úton-útfélen, mint most, midőn a megszerzéshez kell ugyan pénz, de nem kell semmi fáradság: sokkal korlátozottabbak voltak a vágyak, sokkal gyengébb volt a kisértés, sokkal kevesebb tőr volt kitéve az ember, tehát a biró erkölcsének is megejtésére. Nincs hát semmi ok, a melynél fogva az akkori biróságoknak könnyen megvesztegethető voltát elhinnünk lehetne. Nem is tudott erről ekkoráig semmit a közvélemény, GRÜNWALD BÉLÁ-nak volt fentartva, hogy ezt a levelet is befűzze a magyar nemzet számára általa font dicskoszorúba.

A magyar igazságszolgáltatás évlapjai nem mondanak semmit oly kegyetlenkedésről sem, milyeneket ama korban más országokban biróságok rendszeresen folytattak. Fordúlt elő nálunk is egyes esetben, de nem voltak oly vérengző korszakok, mint Spanyolországban a szent inquisitio virágzásának idejében, vagy Angliában általában abban az időben, midőn a közművelődés körülbelül azon a fokon állott, melyen nálunk a múlt században. Hihetetlen az ott rendszeresen gyakorolt akasztások száma. És nem termelt a magyar föld oly vérengző biró-szörnyetegeket, mint volt ott például a hirhedt Jeffreys, Chief-Justice a Stuart-reactio idejében. Hozzá képest a mi Németh Jánosunk, ki mint királyi ügyek igazgatója Martinovicsékat, halálra itéltette, szelid bárány és becsületes ember volt. De azért, mint mondám, a politikai bűntényekkel való elbánás terén méltó vád illetheti az akkori felsőbb biróságokat s valóban nagyon csodálatos, miért mellőzi GRÜNWALD BÉLA úgyszólván teljesen a Martinovics-féle ügyet.

Fraknói Vilmos könyvéből ismerjük már annyira, hogy az összeesküvés természete horderejéről s egyszersmind a hatalom és a biróságok eljárásáról magunknak kellő itéletet formálhassunk. Oly gyakorlatiatlanság jellemzi az egész kezdeményezést, hogy alig képes az ember megérteni, miként bonyolódhattak bele oly nagy tehetségű emberek mint maga Martinovics, de meg Kazinczy, Hajnóczy, Verseghy, az ifjú Őz, kiről azt mondá Ürményi: tudományára nézve méltó volna, hogy székemben üljön. Csakis azt láthatjuk ebből, mily végtelen nehéz elmúlt időket teljesen átérteni, helyesen mérlegelni azon tényezők hatását, melyek az akkori emberek cselekedeteit irányozták; s ebből az következik, hogy ha vigyázóknak kell lennünk, midőn elevenek fölött hozunk itéletet, ez még szükségesebb akkor, midőn rég elhaltak cselekedetei fölött akarunk pálczát törni. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az a Rousseau-féle evangélium, mely a Martinovics-féle kátékban foglaltatik, és a magyar kurucz-traditiók, a gondolkodás és érzés oly különböző categoriáihoz tartoznak, hogy valóban csodálatos, miként remélhették Martinovicsék a maguk idegenszerű eszméikkel forradalomba vinni a nemzetet. Épen azért nem is volt veszélyes az úgynevezett összeesküvés, csakis a korlátolt eszű reactionarius hajlam és a zsarnoki gonoszság remegése kivánhatott vért és csinálhatott a mozgalom részeseiből vértanúkat. Az udvaroncz szellem kész volt megtenni a hatalomnak ezt a szolgálatot is. A magyar törvények szerint a büntethetőség se volt megállapítható, tényleges támadásról a felség személye ellen szó sem volt; a Martinovics-féle két kátének puszta lemásolása halálos itéletet, egyszerű elolvasása évekig tartó súlyos börtönt vont a szerencsétlen vádlottak fejére. S a mi rendkívül jellemző az akkori magas állású emberekre nézve, a hétszemélyes tábla, nem hogy,

mint rendszerint más ügyeknél történt, szelidítette volna, de jelentékenyen súlyosbította az itéleteket. Halálosra változtatta Kazinczy Ferenczét is, ki azután kegyelmet kapván, hét évig szenvedett nehéz fogságot. Milyen benyomást tett a pör s az itéletek az egykoruakra, legjobban kivehetjük annak a baka-őrnek szavaiból, ki azt súgta Kazinczynak: majd rákerül még a sor a németre is. Vértanui voltak a szabadságnak s a hazafiságnak a szerencsétlen áldozatok, valóságos Justizmord volt elitéltetésök. Azonban Fraknóinak az összeesküvés historiographusának alig van kárhoztató szava akár az udvar, akár a birák ellen, míg mindent elkövet, hogy magát Martinovicsot minél jobban befeketítse. Grünwald B. pedig jónak tartja csak úgy elsurranni az egész ügy fölött; «néhány vigyázatlan ember» czímén említi az áldozatokat s jelentéktelennek mondja az egész incidenst. Pedig annál inkább bir fontossággal és érdemli meg, hogy kellő talapzatra helyezze a történelem, minél gyérebben találkozunk a tespedésnek ama szomorú korszakában eszmékért való lelkesedés és cselekvési erély nyilvánulásaival. Gondosan registrálni és nem agyonhallgatni kellene azt a keveset is, mit fölmutatni lehet. Grünwald Bélá-nak sokkal nagyobb gondja van annál arra, hogy a «királyságot» helyezze kedvező világításba; mint a nemzet boldogításának tényét adja elő például azt is, ha egy pár merino-kost hoztak valamely udvari patrimonial-dominiumba; elhárítani ügyekszik lehetőleg mindent a királyságról, hogy mindent a rendiségnek, a nemességnek varrhasson nyakába. Hát bizony az a szellem, mely a két tisztelt férfiu magatartásában ennél az ügynél jelentkezik, nem egyéb mint egy darab régi Magyarország, a maga «aulicus» szellemével.

VII.

A vármegye.

Venio nunc ad fortissimum virum. GRÜNWALD BÉLÁ-nak legsajátabb törekvése a régi megye, annak maradványai s a még fenmaradt megyei szellem ellen való küzdelem; e téren tartja magát kétségen kívül legerősebbnek. De a megyét tárgyaltuk már az utolsó fejezet nagy részében is, miután a megye, hatóságának fele részében, az igazságszolgáltatásnak volt közege, úgy hogy midőn 1869-ben a birói hatalom gyakorlásáról szóló törvény meghozatott, a megyének egy csapással a fele amputáltatott.

Azokra, miket GRÜNWALD BÉLA könyvének «a közigazgatás és a megye» czímű fejezetében az állami közigazgatás magasztos feladatairól elmond, tettem már fentebb néhány megjegyzést, ismétlésbe, vagy csak kibővítésbe is bocsátkozni nem akarok. A közönség, mely olvasta Toqueville és Laboulaye munkáit, mely szájízelítőnek átélte a Bachrendszert és élvezi a tényleg fenálló kormányrendszernek mindinkább kidomborodó bureaucraticus természetét, ismeri már ezt az idealis tartalommal biró közigazgatási rendszert. Csak egy megjegyzést kivánok még tenni.

Azt mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a «közigazgatás egyik fő feladata előmozdítani az alsóbb néposztályok nagy

tömegének anyagi jóllétét és szellemi emelkedését, ellenben a rendiség annak elnyomására s kizsákmányolására törekszik, azért nem is teszi gondoskodása tárgyává». Hát tegyük föl, hogy a közigazgatásnak csakugyan föladata a népnek dajkája, nevelője és gyámja lenni, csodálatos, hogy nálunk annál inkább van magára hagyva a nép, minél inkább fejlődik az állami közigazgatás. Azelőtt, midőn GRÜNWALD BÉLA szerint a szegényebb néposztály nem volt tárgya a hatóság gondoskodásának, a főszolgabirót a járás atyjának nevezték, a szolgabirák úgy jártak-keltek folytonosan ide-oda szakaszaikban, mint a szitakötő pillék, most a tisztviselő feléjök se megy a községeknek, hanem bent ül bureaujában, ott körmöl, tölti a rubrikákat s irkál végtelen számú leveleket annak az ezerféle hivatali közegnek, mely ide-oda rángatja; a községek egészen által vannak szolgáltatva a jegyzőknek, egészben pedig magukra vannak hagyatva, a nélkül, hogy bírnának községi hatósággal, mi az apróbb helyeken a szükséges elemek hiánya miatt nem is lehetséges. Így neveti ki az élet a logikát. Ez az eset gyakran fordul elő GRÜNWALD BÉLÁ-nál, midőn a «rendiség természetéből» vonja le a következtetéseket.

Elmondja azután a megye történelmi fejlődését. Azt mondja, hogy a XVIII. században már az a nézet, hogy a megye önálló, az ismét idézett Bessenyei szerint épen független tartomány. Mondja továbbá, hogy *«ez az intézmény egyedül állott egész Európában»*. Következik azután a particularismus. «Az ország elaprózódik kisebb-nagyobb körökre, melyek nem érdeklődnek egymás iránt, melyekben az emberek helyi életet élnek s *eltörpülnek*. Már csak helyi hatalomra törekednek s a nemzeti hatalom eszménye is kivesz a lelkekből. A szűk körben való uralkodás élvezete elfelejteti velök, hogy a nemzet maga el van nyomva. Ezt azt intéz-

ményt, melyet rendes állami élet felbomlása hozott létre, nem lehetett egy rendes állami életbe beilleszteni. Erős, egységes állam ezzel az intézménynyel nem volt képzelhető. Semmi sem volt tehát természetesebb, mint, hogy a rendiség legkedveltebb intézménye lett, mert a rendiség természeténél fogva ellentétben áll az államnak s következtesen gyengítésére törekszik. Ugyanezt a jelenséget találjuk meg Európa többi államaiban is, hol a rendi elemek ép úgy védték a kiváltságos osztályok *hasonló helyi szervezeteit*, hogy az egységes, erős állam alakulását megakadályozzák.»

Egy és ugyanazon bekezdés elején azt mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a magyar megyei intézmény egyedül állott egész Európában, ugyanannak a végén azt mondja, hogy másutt is voltak hasonló helyi szervezetek! Mind a két tétel nem lehet igaz, hanem tökéletesen igaz az első. Még csak távolról se hasonlított hozzá semmiféle európai intézmény, az angol önkormányzatban megvolt ugyanazon tartalom, de formája annak is egészen más.

A mi az eltörpülést illeti, hát ott mi lett az emberekből, a hol még eféle helyi közéletet sem éltek? Az történt-e vajjon, hogy ott az emberek nem is tettek egyebet, mint azt, hogy éjjel-nappal az állami nagy feladatokkal és nemzeti nagy czélokkal foglalkoztak, hogy a lelkek állandóan meg voltak töltve a nemzeti hatalom eszményével? Ellenkezőleg, bekövetkezett az, hogy az emberek teljesen elszoktak a közélettől s minden akarat nélkül való eszközökké váltak a hatalom kezében. Abba a lealázó és szánalomra méltó állapotba sülyedtek az emberek, midőn lemondanak nem csak a cselekvésről, de még a gondolkodásról is, bizonyos határnál, melyen túl pedig a szabad gondolkodásnak, sőt cselekvésnek még tág tere fekszik. Az oly erősen kifejlődött önkormányzatnak, a milyen a megyei intézményben való-

sult meg, épen az az egyik megbecsülhetlen eredménye, hogy a haza eszményét ébren tartja a lelkekben; látkörének minősége, foglalkozásának szokott módja szerint nem mindenki van arra képesítve, hogy az egészet felölelje lelkébe, de igen is képes arra, hogy meleg ragaszkodást érezzen azon darabja iránt a hazának, melyben magát teljesen otthonosan érezi. A szeretetről azt mondják, hogy olyan mint a tűz, folyvást kell rá vetni egy darabka fát, hogy el ne aludjék. Ilyen volt a hazaszeretet élesztésére a közügyekkel való megyei foglalkozás.

A megye ellen igen gyakran halljuk a fœderalismust emlegetni. Meg kell vallani, hogy Grünwald Béla e tekintetben egy oktávával lentebb használja a centralisatio apostolainak hangszereit, ő csak particularismusról beszél. Én azt hiszem, hogy a megyei intézmény múltjának tüzetesebb tanulmányozása csakis arról győzhette volna meg, hogy az államegységet a megyerendszer által táplált particularismus egyátalában nem fenyegetheti. És csakugyan hoz is föl oly dolgokat, melyek a particularismus vádját egyenesen megczáfolják. Kell-e jobb czáfolat, mint azon egyformaság, mely a megyék fölfogásában s törekvéseiben nyilvánul? «A ki áttekinti — úgymond — a megyék jegyzőkönyveit, követi utasításait, sérelmeit s postulatumait, annak fel fog tünni az egyformaság, mely felfogásukban nyilvánul .... A gondolkozás ily egyformasága .... magyarázza meg a politikai pártok hiányát közéletünkben ....» Kiemeli más helyeken a megyei intézmény formáinak, nevezetesen a tisztikarnak egyenlő fejlődését is. Miután maga rájött ezen körülmények észleletére s nem is mulasztja el azokat elmondani, lehetetlen, hogy Grünwald Béla maga erősen hinne abban a particularismusban, hinné, hogy az a sok «független tartomány», mely teljesen egy húron pendül,

veszélyes, vagy csak ártalmas is lehetne az állam egységére nézve.

Azt halljuk minduntalan, hogy a megyék nem azzal foglalkoztak, a mi egyedül tekinthető helyi hatóságok igazi feladatának, t. i. a helyi érdekekkel, hanem politizáltak; mialatt ezt tették, elhanyagolták a közigazgatás czéljait, a polgárok érdekei áldozatául estek a megyék körébe bevitt országos politikai pártviszálynak. És ime GRÜNWALD BÉLA most azért is kárhoztatja a régi megyét, mert nem politizált. A megyei élet eltörpítő hatása abból származott szerinte, mivel ott az emberek csak a helyi és az osztályérdekkel voltak elfoglalva, de a nemességben nem is volt más dolgok iránt fogékonyság.

Ellenmondás van a helyi érdek és osztályérdek fogalmainak ilyetén egybecsatolásában; helyi érdek is más, osztályérdek is más; az osztályérdek már közös érdek s ha ezzel foglalkoztak a megyék, az már közszellemre s arra mutat, hogy igen is képesek voltak tul menni — mint a németek mondják — a falutornya-patriotismuson.

«A megye jelentősége — úgymond GRÜNWALD BÉLA — a XVIII. században alább szállott, mint volt régebben a török foglalás idejében, midőn szerinte is nagy szolgálatokat tett. A kimerült, elernyedt, nyugalomra vágyó társadalom, mely egészben meghajolt a dynastia hatalma előtt, nem tehette a megyéket a zajos vitatkozások, politikai küzdelmek színhelyévé. De a megyék körében nem is tárgyaltak s döntöttek el fontos politikai kérdéseket.... A rendi társadalom teljesen elszokik a politikai kérdésekkel való foglalkozástól s a megyék életének alig van politikai tartalma.» Abból, hogy kevesebbet politizáltak akkor a megyék, mint a következő korszakban, nem következik az, hogy a megyének nem volt politikai «tartalma», mert mind

a mellett is megvolt politikai «jelentősége», mely abban állott, hogy az államhatalomnak egy igen jelentékeny részét, a törvények és rendeletek végrehajtását, kezében tartotta s ha nem is irott jogában, de módjában állott a törvénytelen rendeletek végrehajtását föltartóztatni, söt megakadályozni; nagy politikai jelentőséggel birt az által is, hogy fentartotta keblében a szabadság szellemét s nem engedte az állampolgárokat «administrált» tömeggé fajulni. Épen nem áll az sem, hogy a megyékben egyátalában nem folytak politikai vitatkozások; eléggé ismeretesek azok a mozgalmak, azok a megyei föliratok, melyek II. József és I. Ferencz idejében oly fontos szerepet játszottak. Miért nem volt oly élénk az egész korszak alatt a politikai élet, mint később, megmondja okát maga Grünwald Béla, az akkori társadalom kimerültségében; természetesen kifejezésre jut ez a megyei életben is. Egyébiránt, ha akkor csakis időszakonként perdült föl bennök a politikai élet, rendszeres foglalkozásuk tárgyát nem képezte; ez csak azt bizonyitja, hogy a magyar megye, természeténél fogva, egyátalában nem az a képtelen, a rendes állami életben össze nem férő intézmény, a milyennek később kikiáltatott és a milyennek mondja most is Grünwald Béla. Azt bizonyítja, hogy a megye normalis viszonyok közt meg tud maradni valódi rendeltetésének korlátai közt. A megye rendeltetése a közigazgatás, és volt azelőtt az elsőfokú igazságszolgáltatás. Ezt gyakorolta első sorban, ez volt úgy szólván a kenyere. Nem árult el arra való törekvést, hogy a különböző államhatalmi tényezők szerepei összezavartassanak s fölcseréltessenek, nem törekedett maga részére elhóditani s bitorolni oly hatáskört, mely a törvényhozó vagy a kormányzó hatalmat illette meg. A megyével mindig megélhetett az oly kormány, mely a törvényeket tiszteletben tartotta, még na-

gyon is könnyen, épen a GRÜNWALD BÉLA által a megyék kisebbítésére fölhozott példák szerint is. A következő korszakban látjuk azután, miként bővültek ki a megyei gyűlések kis parlamentekké, miként foglalt tért abnormis módon a megye körében az országos politika. De akkor meg a megye valóságos hézagot pótolt és ezzel nagy hivatást teljesített. Három évig, egyik országgyűléstől a másikig, szünetelt volna az országban a politikai élet, mire pedig az akkori társadalomnak oly nagy szüksége volt, mint a levegőre, ha a megyei intézmény nem nyújt rá alkalmat. A mint létrejött a parlamenti kormányrendszer, az évenkénti országgyűlés, azonnal magától megszünt a megyei életnek, a megye szereplésének túltengése. Valóban csak bámulnunk lehet azt a ruganyosságot, melylyel ez intézmény a kor kivánalmaihoz kellően alkalmazkodni tudott. Olyan volt mindig mint a jó lakóház, mely nyárban hűvös, télben jól tartja a meleget.

Midőn a török az ország nagy részét elfoglalva tartotta, s a mi belőle megmaradt, az osztrák ház és az erdélyi fejedelemség közt volt kétfelé szakadva; abban az időben, melyben, mint GRÜNWALD BÉLA mondja, nem volt szerencsétlenebb ország Magyarországnál: a megye volt az, mi a teljes anarchiától megmentette a nemzetet. A török hódoltságban is fentartotta a legitimitást, a jogfolytonosságot; a hódoltság területéről kiszorult megyék hatóságai a füleki várból adminisztrálták a dunai és tiszai vidékeket. Midőn a nemzet a szatmári béke után nyugalomra tért, s az alkotmány ellen intézett nyilt támadás szünetelt, a megye csendesen visszahúzódott, mint a csiga héjába s végezte a maga közigazgatási és törvénykezési teendőit. Nem volt elégséges arra, hogy pezsgő politikai életet és közművelődési mozgalmat ébreszszen, erre másnemű tényezők lettek volna

szükségesek, de igenis conserválta az alkotmányos szabadságra való fogékonyságot s a függetlenségi aspiratiókat, mint egy-egy durva kőzetben rejlő drágakövet. Midőn jött II. József, hogy a magyar alkotmányt sarkából kifordítsa, a megyék az engedelmesség inertiájával elmentek az alkalmazkodás legszélsőbb határáig, de ott sarokra állottak s az, hogy József visszavonta rendeleteit, a megyék műve volt. Leopold és Ferencz, mézes-mázos atyáskodó modorukkal kivitték, hogy a pillanatra felébredt nemzet a más oldalára forduljon lethargicus alvását folytatandó, de 1823-ban felocsúdott s az a fordulat, mely a doluit paterno cordi nostro-val kezdődött, ismét a megyéknek volt köszönhető. Mi volt a megye azután 1848-ig? Mindenben minden. A politikai mozgalom fölkeltésére s a legfontosabb kérdések megérlelésére többet tett mint az országgyűlések, pótolta a törvényhozást, pótolta a kormányt, mely csökönyösen ellenzett minden reformot s nem lendített semmit az országos érdekeken. Megye hozta létre például a nemzeti színházat is, mert nem volt országgyűlés és kormány, mely az efélét feladatának tekintette volna. Országos culturalis czéloknak felkarolásában nem is áll egyedül ez az eset. Már korábban a megyék közt folyt mozgalom és levelezés egy tudós társaság, azután külön egy magyar szótár létrehozása végett. 1848-ban a megye ismét háttérbe vonult, illetékesebb tényezőknek engedve át minden vonakodás nélkül a nagy politika vezetésének szerepét; legkisebb összeütközés vagy csak surlódás sem fordult elő a miatt, hogy mint Nyáry Pál, a megyei élet e nagy alakja mondá, a megyei omnipotentiának nyakára hágtak, a megye jó kezekbe, a hazafias új nemzeti kormány kezébe készséggel adta át saját hatalmát. 1860-ban ismét nagy és jótékony befolyással volt a nemzeti mozgalom szervezésére s az új alkotmányos

kormánynak egyátalában nem okozott semmi nehézséget abban, hogy tevékenységét kifejthesse. A megye soha sem volt semmi jónak megrontója, de volt mindig igen sok jónak eszközlője, volt a rossznak akadályozója s maradt volna ilyen, maradt volna minden kötelességét teljesítő kormánynak hathatós segítője és támasza, ha nem fosztották volna meg a tehetségtől, hogy valóban lehessen is az.

A megye megtette kötelességét, soha egyes intézmény nem gyakorolt nagyobb hatást egy nemzet sorsára, a megyei intézmény volt azon eszközök legfőbbike, melyekkel a nemzet magát fentartotta. De mindent tőle követelni, neki róni fel hibául s mulasztásul mind azt, mi a nemzetre nagyban és egészben nyomakodó tényezők műve volt, ez már azután csakugyan túl megy a megengedhetőség határain. Egyszer azt mondani, hogy nem kell politikát űző megye, mely önálló tartományokra aprózza fel az országot, particularismust támaszt s az államot paralyzálja; máskor megint azt mondani, hogy miért nem volt még nagyobb mérvben olyan, a milyen közigazgatási szervezettel rendes állami életet folytatni lehetetlen — ez már azután csakugyan különös okoskodás.

De hogy ne hagyjon rajta semmi jót, Grünwald Béla nem csak a politikai «tartalmat» tagadja el a megyétől, de azt is, hogy önkormányzati feladatát teljesítette. «A megye alig élt az autonomia jogával. A megyei intézmény nem lehetett alkalmas eszköze az önkormányzatnak sem.» És hát miért nem lehetett? Azért mert Grünwald Béla egy egészen új fajtáját akarja az önkormányzatnak előállítani. «A hatósági önkormányzat nem azt jelenti, hogy valamely testület a saját ügyeit önállóan, maga intézi.» No ha nem ezt jelenti, akkor valóban nem lehet tudni, mit jelent, hiszen ez semmi egyéb, mint az «önkormányzat» szónak

körülírása, önkormányzat nem jelenthet egyebet, mint önkormányzatot. Mit jelent GRÜNWALD BÉLA szerint? «— — hanem azt, hogy a társadalom bizonyos osztályai, mint helyi hatóságok ingyen állanak az állam szolgálatában az állam törvényeinek végrehajtására s feladatainak megoldására. Az igazi önkormányzat a legnagyobb összhang az állam és társadalom között. Erre csak oly társadalom képes, mely át van hatva az állam eszméjétől s annyira meg van fegyelmezve, hogy ő maga képes magával szemben a törvény végrehajtója, a közérdek megvalósítója lenni.» Értjük mindezeket a szép phrasisokat, csak hogy az ily módon nem definiált csak GRÜNWALD BÉLA szokása szerint bőven körülírt intézmény nem önkormányzat, hanem a Vertrauensmännerek intézménye. Ezek azután bátran szolgálhatnak ingyen, de az olcsó húsnak híg is a leve. Az ő munkájukra el lehet mondani: akár azzal, akár a nélkül. De az önkormányzatnak oly módja mellett, midőn a közigazgatásnak és igazságszolgáltatásnak egész munkáját végzik az állam részére, az ingyen szolgálatot követelni egyenesen képtelenség. A Vertrauensmännerek mellett természetesen megvan «a legnagyobb összhang» az állam és társadalom közt, mert azoknak az uraknak nem természete az ellenkezés, ők nem szoktak csinálni «nehézségeket»; ők át vannak hatva az állam eszméjétől, náluk e szó: Der Kaiser! megfejt mindent, ők «meg vannak fegyelmezve» úgy hogy mindenre áment mondanak a mi tőlük kivántatik.

Hiszen ismerjük azt a törekvést, melylyel némely urak szeretnék összezavarni a legtisztább fogalmakat, szeretnének mindenféle dolgokat csempészni a jóhitelű önkormányzat név alá. Nagy és ékes beszédekben hallottuk már gyakran, hogy az önkormányzathoz nem szükséges a tisztvise-

lők választása, deliberáljon a megyei bizottság, de a végrehajtás kinevezett hivatalnokok által történjék; ez lesz az igazi önkormányzat. Mire való ez a bujkálás? Miért nem mondják ki őszintén: nem kell önkormányzat? GRÜNWALD BÉLA jelenlegi munkájában még azt is kisüti, hogy a régi megyében bureaucratia uralkodott. «A megyei hatóság élettelen bürokracziává válik, mely gépszerűen intézi el a hozzá érkezett iratokat stb....» Ebből a taktikából azt vehetjük biztató tudomásul, hogy a tisztelt urak észleletei szerint közönségünk körében még élnek az önkormányzathoz való ragaszkodásnak gyökerei, elvben és egyenesen nem tartják tanácsosnak bizonyos dolgokat megtámadni, s azért kerülő utakhoz folyamodnak.

A fejtegetések után következik a leszólás. «A megyében első sorban egy osztály gyakorolja a hatalmat, melyet részben az állammal való küzdelemre, magasabb czéljainak meghiusítására, részben az alávetett néposztályok elnyomására s kizsákmányolására használ fel; második sorban pedig a hatósági hatalom egy kisebb-nagyobb helyi párt érdekeinek szolgálatában áll s főczélul ennek előmozdítását tűzi ki magának. Hatóságát nem az állam nevében s megbízásából gyakorolja, hanem tisztviselői büszkék rá, hogy nem az állam szolgái s hogy joguk van vele ellenkezni s nem is ingyen szolgálnak, hanem jó fizetésért s jelentékeny jövedelmekért. A köztisztviselő ez okból függésbe jut a befolyásos tényezőktől s ezek érdekeinek eszköze s lehetetlenné válik reá nézve a törvények részrehajlatlan végrehajtása. Az önkény és erőszak, a törvények elcsavarása szükségkép szabálylyá válik. Az uralkodó párt pedig, saját érdekeinek eszközei iránt szükségkép elnéző, takargatja visszaéléseiket, melyeknek fölfedezése rá is homályt vet, s szükségkép elharapódzik a korrupczió, az erkölcsi szem-

pontok háttérbe szorulnak s a hatósági élet példátlan elvadulása következik be.»

Mind ez nem egyéb, mint semmivel sem bizonyított, tehát alaptalan vád és irányzatos ráfogás. Megteheti, a kinek izlése és lelkiismerete megengedi, hasznot is várhat belőle, calumniare audacter semper aliquid hæret; teheti annyival inkább, mert az ilynemű vádak általánosságuk, és phrasisszerű formájuk által kisiklanak a tüzetes és részletes czáfolat alól. Minthogy maga is megsokalva azt a hevet, melyre magát vádaskodás közben felfokozta, azt mondja GRÜNWALD BÉLA közvetlen a fentebb idézett szavak után, hogy ugyanezeket a jelenségeket találjuk egész Európában, de csakhamar utána ismét Kossuth Lajost akarja tanu gyanánt használni, mondván, hogy mily borzasztó visszaéléseket leplezett le egykor lapjában. Ezt az egyetlen bizonyítékát is lerontja azzal, hogy szükségesnek tartja magával Kossuthtal is vitába ereszkedni. «Ő e visszaéléseket az egyeseknek s nem az intézménynek tulajdonítja, mely nézete szerint tökéletes. Így az orvoslás lehetetlen volt, mert nem az egyesek rontották meg az intézményt, hanem az intézmény corrumpálta az egyeseket.»

De nézzük közelebbről az idézett helyet. Azon osztály, mely a megyében a hatalmat gyakorolta, azt igen is az állammal való küzdelemre, az állam magasabb czéljainak meghiúsítására használta föl. Ha ezt tette, hazafiui kötelességet teljesített, nemzetmentő hivatásnak felelt meg; és így GRÜNWALD BÉLA, midőn sújtani akarja, a legnagyobb dicsérettel ellátott oklevelet állítja ki a megye számára. Mert mi volt az az állam? Az a bizonyos idegen és ellenséges királyság. Mik voltak azok a magasztos czélok? Magyarországot szabadságától és nemzetiségétől megfosztani. Fájdalom, hogy így volt, de miután így volt, a megye nem

nézhetett arra, hogy elméletben mi a szerepe; még akkor se tehette volna, ha egy századdal korábban születik GRÜNWALD BÉLA s az akkori korlátolt eszű és naiv politikusokat az állami nagy feladatok természetéről kellőleg felvilágosítja.

Miképen nyomta el és zsákmányolta ki a nemesség, mint megye, az alávetett néposztályokat, elmondtam már a megelőző fejezetben. Gyámja s ügyvéde volt a parasztságnak a földesurak ellen. Védője volt a szegény nemességnek is a nagy urak ellen; abban az arányban szűnt meg az olygarchia hatalma, a melyben consolidálódott a megye állása.

Nem az állam nevében és megbízásából gyakorolja hatóságát, hanem tisztviselői büszkék rá, hogy nem az állam szolgái, mondja GRÜNWALD BÉLA. Még ez is baj? És nem tökéletesen közönyös-e, akármilyen formulával volt a megye hatósági jellege kifejezve? Akár Universitas Prælatorum, Baronum et Nobilium, akár ad normam k. k. legyen majd m. k. megyehatóság, mihelyt meglesz az állami közigazgatás, a megye soha sem lehetett s nem is volt más, mint állami közeg, melynek útján az állam gyakorolta a maga hatalmát. Csak napjainkban találták ki azt, hogy a megye egy amphibium, mely kétféle természettel bir, közvetíti t. i. az állami közigazgatást és gyakorolja az önkormányzatot. Ez a megkülönböztetés teljesen önkényes s csak is oly czélból van kitalálva, hogy tetszés szerint meg lehessen fosztani a megye hatóságát bizonyos functióktól, vagy tetszés szerint lehessen korlátozni azoknak gyakorlásában. Közügy, hát közügy. Egyik olyan mint a másik, mihelyt nem egyes embernek vagy embereknek magánügye. Minden közügy állami ügy, az állam tetszése szerint vagy a központi vezetésnek tartja fenn, vagy a megyére bízza, a

szerint, a mint czélszerűbbnek mutatkozik. Azok a finom jogászi megkülönböztetések csak is azóta merültek föl, mióta az ősi intézménynek rombolása napirendre került. Ime, most már a legerősebb vádakkal egy sorban említi GRÜNWALD BÉLA azt a szólásformát a Nos Universitast, melylyel a megye törvény szerint élt, mint ha az nem is jelentett volna egyebet, mint az állam ellen való állandó lázadást. Akkor nem más a mostani czím sem: X. megye «közönsége», mert az nem más, mint a régi Universitas kibővítése. — Ha a megye tisztviselői büszkék voltak rá — mint GRÜNWALD BÉLA mondja —, hogy nem az állam szolgái, nem azért volt így, mert joguk volt az állammal ellenkezni. Ilyen joguk nem volt, nem volt magának a megyének sem; volt módjában igenis a megye közönségének, de a tisztviselő nem is jöhetett oly helyzetbe, hogy az állammal ellenkezzék. Büszke volt arra igen is, hogy nincs oly szolgai helyzetben, mint az a sok istenadta helytartósági vagy kamarai hivatalnok.

«A tisztviselők nem is ingyen szolgálnak, hanem jó fizetésért s jelentékeny jövedelemért.» A jelentékeny jövedelem puszta alaptalan gyanusítás; és milyen volt az a jó fizetés? Elmondja GRÜNWALD BÉLA, hogy mennyire emelkedett ez Mária Terézia uralkodásának vége felé, midőn a főispáné 1500 forintig, az első alispáné 6—800, a másod alispáné 300, a főjegyzőé 500, az első aljegyzőé 250, a főszolgabiróé 300, az ügyészé 300, a pénztárnoké 500, az orvosé 400 forintig ment; oly fizetések — úgymond — melyek nagyobbak a mostaniaknál s tévesnek mutatják ki azt a nézetet, hogy régi időkben a tisztviselők nem fizetésért, hanem ingyen szolgálták a vármegyét. Itt egy nevezetes fogással él GRÜNWALD BÉLA; szépen elhallgatja ugyanis, hogy azok az összegek sájnban értendők, váltóczédulában. Természetesen,

úgy a hogy ott állanak könyvében, csinos kerek összegeknek látszanak s így az ő czéljának jobban megfelelnek, úgy hogy talán még akad is ember, a ki elhiszi neki, hogy azok a fizetések nagyobbak voltak, mint a mostaniak. Devalváljuk azonban egy kissé, fordítsuk pengőre. E szerint, miután a számadatok hitelességét kétségbe vonni nem akarom, volt a főispán fizetése (rangjához illőleg) 600 forint, az első alispáné 240—320, a másod alispáné 120, a főjegyzőé 200, az első aljegyzőé 100, a főszolgabiróé 120, a szolgabiróé 60, az ügyészé (főügyész) 120, a pénztárnoké (főpénztárnok) 200, az orvosé 160 forint. Ez egy kis különbség. S tény az is, hogy Mária Terézia uralkodása végén túl azután, hosszú ideig nem volt emelkedés. Úgy maradt 60—70 évig s csakis a 40-es években változtattak át ezüstre, más különféle taksákkal együtt s maradtak azonmódon egész 1848-ig. Lehet-e ezt nemhogy jó fizetésnek, de csak fizetésnek is mondani? Pedig az egyik tételt még meg is toldhatjuk; a másodalispán fizetése a legtöbb megyében nem 300, mint GRÜNWALD BÉLA mondja, hanem 350 rhénes forint volt. És annyi munka mellett, mennyi a tisztviselőnek, kivált a járásbelieknek kijutott! De hát a tisztviselők csak egy részét végezték a hivatalos munkának, oly csekély számú tisztikarnak lehetetlen is lett volna az egész politicumot és juridicumot elintézni. A teendőknek jelentékeny hányadát részint a sokféle bizottsági tanácskozásokban, részint mindenféle kiküldetésekben a kiszolgált tisztviselők és táblabirák végezték és pedig ingyen, csak a törvényszéken működők kaptak csekély napidíjat, ezeket is a nagyobb rész nem vette föl; ép úgy mint most is bevett szokás a protestáns autonomia körében nem fogadni el se utazási költséget, se napidíjat. Én épen nem ismerhetem el, hogy az önkormányzatnak leglényegesebb kelléke az ingyen való

szolgálat, annyira, hogy Grünwald Béla szerint is az egész ebből áll; önkormányzat és ingyen szolgálat közt nincs semmi elvi összefüggés. Miért ne kapna kárpótlást legalább is az elmulasztott munkaidőért, a ki nem saját, de mások dolgában fáradozik? Az ingyenszolgálat nem önkormányzati, csak aristocraticus intézmény, a democratiával határozott ellenkezésben áll. A régi megyében azért volt meg nagy mértékben, mert aristocraticus volt; de nem volt belőle kizárva a fizetés sem, mert az az aristocraticus testület tekintettel volt a nemesség szegényebb részére, ezt nem akarta kirekeszteni a hivatalokból; a jogegyenlőség elve már akkor életben volt a szabad emberek körében, a legutolsó bocskoros nemes jogai ép oly sérthetleneknek tekintettek, mint az ország első zászlósaéi. Ez a democraticus vonás a magyar nemesség jellegében jól készítette elő az utat arra, hogy előbb a törvényhozás intézkedése nélkül, tényleg a megyék által a honoratiorokra, majd a honpolgárok összeségére kiterjesztették a jogegyenlőséget.

A mi a fentebbi idézetből még hátra van, abban úgy írja le Grünwald Béla a régi megyét mint egy valóságos tolvajbandát. «Lehetetlen a törvények részrehajlatlan végrehajtása, mert a tisztviselő a befolyásos tényezőktől függ; ezek a tényezők pedig a tisztviselőtől, saját érdekükben önkényt és erőszakot követelnek, melyet azután takargatnak. Így szükségkép elharapódzik a corruptio, az erkölcsi szempontok háttérbe szorulnak s a hatósági élet példátlan elvadulása következik be.» Undokabb fészket nem lehet e szerint képzelni sem, mint a régi vármegye.

Ebben a vádhalmazban még csak logika sincs, csak szitkozódás a szerint, a mint épen nyelvére jőnek az illetőnek a legerősebb kitételek. Nincs logika nevezetesen a corruptio vádjában. Mert hiszen, ha a tisztviselő annyira rabszol-

gája a befolyásos tényezőknek, kiktől függ megválasztatása, s három évre újraválasztatása, hogy kénytelen azoknak kedvéért a törvényeket elcsavarni, önkényt és erőszakot gyakorolni, akkor a megvesztegetésnek nincs helye; azok a befolyásos tényezők feleslegesnek tarthatják azt, hogy adjanak valamit a tisztviselőnek, mert a nélkül is markukban van az üstöke; mások pedig hasztalannak kell hogy tartsák a megvesztegetést, kárbaveszettnek a költekezést, mert a tisztviselő semmi esetre sem cselekedhetik urai és kenyéradói ellen. Vagy az erőszakoskodás divik tehát, vagy a vesztegetés, a kettő együtt nem. De nem divott sem az egyik, sem a másik.

Mesebeszéd az az állítólagos szolgai függés a befolyásos tényezőktől. A hivatalt hajdan nem keresték úgy, mint most, nem volt kenyérpálya, sőt gyakran fordult elő, hogy — mint mondani szokták — kötélen kellett fogni alispánt vagy szolgabirót. Az akkori «befolyásos emberek» osztálya sem azonos a mostaniakkal. Most csak kevesen vállalkoznak rá, hogy a sivárrá vált megyei ügyekkel foglalkozzanak s dicsvágyuk kielégítését találják benne, ha oszlopembereknek tekintetnek, mi egyébiránt nagyon tisztességes és becsülni való dolog. Épen mert kevesen vannak a befolyásos emberek, könnyebben válik megyei clique belőlük. Ugy látszik, erről varrt himet Grünwald Béla a régi megyére. Akkor azonban egészen más volt a helyzet, akkor a befolyásos emberek igen nagy számmal voltak, mert mindenki nagy érdekkel és buzgósággal vett részt a megyei ügyekben. Az az eset állott be tehát, hogy a kinek sok ura van, annak nincs ura. A tisztviselő nem tudhatta, kinek volna legtanácsosabb kedvezni, s utóvégre is becsületesen és szorgalmasan vinni hivatalát volt rá nézve a legjobb politika. Az a sok ember nem is dughatta össze a

fejét s így az a bizonyos érdekszövetség, az a kézkezetmosás gyakorlatilag kivihetetlen volt. De hát olyan fajta emberek voltak-e azok a régi táblabirák, hogy piszkos üzelmek tanyájává, bűnbarlanggá tegyék a megyét, milyennek GRÜNWALD BÉLA leírja? Azok a büszke, aristocrata gondolkozású, realis és többnyire rendezett anyagi viszonyok közt élő emberek! Mondhat reájuk GRÜNWALD BÉLA a mit tetszik, mondhatja, hogy látkörük szűk volt, hogy nem volt bennök tevékenység és mozgékonyság, olyanok voltak mint a tormába esett féreg: de hogy oly hitvány, dibdáb, minden becstelenségre kész és másokat arra késztető népség lettek volna mint ő rajzolja — ez egyenesen képtelenség. Nem ilyennek ismeri a mostani nemzedék mindinkább gyérülő maradványaiból, nem ilyennek tudjuk mi, kik még jól emlékszünk arra az időre, midőn még nagy számmal voltak, nem így szól róluk a traditio. A régi tisztviselőkre is mondhat a mit tetszik, azok sem voltak sem szentek sem bölcsek, hanem csakis gyarló emberek, csak egyet nem mondhat, azt t. i., hogy loptak és sikkasztottak. Fegyelmi törvény, fegyelmi eljárás nem létezett; nem volt rá szükség, mint nem tartotta szükségesnek az a bizonyos törvényhozó büntetést szabni az apagyilkosokra; az erkölcsiség állapota, az intézmény szelleme elégséges volt arra, hogy az erkölcsi szennyet, mint idegen elemet magától távol tartsa, kiküszöbölje.

Nincs a hivatalos állással való visszaélésnek az a neme és módja, melyet a régi megyei tisztviselőkre ne kenne GRÜNWALD BÉLA. A mit csak valaha hallott és tapasztalt, különböző rendszerek mellett és különböző időkben, összeszedi s markostul dobja fejéhez a magyarságnak, mint nem tehetné jobban legelkeseredettebb ellensége sem. Bizonyítás nélkül, adatok nélkül. Feltünő valóban, hogy ő, a ki oly

sokat átolvasott, mint látszik, ama kornak irathagyatékából s oly sokat idéz is minden tárgyhoz, arra nem kapott tanut, hogy a régi megye egy bűnfészek volt, a tisztviselők tolvajok és gazemberek. Egy osztrák katonatisztet gr. Mercy tábornokot tudja egyedül előállítani, ki 1825-ben adott be valami panaszt tolnamegyei pandurok ellen. Idéz még pár szót gróf Dessewffy Józsefnek egy Kazinczyhoz írt leveléből, melyből az látszik, hogy megharagudott a tisztujításnak halogatása miatt. De kérdezték volna Dessewffyt, hogy el kell-e törülni a megyerendszert s helyébe behozni az osztrák közigazgatást — majd az ő tanuságával is oda lyukadt volna ki Grünwald Béla, hova a Kossuthéval.

Az erkölcstelenség után a vádaknak egy másik categoriája következik, hanyagság, rendetlenség, tudatlanság. «A megyék a hivatalokra alkalmatlan embereket választottak... A tisztviselő tudatlan volt s azért sejtelme sem volt hivatása lényegéről, ép oly kevéssé, mint a közigazgatás gyakorlati feladatairól.»

Nem marad el itt sem a szokásos indokolás, hogy ez a rendiség természetéből folyik, így volt másutt is Európában. A magasztos hivatásától átszellemült absolut királyság nemcsak azért volt kénytelen eltörülni a tisztviselők választását, hogy a nemesség politikai hatalmát megtörje, de főkép azért, hogy a népet jó és alkalmas hivatalnokok alkalmazásával boldogíthassa. Akár miként volt Európában, nálunk másként állott a dolog; itt Diogenes lámpájával keresve is alig lehetett volna találni hivatalra alkalmas egyént a nélkül, hogy kisült volna, hogy nemes ember; mert a nemességhez tartozott majdnem az egész értelmiség, mihelyt kissé kiemelkedett valaki a tömegből, mindjárt megnemesítették. A nem-nemesek kizárása miatt tehát nem szenvedett nagy csorbát a tisztikar értelmi szín-

vonala. És tudvalevő dolog, hogy az egész tisztikar jogot, patvariát, juratoriát végzett s prókátori censurát tett, tehát teljesen képesített emberekből állott, kik nemcsak jogi ismeretekkel, de classicus műveltséggel is birtak, folyékonyan beszéltek s írtak latinul, a minek elsajátítása nem ment a classicusokkal való megismerkedés nélkül. Többet követeltek a hivatalnoktól, mint most, midőn a közigazgatási szakot alsóbb rendűnek tekintik,mint a jogit és kisebb képzettséget vesznek igénybe számára; igaz, hogy akkor nem volt elválasztva a közigazgatás az igazságszolgáltatástól, a közigazgatási tisztviselő nem volt gépkerék, ember és pedig egész ember kellett, mert mindenik önálló és felelős volt a maga helyén. Nem kellett sok egyén, mert az összes közigazgatási és igazságszolgáltatási teendőket igen kis számú személyzet végezte, de a tisztikar többnyire magában foglalta az összes megyei értelmiségnek quintessentiáját. Az akkori megyei tisztviselő állása nem járt ugyan haszonnal, de szép volt, vonzó erővel birt; egyik tisztviselő nem volt a másiknak szolgája s nem állott a lealázó fegyelmi skutika alatt. A legelőbbkelő nemesi családok fiatalja öregje nem restelt, nem vonakodott a legprimitivebb hivatalos ügyekkel foglalkozni. Napjainkban nagyobb a műveltség átlaga, de nagy része már most is elesik a megyei ügyek kezelésénél. Nem általános-e napjainkban a panasz, hogy nem lehet kapni alispánnak való embert? Az akkori értelmiség, központosítva s tömörülve, nagyobb szellemi erőt képviselt a megyei hatóság gyakorlásában, mint a mostani. Ez a valóság; kérdezze ki bárki a régi embereket.

Azt mondja Grünwald Béla, hogy minden megyében 3—4 család volt az, mely az alispánokat szolgáltatta, más családok tagjai nem is jöhettek combinatióba. Ez határo-

zottan túlzás, nézze végig bárki az alispánok névjegyzékét. Volt némi rangosztályozás a tisztviselői állásokban, az első alispán és a főszolgabírák állása aristocraticusabb volt mint a többi, a jegyzőség a főjegyzőséggel egyetemben a régibb időben a salariatusok osztályához tartozott, mint a mérnökök és orvosok. A hivatallal járó nagyobb vagy kisebb önállóság adta a rangot. A törvényben is ott állott: sint nobiles bene possessionali. De ha részesültek is némi előnyben az előbbkelő családok a «cardinalis» tiszti állások betöltésénél, akárhányszor megtörtént, hogy «emergált» oly egyén is, ki nem volt a legelső családok sarjadéka, a tehetségnek és ügyességnek meg volt a kelete, lett belőle «hatalmas alispán», ki a megyét hosszú időn át «dirigálta». Megtörtént, bár ritkán, hogy egyes emberek nem a szamarak lajtorjáján felmászva, de egyenesen ültek be a magas első alispáni székbe. Mint most a miniszteri vörös bársony székbe. S ha azt tapasztaljuk, hogy nem azok gyakran a legrosszabb szakminiszterek, kik épen nem szakemberek, annál inkább lehetett ugyanazt tapasztalni a régi alispánoknál; annyival inkább, mert akkor a vármegyei gyakorlatot úgyszólván az anyatejjel szívta magába minden ember s azonkívül az első alispán állása oly természetű volt, hogy a jellem és tehetség sokkal fontosabb tényező volt betöltésénél, mint a szakismeret. Az öregek azt tartották: a kinek az isten hivatalt ad, ad neki hozzá való észt is. Történt az újabb időben is egy valakivel, kit az első tisztségre kiszemeltek, hogy megdöbbent és szabadkozott: «de hiszen nekem fogalmam sincs a megyei gyakorlatról.» — «Ej, ne izéljen uram öcsém!» — volt a felelet; megválasztották s kitünt, hogy az öreg uraknak igazuk volt; az illető neki feküdt a gyakorlat elsajátításának s ment a dolog, «mint a karikacsapás».

Azt lehet mondani, hogy a buzgóság s általában az érdem alig talált valahol nagyobb megbecsülésre, mint a megyei szolgálatban.

Biró-tisztviselőknek az igazságossággal párosult szigor biztosította a népszerűséget; kemény ember vagy lágy ember volt a közvélemény osztályozása. Tisztújításról tisztújításra újra választották, ha akartak tovább szolgálni, a kipróbált embereket, szóba se jött más. Nem csak az a híres sógorság-komaság, de még a legnagyobb mértékben élére állított politikai pártoskodás is teljesen mellőztetett, hogy némely egyéneknek szolgálatai a megye számára megtartassanak. Palóczy László, szegény kálvinista pap fia, hosszú éveken át volt Borsodmegyének országgyűlési követe, főjegyzője, majd alispánja. Nevezetes példa Hevesmegyében Brezovay Józsefé, nem családi, de más tekinteteknél fogva. Hevesvármegye híres volt annak idejében a gavallér-betyár szellemről. Egész legendakör képződött a «hires emberek» körül. Ész, vagyon, születés, a megyei befolyásnak minden tényezője kevés kivétellel ott volt abban a sajátságos társadalmi táborban. Magas hullámokat vetett ugyanott a politikai pártoskodás; a fekete és fehér tollas párt, Pyrker János László egri érsek és gróf Keglevich Miklós a maga nagy clientélájával híres megyei harczot vívtak. Brezovay József távol tartotta magát úgy a betyáros kompániától mint a magas politikától, maga személyére nézve határozottan fekete tollas nézeteket vallott akkor is, mikor a fehér kakas kerekedett felül, nem is lakott a megyében, hanem a szomszéd borsodmegyei birtokán, különben is «magára való» ember volt, mi a barátkozó világban sarkalatos hibának tekintetett. S mind ennek daczára, mert feddhetlen, értelmes és kiválóan szorgalmas tisztviselő volt, végig ment a választás skáláján s közbecsü-

lésben maradt akkor is, midőn adminisztrátorrá neveztetett ki, mely állásnak pedig már akkor veszett híre volt.

Helyre kell még igazítani, mit GRÜNWALD BÉLA a községekről és községi elöljárókról mond, hogy t. i. «valamint a jobbágyak egyenkint, úgy a jobbágyközségek is biráikkal s egyéb elöljáróikkal együtt a földesúr hatósága alatt állottak s csak mint a földesúr megbizottjai jártak el. Az előbbeni fejezetben már rámutattam, hogy miben gyakorolt a földesúr a paraszt fölött hatósági jogokat, úgyszólván semmiben: az uriszékeken volt közvetve némi befolyása némely helyeken az elsőfokú igazságszolgáltatásra, és költekezése a kiváltsággal járó díszért. De az, hogy a közigazgatásban a falusi elöljáróság a földesúri hatóság alatt állott, s mint annak megbizottja működött, hogy a falusi biró és jegyző hajtotta robotra a jobbágyot, határozottan téves állítás, annyira, hogy valóban bámulom, miként tud GRÜNWALD BÉLA ilyet mondani. Az egész dolog egy képtelenség, mert miként rendelkezhetett volna az elöljárósággal a földesúr, mikor nem egy, hanem több ember volt egy községnek ura? Az úgynevezett compossessoratusoknak voltak és vannak most is némely közegeik a regale kezelésére s más közös birtoklási ügyek intézésére, de ezek soha sem voltak azzal megbizatva, hogy a földesurak nevében, hogy a községi elöljárósággal ők rendelkezzenek. A községben nem lakó földesurak kasznárjainak vagy ispánjainak már épen miként adott volna a törvény vagy a megye ilyen jogot. A robottal maga vesződött a földesúr vagy gazdatisztje, s ha nem boldogult, a szolgabiróhoz folyamodott; a falusi biró s jegyző kizárólag a megye alatt állott.

Elzengette dalát a késő kor fia rólad, Cserhalom!.. mint Vörösmarty énekli; GRÜNWALD BÉLA is elmondván róla minden kigondolhatót, még egyszer visszatekint és ismételve

keserű szemrehányást tesz a megyének, hogy először: miért nem csinált Magyarországból olyan országot, mint a művelt külföld, másodszor: miért nem szervezett fegyveres fölkeléseket az országot mindinkább függésbe juttató idegen kormány ellen. Elmondja azután, hogy Magyarország culturális tekintetben oly desolált képet mutatott, hogy minden idegenre, a mint az ország határát átlépi, azt a benyomást teszi az ország állapota, hogy itt nincsenek hatóságok. Toqueville ugyanazt mondja az észak-amerikai Egyesült Államokról. Úgy látszik, van bizonyos családi hasonlatosság a szabad és nem szabad országok, az «administrált» és nem administrált népek közt, azért tehette az ország az idegenekre azt az állítólagos benyomást. Nevetségesnek tartja Grünwald Béla, hogy nálunk az emberek szánakozással tekintettek a művelt külföldre, mely elvesztvén szabadságát, a rendet és jólétet szerezte meg. Ha úgy állana az alternativa, hogy vagy szabadság vagy jóllét, csak becsülni kellene a magyar népet azért, hogy a szabadságot választotta, többre becsülte még az olyat is, milyent élvezett, mint a szomszéd örökös tartományok népének boldogságát. Hála istennek, az emberiség nincs oly szomorú alternativa elébe helyeztetve; datur tertium, t. i. a renddel és jólléttel párosult szabadság. A magyar nemzet nemcsak a benne rejlő erkölcsi értékről tett tanuságot, midőn mindezek fölött szabadságához ragaszkodott, de helyes ösztönt követett a cultura megszerzése és biztosítása tekintetéből is. És pedig nem csak azon általános szempontból tekintve a dolgot, miszerint magának a culturának legbiztosabb talapzatát a szabadság képezi s habár ideig-óráig megelőztetve absolut kormányok által vezetett népek által, a culturában való versenyben utóvégre is a szabad nemzetek kerekedtek felül: de azért is, mert bizonyos az, hogy a magyar nemzet

hiába áldozta volna föl a szabadságnak még kezei közt levő biztosítékait, ezzel az anyagi jóllétet még nem szerezhette volna meg, csak kaput nyitott volna annak a politikának, melynek állandó czélja volt a nemzetet nemzetiségéből kiforgatni s az országot mások javára kizsákmányolni. S a magyar nemzet csakis helyes felfogásról tett tanuságot, ha nem mutatott hajlandóságot elhinni, hogy a közigazgatás aféle honboldogító mesterség, melylyel egymagával fel lehet virágoztatni egy országot, hanem azt tartotta, hogy a közigazgatás maradjon közigazgatás. Egy ország felvirágoztatása, a cultura terjesztése első sorban a társadalom feladata, ezzel karöltve az államhatalomé, mely fentartja az ország függetlenségét s megmenti attól, hogy idegen érdekek zsákmánya legyen. Ezt nem képes pótolni az administratio, s ha erőltetett mérvekben akarja érvényesíteni a maga hatását, ferde irányba tereli az ország fejlődését. Az administratiónak erőltetett, mesterséges culturális actiója aggályos már csak azért is, mert a természetes fejlődés megzavarásával helytelen eszmék, tévesztett irányok, ügyetlen kezek igen sok kárt tehetnek, és mert nagyon sok pénzbe kerül s befektetései, vagy épen nem vagy igen későn jövedelmeznek. Erre nem kell csattanósabb példa, mint a melyet napjainkban saját magunknál látunk. 1867-ben a nélkül, hogy kivívtuk volna az állami önállóság biztos alapját, a nélkül, hogy megcsináltuk volna a külön vámterületet, hozzáláttunk óriási mérvekben administrativ eszközökkel «kipótolni századok mulasztását» ; már jó ideje, mert már az absolut királyság is hathatósan előkészítette a tért, már innentova negyven éve, hogy a munka folyamatban van, s mi az eredmény ? Ha most lépi át az idegen az ország határát, ha kiszáll a vasúti kocsiból, s kimegy Budapestből, az ázsiai állapotokat látva, vajjon nem mond-

hatja-e most is, hogy itt nincsenek hatóságok, pedig ugyancsak vannak ám.

Nem a megyén múlt az ország állapotának föllendülése. A megye megtette a magáét, hivatását betöltötte. Aránylag a többi állapotokhoz képest semmi sem volt az országban oly jó karban mint a közigazgatás és igazságszolgáltatás. Teljesen rendezett állapotok voltak a közügyek terén, sehol sem volt fennakadás vagy nagyobb mérvű zavar. És azok a megyeházak, nagy gonddal kezelt levéltáraikkal, díszes tanácskozó termeikkel, azzal a tisztességtudással, sőt pontos etiquettel, mely a hatóság minden léptének tekintélyt és külső díszt is kölcsönzött, oazisok voltak az elmaradott és szegényes viszonyok sivatagjában.

Sokat élczelődött már boldog-boldogtalan a Comitatswirtschaft, a pandúrok és a rossz utak fölött. Van-e lényeges különbség az európai színvonalra helyezett s a régi közbátorsági ügykezelés eredményei közt? Ha a csendőrökre tett kiadás többletének egy negyedrésze arra fordíttatott volna, hogy jobban láttassék el a régi szervezetű személyzet, nagyobb volna az eredmény; a régi szervezet jó volt s csak csodálni lehet, hogy oly kevés eszközökkel oly jól meg tudott felelni hivatásának. És a csinált utak? Nagy hírre vergődtek a magyarországi sarak és utazási akadályok, mint itthon kedélyesen hívták, akadémiák. S talán most már mindenütt jó csinált utak hálózata borítja az országot? Ép úgy megvannak a járhatatlan utak az ország némely vidékein, csakhogy most már nem írnak s nem beszélnek róluk, mert az idegenek csakis vasúton járnak, magunk is többnyire. Soha sem vették tekintetbe, hogy az országnak sok oly vidéke van, és pedig nem csak a sík alföldön, melyen teljességgel nincs útépítő anyag, se kő, se kavics. A hol volt anyag, csináltak utat eleget; hasonlíthatlanul

czélszerűbb volt az útkezelés mint az absolut rendszer alatt. Ez időben építettek itt-ott, többnyire csak átalakítottak néhány régi útvonalat, állami útnak keresztelték el s roppant költséget fordítottak rá, a többit oly rettenetesen elhanyagolták, hogy alig lehetett rajta járni; csak akkor lettek ismét járhatókká, midőn vissza lett állítva a régi megye; a régi Pandurenwirtschaftnak kellett helyre hozni a magas színvonalon álló közigazgatási tudomány gyakorlati tehetetlenségének mulasztásait.

Soha sem kellene megfeledkezni róla, milyenek voltak a közigazgatási és törvénykezési állapotok az absolut rendszer és provisorium idejében, mert e példa nagyon tanulságos. Nyomorultabb kezelést képzelni sem lehet. S az emberek nem csak azért sóvárogtak vissza a régi megyébe, mert az idegen bitorlás járma alól menekülni vágytak, de azért is, hogy legyen ismét rend, körmönfont és becsületes közigazgatás. Azt mondják, azért volt oly rossz a Bach-korszakbeli közigazgatás, mert nem lehetett hozzá mást kapni, mint selejtes elemeket. A bureaucraticus rendszernek eredendő bűne az, hogy nem vonja magához a kiválóbb embereket, lehangolja s corrumpálja azt is, a ki hálójába kerül. Az értelmes és tekintélyes társadalmi állással biró emberek közreműködését jövőre is csak úgy lehet a közügyek számára biztosítani, ha a megyének realis hatáskört biztosítunk s ezáltal vonzóerejűvé teszszük. Ez tette azzá a régi megyét a mi volt; e nélkül vissza fognak térni okvetlenűl az absolut korszak és provisorium idejebeli állapotok.

Grünwald Béla ismételve a megyerendszert teszi felelőssé azért, hogy a nemzet oly sokáig tűrte függetlenségének mind szűkebb körre szorítását. Miért engedelmeskedtek a megyék, miért nem szerveztek nyilt ellenszegülést, fegyveres fölkelést, volt rá ok elég! Egyszer azt mondani,

hogy minek voltak a világon, minek állottak útjában a királyságnak, mely az országot fel akarta boldogitani, máskor azt mondani, hogy miért nem lázadtak föl ugyanazon királyság ellen — az ilyenre azt szokták mondani a mi német szomszédaink: das geht in's Blitzblaue.

S ugyanazt lehet mondani arra is, mit az összes akkori közjogi viszonyok jellemzésére e fejezetben mond GRÜNWALD BÉLA: «A magyar alkotmány formái üresek... a királyság e formákat is akkor mellőzi, mikor neki tetszik s tényleg ismételve felfüggeszti az alkotmányt, a nélkül, hogy ebben valaki akadályozná *s visszaállítja, ha neki jónak látszik,* a nélkül, hogy erre az országon belől levő tényező kényszeríthetné.» A nemzet irányában a kicsinylést, sőt lenézést alig lehetne szemenszedettebb szavakban kifejezni. De nyomban éri a büntetés, mert valódi képtelenséget mond ama szavakkal kapcsolatban. Visszaállítja — úgymond — az alkotmányt, ha neki jónak látszik. Látszhatott-e neki jónak valaha? Hihető-e, hogy időről időre maga is megszerette az alkotmányosság rendszerét, jónak találta, hogy az uralkodása alatt álló népek egy része alkotmányosan, másik része absolutistice kormányoztassék? Olyannak ismerjük-e annak a bizonyos királyságnak a politikáját, hogy csak amúgy «kifordítom, befordítom» lett volna hajlandó bánni a maga czéljaival? Állandóbbat, következetesebbet nem ismer a történelem. Változatos volt magatartása, de alapgondolata soha sem ingadozott; szünetelt a magyar alkotmány ellen irányzott kisérletekben rövidebb-hosszabb ideig, de ezek mindig megújultak, a visszavonulás soha sem történt más okból, mint kényszerűségből. Halljunk az önként visszatérésről egy régibb véleményt, Martinovicsét. (Litteræ ad imperatorem et regem Hungariæ Franciscum II.) «Mária Terézia hizelegni tudott

a nemzetnek és így megmenekült veszélyes helyzetéből. De már fia II. József császár elfeledte a nemzet szolgálatát, az aristocratiának vesztére tört, hogy igája alól a jobbágyokat felszabadítva minden néposztályt magának vessen alá. Ügyes tervet gondolt ki: a humanitás czége alatt orosz zsarnokságot honosítani meg, a melynél bot helyettesíti a törvényeket. Törekvései meghiusultak. Az elnyomott nemesség, kilencz évi tétlenség után föltámadott és fenyegető magatartásával kényszeríté Lipótot, hogy az ősi alkotmányt visszaállítsa. A megalázott király álnok utakon készíti elő a nemzet vesztét. De ő sem dicsekedhetett sikerrel.»

Grünwald Béla gúnyolja a megyéket, mert ha olykor fölírtak is, végre mindig engedelmeskedtek, II. József alatt németül írtak, 1811-ben a devalvatio ellen csak néhány megye lépett föl, 1822-ben a törvénytelen katona- és adószedést is csak néhány megye tagadta meg, a legerősebben föllépett Bars is paktált és beadta végre derekát. És mégis megvolt a hatása. Miként lehet e rejtélyt megfejteni? Oly kevés belátása lett volna annak a királyságnak, vagy oly kevés bátorsága, hogy egy hiábavalóság előtt hátrált volna meg? A dolgot csak aként lehet megmagyarázni, hogy Bécsben jobban ismerték és jobban tudták mérlegelni azoknak a latin nyelven írt búsmagyar irálygyakorlatoknak horderejét, mint az azokat gúnyoló Grünwald Béla; belátták, hogy nem tanácsos a húrt tulságig feszíteni, mert az alázatos irályformák alatt mély érzelem s a vízzé nem váló vérnek őssereje rejlik.

Ha van érdem abban, hogy a nemzet, aléltságának szomorú korszakában, képes volt alkotmányát és nemzetiségét megőrizni s egy jobb kor számára fentartani, az oroszlánrész belőle kétségtelenül a megyét illeti. A nemzet legin-

kább a megyében élt, a hivatalos kormány jelentéktelen szerepet játszott, jórészt csak keze-lába volt a valóságos kormánynak, mely a császári udvarban fészkelt; országgyülés gyakran hosszú éveken át nem is tartatott s csak ritkán gyakorolt imponáló hatást, mint például az 1790—92-iki. A nép elméjében a «vármegye!» képviselte a közrendet, magát az állameszmét. Mily viszonyban van a vármegye magasabb hatalmakkal, micsoda modus vivendit folytat azzal a nagy mysteriummal, melyet «kormány» néven neveztek, azzal a nép nem sokat foglalkozott. A közélet főleg megyei élet volt; a mely conserváló és ellentálló erőt a politika terén a nemzet kifejteni tudott, azt nagy részben a megye utján, megyei eszközökkel tette. Ezek az eszközök nem voltak elégségesek arra, hogy valósággá tegyék az 1790. X. törvényczikk azon állítását, hogy Hungaria est regnum independens, de megtartották a nemzet szivében azt az érzést, hogy est regnum liberum, és betűszerint valósággá tették azt, hogy non ad normam aliarum provinciarum sed propriis legibus et constitutionibus regnandum et gubernandum.

Még nagyobb része volt a megyének a magyar nemzetiség fentartásában. Alig méltatta még valaki ebbeli érdemét, pedig az megbecsülhetlen. Magyarországon a társas élet központ nélkül, gyúpont nélkül maradt attól a percztől fogva, midőn a török Budát elfoglalta. A társas élet központja monarchiákban az udvar, köztársaságokban egy nagy és gazdag főváros; megfelelő hely és alkalom kell arra, hogy a művelt, gazdag, henyélő népség megteremtse az előkelő társaságot, mely aztán a maga törvényhozásával, a divattal, feltétlen engedelmességre talál s korlátlan hatalmat gyakorol az emberek nagy tömegére. Nálunk nem volt többé se udvar, se főváros; még mikor Pest később

azzá kezdett is kibontakozni, minden inkább volt, mint magyar főváros, az előkelő elem, mely benne fészkelni kezdett, rég megszünt magyaros lenni, a helybeli német volt eredeténél fogva, a magyarság csak importált elem vagy szálló vendég volt. A mint a török foglalás darabokra törte az országot, a társasélet anarchiába esett. A nagy urak csak úgy lézengettek, a rebellisek és duzzogók elszigetelt magános életre kárhoztatták magukat váraik és kastélyaikban, az Ausztriával tartók csakhamar belejöttek az elnémetesedés sodrába. Egyedül Erdélyben maradt fenn egy részlet magyar úri társaság, ott sokáig volt magyar fejedelmi udvar s a helyi viszonyok s talán nagyobb barátkozó s kedélyes hajlamok mellett egy csomóban maradt az előkelő magyar világ azután is. A Grünwald Béla által rajzolt korszakban Magyarországon már nem volt magyarul beszélő magasabb societás, a magyar nagyúri typus már csak egyes specialitásokban jelentkezett. Még a dísz magyar öltönyt is összeházasították a rococóval, mint az akkori arczképek hajporos, czopfos, bajusztalan alakjain látható. De Magyarország már régóta nem volt barbár ország; azért, hogy központ nélkül hagyatott, cserben hagyatott a társas élet az arra mindenütt hivatott elemek által, maradt fenn társaséleti műveltség az egy fokkal lentebb álló körökben, autochton magyaros műveltség. S hogy ez megmaradt, a megyei intézménynek s abból kifejlett sajátságos életnek köszönhető. Ha ez gátat nem vet neki, azon áramlat, mely a magasabb körök magyarságát elnyelte, nem állapodott volna meg annál a határnál, hol az előkelő nemesi családnak categoriája kezdődött; így is kiterjesztette rá befolyását, de elsodorni s ez által a művelt magyar társaséletet teljes feloszlásig vinni nem birta. A megyei élet teremtett oly vidéki központokat, melyek körül nemcsak a közélet,

de minden társadalmi mozgalom és nevezetesen a társasélet is csoportosult. A megyei élet tért szerzett arra, hogy a kisebb ambitiók kielégítést találjanak. X. vagy Y. vármegyében ki a legokosabb ember, aranyszájú szónok — az ily vetélkedés mellé csatlakozott az olyan is, hogy melyik a legszebb asszony vagy leány, ki tart legvendégszeretőbb házat, kinek van legszebb négyes fogata, ki a legkapósabb legény. Azután vetélkedtek egymással a szomszéd vármegyék, küldöttségekkel tisztelték meg egymást tisztujítások vagy főispáni beigtatások alkalmával, tömegesen látogatták a megyék székhelyein vagy egyes nagyobb házaknál rendezett vigalmakat; minden megyének megvolt a maga sajátságos társadalmi «tónusa» és érdekes pletykaköre. Ez az élet vonzó volt, érdekes volt és magyar volt. Magyar volt a felsőmagyarországi megyékben is, daczára annak, hogy ott a magyar társalgási nyelvet erősen ostromolta felülről a német, alulról a tót, belülről a megyeház felől a latin nyelv használata; de azért a turóczi és liptói atyafit nem tagadta meg a borsodi vagy szabolcsi, évődtek egymással kedélyesen, de a magyar ember és úri ember ráismert egymásra csakúgy, mint mikor Tököli vagy Rákóczy zászlai alatt találkozott. Azon erős hatás alatt, melyet rá egy részről az udvar és a hozzá szegődött magas aristocratia, más részről a külföldi műveltség és irodalom gyakorolt, a parasztkunyhók lettek volna a magyar nyelv egyedüli menedéke, ha a megyei köz- és társasélet nem tartja fenn oly színvonalon, melyről azután lehetséges volt még a fölemelkedés.

A megyéről szóló fejezetet egy reflexióval zárja be Grünwald Béla, melyből világosan látható, mily czélból tárgyalja a megyei intézményt oly irányzatos és kiméletlen modorban, mely nézetem szerint történelmi munkában

nincs a maga helyén. Előadva a megyéknek, különösen Barsnak az 1822-iki alkotmányellenes kormányintézkedésekkel szemben követett eljárását, azt mondja, hogy «ily magatartással alkotmányt és állami függetlenséget komoly veszélyekkel szemben megvédeni nem lehet. A nemzet alkotmányának, függetlenségének egyedüli védő bástyája csak maga a nemzet lehet. A mint a nemzet egészében nincs meg a hozzá való erő, a mint az egész elhagyja magát, nincs az az intézmény, mely a nemzet alkotmányát s függetlenségét megvédhetné». Ezen reflexióból az látszik, hogy Grünwald Béla előtt akkor, midőn leirta a megye multját, egy actualis kérdés lebegett; czélul tűzte ki maga előtt annak bebizonyítását, hogy a magyar megyerendszer nem oly intézmény, melylyel egy nemzet alkotmányát és függetlenségét megvédeni lehet. Mint én gyanítom, az egész munka megírására ez volt a legfőbb indító okok egyike Ez azután nem történelmi felfogás és tárgyalás; a ki ily szempontból indul ki, nem történész, hanem politikai íróként szerepel.

A kérdés azonban utóvégre is az, bebizonyította-e thésisét, czélt ért-e azzal az erős színezéssel és polemicus éllel, melyet magának a történelmi anyaggal való elbánásban megengedett. Lehet-e valamely intézménynyel biztosítani a nemzet alkotmányát és függetlenségét, erre vonatkozólag teljesen egyet értek Grünwald Bélá-val, midőn azt mondja, hogy oly intézmény, mely azt egymaga saját erejével teljesíteni képes volna, nem létezik. Minden intézmény törvényeken alapul, a törvény betű s a betű megöl, a lélek az, a mi elevenít s a lélek csak is — mint ő mondja — a nemzet a maga egészében, a nemzetben élő szellem és erély. Ennek igaz voltát általánosságban tagadni nem lehet. Hogy bármely intézmény saját erejénél fogva nem

képes megtenni oly nagy dolgot, milyen a nemzet alkotmányának és függetlenségének megvédése, legjobban láthatjuk abból, hogy miként functionál nálunk a felelős miniszterium és parlamenti kormányrendszer. Úgy volt ajánlva, mint az eddig ismert formák legtökéletesbike, nem is tud közülünk senki jobbat mondani és kénytelenek vagyunk bevallani, hogy eddigi eredményei nagyon fogyatékosak.

Ép úgy nem volt képes a megyei intézmény sem az ország alkotmányát és függetlenségét megvédeni. Az, a mit megvédett, vagy is a minek megvédésében nagy része volt, az állami függetlenségtől messze esett. De ha Grünwald Béla bebizonyította ezt, nem tett egyebet, mint hogy betörte a nyitott ajtót. Soha senki sem állította, hogy a megyerendszer egymagára képes megvédeni az ország függetlenségét, abban az értelemben, melyben azt Grünwald Béla veszi.

Ő ugyanis ugy érti, hogy a megye nem volt képes kivívni, helyreállítani az országnak teljes tökéletes állami függetlenségét. Ezt azonban tőle várni és követelni annyira nem lehetett, hogy nincs a megyei intézménynek oly barátja, ki valaha ily nagy feladat teljesítésére tartotta volna képesnek.

Azt hiszem tehát, hogy Grünwald Bélá-n beteljesedett a mondás: qui multum probat, nihil probat. Azt nem sikerült neki bebizonyítani, hogy a megyei intézmény nem tett a nemzetnek és pedig nagy, megbecsülhetetlen szolgálatokat, s ha tett ilyeneket a multban és tekintetbe veszszük, hogy az a révpart, melyben 1848-ban és 1867-ben reményünk horgonyát lebocsátottuk, biztos kikötőnek nem mutatkozik, ha tekintetbe veszszük, hogy nagyban és egészben most is fenforognak azok a viszonyok, melyek hazánkat

sem az állami függetlenség, sem a jóllét élvezetéhez eljutni nem engedték: nagyon meggondolandó, tanácsos-e végképen a bomlásnak és enyészetnek adni át azt az intézményt, mely oly hathatós eszközt adott a nemzet kezébe a létért való nehéz küzdelméhez.

VIII.

Egyház és közoktatás.

Nagy részrehajlást tanusít GRÜNWALD BÉLA a vallási és közoktatási ügyek tárgyalásánál. A részrehajlás éle a vallási ügyeknél a protestánsok ellen irányul, a közoktatásiaknál a nemzet ellen, mint mindig, valahányszor úgy van a kérdés fölállítva, hogy ki a nagyobb bűnös, a nemzet maga-e vagy a kormányzat, mely alatt állott ezen korszakban. GRÜNWALD BÉLA nem szereti a protestánsokat. Természetesen; a magyar protestantismus maga a megtestesült autonomia. De az egész nemzet is át meg át volt hatva önkormányzati szellem által, azért GRÜNWALD BÉLA rokonszenve mindig a «királyság» felé fordul, mely az állami nagy feladatokat s az állami közigazgatást képviselte.

Elmondja híven azon üldözéseket, melyeket a protestánsoknak a királyságtól, a clerustól s részben a catholicus rendektől is szenvedniök kellett; ennek elmondása tárgyilagosság és részrehajlatlanság tekintetében nem hagy semmi kívánni valót. Ez üldözés csakugyan oly fontos tényező volt a régi Magyarország nyavalyás voltának előidézésében, hogy bátran oda sorozhatta volna azon főokok közé, melyek az országot oly szánalomraméltó helyzetbe sülyesztették. De ha ezt nem tette is, hát elmondja híven

az üldözés mérvét és minőségét, valamint az országra nézve káros következéseit is. Ezen túl kezdődik azonban a részrehajlás nyilvánulása; mentséget talál az üldözők, nevezetesen a főpapság számára, az üldözöttekről pedig azt állítja, hogy «elidegenedtek az államtól». Oly felfogás, oly állítás ez, melyre nézve a protenstánsok nem vehetik igénybe a GRÜNWALD BÉLA által magában az üldözésben kimutatott mentséget, mert nem ismerhetik el magának a ténynek valóságát.

Elmondja GRÜNWALD BÉLA a catholica egyház egyetemes természetét s egységes szervezetét, az egyházi és nemzeti érdek közti összeütközések eshetőségét s az egyház szolgáinak helyzetét ily esetekben. Rossz pap volna — úgymond — ki hasonló esetekben a nemzeti érdeknek adna elsőbbséget. Azután így végzi be a tárgyat: «A protestantizmus a XVI. században kiszorítja a katholikus egyházat Magyarország legnagyobb részéből. Igen természetes, hogy uralmának visszaszerzésére törekszik s ezért *nem érheti szemrehányás*. Az egyház, ez az egységes, hatalmas intézmény, *következetes* s nem ad fel egy állást sem, s az elv, mely benne megtestesül, hajtja érdekének *kérlelhetlen* megvalósítására.» Ha GRÜNWALD BÉLA egyszerűen mint tényt állítaná oda, hogy a catholica egyház általános uralomra törekszik s kérlelhetlenül valósítja meg érdekeit vagyis az eszközök válogatása nélkül: nem mondhatnánk rá egyebet, mint azt, hogy sajnos, de úgy van a dolog. De GRÜNWALD BÉLA bebocsátkozik a ténynek méltatásába is, és azt mondja, hogy «igen természetes s ezért nem érheti szemrehányás». És miért oly igen természetes, miért nem érheti szemrehányás? Mert az egyház hatalmas intézmény, mert az egyház következetes, mert a mit tesz, azt elvből teszi. Megállhat-e ez indokolás az erkölcs és történelem bírói

széke előtt? Feljogosít-e a következetesség bárkit, legyen egyes ember, legyen testület és pedig bármily hatalmas arra, hogy válogatás nélkül minden eszközt fölhasználjon érdekeinek megvalósítására? S a mi az összeütközést illeti, melybe jöhet a pap az egyház és nemzet érdekei közt, az erkölcsiség szempontjából nem az következik-e, hogy hát legyen «rossz pap», mint GRÜNWALD BÉLA mondja, vagy kezdje azon, hogy ne legyen pap, ne tegye ki magát oly végzetes helyzetnek, de a nemzetet megtagadni, a nemzet érdeke ellen tudva és szándékosan cselekedni semmi körülmények közt nem szabad? Nagyon könnyen sikamlik át GRÜNWALD BÉLA az erkölcsiség kérdésén, midőn azzal végzi a főpapságról szóló fejezetet, hogy helyzete tragikus volt. «A multban — úgymond — a magyar főpapság mint rend, az egyház szervezetében elfoglalt állásánál fogva nem mozdíthatta elő a nemzeti érdekeket. Helyzete tragikus volt. Midőn híven és buzgón teljesítette kötelességét az egyház iránt, mély sebeket kellett ütnie a nemzeten.» Miért kellett? Az a kényszerűség, mely a tragikumot előidézte, nem valami vis major, semmi egyéb, mint az a meggyőződés, hogy a ki püspökséget s még hozzá magyar püspökséget kíván, jó dolgot kíván. Ez általában azon legfőbb «elv», mely a catholicus hierarchia «hatalmas intézményében megtestesül».

Ha erre a térre vitte a dolgot GRÜNWALD BÉLA, szükségképen idéz elő ily megjegyzéseket. Az elvek, a morál, melyet idézett szavai magukban foglalnak, semmi egyéb mint az ismeretes jezsuita morál. A világ már meglehetősen hozzászokott az újabb időben, hogy pápai encyclicákban és primási megnyitó beszédekben eféléket hirdetni halljon és meglehetősen egykedvűen veszi. Ágoston-rendbeli szerzetesek pedig, kik az eféle tanok ellen kiszegeznék a wittenbergai egyház

ajtajára a maguk tételüket, mai nap már nem akadnak. De ezen egykedvűség fedezete alatt azon elvek mindinkább kilépnek az encyclicák keretéből, úton-útfélen terjesztetnek s aggályosan kezdenek hatást gyakorolni. Rá akartam mutatni, miként rejtőznek itt is egy magasröptű szabadelvűséggel illatozó könyvnek ékes szóvirágai közt, kérvén a nyájas olvasót, hogy az idézett helyet méltó társaihoz, azokhoz t. i., melyekben az ideális tartalommal eltelt absolut királyság panegyrise foglaltatik, sorozni szíveskedjék.

Szép dolog igazságos lenni. GRÜNWALD BÉLA megtalálta a mentséget a Bársony Györgyök és Kollonichok s mindazon főpapok számára, kik az osztrák absolutismussal kezet fogva dúlták Magyarország szabadságát és pusztították magyar lakosságát, megtalálta abban, hogy másként nem tehettek, különben rossz papok lettek volna; hiába! helyzetük tragicus volt. Talál azonban mentséget a protestánsok számára is azért, hogy az államtól elidegenedtek, külhatalmak segítségét vették sokszor igénybe, megbocsátották II. Józsefnek az alkotmányon ejtett sérelmeket stb. A mentség pedig az ádáz üldözésben rejlik, nem lehet csodálni, ha ott kerestek támaszt, a hol lehet.

Kiméletességgel s épen azért nagy ügyességgel van elmondva mindaz, mi a protestánsokat terhelheti, de azért kissé összeadva a könyvnek ily tartalmú helyeit, csinos bokrétát lehet a vádakból összekötni, s az olvasó nem teheti le a könyvet más érzéssel, mint azzal, hogy bizony a protestánsok gyakran bocsátkoztak többé-kevésbé hazaáruló üzelmekbe. Ez volna a dolognak magyar neve — ha t. i. igaz volna. Elmondván GRÜNWALD BÉLA, miként üldöztettek a protestánsok, «látják — úgymond — hogy számukra törvény és igazság nincs. Csak akkor van egy kis nyugalmuk, mikor rendkívüli viszonyok állnak be, há-

borúk, lázadások ütnek ki s rájuk is számítanak mint elégedetlenekre. Azért reményöket már csak külső tényezőkbe vetik s tekintetük kifelé irányul. Gyűlölettel tekintenek az uralkodó vallás hierarchiájára s ellenséget látnak minden katholikusban, még ha a legtürelmesebb is, mert tagja annak a felekezetnek, melynek érdekében őket elnyomják .... Az üldözések a protestánsokban felköltik az erős felekezeti szellemet, mely nem lát egyebet az országban, mint a felekezeti érdeket s elidegenitette őket az államtól, melynek erejét mindig veszélyesnek tartották magukra nézve. Sohasem gondolkoztak arról, mire van az államnak szüksége, hogy hivatását teljesíthesse, hanem arról, miképp kell megbénítani az államot, hogy a felekezet ügyeibe ne avatkozhassék. Ez a szellem fejlődött ki a protestánsoknál *s még ma sem szünt meg.* A megszokott gyanakodás és bizalmatlanság akadályozta meg napjainkban a nemzeti közoktatás megalkotását, mely nélkül a magyar állam megszilárdulása lehetetlen.»

Érdekes az idézett helyben a sima átmenet a sajnálkozást kelthető szenvedések előadásából a vádakra s a vádaknak crescendója. Egy további helyen (149. l.) már azután, mint bevégzett tény szerepel a protestánsok államellenes magoktartása, következő ékes sorozatban foglalva helyet: «Egy idegen, ellenséges királyság; egy türelmetlen, elnyomó (de persze helyzetének tragikuma által mentett) klérus; egy elnemzetietlenedett főnemesség; egy helyi életet élő, műveletlen s az osztályérdeknél magasabbra nem emelkedő s nagy tömegében a nemzeti érdek iránt közönyös köznemesség; egy összezsugorodott, német polgárság; egy elnyomott, szegény parasztság; egy elcsászáriasodott katonaság, udvari kamara; *egy az államtól elidegenedett protestantizmus;* a népnek vallás és nyelv által másfelé vonzott töme-

gei, oláhok, ruténnek, szerbek, németek, tótok; ezek azok az elemek, melyek e korszakban Magyarország közéletének jellemét meghatározzák.»

Következik ezután II. József és a türelmi pátens. «A protestánsok akkor érezték először a felvilágosodott királyság védő kezét magok felett. Nem csoda tehát, ha jóltevőjüknek tartották s *megbocsátották neki az alkotmányon ejtett sérelmeket is.*» Ugyan erre vonatkozólag azt mondja GRÜNWALD BÉLA egy más helyen: «Oly erős volt még a felekezeti szellem, hogy a katholikusok tömegei a császár ellenségeivé lesznek (t. i. a türelmi pátens miatt); a protestánsokat azonban megnyeri *s odaadó szövetségesei lesznek,* s megbocsátják neki az alkotmány megsértését is.» Ennek bizonyságául szolgál az, hogy a protestáns megyék tanácskozó termeikben helyezték el II. József arczképét, mint ez Borsodmegye termében ma is látható; az uralkodása alatt épült protestáns templomokat pedig nem az ország czímerével, hanem a kétfejű sassal diszítették fel. Ezzel a sassal méltóan tette föl a gombot GRÜNWALD BÉLA a protestánsok ellen emelt vádak és gyanusításokból emelt jó magas toronyra.

Meg akarom még említeni, hogy a protestáns iskolákról szólván, azt mondja, hogy volt néhány jó iskolájuk, melyeket meg is nevez, de «a többiről *már akkor is az volt a vélemény,* hogy nem hasznos tényezői az oktatásnak, s czélszerűbb lenne őket elemi vagy reáliskolákká átalakítani». A szerzetes-iskolákról szólván, nem jő ily becsukási gondolatokra, ellenkezőleg dicséri a szerzeteseket s azt mondja, hogy nagyrészt nekik köszönhető azon idealismus, melyet az iskoláikból kikerült fiatalságnál tapasztalunk, s mely fogékonynyá tette az új eszmék iránt. Tehát e szerint a szerzetesek voltak a magyarországi szabadelvűség úttörői. Említi egy más helyen is a jezsuita történetirók nagy érde-

meit, míg Kazinczyt idézve nem mulasztja el egy-két oldalvágást intézni a kálvinista iskolák és kálvinista vallás ellen, mint a mely «ellensége a szépnek s azért pótlékot nem ad».

Lássuk most már mi igaz a vádak egész sorozatában.

A protestánsok szépen megköszönhetik GRÜNWALD BÉLÁnak, hogy enyhítő körülményül hozza elő magukviseletének megitélésénél az általuk kiállott üldözéseket, de nem kérnek belőle, mert egyátalában nem érezhetik magukat bűnösöknek. Nem áll egyedül korántsem a protestánsok ellen irányzott azon insinuatio, melylyel GRÜNWALD BÉLA könyvében találkozunk, sőt gyakran tapasztaljuk a törekvést bevégzett tényül hozni forgalomba azt a vádat, hogy a protestánsok a magyar állam ellen gyakran idegen segítséghez folyamodtak. Én magam voltam tanúja egy megdöbbentő nyilatkozatnak, mely éles világot vet azon irányra, melybe ügyekeznek bizonyos részről terelni az új nemzedék gondolkozása módját, s azon elferdített történelmi ismeretekre, melyekkel akarják elméjét megtelíteni. Egy vita alkalmával a képviselőházban egy szónok azon érdemek kimutatásával foglalkozott, melyeket a protestánsok a szabadság védelmezése s a közművelődés előmozdítása által hazánkban szereztek. «Igen, ők hozták az ország nyakára a törököt» — szólt közbe egy, és pedig tehetséges és képzett fiatal ember. «Tévedsz, kedves barátom! Luther reformácziója 1516-ban kezdődött, s mi már több mint száz évvel azelőtt, 1389-ben csatáztunk velök a Rigómezőn és 1444-ben Várna mellett» — jegyeztetett meg rá.

Miként áll az az idegenekkel való czimborálás? Bethlen Gábor és Rákóczy György szövetségben állottak a protestáns Európával, Tököli a törökkel szövetkezett, táboraik nagy része protestánsokból állott, de a protestánsok sohasem indítottak vallási háborút a magyar állam ellen, ha-

nem igenis fölkeltek hazájuk szabadságáért az azt elnyomó «idegen és ellenséges királyság» ellen, e végre szövetkeztek idegen hatalmakkal. Ezeket a harczokat együtt vívták azon catholicus vallású honfitársaikkal, kik nem pártoltak el a hazától a hatalomhoz és midőn kivívták vallásuk szabadságát, ezt mindig együtt vívták ki az ország politikai szabadságával. Azon harczok, melyeknek az eredménye volt a protestáns vallás szabad gyakorlása, s a már épen nem vallási színezetű Rákóczy-forradalom közt, természetük és jellegükre nézve épen semmi különbség sincs. És ha még nem jutott történésznek vagy más irónak eszébe pálczát törni ez utóbbi szabadságharcz fölött azért, mert idegen hatalmak támogatásával folytattatott, mi jogon vethetne e körülmény legkisebb árnyat is azon korábbi háborúkra, melyeknek eredménye egyebek közt a protestánsok részére biztosított szabadság is volt. A protestantismus ügyének a nemzeti szabadság ügyével való szoros kapcsolata képezi épen azt a czímet, melynél fogva jogot formálnak a protestánsok annak elismerésére, hogy nem rossz szolgálatokat tettek a hazának, s ez az elismerés nem is tagadtatott meg ekkoráig.

Mit jelentsen voltaképen ez a kifejezés: elidegenedtek az államtól? Hol volt a magyar állam, a rebellisek táborában-e vagy a császár hadseregében? A hivatalos Magyarország az utóbbiban volt, a főpapok, főurak s a catholicus rendek egy része ott volt föltalálható. Ez az állam pactált a rebellisekkel, ez az állam szerepel a Corpus Jurisban. Ettől az államtól igenis idegenkedtek a protestánsok, sőt fegyveres kézzel támadtak nem egyszer ellene. De melyik táborban volt a haza? Ám mondja Grünwald Béla, hogy a protestánsok nem voltak áthatva az állameszmétől, ám mondja ki ellenök az államellenes törekvések vádját, de

azt, hogy a haza ellen vétkeztek, hogy rossz hazafiak voltak, nem fogja bebizonyítani. Ime, a mindenek fölébe helyezett «állameszme» révén GRÜNWALD BÉLA oda lyukad ki, hogy a protestánsok hazaárulók voltak! Magyar állam, mely identicus lett volna a magyar hazával, abban az időben nem létezett. Hiszen épen GRÜNWALD BÉLA állítja és bizonyítgatja legjobban, hogy Magyarország állami önállósága csak a Corpus Jurisban volt meg. Mit jelentsen tehát azon vádja, hogy a protestánsok sohasem gondolkoztak arról, mire van az államnak szüksége hivatásának teljesíthetésében, hanem arról, mikép kell megbénítani az államot? Az a magyar állam, melyet az absolut királyság, a császári hadak, a főpapság, a mind ezekhez csatlakozott labanczsereg képviselt, abban találta hivatását, hogy Magyarországot szabadságától megfoszsza; ezt az államot megbénítani volt a legelső, a legfőbb hazafiúi kötelesség. Ezt meg is tették a protestánsok, erejüktől kitelhetőleg, tették karöltve a catholicusok azon részével, mely a hazaellenes állam táborához nem csatlakozott, tették mindannyiszor, mikor nyilt harczra került a sor a nemzet és a hatalom közt. Mit tettek az állam megbénítására oly időkben, midőn nem folyt nyilt harcz, midőn békés és normalis viszonyok közt élte a nemzet napjait? Azt nevezi GRÜNWALD BÉLA az államtól való elidegenedésnek, az állam megbénításának, hogy a protestánsok minden módon arra törekedtek, hogy az állam ne avatkozhassék egyházi és iskolai ügyeikbe? Ez nem volt semmi más, mint az önfentartás ösztöne és kötelessége, mert az állam sohasem szünetelt a protestantismus megsemmisítésének munkálásában. Vajjon azzal kellett volna a protestánsoknak az állameszme iránti hódolatukat tanusítani, magukat jó állampolgárokul bebizonyítani, hogy vallásukat és iskoláikat kiszolgáltassák? Mi haszna lett volna

ebből az országnak? Kára lett volna egyenesen, mert akkor a közművelődés ügye a maga összeségében oly kezekbe került volna, melyek nem voltak megbizhatók, miután — mint GRÜNWALD BÉLA mondja — a testületi és nemzeti érdek összeütközése esetében nem adhat a nemzeti érdeknek elsőbbséget az, a ki rossz pap lenni nem akar. Jó lett volna a megbizhatlan kezekre bízni oly ügyet, melyről azt tartjuk, hogy culturkérdés — életkérdés? Kárt okoztak volna a protestánsok a hazának, mert a megsemmisülésnek adtak volna át egy oly tényezőt, melyre lételvei és traditióinál fogva mindig bizton számíthat a fölvilágosodás és a nemzeti szabadság ügye.

Államellenes szellem fejlődött ki a protestánsoknál, mint GRÜNWALD BÉLA leírja s ez a szellem «még ma sem szünt meg». Ime, az actualitás, az irányzatosság lólába, mely kilóg a történelmi tárgyalás méltóságteljes tógája alól. «A megszokott gyanakodás és bizalmatlanság akadályozta meg napjainkban a nemzeti közoktatás megalkotását, mely nélkül a magyar állam megszilárdulása lehetetlen.» Nem a mai helyzet van ezen reflexióban azért fölhozva, hogy viszszafelé illusztrálja a régi állapotokat, hanem a régi állapot van czélzatosan aként leírva, hogy a protestánsok által ma elfoglalt álláspontra legyen rásütve az államellenesség bélyege.

Meglepetéssel olvassuk, hogy a protestánsok akadályozták meg a felekezeti népiskolák eltörlését. Eddig úgy tudtuk, hogy a protestánsok kisebbségben vannak az országgyűlésen s mindig kényelmesen leszavazhatók; de úgy is voltunk értesülve, hogy a catholicusok sokkal erősebben ellenezték a felekezetnélküli közoktatást, és ellenzik folytonosan, mint a protestánsok. Épen ennek folytán nem is volt soha napirendre kitűzve a nemzeti közoktatásnak

GRÜNWALD BÉLA által contemplált megalkotása, úgy hogy a protestánsoknak alkalmuk se lett volna azt megakadályozni. De ha a protestánsoknak volna tulajdonítható, csak egy új levelet tűztek volna általa a haza szolgálatában szerzett érdemeik koszorújába. Csak is sajnálni lehet, hogy nem foglaltak állást szilárdabban, mint tették, hogy politikai indokok által félrevezettetve s részben az állam pressiója s a szegénység által késztetve, önkényt feladták egy részét autonomiájuknak. A protestánsok helyzete az országban javult ugyanis némi tekintetben, de lényegében nem változott meg. Itt van most is a Regnum Marianum, a catholica vallás uralkodó vallás mai nap is; az udvar hangulata, a roppant egyházi vagyon folyvást oly tényezők, hogy a valóságos jogegyenlőségről szó sem lehet. Magyarország catholicus és protestáns polgárai mindig felismerték egymást nehéz időkben, de a folytonosan létező régi tényezők folyton gyakorolják azt a hatást, mely ellen a létfentartás végett kell itt a protestánsoknak védekezniök. S tehetik ezt ma is ép azon megnyugvással, mint hajdan, mert öntudatával birnak annak, hogy a mennyiben saját kezükben tartják meg a közművelődés ügyét, az jó kezekben marad s csak is előnyére lehet, ha nem válik állami egyedárússággá.

Miben áll az állítólagos nagy barátság a protestánsok és II. József közt? Azt mondja GRÜNWALD BÉLA, miután elbeszélné, mily sulyos helyzetben voltak a protestánsok a Carolina Resolutio szerint s mi jól esett nekik, midőn először érezték maguk felett a felvilágosodott királyság védő kezét: «Nem csuda, ha jóltevőjüknek tartották s megbocsátották neki az alkotmányon ejtett sérelmeket is.» (335. l.) Hozzáteszi ehez (548 l.), hogy a császárnak «odaadó szövetségesei lettek». Hogy jól esett a protestánsoknak az a

nagy megkönnyebbülés, melyben a türelmi pátens által részesíttettek, nagyon természetes. Azon se lehet csodálkozni, ha hymnusokat írtak poéták József dicséretére, hiszen nemcsak a hymnusfaragókat, de még oly embereket is, mint Kazinczy Ferencz, megvesztegetett az a szabadelvűség, melynek zászlótartóját látták II. Józsefben. Külföldön is zengették dicsőségét, ennek hire elhatott Magyarországba is. Hálával eltelt szívű protestáns predikátorok imádkoztak is érette; abból az időből való a hires imádság: «ne nézd uram, hogy ő német, hiszen őt is a te kezed alkotá». De hol veszi Grünwald Béla azt, hogy a protestánsok megbocsátották neki az alkotmányon ejtett sérelmeket, és hogy odaadó szövetségesei lettek? Mivel tanusították ezt, micsoda alkalommal és ki ellen szerepeltek mint buzgó szövetségesei? Nem tud rá fölhozni Grünwald Béla egyetlen esetet. Logikai következtetés akar talán lenni, de ime, ismét egy eset, midőn az élet kineveti a logikát. De megczáfolja állítását maga Grünwald Béla is. Nagyon érdekes, mit erre nézve mond. Miután leírta azt a nagy háladatosságot, melyet a császár arczképeinek kifüggesztésével s a kétfejű sasoknak toronygombja alá helyezésével tanusították, igy szólt: «József uralkodása végén a protestánsok sem *tartják tanácsosnak*, hogy külön állást foglaljanak s ne vegyenek részt a fejedelem ellen megindult mozgalomban.» (549. l.) Lám, mily ügyes emberek voltak, ravasz politikusok, kik el tudták érteni a helyzet signaturáját s úszni tudtak az árral! De hát e szerint nem áll az, hogy a császárnak odaadó szövetségesei lettek, mert ezt épen ekkor kellett volna bebizonyítaniok, más alkalom nem is volt rá. A tény az, hogy a protestánsok nem úgy tanulták a hazafiui kötelességet, hogy felekezetük ügyét a haza ügyétől elválaszszák s nagyon távol állottak attól, hogy hazájuk

szabadságának s alkotmányának elnyomójával conspiráljanak.

Tény egyébiránt az is, hogy a protestánsok nem éreztek magukban II. Józsefért valami túlságos lelkesedést, mert a császár valamint egyebekben, úgy ez esetben sem tudott egész dolgot cselekedni; az ő szabadelvűségének mindig meg volt bizonyos fanyar íze, mert minden tettének homlokán ott ült az absolutismus Kain-bélyege. Halljuk mit mond Horváth Mihály a türelmi pátensnek fogadtatásáról:

«Nemcsak a katholikusoknál talált ellenszenvre a türelmi rendelet; a protestánsok sem voltak azzal egészen megelégedve. Ők azt reménylik vala, hogy a szabadelvű császár mindazon korlátokat szétszórandja, melyekkel vallásgyakorlatuk egy század óta megszoríttatott; mi azonban nem valósult. Sokakban már maga a rendelet homlokán lévő türelem szó is aggodalmat keltett; nem örömest hallák, hogy vallásuk, mely országos törvények által bevettnek neveztetik, a rendeletben csak tűrtnek czímeztetik. Nevelé aggodalmaikat az, hogy a helyreállott szabadságot sem látták a jövőre eléggé biztosítva, mivel József elődeinek ellenkező rendeleteit nem törölte el forma szerint, s e kedvezéseket csak kivételek gyanánt s nem is törvény ereje által, hanem egyedül királyi kegyelemből adta nekik. Némely szemet szúró terheik továbbá, — minő volt például a stóladíj, melyet a protestánsok is fizettek a kath. lelkészeknek, az új rendelet mellett is fenhagyattak, hamarosan említik végre azt is, hogy a türelmi rendelet a kedvezések mellett olyanokat is parancsol, mikhez a nyert szabadságok árán sem valának hajlandók simulni: szabadságot nyertek, például iskolákat állítani, de oly feltétel alatt, hogy azokat a kormány által szabályozott kathol. tanodák

mintája szerint rendezzék; hol pedig tanodák nincsenek, gyermekeiket a kathol. iskolába küldjék.»

A II. József ellen támadt mozgalmat mindig minden alkalommal reactionariusnak jellemzi s mint ilyet elkárhoztatja GRÜNWALD BÉLA; itt azonban egészen más hangon beszél róla, elhagyja a reactionarius és kiemeli a hazafias momentumot, hogy e mozgalom ötletéből előnyös világítás alá helyezze a katholikusok és hátrányosba a protestánsok maguktartását. «A katholikusok tömegei a császár ellenségeivé lesznek — úgymond, — a protestánsokat azonban megnyeri s odaadó szövetségesei lesznek.» Ha ezt kapcsolatba hozzuk a már idézett ama helyekkel, melyekben mondva van, hogy a protestánsok megbocsátották az alkotmányon ejtett sérelmeket, nyilvános azon szándék, hogy a katholikusok tüntettessenek föl jobb hazafiak, a nemzeti szabadság buzgóbb védői gyanánt. Tény azonban az, hogy katholikusok és protestánsok egyaránt vettek részt a József ellen támadt mozgalomban, félretették a vallásos villongásokat, egészen hazafiaknak érezték magukat, épen úgy, mint a Rákóczi-forradalom alatt, mint 1848-ban és utána az absolut rendszer bukását megelőzött nemzeti fölbuzdulás alkalmával. Ennek hatása alatt jött létre az 1790-iki 26. törvényczikk, mely a protestáns vallás szabadságát végrevalahára helyreállította. Ezen törvény létrejövetele mutatja legjobban, mennyire helytelen GRÜNWALD BÉLA azon eljárása, mely szerint minden más alkalommal reactionariusnak nevezi az 1790-iki mozgalmat. Lehet-e reactionariusnak mondani az oly mozgalmat, melynek ily eredménye van? GRÜNWALD BÉLA szabadelvűségével összefér reactionariusnak nevezni a magyar alkotmány helyreállításának tényét, mert ezen alkotmány rendi természetű, a császár pedig, a ki elnyomta, az állami közigazgatás kép-

viselője volt s a szabadelvűség illatában állott: de a vallásbeli egyenjogúság benfoglaltatik a legmodernebb szabadelvűség programmjában is; miként illik be a «reactio dühe» nyilvánulásának az a készség, melylyel a katholikusok — természetesen nem a clerus — igazságot szolgáltattak protestáns honfitársaiknak?

Miután teljességgel nem tud a József császárral való conspirálásra bizonyítékot felhozni, lappáliákhoz folyamodik Grünwald Béla. Felhozza, hogy a protestans Zólyomban Radvánszky Jánost, Borsodban Ragályi Józsefet, kik József alatt szolgáltak, az elsőt követnek, a másikat első alispánnak választották meg 1790-ben. Ezek épen nem kivételes esetek, országszerte amnestiát kaptak a választó közönségtől a német világban szolgált emberek. Még kisebb érv Józsefnek azon arczképe, melyet Borsodmegye termében Grünwald Béla látott. Abban az időben az uralkodók és a dynastia tagjainak arczképeivel volt szokás diszíteni a termeket, még a falusi kastélyok ebédlőit is; Borsodmegye termében van egy egész sereg. Ha lefestették az uralkodó Mária Tereziát, még pedig kétszer, és mellé Lotharingiai Ferenczet is, Leopoldot is, nem hagyhatták ki örökösét sem, a kiről még akkor nem is lehetett tudni, hogy benne mi lakik.

A mi végre azokat a sasos templomokat illeti, csekélység az egész dolog, de nagyon jellemző annak bemutatására, miként bánik néha Grünwald Béla a tényekkel; különben pedig egyetlen positiv adatja a protestánsok ellen, szóljunk hát róla. Azt mondja, hogy a türelmi patens következtében a protestans egyházak száma *272-ről egy év alatt 758-ra emelkedett.* Tehát 486 templom épült egy év alatt! Hol vették azt a sok pénzt és azokat a boszorkánymester consistorialis embereket, kik oly rövid idő alatt a pénzt is

kicsinálták, a fundussal is rendbe jöttek, követ is hordattak s fel is tették a toronyra a kétfejű sast. Mert azt mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a II. József alatt épült protestáns templomokat nem az ország czímerével, hanem a kétfejű sassal diszítették fel; tehát nemcsak egyet-kettőt, hanem ez volt az általános diszítési mód. Miként lehet az, hogy én, e sorok írója, abból a 486 akkor épült egyházból egyen se láttam sast, ki pedig láttam kálvinista templomot eleget. Elröpültek. Kérdeztem igen sok embert, látott-e sasos templomot, nem akadtam egyre sem, ki saját szemeivel látott volna, csak azt mondák többen, hogy hallották, miszerint volt itt meg amott. Biztos adatokat szerezni arra nézve, hogy mely időben bújtak ki a tojásból azok az apocryph madarak, egyátalában lehetetlennek mutatkozik. Abból, a mit hallottam, azt kell gyanítanom, hogy a sasdísz alkalmazása korábbi időből származik, mint II. József uralkodása.

Midőn nagy nehezen sikerült valamely egyháznak építésre engedélyt kikönyörögni, fogadkoztak égre-földre, hogy nem lesznek soha rebellisek, minek nagyobb bizonyságára még a sast is föltették, egyszersmind azon bölcs számítással is — mert hiszen ott áll a szentírásban, hogy «legyetek erősek mint az oroszlánok és okosak mint a kigyók» —, hogy jövőre is villámhárító legyen a sas confiscáló vagy lerombоló parancsok ellen. De lehetett más oka is annak a furcsa dolognak.

Annak a szegény protestáns népnek végtelen nagy lelki gyönyörűsége van abban, ha keserves filléreiből egy új templomot tornyostul «isten ő felsége kegyelméből szerencsésen talpra tud állítani», mint kifejezte magát előttem egy derék népfia kúrátor. Az autonomiánál fogva beleszólása van az építésbe és annak istilusába kúrátor

uramnak is, a nép véneinek is mindközönségesen. Látni is azután a templomok menyezetein és a katedrákon a legsajátságosabb tulipános láda díszítményeket és igen kedélyes feliratokat. Az építkező hívek megnézik más községek egyházait, hogy lássák mi a szokás, mi tartozik a tisztességhez. Megtörténhetett abban az időben, hogy az építkező egyházbeliek láttak aféle villámhárító sassal vértezett templomot valamely nagyobb hitközségben, nem akarták, hogy a mintából valami elmaradjon, nem akarták, hogy az ők templomuk alábbvaló legyen, így is kerülhettek itt-ott a sasok a torony tetejére. Az ország czímerét soha sem volt szokásban használni díszítésül a templomokban, míg ellenben a kétfejű sas, mint aféle exoticus állat, a griffekkel és sárkányokkal együtt, élénk képzelőtehetségű falusi piktoroknál a kedvencz motivumok közé tartozott.*

A közoktatásról szólván azt mondja Grünwald Béla, hogy a királyságnak «volt érzéke a közoktatás érdekei iránt»; mindenféle mentséget fölhoz azért, hogy nem tett többet e téren, a rendiségnek s az adózni nem akaró nemességnek zakkantván nyakába a mulasztások terhét. Milyen volt az az érzék, legjobban elmondja maga Grünwald Béla az illető fejezet végén, midőn a vallási, iskolai s egyéb köz-

* A sárospataki főiskola egyik érdemes tanára, Radácsi György úr hozzám intézett levelében szintén azon véleményét fejezi ki, hogy a kétfejű sasnak mint diszitési motivumnak használata a II. József korát megelőző időre vezethető vissza, s erre bizonyság az, mit Kazinczy Ferencz «Pályám kezdete» czímű művének 11-ik lapján mond (Nemzeti könyvtár, szerkeszti Abafi Lajos, Budapest, 1879.): «Ezentúl ténta és plajbász leve minden mulatságom s rajzolgatám, a mit bőrös székeink hátára nyomtatva láttam, s azt a gyönyörű kétfejű sast, melyet az asztalos a templom menyezetére mázola.» Ez történt 1750—60-ban.

művelődési ügyek leírását befejezi. «Csak így volt lehetséges keresztül vinni a szellemi elszigetelésnek azt az egyedűl álló rendszerét s kiterjeszteni Magyarországra is, melyet az osztrák államférfiak eszeltek ki az európai eszmék terjedésének meggátlására. A magyar rendi társadalom eltűrte Ferencz császárnak népe elbutítására irányzott közoktatási s kulturai politikáját is.»

Ezzel meg van mondva milyen volt az az «érzék» a közoktatás érdeke iránt is. A mi pedig a rendiséget illeti, vagy annál maradjunk, hogy miért tűrte a nemzet Ferencz császár butító politikáját, miért tűrte általában az osztrák uralmat, vagy annál, hogy miért nem adta meg neki magát még nagyobb mértékben, miért nem engedte magát általa még meg is adóztatni. Két bőrt egy rókáról lehúzni nem lehet.

Ha már egyszer tény az, hogy a királyság kezében volt a vallási és közoktatási ügy vezetése, akkor első sorban az ő kötelessége lett volna az utóbbinak érdekében cselekedni, sokkal többet és másképen tenni, mint a hogy történt. Nem mentség «a közigazgatás akkori fejletlensége», ez csak puszta phrasis; nem mentség az sem, hogy «a felekezeti szellem befolyása alatt állott»; ő maga volt a felekezeti szellemnek legfőbb szítója és képviselője. Nem mentség a «fejletlen középkori pénzügy» sem, mely nem bocsátotta rendelkezésére a szükséges pénzbeli eszközöket, nevezetesen mivel a nemesség közoktatási czélokra adózni nem akart. Mily könnyen kimondja Grünwald Béla azt a vádat, hogy a nemesség nem akart adózni közoktatási czélokra; pedig a dolog nem áll. Ha vádat akar emelni, vizsgálja meg a dolgot közelebbről, a maga valóságában, s ne indúljon ki oly általános következtetésekből, mint például az, hogy a nemesség adómentességet élvezett, tehát nem adott semmit

közoktatási czélokra sem. Mert a tény úgy áll, hogy a nemességnek egy jelentékeny része, a protestáns nemesség és pedig ennek épen az a része, melyet annyi váddal és becsméréssel halmoz el Grünwald Béla, az általa úgynevezett köznemesség, ugyancsak adózott közoktatási czélokra; az ő zsebéből került ki túlnyomó részben az országban levő közoktatási intézetek egy jelentékeny részének fentartása. A mi pedig a nemességnek katholikus részét illeti, az is méltán gondolhatta, hogy miért adózzon iskolákra (mire egyébiránt nem is kértek tőle pénzt soha), ott van a roppant egyházi vagyon, melyet sz. István nemcsak azért hasított ki az ország területéből, hogy fejedelmi móddal biró püspökök és contemplativ életet folytató kanonokok élvezzék, hanem rendelte közoktatási és jótékonysági czélokra is. Ezzel a vagyonnal rendelkezhetett volna a királyság a közoktatás előmozdítására, ha akart volna. Vajjon ki állhatta volna útját, épen abban a korban, mikor szerzeteket törültettek el, midőn szabályozták is a püspökségek jövedelmeit, midőn a királyság a maga jogait circa sacra nagy mértékben gyakorolta. De azon kívül, miből Mária Terézia a fundus studiorumot alapította, a királyság s még maga a felvilágosodott királyság, t. i. József császár sem érezte magát indíttatva a vallási ügyekben gyakorolt hatalmát a közoktatás kellő emelésére felhasználni.

Azt mondja Grünwald Béla Mária Terézia uralkodásáról s a Ratio educationisról szólván, hogy a fejedelem «őszintén óhajtja a szellemi művelődés terjedését.» Hát ezzel bizony csak olyanformán volt, mint az olyan ember, ki pénzhez jutván s úri lábra akarván helyezni életmódját, bútort is vesz, lovakat is vesz, fogad szakácsot és kertészt is, mert hát ez mind az úri életmódhoz tartozik, a nélkül hogy akár a sportban, akár a kertészetben különös kedv-

telést találna. A fejedelemnőnek nem volt ínyére az, hogy birodalmát félig barbárnak tartsák, szerette volna közelébb emelni az európai színvonalhoz s kiköszörülni azt a csorbát, melyet horvát és pandúr csapatainak Bajorországban elkövetett garázdálkodásai birodalma műveltségének hírenevén ütöttek. Attól nagyon távol állott, hogy a tudománynak s a közművelődésnek rangját és jelentőségét elismerje, legfölebb odáig ment el, hogy a koronás főknek jól álló mæcenási dicsőségre igényt tartson, de még ezzel az ambitióval is ritkán találkozunk. Hanem igen is remélt egy kis mellékes hasznot szerezhetni magának ez idealis munkálkodásnál s az a mellékjövedelem a német nyelv terjesztése volt. «Így — s ezt ismét maga Grünwald Béla mondja — az új közoktatási rendszer nemcsak a civilisatiónak eszköze lehetett, hanem lassú előkészítője Magyarország beolvasztásának, nemzeti és politikai egyénisége teljes megszűnésének. S a Ratio educationis tantervébe helyezett német nyelv ott maradt az újabb tantervekben is mind e mai napiglan. Grünwald Béla azt mondja, hogy ez intézkedés horderejét «az egykorúak nem vették észre. Nem volt meg bennük az az ideges érzékenység, mely csak az erős nemzeti egyéniséggel szokott együtt járni.» Hát akkor mit mondjunk az új Magyarország nemzeti érzületéről! Ez már épen saját jószántából tette a német nyelvet a tantervnek egyik sarkalatos tárgyává.

Így valósult meg Mária Terézia uralkodása alatt az a «nagy eszme, hogy a közoktatás az állam főfontosságú feladata». Bebizonyodott az a nagy igazság is, hogy az állam kiforgatja megillető állásából s mellékczéljainak eszközévé alacsonyítja le a tudományt, a közművelődést, mihelyt egyedárusságot csinál magának belőle.

Milyen volt benső értékére nézve az a «korszakot alkotó

reform», melylyel a királyság az állami közoktatás nagy elvét léptette életbe, ismerjük mindazok, kik még a 40-es években jártunk iskolába. A pesti egyetem nagyon népes volt már abban az időben is. A philosophia mindkét osztályában, melynek elsejét logicának, másikát physicának neveztük, többen voltunk 300-nál. Dominusoknak czímeztek bennünket, de azért ép oly szoros fegyelem alatt állottunk, csak úgy tanultunk szajkó módra könyv nélkül s lettünk 1-ső, 2-ik, 3-ik stb. eminensek, mint bármely szerzetes-iskolabeli grammatisták. Latinul tanultunk mindent természetesen, egy óra volt hetenkint a Hungaricából; ez magyar irodalom lett volna, de a mi nagy tiszteletben állott s minden előadás után megéljenezett tanárunk Horvát István nem sokat beszélt a magyar irodalomról, hanem de omnibus rebus et quibusdam aliis, magas röptű ábrándokkal sajátságosan összevegyült roppant terjedelmű ismereteinek csodás tárházából. Kézi könyvünk nem volt hozzá. Egy piarista pap Reisinger tanusított nagy érdeklődést tanítványai iránt, a többinek előadása száraz, rideg, idegenszerű scolasticismus volt, mint ha nem is Magyarországon lettünk volna, midőn az iskolába mentünk. Legkisebb érintkezés sem volt az iskola s a közélet vagy csak a társadalmi élet közt is. Aféle egyetemi életről mint Németországban, szó sem volt. Több élet volt a jogi karban; az ifjuság élénk érdeklődést kezdett tanusítani a közélet iránt, lelkesedett nagy költőkért s nagy más hazafiakért; a butító rendszer nem volt képes elbutítani az ifjuságot, a vér vízzé nem vált. Egyébiránt akkor még a jurátusok vitték a mostani jogászok, vagyis inkább a joghallgatók szerepét.

A protestáns iskolákról sajátságosan ír Grünwald Béla. Azt mondja, hogy ezeknek egy részét jobbnak tartották a catholicus középiskoláknál; megnevez nehány, de nem sok

ilyet, a többiről azt mondja, hogy nem voltak a közoktatás hasznos tényezői. Miért nem lettek volna ilyenek épen csak a protestáns iskolák; hát például a ferenczrendi kis gymnasiumok! Azt is mondja, hogy ebben a korszakban a protestáns tanintézetek sem voltak a nemzeti művelődés tényezői s a nemzeti érzület felébresztése, a magyar nyelv ápolása inkább egyes lelkes tanárok mint a rendszer műve volt. Az egyes lelkes tanárok érdemét pedig az idealismus élesztésében sokkal jobban kiemeli a szerzeteseknél mint a protestáns tanároknál. Teljesen mellőzve, sőt jó formán tagadva van ezen előadásban azon köztudomású tény, hogy a protestáns iskolák meleg fészkei voltak a szabadság és hazafiság szellemének. Ez volt a rendszer a protestáns iskolákban. Gyarlóbb lehetett ezekben is a tanítás a mostaninál, nyersebbek lehettek külsőleg az ifjuság erkölcsei, de az erkölcsiség a lehető legjobb lábon állott s az a kegyelet, az a benső ragaszkodás, melylyel az ifjak az akkori főiskolák iránt viseltettek, ennek legfényesebb bizonyítéka.

Az a sajátságos fanyarság és szeretetlenség, mely Grünwald Béla egész eljárását a régi Magyarország birálatában jellemzi, minduntalan kibúvik mint a szög a zsákból, intézmények s egyes tények leírásánál egyaránt. Szakiskolák — úgymond — nincsenek, a mi van, nem az ország, hanem egyesek állítják föl, valamint más közművelődési intézeteket is. A gróf Festetich György által fölállított keszthelyi gazdasági tanintézet mellé nem mulasztja el odatenni, hogy «Károly főherczeg Mosonban» is állított egyet. Idegenek számára, t. i. német tanintézetet. A Georgikon, a nemzeti Muzeum s a Ludovika-akadémia alapítása mindenesetre nagyon jelentékeny tények s ezekhez járul a Tudós Társaság érdekében sokáig szőnyegen forgott mozgalom, mely nélkül Széchenyi István nem jött volna arra a gondolatra,

hogy nagyszerű alapítványának megtételével mint egy felbocsátott rakétával kezdje meg ragyogó tetteinek sorozatát. Ugyanezen a nyomon járt a következő korszak is. A hivatalos Magyarország főleg azért nem tett semmit a közművelődésért, mert a hatalom s az annak kedvét hajhászó döntő tényezők konokul elleneztek minden reformművet. Egyesek munkássága s áldozatkészsége erőködött pótolni az állam mulasztásait. Az ily működés nem lehetett oly «tervszerű», sem oly bő eredményű, mint ha az állam veszi kezébe az ügyet, de azért csakis dicséret illeti meg érte a nemzetet s nem oly kicsinylés, milyet foglal magában az, mit GRÜNWALD BÉLA a Ludoviceumról mond . . . «Csak a Ludovika-akadémiára gyűjtöttek nagyobb összeget, mintha egy katonai tanintézet lett volna a nemzetnek legégetőbb szüksége.»

Nagymérvű irányzatosság látszik abból is, mit GRÜNWALD BÉLA a censuráról ír. Hivatkozva az 1790-ben kiküldött országos bizottság által készített javaslatra, mely az előleges censurát nem vélte mellőzendőnek, azt mondja, hogy «az országgyűlés s a királyság közt nincs ellentét a sajtószabadság felfogásában, mind a kettő a *szigorú* censurát érti alatta s maga a társadalom is nagyobb részben nem látott semmi sérelmet a sajtó korlátozásában».

Ezt nem igazolják saját adatai, nem különösen azok, melyekre Fraknói nyomán hivatkozik, melyeket nagy mértékben kiforgat valódi értelmükből.

Tény az, hogy az 1790-iki országos bizottság szabadelvűsége a teljes, s valódi sajtószabadság követeléséig nem emelkedett, de egyáltalában nem áll, hogy egy húron pendülve a királysággal szigorú censurát akart volna törvényesen meghonosítani. Kitünik ez magának a munkálatnak általa közlött vázlatából, nevezetesen azon kikötésből,

mely szerint nem számíthatók a tiltott könyvek közé azok, melyek a természet-, köz- és nemzetközi jog elveit elvontan tárgyalják. A társadalom hangulatát illetőleg pedig maga mondja, hogy az *nagyobb részben* nem látott sérelmet a sajtószabadság korlátozásában. Látott tehát a másik és pedig nagyon jelentékeny rész s ez igen fontos tény. Annak a régi conservativ szellemű, a nagy világ eszmeforgalmától távoleső s impulsusait leginkább saját esze s szívétől nyerő társadalomnak nagy érdemül kell felróni azt, hogy számos megye és pedig, mint például Gömör, lelkesen szólalt föl a sajtószabadság korlátozása ellen. Ismét kitetszik itt, mennyire alaptalan GRÜNWALD BÉLA «így volt másutt is»-féle okoskodása. «A kiváltságos osztályok — úgymond — mindenütt szenvedélyes ragaszkodást tanusítottak a censurához s magok követelték a királyoktól szigorú alkalmazását.» No hát nálunk ez sem volt úgy, mint másutt s a magyar kiváltságos osztály már akkor is kimutatta a szabadelvűség iránt való fogékonyságát, nem hogy szenvedélyes ragaszkodást tanusított volna a censurához.

A régieket főleg két dologra való tekintet hangolta kedvezőleg a censura fentartására, egyik volt a közerkölcsiség és magánbecsület ótalma, másik «a nemzetet gyalázó» munkák megjelenésének akadályozása. Ez volt indokuk azon megyéknek, melyek GRÜNWALD BÉLA szerint a királyt a censura szigorú kezelésére buzdították. Ezt elhallgatja GRÜNWALD BÉLA, midőn Baranya, Heves, Zala és Bars megyéket idézi, mintha e megyéket tisztán csak a reactionarius szellem ösztönözte volna. Pedig kitünik a dolog magának a régi megye nem nagy barátja Fraknóinak előadásából, mely után hozza föl GRÜNWALD BÉLA a nevezett megyekét. A megyéket nagyon fölingerelte az, hogy a kormány, melynek kezében volt a censura kezelése, míg egy

részről a legtúlzóbb szigorral üldözött minden szabad gondolatot s annak leíróját, egyáltalában nem akadályozta oly nemzetgyalázó munkák megjelenését, mint Kollár Ádám vagy a Guttermann könyve. Ha már censuravilág volt, nagyon indokolt volt a követelés, hogy az eféle munkák kedvezésben ne részesíttessenek.

Egy nagyobb szabású sajtóhiba folytán, mely Grünwald Béla munkájának első kiadásában helyreigazítlanul előfordul, furcsa világításba van helyezve a nemsokára azután oly fényesen szerepelt Bars megyének szabadelvűsége. «A megye — úgymond — azt kivánta, hogy a kormány terjeszsze ki szigorát az összes könyvek kiküszöbölésére és kiirtására.» Fraknóinál, kinek munkájából véve van, így áll az idézett hely: «az összes *rossz* könyvek kiküszöbölésére és kiirtására.» A dolog úgy áll, hogy a kormány folytonosan küldözte a megyékre a parancsokat a tiltott könyvek végetti motozások és elkobzások foganatosítása tárgyában. Bars megye méltán látott ebben összeütközést azon addig mindig fentartott szabálylyal, mely szerint magánosoknak saját használatukra könyveket behozatni megengedtetett s fölírt a kormányhoz, hogy inkább terjeszszék ki az eljárást úgy, hogy magánosoknak se lehessen hozatni tiltott könyveket. A megye elvben megnyugodott a censura fentartásában, de, mint más megyék is, perhorrescálta a honpolgárok zaklatását. A megyének 1793. évi február 16-án hozott 6. szám alatti határozatában azonban, melyről itt kell hogy legyen a szó, oly Ómár kalifaszerű fölfogást, milyenre mutatna az összes könyvek vagy akár rossz könyvek «kiküszöbölése és *kiirtása*», egyetlen kitétel sem tanusít.

IX.

A nemesség.

A régi Magyarország köz- és társadalmi állapotának, a fenállott intézmények hatásának leírása mellett nem mulasztja el GRÜNWALD BÉLA adni a különböző társadalmi osztályoknak — hogy úgy mondjam — személyes leírását is. Külön fejezetekbe foglalja a főpapságot, a főurakat, a köznemességet, a polgárságot és parasztságot. Egybefoglalva teszem meg a főurakról és a köznemességről szóló fejezetek tartalmára észrevételeimet; a főurak megnevezés helyett a *mágnások*, a köznemesség helyett a *nemesség* szavakat kivánom használni. Nem épen könnyű jó nevet találni azon osztálynak, melyet GRÜNWALD BÉLA a köznemesség czimén tárgyal; nem tartom jónak a köznemesség szót; régebben ez alatt a paraszt életmódot folytató, vulgo bocskoros nemeseket értették; a táblabiró szó legjellemzetesebb, de hiányos sok tekintetben; még talán leghelyesebb egyszerűen a nemesség szót használni. Legyen szabad tehát kérnem a nyájas olvasót: vegye tudomásul, hogy midőn én nemességet mondok, ugyanazon osztályt értem alatta, melyről GRÜNWALD BÉLA mint a köznemességről beszél; midőn a főurakról és köznemességről együtt akarok valamit mondani, az összes nemesség kifejezést fogom alkalmazni.

A mit a mágnásokról és a nemességről a nekik szánt külön fejezetekben mond el GRÜNWALD BÉLA, csak egy részlete annak, miben ezen osztályoknak jellemzése általa adva van. Sokkal jellemzőbb az, mi működésükről, hatásukról más fejezetekben elmondatik. Nevezetesen a nemességnek ott adja elő valódi jellemzését, hol az igazságszolgáltatásról, a közigazgatásról és a megyéről beszél. Itt van a nemesség igazán lefestve, természethez híven-e, más kérdés, a képíró felfogása azonban itt nyer teljes kifejezést. A megye volt a nemesség otthona, a régi megyéről s a nemességről beszélni egy dolog. A birálat, mely az összes nemességről s azután külön a mágnásokról s a nemességről szól, élesebb a munkának többi részeiben, mint a nekik szánt külön fejezetekben. Ugyan ott jobban kitünik az a tagadhatatlan részrehajlás is, melyet a mágnások irányában tanusít; a kárhoztatásnak egész súlya a nemességre nehezedik.

Azt hiszem, ez nem kerülte el figyelmét annak, ki a munkát átolvasta, de legyen szabad még különösen is rámutatnom. A külügyről szóló fejezetnek eleje, melyet már az egyház és közoktatásról szóló rovatban idéztem, egy hatásos taxativ enumeratiójával kezdődik azon tényezőknek, melyek a régi Magyarország szomorú állapotának előidézésére közreműködtek s a sorozatban ekként van említve az összes nemesség két osztálya: «egy elnemzetietlenedett főnemesség; egy helyi életet élő, műveletlen s az osztályérdeknél magasabbra nem emelkedő s nagy tömegében a nemzeti érdek iránt közönyös köznemesség.» Nagy vád az itt említett elnemzetietlenedés, de ezzel szemben a köznemesség rovásán egy egész bűnhalmaz áll, a mágnások ama bűne pedig egy más helyen mentséget talál.

Ezen más hely pedig a gazdasági és társadalmi fejletlen-

ségről szóló fejezet. Elmondja (45. lap), hogy «a szatmári béke után az ország nyugalmas napokat élt; megjő az élvezetben a kedv és pénz. De a kultúra élvezeteit csak Bécsben lehet megszerezni, a legléhább mulatságon kezdve a legmagasabb szellemi élvezetig. A kinek komoly czéljai voltak, az sem kerülhette el Bécset. S az udvar tervszerűen csábítja Bécsbe a magyar urakat. Egyiknek sem föltett szándéka a nemzetétől való elidegenedés, az elnémetesedés. Az idegen nyelv megtanulásában eleinte csak a szükségnek engedtek, azután megszokták s később szükség lett az idegen nyelv. Műveltségüket idegen irodalomból, idegen társaságban szerezték. Az idegen fejlettebb kultúra egész súlyával nehezedett rájuk. Így idegenedtek el eleinte a Bécsben élő főurak, ezek példája kihat a középnemességre is. Oly vidéken, melynek lakossága nem magyar, a középnemesség köréből is kivesz a magyar nyelv ... Az idegen kultúra e nyomásának s átalakító hatásának csak magyar nemzeti kultúra által lehetett volna útját állani, de ilyen nem volt, nem volt magyar irodalom. Még olyanok is, kik a nemzeti kultúra eszményét hordozták lelkükben, mint Kazinczy, el voltak telve idegen szellemmel. A nemzet geniusa idő multán az alsóbb rétegekből emelkedett magasra, mint Németországban is a polgárság köréből ... A nemesség felső rétegei a nemzeti kultúra és irodalom hiánya miatt idegenedtek el a nemzettől.» Nem lehet követelni, hogy ő teremtette légyen meg magának. Volt-e arisztokraczia, mely ezt tette volna? Ez lehetetlenség volt; iparos és kereskedő, építész, szobrász, képíró, költő és tudós lenni nem az arisztokraczia, hanem a polgárság szokott. «Ha azt tudjuk — folytatja GRÜNWALD BÉLA — nem fogunk oly kemény, megsemmisítő ítéletet mondani a magyar nemesség fölött, mint eddig szokás volt. Nincs borzasztóbb lát-

vány, mint egy nemzetnek elidegenedése önmagától ... nehéz leküzdeni az undort, ha visszagondolunk e gyalázatra ... s mégis a történetírónak szelídebben kell ítélni ... Nem egyesek voltak a hibásak; *a nemzet maga volt gyönge s védtelenül szolgáltatta ki őket az idegen befolyásnak.*»

Szegény mágnások!

Az egész okoskodás oda megy ki, hogy a mágnások elnémetesedésének is voltaképen a nemesség az oka. A mágnások nem bűnösek, a nemzet szolgáltatta ki őket; és ki volt a nemzet? Első sorban a nemesség, mert ez volt a legfőbb tényező a nemzet életében, ez vitte a vezérszerepet, ennek kezenyoma látszik legjobban a régi Magyarországon.

A nagy uraknak tehát Grünwald Béla szerint oly jól jövedelmeztek birtokaik a béke áldásai folytán, hogy nem tudtak pénzökkel mit csinálni; otthon Magyarországon el se tudta az ember költeni; mi tévő legyen, hogy tőle szabaduljon? El kell menni vele Bécsbe, hol azután ezer elköltési alkalom után ezer élv kinálkozik, a legléhább mulatságon kezdve a legmagasabb szellemi élvezetig. Ugyanott van komoly tenni való is, a czímeket, rendjeleket, kitüntetéseket csak nem lehet mind a németeknek hagyni! A világért se megy senki azzal a szándékkal, hogy elnémetesedjék, de hát az ember gyarló. Valóban igazságtalanság és kegyetlenség volna ily ártatlan és még a legjobb szándékokkal is béllelt úri emberek fölött pálczát törni. Miért nem gondoskodott a nemzet a felől, hogy otthon is jól mulathassák magukat. Miért nem teremtett számukra egy Babylon-fővárost, miért nem teremtett magyar kulturát, magyar irodalmat, hogy a nagyúri magas tehetségek ne legyenek kénytelenek kizárólag idegen termékekkel táplálkozni. Nagy uraktól csak nem kivánhatja senki, hogy maguk is törjék valamin a fejöket, ők csak a készre mennek s az is szép

tőlük, ha megteszik. A nemesség az oka mindennek, az ő kezében volt a közügyek kezelése, ő játszotta a gazda szerepét, neki lett volna feladata az országot más karba helyezni. A nemzetes és vitézlő urak e helyett otthon pipáznak, isznak, agarásznak, legfeljebb bemennek néha-néha megyegyűlésre, sedriára; ilyen emberekkel nem lehetett társalogni sem, nem lehetett kivánni, hogy magas születésű és a műveltséggel megismerkedett ember magát ily környezetben sivár és élvtelen életre kárhoztassa.

Ilynemű paraphrasisok tökéletesen beillenek Grünwald Béla fentidézett okoskodásának keretébe. Ő a mágnásoknál nemcsak elmegy az emberi gyarlóság mentegethető voltának legszélsőbb határáig, de azon túl is lép; minden indokolás nélkül teszi azt a fordulatot, hogy a «történetírónak mégis szelídebben kell itélni»; s a felelősséget nem oda hárítja át, hova egyedül lehet helyesen áthárítani, a menynyiben t. i. egyátalában le lehet venni a felelősséget azon osztálynak vállairól, mely elnémetesedésével oly végtelen nagy kárt okozott a nemzetnek. Nem a balsorsra hárítja, mely hazánkat Ausztriához csatolta s a nemzetnek egész életét ferde irányba terelte. Ebből ki lehet magyarázni, miként támadt az a mély seb társadalmi életünkön, melyet rajta a mágnások elnemzetietlenedése ütött s mely nem hegedett be mind e mai napig; elmenve az engedékenység legszélsőbb határáig, ily módon találhatunk mentségre is okot, habár a seb azért nem kevésbé fáj: de azt mondani, hogy a nemzet maga volt az oka ennek is, ez csak azon képtelen követelésnek ismétlése, melyet oly gyakran hoz fel Grünwald Béla mint ultima ratiót, midőn más érvelés elégtelennek mutatkozik, hogy t. i. miért nem kelt föl a nemzet, miért nem tépte szét lánczait. A nemzetnek nem volt ahoz elég ereje, hogy állami függetlenségét vissza sze-

rezze, nem volt egyébhez tehetsége, mint ahoz, hogy önfentartási kötelességből ragaszkodjék ahoz, mi legalább a nemzeti megsemmisülés megakadályozására hathatós eszköznek bizonyult be. Ha ki tudta volna vívni állami függetlenségét, akkor majd lett volna magyar királyi udvar, magyar főváros, lehetett volna magyar kultura és virágzó ország, mely ide csatolta volna a magas aristocratiát s kielégíthette volna nagy igényeit; a függetlenség visszaszerzése nélkül mind ez lehetetlen volt s hogy lehetetlenné váljék, azok voltak első sorban okai — már a mennyire t. i. az ok magában a nemzetben kereshető — kik első sorban hagyták cserben nemcsak a nemzet nyelvét, hanem általában a nemzet ügyét.

Mert kétségtelen, hogy a főpapok után a főurak voltak azok leginkább, kik magukat az idegen és ellenséges királyságnak eszközül odaadták. Ez oly tény, melyet elvitatni s még oly erőltetett lélektani magyarázatokkal is, milyeneket Grünwald Béla az elnémetesedésre nézve felhoz, menteni nem lehet. S míg a főurak szolgálatkészségük fejében anyagi javadalmazásokban, magas hivatalokban, kitüntetésekben dúskáltak, a nemesség otthon ült falujában, merengve a mult idők dicsőségén, híven megőrizve a szabadságharczok traditióit, ápolva szivében a hazafiság vestatüzét s végezve azt a hangyamunkát, mely elhárította a veszélyt, hogy a hatalom közvetlen érintkezésbe jövén a haza népével ellenállhatlanul végrehajthassa a nemzet megsemmisítésének nagy művét. De hát a nemesség ezt a megyei intézmény segítségével s annak körében vitte végbe, Grünwald Béla pedig nem szereti a megyei intézményt, ezért nem talál kegyelmet a nemesség az ő színe előtt, ezért hajlik rokonszenvével, mentségeivel a főurak felé.

Nem tarthatom jó politikának sem mentséget keresni annak

a keserves elnémetesedési ténynek. A történelem tanúságait meghamisítani semmi körülmények közt, semmi czélból nem szabad. Hadd álljon ott a maga valóságában mint történelmi tény a mágnások elnemzetietlenedése, hadd nyilatkozzék az undor, melyet — mint GRÜNWALD BÉLA maga mondja — láttára nehéz leküzdeni. Hadd legyen az illetőknek értésükre adva, hogy ama ténynyel soha semmi szín alatt nem hajlandó a nemzet kibékülni. A múltra nézve való mentegetés bizonyos tekintetben engedélyül vétethetik arra, hogy továbbra is fentartassék az az állapot, melyet a múlt ránk hagyott s mely fenáll nagy mértékben — tisztelet a kivételeknek — mind e mai napig. Ha a külföldön s különösen Bécsben található több élvezet elfogadható oka az absentismusnak, ez az ok, habár kisebb mértékben, ma is fenforog; ha az idegen irodalom és általában az idegen cultura nagyobb fejlődése elegendő ok arra, hogy az azzal táplálkozó szellem kicsinyléssel forduljon el a nemzettől, ez az ok nemcsak fenforog még e pillanatban is, de fenn is fog maradni jövőre is.

Azt szokták mondani, hogy leghelyesebb politika a dolgokat úgy venni, a mint vannak; nem tanácsos folytonosan bántani, becsmérelni a magasabb köröket azért a németeskedésért. Hiába! ők kiváltságos lények; ügyekezzünk őket inkább a házához «visszaédesgetni», mert roppant nemzeti érdek fekszik abban, hogy minél inkább s minél előbb visszatérjenek. Ám legyen. Legyen az előkelő társaság embereinek is annyi joguk, mint minden más ember fiának, hogy t. i. azokkal tartsanak, mulassanak, kikkel legjobban találják magukat; guba gubával, suba subával. Teljék kedvök abban, hogy egyben is másban is elkülönítsék magukat a közönséges emberektől; de ez a kiváltság nem terjedhet odáig, hogy nevelésben, érzésben, szokásban

elváljanak a nemzet nagy tömegétől. Ez épen nem tartozik az aristocratia lényegéhez; nem keresi, nem affectálja egy nemzetnek aristocratiája sem. A német eleget beszélt, roszúl, francziául a múlt században, eleget majmolta az idegent, de német maradt. A lengyel aristocratia épen oly kékvérű, mint bármely más és azért soha sem jutott eszébe elválni lesujtott nemzetétől. De ám legyen — mondom. Compelle intrare. De ne adjunk lovat alája oly mentegetésekkel, milyeneket Grünwald Béla fölhoz s ne akarjuk kedvökért magát a nemzetet s különösen ennek a dologban teljesen ártatlan részét bemártani.

Az elnémetesedésért, tudomásom szerint, tévesen vonja Grünwald Béla bűnrészességbe az erdélyi aristocratiát s az általa úgynevezett középnemesség egy részét. Az erdélyi előkelő társaságot se az udvari befolyás, se azon saját törekvése, hogy a magyarországi aristocratiától semmiben se legyen megkülönböztethető, nem volt képes magyarságából kiforgatni. Úgy kell lennie, mint a Grünwald Béla által idézett b. Kemény Zsigmond mondja, hogy b. Bánffy György kormányzó termeiben ritkán hangzott az anyai nyelv édes zengése, de ez nem vált állandó szokássá s a mi fődolog, nem ment vérbe. A mint hazamentek a kormányzó vendégei, a díszöltözettel levetették az idegen feszt; a házastársak egymás közt, valamint gyermekeikkel s cselédségükkel a megszokott és kényelmesebb magyar nyelven beszélgettek; a magyarországi magyar társaság tagjainak ellenben házi és családi nyelvévé vált a német s csak a közéletben, ha épen elkerülhetlen volt, törték kerékbe a magyart, nem is restelve, ha nagy nehézséggel tudtak vele bánni s csak is oly minőségben beszélni a magyar nyelvet, milyenben alsóbbrendű cselédeiktől vagy falun a parasztoktól tanulták, nem is gondolva, mennyire

ártanak vele saját tekintélyüknek s mily fájdalmat okoznak a magyar embernek.

Azt mondja GRÜNWALD BÉLA, «a főnemesség társadalmi állásánál fogva befolyást gyakorol a középnemességre is, ez követi a főnemesség példáját. Oly vidékeken, melyeknek lakossága nem magyar, a középnemesség köréből is kivesz a magyar nyelv, melyet a közéletben úgy sem használ már a XVIII. század második felében». Hogy a rossz példa követésre talált, fájdalmasan ismert tény, de odáig nem ment a dolog, hogy a magyar nyelv *kiveszett* volna a középnemesség köréből bárhol is. És ha kiment is nagy mértékben a szokásból a magyar nyelven való társalgás, nem veszett ki más tekintetben a magyarság. Érzésben, gondolkodásmódban, életmódban, foglalkozásban megmaradt a homogenitás a felföldi és alföldi nemesség közt; azonnal ráismert egymásra, azonnal megkötötte az atyafiságot és barátságot, ha egymással találkozott; vérbe nem ment az elnémetesedés. Nem felel meg a tényleges állapotnak GRÜNWALD BÉLA azon mondása sem, hogy «oly vidékeken, melyeknek lakossága nem-magyar». A nemesség körében csak a felföldön harapódzott el a németség, az ország többi részeiben, kivéve egy-két családot, mely a mágnásokkal jövén családi összeköttetésbe, nagyon kevésre vitte a nemesség az elnémetesedést. S itt méltó figyelemben tartani azt a sajátságos jelenséget is, hogy a különböző nemmagyar nemzetiségek mily különböző módon gyakoroltak hatást a magyarságra. A kik a románok és szerbek mellett vagy köztük elszigetelt állapotban laktak, azokon nem látszott a hatásnak semmi nyoma; nyelvük, hanglejtésük tökéletesen olyan maradt, mint a nagy tömegekben együttélő magyarságé, ellenben a felföldi magyarság egy sajátságos tótos hanglejtést sajátított el. A tótságnak hatása, mely

kétségtelenül megtámadta a magyarság zománczát, csinált utat a németség nagyobb mérvű behatolásának. Caveant consules! A ki magyar, legyen egészen magyar. Szokjanak le felföldi atyánkfiai arról az éktelen tótos hanglejtésről; ez lesz a leghelyesebb magyarosítási politika. A tót nyelv lehet igen szép, zengzetes nyelv, de a tótos magyar nyelv minden inkább mint szép.

Nem lehet bevonni a bűnrészességbe sem az erdélyi mágnásokat, sem a magyarországi nemességet, az egész felelősség azon nagy sebért, mely a nemzet társadalmi állapotán üttetett, a magyarországi nagy családokat terheli, és különösen azokat, kiknek fészkük a dunai részekben van. Tisztelet, örök tisztelet e családok némely tagjainak, kik a legragyogóbb csillagok gyanánt tündökölnek a nemzet nehéz sorsának sötétségében, de még most is vannak sokan, kik bizony nem igen törekednek magukat arra érdemesíteni, hogy valaki mentegetésükkel foglalkozzék, a közvélemény pedig adja meg a múltra nézve a bűnbocsánatot.

De lássuk már, mit mond Grünwald Béla a nemességről munkájának azon fejezetében, melynek czíme: «A köznemesség».

A modor emlékeztet azon leirásokra, melyekben idegen írók és írónők szokták az általuk fölkeresett országok társadalmi és politikai viszonyait ábrázolni. Kedvencz és háladatos tárgya ez a könyvírói foglalkozásnak; az útleírásoknak most már nem igen van keletük, de annál nagyobb a kevésbbé ismert országok társadalmi viszonyai leirásának. Egy-egy szellemes író vagy írónő valóságos Columbus Kristófnak vagy Vasco de Gamának tekinti magát, midőn valamely érdekes népnek vagy országnak benső viszonyait fölfedezi s föltárja saját közönsége előtt. A fölfedezés, a látott és hallott dolgoknak átértése, átérzése s földolgozása,

mint a mai világban minden, gyakran gőzerővel történik; az ily munkára azt mondták volna azelőtt, hogy vásári munka, de most, a mindenféle kiállítások korszakában a közönség szereti az eféle szellemi táplálékot, mint az inyenczek a friss és könnyű süteményt. Fődolog, a mit kiván, nem a tárgyilagosság, hanem az, hogy az olvasmány szellemes és ha lehet, pikáns legyen; alakítást várnak az író vagy írónőtől, mint a jó színészektől. Lady Montagu vagy Mme Adam sikerei talán tudtán kívül is befolyással lehettek arra, hogy oly modorban rajzolja le Grünwald Béla a régi nemességet, miként a könyvében álló tableauban előttünk áll.

Vagy talán csak a kicsinylés és ellenszenv kifejezésének kell tekintenünk a könnyedséget, majdnem azt mondhatnók, hogy frivolitást, melylyel elbánik a régi tisztes táblabirákkal s egész fajtájukkal. Pedig ez valóban lelkiismeretbe vágó dolog. Mindinkább a háttérbe vonulnak a régi Magyarország emlékei, kihalnak azok az emberek, kik még közvetlen szemléletből ismerték s a jövő nemzedék, sőt már a mostani is csakis a leirások után formálhat róla képet magának. Vannak ilyenek elszórva újabb irodalmunkban, de valamennyit nem olvashatja s tanulmányozhatja végig mindenki, hanem majd előveszi annak a tekintélyes írónak munkáját, ki ama kort tüzetes tanulmányozás tárgyává tette, beéri azzal, mit nála talál s ennek képe fog bevésődni emlékezetébe.

Én azt hiszem, hogy Grünwald Béla akkor bánt volna ezzel a tárgygyal helyesen, ha vagy egészen elhagyta volna ama nagy szerepet játszott társadalmi osztálynak ilynemű személyes leirását, vagy ha már belement, tette volna bővebben, a lehetségig kimerítőleg, mindenesetre nagyobb gonddal. Ez nem olyan tárgy, melyet egy-két geniális vagy sze-

rencsés vonással találóan lefesteni lehet. Elismerem, hogy ily leirás nagy nehézségekkel jár, de a tárgy fontossága megérdemelte volna e nehézségekkel való megküzdést. Vagy — mondom — maradt volna annál, hogy azon osztálynak csakis a közéletben való szereplését ábrázolja és birálja, utalva a különben még élő traditiókra és számos más munkákban előforduló leirásokra.

A miként Grünwald Béla absolválja a régi nemességet, egy valóban nagyon keveset érő himpellér népség áll előttünk. Nem talál rajta semmi jót, semmi elismerni valót, pedig már csak alig lehet elhinni, hogy ilyesmi is ne lett volna található. Sokkal mostohábban bánik a saját nemzetebeliekkel, mint azok az idegen touristák, kik benéznek valamely országba, mint Bolond Istók Debreczenbe s azután róla érdekes könyvet írnak. Annyi jót csak találhatott volna Grünwald Béla a régi Magyarországon, mint talál most az idegen utazó az oroszországi társadalmi és politikai viszonyokban, s mégis, ha olvassuk például Mackenzie Wallace leírását (Russia by D. Mackenzie Wallace, M. A.) az orosz földbirtokosok életmódjáról, sokkal több gondot találunk fordítva a tárgy kezelésére, sokkal több méltányosságot a birálatban. Grünwald Béla beéri azzal, hogy odaállítja az öreg Bossányi Ferenczet, mint a régi nemességnek általános typicus alakját; az angol író okozott azzal magának fáradságot, hogy leírjon különböző typusokat s nem hagyja ki a kedvező vonásokat, midőn jellemez. Még kevésbé feledkeznek meg ezen valóban primitivnek mondható kötelességről más írók, midőn saját hazájukról írnak. Macaulay, Anglia történetéről írt híres munkájában, lerajzolja az angol falusi gentlemant a XVII. században. E leírás olvasásánál, egy századdal vagyunk hátrább, mint midőn Grünwald Béla könyvét olvassuk,

míg ellenben Mackenzie Wallacet olvasva körülbelől ugyanannyival előbb járunk, de mind a kettőnél gyakran eszünkbe jut: tout comme chez nous! Hasonló körülmények közt élő embereknél s osztályoknál kell is előfordulniok bizonyos vonásoknak, melyekben megegyeznek. Macaulay sem kiméli honosainak gyönge oldalát, az ő czélja is az, hogy az újabb viszonyok sötét hátterét alkossa meg, ő sem áll ellen azon vágynak, hogy szellemes íróként szerepeljen, mit könnyebb elérni rosszuyelvűséggel, mint izetlen dicsérgetéssel. A cultura körülbelől állhatott azon a ponton a tizenhetedik században Angliában, mint nálunk a tizennyolczadikban, az egybehasonlítás e tekintetben alig sántikál.

Az angol foxhunting squire, a vidéki nemes ember úgy látszik semmivel sem volt jobb, mint a mi vidéki nemes uraink. «Szegény ember volt — mondja Macaulay — a a mostanihoz képest s azért többnyire falujában ült; a continensre való utazás csak nagy urak élvezete volt, húszból egy azok közül, kiknek neve a békebirák vagy a Lieutenancy listáján állott, alig öt évben egyszer ment be Londonba, egész életében se jutott el annyira mint Páris. Előkelő birtokosok fiai otthon cselédek és parasztok közt töltötték el ifjúságuk első éveit s ha iskolába mentek, haza kerültek húsz éves koruk betöltése előtt, hogy csakhamar elfelejtsék a mit tanultak. Otthon azután gabonamustrákat vizsgáltak, malaczokat neveltek s vásárokon egy kancsó sör mellett alkudoztak marha- és komló-kupeczekkel. Legfőbb élvezetük vadászat és ivás volt; káromkodás, vastag tréfák, csintalan beszédek, a legnyersebb vidéki szójárással, egy színvonalra helyezték őket műveltség dolgában a legközönségesebb emberekkel. Vendéget a vidéki nemes szívesen látott, de miután vagyoni állapota nem engedte, hogy finom borokkal itasson le nagy társaságokat, erős sör volt

a rendes ital. A nők, kiknek dolga volt az ebédet főzni, visszavonultak, midőn az étkek elpusztíttattak s a mulatság addig tartott, míg a mulatók az asztal alá kerültek. A világ folyásáról a vidéki nemes ritkán hallott valamit, véleményeit nem tanulmányból, csak traditióból merítette, de ragaszkodott azokhoz makacsul; gyűlöletének számos tárgya volt. A nők műveltsége nem volt nagyobb, mint a mostani nőcselédeké.»

Eddig a leírás nagyon hasonlít a GRÜNWALD BÉLÁ-éhoz, de ezentúl nagyon változik. «Azt gondolná az ember — folytatja Macaulay — hogy a tizenhetedik századbeli angol földbirtokos nem sokban különbözött egy mai molnártól vagy kocsmárostól. Azonban bármily tanulatlannak és műveletlennek látszott, a legfontosabb kellékek tekintetében gentleman volt, jellemében megvoltak az aristocratának jó és rossz tulajdonságai. Családi büszkeség csak annyi volt benne mint a Talbotok és Howardokban. Magistratualis személy volt, egy nyers és patriarchalis igazságszolgáltatást kezelt környezetében. Tiszt volt a milicziában, s ha maga nem mérte is össze kardját zsoldosok rendes csapataival, sokat tudott regélni őseinek vitéz tetteiről. Így a tizenhetedik századbeli angol földbirtokos jelleme két elemből volt összetéve, melyet nem vagyunk szokva egyesülve látni; darabos külseje át meg át plebejus természetre mutatott, valóságban azonban patricius volt s bő mértékben mutatta úgy az erényeket mint a vétkeket, melyek oly embereknél tenyésznek, kik születésök által magas helyre lettek állítva, tekintélyhez, megbecsültetéshez és önbecsüléshez szoktak.»

Macaulay leírása sem hízelgés, de mégis mily egészen más mint a GRÜNWALD BÉLÁ-é, mely nem egyéb mint a kisebbítő kifejezések halmaza egyetlen jó szó adása nélkül.

Túlzásba megy, midőn a nemesség életmódjának sze-

gényességét s egyszerűségét rajzolja. Az ember gyakran nem is tudja, hol jár leirásával azon hosszú idő keretén belől, melyet a Régi Magyarország neve alatt befoglal, ez az egész munka berendezésének egyik gyenge oldalát képezi. Nevezi művét történelemnek, nevezi korrajznak is; de a korrajznak alig lehet alkalmas tárgya 114 év; ha nem épen egyes év, de legfelebb néhány évből álló rövid időköz lehet egyedül alkalmas arra, hogy korrajzi fényképben levétessék. Magyarország a szatmári béke korában, Mária Terézia uralkodása végén, 1790-ben, vagy Ferencz császár uralkodása végével volnának talán alkalmas időpontok, de így az, hogy valamely leirás hiven megfeleljen a tényleges állapotnak, majdnem lehetetlen. Grünwald Béla gyakran meg szokta jelölni közelebbről is az időpontot, melyen épen mulat, de gyakran hoz azután kapcsolatba egymástól nagyon távol álló pontokat is, a mi kedvező lehet rá mint íróra nézve, valamint kedvező a mézgyűjtő méhre nézve, ha minél tágabb mezőn repülhet virágról virágra, de alig lehet kedvező az igazság megközelítésének szempontjából. Van annak a hosszú korszaknak egy általános jelleme, színezete, a tespedés; de a világ haladt azon korszak lefolyása alatt; a legnagyobb események, például a franczia nagy forradalom hullámai is csak gyönge gyűrűzetekben voltak nálunk érezhetők, mint el szoktak rendesen lapulni sekély vizekben s a nagy folyóknak zátonyos szélein, de az európai közművelődésnek csöndes folytonos fejlődése elhatolt hozzánk is, úgy hogy a társadalmi viszonyok bizonyosan és pedig tetemesen változtak annyi idő alatt.

Hol jár voltaképen Grünwald Béla, midőn a nemesség életmódját s más viszonyait leírja? Két tanúra hivatkozik különösen, egyik Kazinczy, nevezetesen a Bossányi Ferencz-

ről elmondott dolgokkal, ezzel körülbelől a múlt század közepén volnánk; de már Kármán József, a másik tanu 1795-ről szól. Kazinczy és Cserei levelezése még későbbről, míg ellenben a fejezet elején úgy látszik, hogy mindjárt kezdetén mozog az egész tárgyalt korszaknak. Hát ha Grünwald Béla ily nagy tágasságot vesz igénybe a maga részére, nekem is legyen szabad azt mondani, hogy egy pár évtized nem a világ, s midőn kétségbe vonom Grünwald Béla állításainak s egész fölfogásának helyes voltát, arra hivatkoznom, mire a 30-as évekből jól emlékezem. S ha már tanú gyanánt kérem magamat elfogadtatni, engedje meg a nyájas olvasó, hogy feldicsekedhessem azon előnynyel is, melylyel Grünwald Béla fölött birok, melyet ő is igen szívesen meg fog hagyni, hogy t. i. idősebb vagyok. Tudvalevő dolog pedig, hogy az ember késő korában különösen arra szokott jól emlékezni, mit gyermekéveiben látott és hallott; tudvalevő dolog az is, hogy azok a 30-as évek még teljesen beleesnek a stagnatio korszakába, Ferencz császár gondoskodott arról, hogy a forradalom csemetéi az égig ne nőjjenek; az egész hosszú korszak alatt, melylyel foglalkozunk, alig uralkodott nagyobb mérvben az általános elposványosodás. Így talán lehet reménylenem, hogy a mit mondani kivánok, nem fog valószínűtlennek látszani, habár más tanúkra nem hivatkozom. Meg vagyok azonban győződve a felől, hogy azon tisztelt honfitársaim, kik Grünwald Béla fölötti előnyömmel még nagyobb mértékben dicsekedhetnek, meghazudtolni nem fognak.

Habitacula nobiliam in pagis vilissima — Szirmay Antalnak ezen mondatát oda bővíti ki Grünwald Béla, hogy a nemesség, mely szegényesen lakik, «nem ismeri a művészet élvezetét, a műveltség fényűzését s egyhangú prózai életet él. A díszesebb házak csak a XVIII. század utolsó

negyedében, s e század elején jőnek divatba.» Az általam említett időben a felföld már tele volt mansard-tetős kastélyokkal, melyek többnyire már jó régiek voltak; az előbbkelő családok tartottak arra, hogy a kastélyos urak categoriájába tartozzanak. Az alföldön ezzel kevesebbet gondoltak, a szobák a kastélyok- és más lakokban kicsinyek voltak. Mint ha az ázsiai sátor traditiójából maradt volna még meg valami. A tágas lakás kényelménél fontosabb tényező maradt a rang fentartásához a díszes magyar öltözet és nyeregszerszám, a nők «smukkja», ezüstedény, szóval az «ingó-bingó» portéka, melyet hajdan is könnyen el lehetett vinni, midőn a sátorfát fölszedték. Akadhatott — még most is van — úri ember, ki nem akart semmi áron megválni a maga nádas házától, mert a régi öreg urak közt sok furcsa, bogaras ember találkozott. Nagy «contentuma» volt némelyiknek azon tudatban, hogy azért, mert ő nádas házban lakik, «ki tudna fizetni» három kastélyos tót atyafit; de tanult is Patakon vagy Debreczenben Lycurgusról és a spártai erkölcsökről, s annál nagyobbra vette a tiszteletet, melyben részesült, mert azt látta benne, hogy a régi egyszerüségnek még meg van a becsülete. Igaz, hogy az ily nádas házakban az asztal nem mindig volt épen spártai törvény szerint ellátva, a vendég maga is jobb ebédet kapott, lovát is jobban megabrakolták mint némely díszes kastélyban, mely már oszlopos verandával park közepébe építtetett. Általában Magyarország specialitásaihoz tartozik, hogy jó ebédet nem a háztájék minősége szerint lehet várni, s az ember nem is gondolná, mily őseredeti, gastronomicus mély tudománynyal s bőséggel vendégelik meg igen jelentéktelen külsejü lakásokban. Ezeket a viszonyokat régi eredetiségökben lehet észlelni ma is az alföldi nagy községekben, tősgyökeres magyar jelleg mindez, nem

csak ősi nemesi szokás. A lakviszonyokról szólván, meg kell jegyeznem, hogy a régi nemesi lakásoknak az a berendezése, miszerint az udvar a kerttől el volt különítve, sokkal czélszerűbb volt mint az udvarok parkirozása; mert az ember falun kutyát is tart, de tyúkot és pulykát is, mely azután kapar és szemetel.

A mi az életmód nagy egyszerűségét illeti, nevezetesen az eszem-iszom fontos rovatát, szabálynak tekintették azt, hogy minél kevesebb bolti portéka jőjjön az asztalra, csak olyan, mi a «háztól kitelik». De a háztól nagyon sok telt ki, mert a főzésre igen nagy gondot fordítottak, nagyot különösen arra, hogy a házigazda ízlése eltaláltassék s kedvencz ételei kellő időközökben, hogy rá ne únjon a toujours perdrixre, megjelenjenek. Bor dolgából pedig igaz, hogy czifra etiquettel ellátott fuxinoldatok nem díszlettek az asztalon, sem pezsgő, hanem igenis saját készítményű ürmös és aszúbor; de ha nem termett helyben jó bor, volt szőlleje a családnak más hires bortermő helyeken; a zempléni Hegyalja tele volt szüretkor felföldi uraságokkal Sáros és Szepes megyékből. Szakácsot alig lehet látni falun a mai világban, akkor volt majd minden jobb háznál, a nagyobbaknál pedig kuktákat is tartottak; s ezek a szakácsok nem kaptak ugyan mint most oly fizetést, mint egy királyi táblai biró, de nem is voltak a valóságban «csömörfőzők», mint nevezte valamennyiöket egy tréfás öreg táblabiró. A butor megengedem, hogy egyszerűbb volt a mostaninál, általában a ház belső berendezése; parkét, festett vagy épen szőnyegezett falak, lábszőnyegek stb. ritkábban voltak láthatók ép úgy mint az ezerféle encsembencsem, melylyel most a szobákat díszítik, de a régi úri ember sokat tartott saját «komoditására», cselédsége volt bőven, inasa nélkül nem igen ment valahova, ezt megkivánta a rang is,

de gondozni is kellett a bőrzacskóban útra vitt tajtékpipa batteriát. Az öltözet, ház körül, szintén egyszerűbb volt, frakkot, klakkot falu alig látott, de annál nagyobb gondot fordítottak a sokkal gyakrabban használt magyar ruhára. Az pedig már épen nem áll, hogy a nők nagyanyjuk ruháját is viselték; jól emlékszem, hogy a nénik, idősbek és ifjabbak, igen sokat csevegtek a zsurnálokról és masamódokról. Grünwald Béla a régibb korszakbeli rásaszoknyákból s a parasztasszonyok rókatorkos mentéiből, melyek leányról leányra szálltak, komponálta azt a rágalmat nagy- és dédanyáink ellen.

Azt mondja Grünwald Béla, hogy a «szomszédos nemesek» unalomból látogatják egymást, ha nincs pör közöttük... ha egybe gyülekeznek, kártyával, ivással mulatnak s a társalgás, Kazinczy szerint, nem emelkedik magas szinvonalra». Miért épen unalomból vagy inkább unalomból akkor, mint most? Ez épen csak úgy «hasból van beszélve», mint leirásának legtöbb tétele, például az is: ha pör nincs közöttük. Látogatták akkor is, ha pör volt közöttük, azok a hosszú ősiségi és zálogos pörök nem vontak maguk után szükségképen gyűlölségi indulatot; összedisputáltak a felek időről időre, de azért rendszerint nem szakadt meg a barátságos érintkezés. Kártyázni kártyáztak eleget, ép úgy mint most, de a hazárdjáték épen nem volt elterjedve; a mi pedig az ivást illeti, határozottan azt lehet mondani, hogy az a mérséklet és illedelem határai közt maradt, nem úgy mint alkotmányos rokonaink az angol gentrynél Macaulay rajza szerint. A magyar embernek épen nem természete az iszákosság. Különböző volt a borivás törvénye az ország különböző részeiben s a társaság különböző rétegeiben. A Bácskában vagy a Kemenesalján most is öntik a bort a vendégbe, de legtöbb helyt már

akkor sem tartották az előbbkelő házaknál a jó ízléssel megegyezőnek ebéd után is borral kínálkozni; részegnek látni úri embert nagy ritkaság volt.

«Nagyobb távolságra nem igen szoktak járni, mert utak nincsenek» — mondja Grünwald Béla. A sógor-komaság, mely döntött a megyei ügyeknél, a pörösködés, a rossz utak — ezek már aféle chablonszerű dolgok, miket könyv nélkül tud és elgagyog a tollas sereg, ha álla pelyhetlen is, mihelyt Magyarországról s a megyéről van szó; de Zólyommegye volt érdemes alispánja igen jól tudhatná — ha akarná — hogy azok az országutak, melyeket ő gondozott, nagy részben már igen régen készen voltak. Volt csinált út mindenfelé, a hol volt miből csinálni, egyebütt most sincs és nem tudom, lesz-e valaha. Annyi bizonyos, hogy akkor kevesebbet utaztak az emberek, mint most, mióta vasutak vannak, nemcsak a nemes urak, de mások is. Az egri emberről azt mondják, hogy misét szolgáltatott, mielőtt Pestre elindúlt volna. Külföldre, azt mondja Grünwald Béla, «egy sem utazik a falusi urak közül, hacsak mint katona vagy udvari testőr nem jut ki. Ha azután visszatér hazájába, hihetetlen dolgokat tud beszélni a falusi nemességnek, mely a szomszéd vármegyét sem ismeri és sejtelme sincs a szomszéd országok viszonyairól». E sorokat olvasva szinte látja az ember azt a Háry Jánosszerű utazott embert s a falusi nemesi publikumot, a mint tátott szájjal hallgatja azokat a hihetetlen dolgokat. Hatásosabb tableaut alig rajzolhatott volna Grünwald Béla a régi Magyarországról. Ő föltette magában elhitetni a világgal, hogy a régi birtokos nemesség legfölebb egy araszszal állott fentebb a mai parasztságnál, de az eféle jellemzés az egyszerű paraszt népre sem illenék. Csak úgy gondolomra van mondva természetesen, erre se Kazinczyt se Kármánt tanunak idézni nem lehet.

Hát én tudok az akkori falusi nemességnek egy tagját, ki e század elején beutazta egész Európát, a mi akkor nem volt oly könnyű dolog, s másfél évbe került; atyja nem bocsátotta el inas nélkül, ki nem volt más, mint egy hosszúlábú mendikáns diák. Ez bizony nem mesélt Johann Háry módjára mesés dolgokat.

A közlekedés nehézségei bizony nagyon érezhetők voltak minden tekintetben. Posta kevés volt, levelet, hirlapot jó hosszú időközökben lehetett csak kapni, s milyen hirlapokat! A Helmeczy Jelenkor és Társalkodója zárt itatós papir borítékban jött, az általánosan szokásban volt franczia nyelvű czímzéssel: Â Monsieur Monsieur ... de ... Seigneur de ... Assesseur de plusieurs Comtés, majd később magyarosan: tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő ... úrnak több tekintetes ns. vármegyék előkelő Fő Táblabirájának. Tartalma pedig végig ment az európai államokon, kezdve Portugalon azon sorrendben, a mint a térképen egymásután következnek. Kedvelt olvasmányuk volt az öregeknek az Augsburger Allgemeine Zeitung, a későbbi híres augsburgi nénike. Olvastak legalább is annyit, mint a mostani falusi gentry; német regényeket, angol regényeket német fordításban, franczia remekírókat; az encyclopædistáknak nem egy bámúlója volt. Annyi igaz, hogy a keletkező magyar irodalom szárnypróbálgatásai nem költöttek oly nagy érdeklődést, mint megérdemelték volna. Csak kiválóbb szellemek értették meg a kezdeményezés nagy horderejét, a sokaság csak olvasmánynak nézte az olvasmányt, s szépirodalmunk zsengéi, például Kártigám kisasszony, vagy Etelka tárgyban és nyelvezetben nem bírták ki az összehasonlítást a külföld remek műveivel. Ez természetesen fájt és méltán iróinknak, azért nem is állottak jó lábon a nemesi társadalommal s azért tud Grünwald Béla

idézni tőlük keserű kifakadásokat a világnak akkori folyása ellen.

Olyformán voltak biz' ők többé-kevésbé, mint Cserei vulgo Csereiberei Farkas, egy ismeretes versifikátor e század elején, ki vándorolt helyről helyre, hol a kéményt füstölni látta. Egy helyen nem volt megelégedve a honoráriummal, s magát megbosszulandó ilyetén képen verselte ki a mæcenást:

Hallottam Egerben, gavallér . . . . . . y,
De az ajándéka látom csak vásári;
Nagyobb becse van itt egy kopott ügyésznek,
Mint gyémántnál drágább poétai észnek.

Egy kissé Csereibereinek nézték a falusi táblabiró urak a magyar «literatorokat», inkább szerettek foglalkozni a megyei dolgokkal s pörös ügyekkel, mit azután a literator urak rossz néven vettek. Pedig egy kézre dolgoztak öntudatlanul, különböző utakon a magyarság s a «constitutio» megmentésén. A czigányokról mondják, hogy mindig veszekednek, de együtt lopnak; a táblabirák és literatorok se éltek egymással jó lábon, de együtt lopták meg a magyarság s az alkotmány vesztére törő hatalmat. Nem is gondolták, mennyire igazat mondottak, az akkori emberek, midőn így szóltak, egymásra ravaszul kacsingatva: lusimus Mariam Theresiam.

A kákán is csomót keresve még a vendégszeretetbe is beleköt Grünwald Béla. Azt mondja: a «vendéget szívesen látják, mert félbeszakítja az unalmat», mert egy szóval, pletykát hoz. A ki tud korholni másokat a nemzeti érzület hiánya miatt, valóban nem sok ily érzületet tanusít az által, hogy kigúnyolja híres nemzeti erényünket. Szerinte csak önzés volt alapja, pedig épen ellenkezőleg, a vendég-

szeretet forrása csakis a mások iránti jó indulatban található föl. Oly országokban, melyekben az utazás nagy sanyarúságokkal van összekötve, a vendégszeretet emberbaráti szent kötelesség. Ez a vonás is megvolt még a régi vendégszeretetben, pótolta a jó fogadók hiányát. A mágnási nagy kastélyok csak kivételképen voltak nyitva a jövevénynek, csak akkor, ha gazdájuk történetesen nem tartozott az elnémetesedettek közé. A zsibói fogadósról beszélték, hogy nem adott éjjeli szállást úriforma embereknek, mert ha jóravaló ember — úgymond — akkor a kastélyba száll, csavargónak pedig nem ad helyet háza fedele alatt. A túlságos vendégszeretet gyakran vált vagyoni romlás forrásává, de annyi bizonyos, hogy szűkkeblű, önző, barátság iránt nem fogékony embereknél nem található föl s csakis kedvező világot vethet az oly nemzet jellemére, melynek kebelében honos. A szives vendéglátás, az emberbaráti jóindulat és kedélyesség, mely kisugárzott a vendéget fogadó gazda személyéből, többet ért amannak, mint a «rangjához illő» ellátás, mely a tágas ebédlőben rá várakozott. Ennek a fűszere pedig a háziasszony szíves kinálkozása volt. A vendégszeretet volt általában a magyarországi életnek egyik legfőbb fűszere s forrása a híres mondásnak: extra Hungariam non est vita.

Ismételve fölhozza Grünwald Béla, hogy a falusi nemes ember egyhangú, prózai, unalmas életet élt; unalomból mozdult ki hazulról, unalom elűzéseért látták szívesen a vendéget stb. Nem rokonszenves szánakozás, de megrovás akar lenni ez is természetesen; miért volt élhetetlen az a falusi nemes, hogy nem tudott magának élvezetet, mulatságot szerezni. Máskor pedig, sőt igen gyakran azért rójja meg az akkori embereket, hogy állapotukkal meg voltak elégedve. Most már mi az igaz? Az, hogy a régi ne-

mes úgy élt, mint a hal a vízben. Boldogabb emberfajt én sohasem láttam. Volt neki egy nagy búja; mert akkor is sírva vígadott a magyar, akkor is mondották: «szomorú a magyar nóta, háromszáz esztendő óta.» De ezen kívül nem volt neki semmi baja. Vagyoni állása általában rendezett volt; voltak akkor is szórványosan «hires prédálók», de meg sem álmodta volna senki, hogy egy oly válfaj fog valaha keletkezni, mint a mostani «végzett urak». Adót nem fizetett, trafikával, bélyeggel s a modern állam ezerféle fölszerelésével nem húzták-vonták, nem boszantották. A gazdálkodás könnyű volt, folytonos nagy kiadások fedezéséről előre gondoskodni nem kellett. Azt, mit most a létért való küzdelemnek nevezünk, a falusi nemes nem ismerte. Gyermekei jövőjének megállapítása sem okozott fejtörést. A fiának biztosan ki volt czirkalmazva pályája; leteszi a censurát, tiszteletbeli jegyző lesz, azután szolgabiró s ha jól forgatja magát, lehet belőle X. megye első alispánja is; ha különösen jól tanult, akkor még feljebb menetelre is volt kilátása, úgy hogy «emelheti a familiát»; ha pedig teljességgel nem vette be természete a tudományt, akkor azt mondták, jó lesz katonának s a vén huszár cseléd dörmögött is, hogy vétek a tanulással csigázni azt a szép gyereket. Időtöltése volt bőven a régi embernek, magán dolgán kívül ott volt a vármegye; atyafiszerető, barátkozó ember volt, az ilyen kedélyű ember unalomról nem panaszkodik.

A tudatlan, műveletlen czímeket csak úgy szórja Grünwald Béla a régi nemesi társadalomra. A nők nevelése szerinte egészen el volt hanyagolva, «a nő még nem foglalja el azt az állást, mint az egykorú Francziaországban ... a szalon... ismeretlen volt Magyarországon ... A nők helyzete házban és társadalomban alárendelt.» Ennek bizonyí-

tására ismét Kazinczyt idézi, ki azt beszéli saját nagyanyjáról, hogy szekéren balra ült férjétől s idegen házába lépvén be vele, utána ment, nem pedig előtte. Az öreg Bossányinak ezt a bogarát mindjárt kész generalisálni Grünwald Béla. Az öreg úr, mint látszik, egy igen derék és aféle «originális» ember volt. Ki tudja miért fundálta ezt a szokást saját házánál; azért-e, mert így tesznek a legnagyobb urak, az uralkodók, vagy azért, mert így tesz a paraszt ember is, mikor templomba megy a feleségével, tehát ez az igazi magyar szokás. Én is ismertem egy öreg urat, pedig olvasott s művelt ember volt, ki meg abban akart a régi erkölcshez ragaszkodni, hogy ifjabb gyermekének nem engedte meg tegezni idősb testvérét. Ezer ily különlegességgel lehetett találkozni a régi világban. De a nők helyzetére nézve épen az ellenkezője áll annak, mit Grünwald Béla az alárendeltségről mond. Tudvalevő, hogy a magyar magánjog, sőt a közjog is a nőknek kiváló helyzetet biztosított, milyennel seholsem birt Európában; a magyar nemzet e tekintetben sokkal udvariasabb volt, mint az udvariasság nagy mestere, a franczia, mely a hires száli törvény által a nőket a trónöröklési képességtől is megfosztotta. Az özvegy nő benne ült férje egész birtokában, lányokat fiusították s ezzel a magszakadást elhárították, az özvegy mágnásnő az országgyűlésen külön megbízott egyén (absentium ablegatus) által képviseltette magát. A hol ily felfogás nyilvánult a törvényhozásban, lehetlen, hogy ellenkező jutott volna érvényre a társadalomban. Ellenkezőleg a nőnek nagyon fontos szerepe s előkelő állása volt. Az özvegy nők közt számos akadt, ki, mint egy Mária Terézia kicsinyben, hatalmasan kormányozta külső gazdaságát és törvényes ügyeit s ennélfogva — ha magaviselete, mint nőé kifogástalan volt — nagy hirnévben s tiszteletben részesült.

A háziasszonynak pedig minden vendég kezet csókolt, a mint még most is sok vidéken szokásban van, hol az angol shakehands a régi erkölcsöt ki nem szorította. Jól emlékszem, hogy a régiek gyakran panaszkodtak, hogy quod femina vult, valde vult; bizonyos «kardos asszonyságok» valódi terrorismust gyakoroltak nemcsak saját házukban, de azon kívül is; a jó feleség papucskormánya alól pedig ép oly kevéssé menekült a régi falusi nemes ember, mint a legpallérozottabb nemzet bármely korbeli fia.

Sokat kell emlegetnem — az isten nyugtassa! — Bossányi Ferenczet, miután őt hozza föl szüntelenül mint egyetlen typust Grünwald Béla. Utaltam már s azt hiszem nem ok nélkül arra, hogy inkább különlegesség, mint typicus alak. De Grünwald Béla kap rajta, hogy benne az egész fajt nevetségessé teheti; az egész leírás, melyet a régi műveltségről ad, ama nyakravalókötési képben culminál, melyet Kazinczy után közöl. Valljuk meg az igazat, Kazinczytól nem szép volt saját nagyapját és nagyanyját «kifigurázni». De nem szép Grünwald Bélá-tól sem irodalmunk öregapjának ezt a gyengéjét, classicus író idézésének örve alatt kibányászni s vele egy nagyjelentőségű szerepet vitt osztályt jóformán pellengérre állítatni akarni. Az ő egész ábrázolásából bizonyosan az a nyakravalókötési kép fog sok olvasó elméjében leginkább megmaradni, valamint megmarad, úgy hiszem, mások elméjében az a benyomás, hogy a nevetségessé tétellel a köznemességről szóló fejezetben a kegyelemdöfést akarja megadni annak az osztálynak, melyet egész könyvén át körülbelől hazaárulónak ábrázol. A mi Kazinczyt illeti, tudva van róla, hogy rendkívül érzékeny, sensitiv természetű s kényes izlésű ember volt, kizárólag szellemi foglalkozásnak élt s azért nem lehet csodálkozni, ha gyakran jött összeütközésbe a különben maga-

fajtájú emberekkel, a kik bizony nem igen akartak, de nem igen tudtak ő vele örökösen csak Klopstockról és Mathissonról beszélgetni, hanem el akarták panaszolni gazdasági miseriáikat is, megbeszélni azt is, mi történt az utolsó megyegyűlésen, a miknek letárgyalása után jól esik a falusi embernek egygyet tarokkozni is. Ugy van az, hogy az ember lehet a halhatatlanság jelöltje, de azért mesterségét nem tagadhatja meg. Kazinczyban is megvolt az a tollforgatói erkölcs, hogy ha tud valami érdekeset, mint az asszonyok, nem állja meg, hogy el ne beszélje, egyik a kávéző társaságnak, másik olvasó közönségének. A ki azután hallja, adja tovább, természetesen megfelelő toldással, színezéssel, általánosítással. Grünwald Béla a comicus nyakravalókötési jelenet meséjéből nagyon komoly képpel ezt a morált vonja ki: «A kinek ily szokásai és szeszélyei voltak, csak otthon érezhette magát jól, a hol csak parancsolnia kellett, hogy minden úgy történjék, a mint ő akarta, s nem érezhetett vágyat idegen helyre menni, a hol nem találta meg azokat az embereket, a kik feltétlenül meghajoltak tekintélye előtt s rendelkezésére állottak szeszélyei kielégítésére.» Ez abból következik, hogy az öreg úr káromkodott is a nyakravalókötés alatt s az inas vagy patvarista fellélegzett, midőn a szörnyű munkán átestek. Tehát az öreg úr egy duodez zsarnok volt s miután ő ilyen volt, hasonló volt valamennyi falusi úriember. Quod erat demonstrandum.

Sokszor tapasztaltam, hogy egyes feltünő alakokra, specialitásokra ráfogják, hogy typicus alakok, az úgynevezett bolond lapok szokták az ilyeneket felhasználni, így tesz Grünwald Béla is Bossányival. Kazinczy vázlatai egyenesen azt mutatják, hogy a némely gyengéi mellett igen tiszteletreméltó férfiú valóságos specialitás volt, a mint hogy igen sokat lehetett találni azon korban, mindenféle válto-

zatokban. Bizonyos általánosan föltalálható vonások mellett igen sok eltérőt lehetett észlelni az ország különböző vidékein a nemesi társaság jellemében. A nemesség sokkal inkább helyhez kötött életet folytatott, semhogy a helyi viszonyok ne gyakoroltak volna rá nagy befolyást. A gazdálkodás különböző módja a föld és az éghajlat különfélesége szerint, a nyelvi és nemzetiségi viszonyok, a vallás voltak legnagyobb hatással a nemzeti társadalom különböző árnyalatainak megalakulására. S a megalakult csoportozatok állandóan meg is maradtak, mert kevés volt az alkalom a nivellirozásra. Főváros, mely erre különösen alkalmas lehetett volna, a szó valódi értelmében nem is létezett; az idő, melyet a különböző vidékbeli ifjak mint juratusok Pesten együtt töltöttek el, rövid volt; Pozsonyban az országgyűlésen töltöttek néha öregek és ifjak együtt hosszabb időt, de régebben országgyűlés is ritkán tartatott. Igy aztán annál inkább consolidálódtak a vidéki társadalmi körök.

Felföld és alföld alkották a legfeltünőbb demarcationalis vonalat; a különböző gazdálkodási és égalji, valamint a nyelvi viszonyok egyesülve járultak ahoz, hogy más legyen felföldön és alföldön a társadalom ábrázata. A felföld sokkal aristocraticusabb volt mint az alföld; oda szorultak a török elől a «nagy familiák», míg az alföld némely részein, kivált a Duna-Tisza közt s a tiszai lapályokon csak szórványosan voltak, régiségre nézve amazokkal egyenrangú családok találhatók. A felföld általában műveltebb is volt, ott soha sem járt török, a régibb műveltség nem ment kárba, a sűrűbben található városok és némi ipar megtették hatásukat; voltak országutak, voltak fürdőhelyek, mindenféle eleme a culturának bővebben volt föltalálható, mint az alföldön, annál inkább, minél lejebb ment az ember. Az

aristocraticus ábrázathoz járult az úri osztály és a köznép közt levő faji és nyelvi különbség is; a tót köznép jobban meglippent a nemesség fensőbbségi követelései előtt, mint a magyar földmüvelő és pásztornép, melynek magának is sok aristocraticus velleitásai vannak gondolkodása módjában. De azért természetesen a szabolcsi primæ occupationis birtokú nemes, kinek családja a honfoglalás óta ül fészkében vagy a ki ezt legalább hiszi, semmivel sem tartotta magát rosszabbnak a felföldi nagy familiák tagjainál, de nem is restellette a tót atyafiságot. De azért az alföld mégis imponált a felföldnek, a jó fekete föld bizonyos eldoradói színben tünt fel előtte, a jó szőllővel és görög dinnyével egyetemben; s különben is ha a felföldi ember az alföldre került, engedett aristocraticus magatartásából, sőt némi szorongást és feszengést is érzett szemben az alföld hetykébb és nyersebb tartású fiaival. Mert hát nem úgy beszélt vagy épen gyengén beszélt magyarul, pedig érezte magában, hogy mint régi magyar nemesnek csak úgy kellene magyarnak lennie, mint amazoknak. Sokat is évődtek egymással s ilyenkor a felföldiek húzták a rövidebbet. Ölték őket a pipának való földdel, a krumplizabálással, azon ráfogással, hogy a felföldi urak üres bérruhákat tartanak s ha magasan fekvő házaikból messziről hintót látnak közeledni, kikiáltanak a tornáczról mindenféle cselédeikre: klapczi do liberaju! Beszélték azt is, miként üdvözlik egymást, ha találkoznak, például: humillimus servus kedves urambátyám, karsamszter díner, et quomodo dignabatur venisse? forsponton oder auf eigene Gelegenheit. Mindezekre pedig alig tudtak egyébbel visszavágni, mint azzal, hogy: ti pedig alföldi betyárok vagytok.

Nagy különbséget hozott létre a vallás is. Szorosabb baráti viszony vagy új rokonság többnyire csak a felekezet

körén belül köttetett; vallási közügyekben szorosan összetartott a két protestáns egyház, de fordult elő oly viszony is, hogy például Nógrádmegyében, hol a luteránus családok voltak túlnyomó erőben, a katholikusok és kálvinisták tartottak össze a megyei ügyeknél. A kedélyes évődésnek luteránusok és kálvinisták közt kifogyhatlan volt a forrása az állítólagos luteránús kétszínűség és kálvinista darabosságban; de a dunántúli magyar luteránusok nem is mentek igazi «luteránus mesterember» számba. Meglátszott mindeniken az iskola szelleme, melyben növekedett. A kálvinistákon a togátus és mendicans diákokkal, a luteránusokon a német és tót származású házi nevelőkkel és papokkal való érintkezés.

Majd minden megyében más «tónus» uralkodott. A számtalan árnyalatok közt leginkább volt ismeretes a hevesi betyár, a nyiri pajkos, a sárosi spanyol grand, a gömöri barkó; a szatmári emberre is könnyen rá lehetett ismerni; túl a Dunán a vasmegyei nevezetesen kemenesaljai, zalai, somogyi emberek váltak ki bizonyos jellemző vonások által. Valamennyitől elütöttek az erdélyiek, ők nagy különbséget tartottak mindig maguk és a «magyarországi ember» között. A partiumbeli társadalmilag mindig Erdélyhez sorakozott.

Nem azért hoztam elő ez utóbbi részleteket, mint ha általuk teljes képét igényelhetném adhatni az egykori nemesi társadalomnak, inkább csakis azért, hogy rámutathassak, miszerint nem oly könnyű dolog kimerítően leírni egy oly társadalmi osztályt, melyben bizonyos általános jellemvonások mellett igen sok különböző typusok fordulnak elő. Ezek közül csakis egyet kiválasztani, azt is oly alakban, mely sokkal inkább mutatja a specialitás mint a typus jellegét, s ennek minden legkisebb vonását gene-

ralizálni — ezzel czélt remélhet érni az irányzatosság, de nem közelíthető meg a történelmi igazság.

Ha kell typicus alak, mondok én más olyat, mely sokkal hívebben képviselheti a régi táblabíró fajt, mint az öreg Bossányi. Képmása érczbe öntve gránit talapzaton ott ül a Lánczhidtéren, nem nagy műértékű alkotás, de szerencsére híven állítja elénk azokat az egyszerű arczvonásokat, melyeket félt is de szeretett is mindenki, a ki látta. Én, a mennyire ismerem a régi nemességet, pedig merem mondani, hogy ismerem, azt állítom, hogy ha ennek s általában a régi Magyarországnak ábrázolására akartak volna jelképes szobrot állítani, lehetetlen lett volna jobb mintát találni hozzá, mint Deák Ferencz. Jó tulajdonságait és fogyatkozásait egyaránt, összhangzatos egészbe összeolvadva s tisztán kidomborodva senkinél se láttam nagyobb mértékben.

A Deák-szobrot nem a régi, hanem az új, sőt a legisleg-újabb Magyarországnak, a 67-iki kiegyezés művének emelték. De megírta a római költő: amphora velit institui, currente rota cur urceus exit. Itt is megtörtént, hogy más került ki a forgó kerék alól mint a mi készülni akart. A 67-ik mű emberei nagy hévvel fogtak az emlék felállításához, s mikorára elkészült, kaptak rajta, hogy egyszerűen udvari ünnepély alá rejthessék a leleplezés alkalmával az elpárolgott lelkesedést, a vesztett illusiókat s a másfelé irányuló kedvbenjárást. Az eként cserbenhagyott emlék most már magáé Deák Ferenczé, kit még a régi Magyarország szült, kinek jelleme még abban a világban fejlődött ki és izmosodott meg, habár tevékenysége az ébredés korszakába esik, sőt legnevezetesebb tettei épen a legújabb kornak képezik stadiumát. Mások adhatták azt a lökést, mely alatt a hazai társadalom egy új korszak csarnokába lépett; de midőn beköltözött az új, díszesebb hajlékba s modern

életmódot kezdett, úgy találta mégis a háznép, hogy jó az öreg a háznál. S az öreg, a jogfolytonosság nagy zászlótartója, bebizonyította, hogy valamint nincs ugrás a természetben, úgy nincs megszakadás a történelemben sem, helyreállította a múlt, jelen és jövő közt azt az összeköttetést, melyet tetszésök szerint vélnek némelyek megszakíthatni, egyszerűen külön fejezetek vagy kötetek megirásával.

Lássuk most már ezen typicus alak kalauzolása mellett, milyen volt hát voltaképen az a régi nemesség. Csakis főbb jellemvonásaira akarok kiterjeszkedni; arra, hogy miként kötötte nyakravalóját akár Deák, akár többi táblabiró társai, kiterjeszkedni nem kivánok. És természetesen, akár jót, akár rosszat mondunk valamely osztályról, mindig csak az átlagot érthetjük, mindig megengedjük a kivételeket, de megtartjuk az alkotmányosság szabályát: a többség dönt.

A régi nemesség jellemében a legkiválóbb helyet foglalja el a becsületesség. Nem az a becsületesség, melynél fogva az ember az akasztófát kikerüli, hanem az a szeplőtlen jellemtisztaság, az a jólelkűség és emberbaráti indulat, melyben rejlett Deák hatásának varázsa. Ez nem tette volna nagygyá, ha nem jutott volna osztályrészeül nagy elmebeli tehetség, de e tehetség csak jellemével való páratlanul ritka összhangzatos szövetkezés által vált döntő hatalommá. Ezért lelkesült érette, a kinek magának is volt érzéke az igazi jellemtisztaság iránt, nem értve természetesen a felkelő nap felé hajló napraforgókat s az Orpheus után csörtető malaczokat; ezért hajolt meg előtte a cynicus, nem merve még kétértelmű szót sem kiejteni, mint nem lehet mondani másnemű kétértelműségeket erényes asszonyok előtt. Azon erény, mely különben sokszor, sőt többnyire csak szerény ibolyaként illatozik, óriási hatású ténye-

zővé vált a nagy elmebeli tehetség oldalán, így idézte elő az erkölcsi nagyság fogalmát és cultusát, tette Deák Ferenczet nagyhatalommá.

Hát én ismertem akárhány embert, a ki becsületesség és jólelkűség dolgából semmivel sem volt Deáknál alábbvaló. Pedig bizony neki itt is nagy előnyére vált nagy esze. Mert igaz, hogy a nagy ész igen gyakran Mephistóvá válik, de sokszor dajkája is az erkölcsnek, mert az elbotlás veszélyére figyelmezteti. S hogy voltak nálunk a jellemtisztaságnak ily példányai, annak nem maradt el hatása nemzetünk hírnevének megalapitására. Dobtak miránk kigyót-békát számos ellenségeink künn és benn; gúnyoltak, rágalmaztak mindennel a mi csak kigondolható; a becsületesség hiányát nem merték ránk fogni soha. S ez csak úgy történhetett, hogy a magyar társadalom vezérelemeit ismerték olyanokul, kikről a rágalomnak bizonyos neme visszapattan. A mi életjelenséget a magyar társadalom adott, az a nemesség köréből került ki leginkább, mert ez szerepelt legtöbbet a közéletben, ez képezte a középosztályt, az értelmiségi osztály nagy részét. A jellemtisztaság példányképei legfőbb tényezők voltak arra, hogy a nemzet maga, ismerve saját erkölcsi értékét, nem vesztett el végképen minden önbizalmat; az erélyesebb természetűek pedig, kik tetterőtől érezték duzzadozni ereiket, tudtak hevülni az ily nemzetért. Vajjon mi volt az egyéb, a mi Széchenyi Istvánt lelkesítette, mint az, hogy felismerte a tiszta színaranyat a sok salak között. Az a nevelés, az a környezet, melyben férfikoráig forgott, csakis arra hatott, hogy elidegenedjék ő is nemzetétől; lelkes atyja, mint írja, remény nélkül szállt sírjába, s hányszor tapasztaltuk már, hogy a leglelkesebbeknek, sőt vértanúknak sarjai is megtagadták nemzetöket. Az a bámulatra méltó mélységes ragaszkodás «fajtánkhoz»,

az ő kedvencz kifejezése szerint, mely Széchenyinek minden szavából kisugárzik s oly melegséget áraszt maga körül akkor is, midőn a legkeserűbb gúnynyal ostorozza a tespedő inaszakadt nemzedéket, csakis az által ébredett föl keblében, hogy fölismerte azt a magas erkölcsi értéket, mely a Deákéhoz hasonló jellemekben rejlik.

Typicus alakja a régi nemességnek Deák Ferencz abban is, mit nem tudunk másként jól kifejezni mint e szóval: soliditás. A régi táblabiró jellemétől semmi se állott távolabb, mint az úgynevezett szédelgésnek bármely neme. Nem akart jobbnak látszani mint a milyen, inkább rosszabbnak s valamint gúnyolta a czifra nyomorúságot, úgy megvetette a henczegő üreséget. Önérzetes volt és szerény.

Akkor még nem tudták oly jól könyv nélkül mint most Göthe híres mondását: «Nur Lumpen sind bescheiden.» A régi táblabiró nem állított olyat, mit bizonyosan nem tudott, nem szólt oly tárgyhoz, melyhez nem értett, vagy csak odáig bocsátkozott bele, a meddig tárgyismerete és tudománya ért; semmi sem volt természetével ellenszenvesebb, mint az úgynevezett szélhámosság, s az e fajta emberek nem is érezték jól magukat társaságában. Ezért nem is igen szerette idegenek társaságát, széllel bélelt, dibdáb emberekét, azt tapasztalván, hogy az idegenek közt, legalább a kik hozzánk kerültek, ilyenek gyakran találkoznak. E pontban nagyon kényes volt s azért általában sokszor nehézkes és tartózkodó az ismerkedésben.

Hanem azután egészen más volt, ha úgy fordúlt a dolog mint Kisfaludy Károly írja híres pipadalában:

De ha jő egy lelkes magyar,
Szívcserére kész velem,
Elől nem méz, hátul nem mar,
Nyitva leli kebelem.

Akkor azután a régi falusi nemes volt a legkedvesebb s legszeretetreméltóbb ember a világon. Szivet s kedélyt kielégítve, semmiféle nemzet fiával sem lehet úgy érintkezni, mint a régi magyar társaság embereivel, nem csoda, hogy oly szivesen keresték föl egymást s oly nagyban folyt a barátkozás. Azt mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a salon a régi nemesi körökben ismeretlen volt. Leszámítva némely előkelőségi fogások ismeretét s a világlátás terjedését, abban, mi a társalgási műveltségnek lényegéhez tartozik, nem látok különbséget az akkor és a most között. Megvolt a művelt társalgásnak, a gentlemanszerű érintkezésnek legelső kelléke, a gyöngédség, az a kíméletesség, melylyel az emberek egymás gyengéi és bajai iránt tartoznak, melynél fogva kerülnek mindent, a minek érintése akár fáj, akár sért; megvolt a melegebb érdeklődés tanusítása mások dolgai, öröme és baja iránt, nem rítt ki a társalgásból a mindig maga dolgát beszélő önösség. Ezek adták meg a társalgás alaphangját. A szivesség szívből jött, nem volt egyszerűen conventionalis, maguk a conventionalis szólásformák — hogy GRÜNWALD BÉLA kedvencz szavával éljek — megteltek őszinteségi tartalommal. A figyelem mindenkinek állása, rangja, kora, vagy az általa élvezett köztisztelet iránt végtelen gondos volt s elment a kényeztetésig.

Bámulatos volt sokszor a tapintatosság és ügyesség, melyet e tekintetben különösen a nők tanusítottak. A nők ismerték a rokoni és baráti körükhöz tartozó uraknak s kivált az öreg uraknak szokásait, gyöngéit, s tele voltak irántuk figyelemmel. Ismerték kedvencz ételeiket, arra várták őket, ha csak szerét tehették; a kinálkozás módjával s ezerféle apró figyelemmel, ki tudták tüntetni, hogy miként taksálják megillető tisztelet tekintetében egész hosszú asztalok társaságának minden egyes tagját. E tapintatosság

kiterjedt nem csak az úri emberekre, hanem a legszegényebb, valamint a társadalmi tekintetben leginkább elszigetelt s háttérbe szorított néposztálybeliekre is. Az urak a falusi zsidót tegezték, korkülönbség nélkül; de azért, ha meg volt kötve az üzlet s a zsidó leereszkedett annyira, hogy a goimtól egy csésze kávét elfogadjon, azt mondtuk neki: tedd föl Bernát a kalapodat.

Nagy volt általában az emberségtudás és a becsülettudás. Ha nem volt is oly salonember, mint GRÜNWALD BÉLA kívánja, a falusi ember rendbe szedte magát, legalább rántott egyet kabátján, midőn a nappali szobába, vagy is az asszony szobájába lépett és ékesebben rakta szavait, mint a hogy az úr szobájában volt szokás beszélgetni. Trágárságok kiejtésétől tartózkodott; habár a gondos körülírásokban nem volt is mindig szerencsés, megvolt az ügyekezet nem véteni az illedelem ellen. Annak a társaságnak megvolt a maga, és pedig szoros, etiquetteje, habár az emberek váltig állították, hogy nem értenek az «étikéhez». Nagy előnye volt annak a társaságnak abban, hogy régi consolidált viszonyok mellett mindenkinek megvolt a maga helye, melyhez ragaszkodott, de a melylyel megelégedett; e tekintetben a régi állapothoz képest napjainkban valóságos anarchia uralkodik, melynek eléggé tapasztaljuk kellemetlenségeit. A régi etiquettenek megállapodott szabályait mindig helyesen alkalmazták, mi pedig akkor sem volt könnyű dolog, minden tapintat és gyakorlottság mellett is, mert nyelvünk sajátságainál fogva a czímzés és megszólítás nagyon bonyodalmas föladat. A nagy tegeződés épen nem volt szokásban, a mint hogy nem is magyar szokás. A német gyermek tegezi apját, anyját, a német katonatiszt a maga kamerádját, a mágnások sajátították el előbb e németes fogást, tőlük háramlott át firtliskedés útján a

társaság többi rétegeire. Az idősebbet megbecsülni, tehát kendezni — ez a magyar becsülettudási fölfogás. A bátyám és öcsém megszólítás használatában sok árnyalat tartatott figyelemben a megbecsülési rangfokozat szerint. A ki épen csak megütötte a mértéket, annak csak annyit mondtak: bátyám; egy fokkal feljebb kedves bátyám, azután bátyám uram, majd uram bátyám s végre mint legnagyobb megbecsülés kedves uram bátyám. Épen így történt az öcsém czímmel is, valamint a húgom, húgomasszonynyal; megjegyzendő, mi egészen feledésbe látszik menni, hogy az idősebb nő az ifjabbat öcsémasszonynak hivta, a minthogy így is van jól magyarul. Levélírásnál egy fokkal magasabb czimezés használtatott a «drága kedves uram bátyámig». Sőt tudok esetet, midőn egy tekintélyére nagyon sokat tartó apa azt a házi törvényt adta ki, hogy gyermekei levélben ekként czímezzék: érdemem felett való drága, kedves uram atyám. A hosszú titulus eszméje átvitetett a magánélet és családi élet körébe is. A levélborítékon a tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő skálájából vétetett több vagy kevesebb a megtisztelés fokozata szerint. A kit nem illetett meg a tekintetes czím, belől «bizodalmas» volt a megszólíttatása, hatványozásképen pedig «teljes bizodalmú», például: bizodalmas kasznár úr, teljes bizodalmú tiszttartó úr.

Kitűnő húmor fűszerezte a társalgást; enyelegni, kötődni, egymást «hajtani» senki sem tud úgy, mint a régiek tudtak. A húmorral különösen kitűntek az öreg urak, valóban nem is áll oly jól másnak a humorizálás; sokan nagy kedveltségre s népszerűségre tettek szert általa. Saját szavajárása volt a legtöbb öreg urnak, kényeztetésre, harag nyilvánítására, állandó animositások jelölésére s e szójárások széles körben ismeretesek voltak s gyakran idéztettek. Né-

melyek állandó évődő lábon állottak egymással s már előre főzték magukban, hogy majd mivel hajtsák a pajtást a legközelebbi találkozáskor. Az anecdotáknak nem volt végehossza, sokan kitűnő tehetséget tanusítottak elmondásuknál. Kedélyes példabeszédek s mindenféle őseredetű szójárások nagy szerepet játszottak a társalgásban. Egy előkelő éltes úri asszonyságon, a hires Balogh Péter nején, az esett meg egyszer, hogy idegen háznál, asztalnál ülvén a háziasszony oldala mellett, megfeledkezett róla, hogy nem otthon van s az ebéd végén hűségesen elmondta nagy gyakorlat folytán megszokott ülésfeloszlató formuláját: engedelmet kérek a csekély ebédért.

A régi nemesi társaságnak voltak sajátságai, de azért nem volt az a tudatlan, műveletlen, ügyetlen, bárgyú, félig paraszt népség, milyennek Grünwald Béla festi. Azt mondja példáúl: «az ilyén falusi nemesnek sejtelme sincs azokról a korlátokról, melyekkel a rendezett viszonyok s a magasabb civilisatio körülveszik az embert s akadályozzák szabad mozgásában. Innen eredt az a tömérdek összeütközés, melybe a falusi nemes ember egy fegyelmezettebb társadalom szabályaival jut, ha valamely városba, vagy épen Bécsbe került, a hol már rendőrség is van, melyeknek emlékét számtalan jellemző adoma tartotta fenn». A bécsieket különösen jellemzi a gúnyoló adomacsináló természet, mely nem kimélt semmi idegent, ép oly kevéssé a cseheket, mint a magyarokat, nem kimélte magát az udvart sem. Ezekre a bécsi élczekre hivatkozni azonban egészen az az álláspont, melyet a magyarsággal, melyet különösen a magyar nemesi társadalommal szemben, itt nálunk és köztünk foglaltak el mindig azok, kik irányában ellenszenvvel viseltettek. Ilyenek voltak az idegen katonatisztek és — saját mágnásaink. Az irodalmi formát leszá-

mítva GRÜNWALD BÉLA leírása s annak hangja nagyon emlékeztet a nemességnek azon kiélczelésére s az ebben tanusított rossznyelvűségre, melyben a mágnási körök kifogyhatatlanok voltak, ha rájöttek ezen beszélgetési tárgyra: die Táblabiráksz. Mi az oka e különös jelenségnek? Mágnás és más nemesség, nevezetesen ennek régibb és tehetősebb része nemcsak egy tőről szakadt, mint egy szónok a főrendiház rendezése kérdésében tartott jeles beszédében mondá, de közjogilag és történelmileg egy és ugyanazon osztály; a régi nemes ép úgy gavallér volt minden ízében, mint bármely mágnás; a nemesi társaság, habár egyszerűebb és szegényesebb, ép oly aristocraticus volt minden ízében, ép úgy ki volt zárva belőle a parasztosság és különösen a nyárspolgáriasság, mint a legelőbbkelő mágnási körökből: honnan származott tehát az a nagy antagonismus, mely köztük tagadhatatlanul létezett, miből épült az a chinai fal, mely őket egymástól elválasztotta? Onnan, hogy a nemesség magyar volt, a mágnások pedig gyökeresen elnémetesedtek. Ez, és nem annyira a büszkeség, volt oka, hogy a mágnási köröknek valósággal a hátuk borsódzott a nemesekkel való érintkezéstől, kivéve azokkal, kik őket majmolták s nekik még azzal is udvaroltak, hogy segítettek kiélczelni a többieket. Ez volt az oka s nem a nemesek állítólagos ügyetlensége és durvasága. A mágnás urak maguk el tudtak beszélgetni s mulatni a legaljasabb lerchenfeldi német szójáráson, a magyaros tréfa és szójárás nem szerzett nekik mulatságot, mert nem értették.

De fölvéve ismét a régi nemesi osztályt képviselő typicus alakokra vonatkozó fejtegetések fonalát, legyen szabad azok után mit jellemzésűl hosszasabban elmondottam, azt kérdenem: vajjon a cselekvésében és a más emberekkel való

érintkezésben komoly, szerény, a mindenkit megbecsülő, barátságos, kedélyes, az anecdotázó Deák nem tűnik-e föl úgy, mint a régi nemességnek nemcsak typicus alakja, de valóságos prototypja?

De az ő egyénisége és pályafutása megvilágítja azt is, a miben a régi nemesség fogyatékos volt.

Midőn az 1832/6-iki országgyűlésre Deák Ferencz, testvére Antal helyébe követnek ment, átvette rövid idő alatt a vezéri szerepet s folytatta az egész ország legnagyobb mérvű elismerése mellett az 1839-iki országgyűlésen is. Az 1843-iki választások alkalmával a Forintos-féle izgatás eredményei folytán visszariadt a «vérrel fertőztetett» mandatum elfogadásától, 1847-ben a követi utasítással jött egyik sarkalatos kérdésben ellenkezésbe, s így az ország kénytelen volt majd egy évtizeden át nélkülözni az ő nagyobb és közvetlenebb befolyását a közügyekben. Hozzá jártak tanácsért az alatt is, de mégis megtörtént nála is bizonyos mértékben, hogy les absents ont tort, s az 1848-iki nagy időkben Deákot már hatástalan szerepben látjuk megjelenni. Ott volt ő természetesen, a hazafiui kötelesség szerint elmaradnia nem lehetett, de beállott az eset, melyről trivialisan azt mondja a példabeszéd: két dudás egy csárdában meg nem fér. Deák azt mondta: hadd fújja az a másik; pedig alighanem gondolta magában, hogy ő jobban tudna dudálni. A mi legutóbbi tényeit illeti, mindig abban a meggyőződésben voltam, hogy Deák csak a húsvéti czikk megírásáig volt egészen Deák, csak addig volt igazi vezére a nemzetnek, azontúl már menettetett; a közösügyi alku nem volt az ő conceptiója s ő rá már akkor, ha nem enged — mint azt már mondtam is egyszer valahol — Acteon sorsa várt, kit saját ebei téptek szét.

Inkább passiv, mint activ természet — szokták mon-

dani a maguk mindig készletben tartott kifejezéseikkel a német publicisták és hirlapírók; annyi tagadhatlan, hogy az ő jellemében is más megbecsülhetlen tulajdonságok háttérbe szorították a kezdeményezést, a vállalkozási kedvet és az erélyt. S ez jellemzi a régi nemességet is, de jól megjegyezve, csakis abban a korban, melyet Grünwald Béla elnevezése szerint most már valószínűleg állandóan fogunk érteni e szó alatt: a régi Magyarország. Mert nem kellene elfelejteni egy pillanatra sem, midőn ezen osztálylyal foglalkozunk, hogy az egy és ugyanaz azzal a nemességgel, mely a megelőző korszakban egy századon át támasztott és küzdött végig szabadságharczokat, mely a következő korszakban fölemelkedett tespedéséből s 1848-ban élére állott ismét egy oly mozgalomnak, mely bámulattal töltötte el a világot s a régi erélykifejtés fényét elhomályosította. Egy és ugyanaz volt mindig s csak a három korszak együttvéve képezi az ő igazi történetét.

Ha nincs Széchényi István, ha nincs Kossuth Lajos, új történelmünknek epopoeája nem jő létre, Deák nem csinálja meg. De viszont az, mit ama nagy agitátorok fölkavartak, nem tudott volna formát ölteni, a fölkorbácsolt hullámok nem tudtak volna medret találni, gyakorlati eredményeket létrehozni, ha a régi táblabirák politikai tapintata s a közügyek kezelésében szerzett régi routineja s mint mindezeknek incarnatiója Deák Ferencz tiszta jelleme és bölcsesége hozzá nem járult volna segédletével. Amazok megteremtették az anyagot, Deák földolgozta. Ezt tette 1861-ben is, földolgozta az 1848/9-iki évek hagyatékát. Hasonló szerepet vitt 1867-ben is, csakhogy már ekkor nem a Széchenyi s nem a Kossuth szelleme volt a mozgató erő, hanem ott állott az élelmes embereknek egy egész tábora, mely tovább várni semmi szín alatt nem akart.

Az, a mit Deák képviselt és értékesített az új Magyarország alakulásánál, megvolt a régi Magyarország korszakában is, de nem volt, nem jelent meg a mozgató erő. Honnan jöhetett volna?

A kétszáz év óta vérét hullató nemzet egy utolsó erőfeszítést tett a Rákóczi-forradalomban. Midőn ezt a hatalom legyőzte, nem mert elmenni odáig, mint 1849-ben, a Verwirkt kimondásáig létrejött a szatmári béke által egy füst alatt, mi most a harcz befejezése után csakis majdnem két évtized múlva következett be az 1867-iki kiegyezéssel. A nemzet nyugodt napokat élt, Carlyle kedvencz kifejezése szerint halcyon idő uralkodott, a nemzet nagy többsége loyalitásban áradozott. De mindinkább kitűnt, hogy az a nagy boldogság nem fenékig tejföl, lett volna elég ok — mint GRÜNWALD BÉLA mondogatja — az elégedetlenségre, sőt fegyveres fölkelésre is, és bizonyosan voltak is a nemzet körében elegen, kik hajlandók lettek volna rá. De miként lehetett volna hozzá fogni? A korszak elején nem tudott senki másképen képzelni magának egy nemzeti mozgalmat, mint úgy hogy annak élére egy hatalmas nagy úr álljon. Ez volt addig a bevett szokás. Mindig egy hatalmas olygarcha vagy erdélyi fejedelem volt a szabadságharczok vezére: a forrongás az alsóbb rétegekben kezdődött, de a szervezkedés első föladata mindig az volt, hogy vezérül egy hatalmas nagy urat kell kiszemelni, s azt «beugratni». Ilyen nem volt többé található, a nagy urak elidegenedtek a nemzettől; ha körültekintett az elégedetlen bús magyar, sivár volt előtte mindenfelé a láthatár. Ezzel be volt vágva az útja minden nemzeti mozgalomnak. Az elkedvetlenedés mindinkább erőt vett a kedélyeken, a nemzet mindinkább elmerült a tespedésben, az udvar annál sikeresebben folytathatta az alkotmányosság és a magyar

nemzetiség szűkebb körre szorítását, a főpapság az udvarral együtt a protestanismus elnyomását. Másnemű mozgalomra honnan jöhetett volna lökés abban a korban, melyben az absolut királyság már befejezte mindenfelé a rendi alkotmány összetörését, midőn már elkezdette a közérdek megvalósítását s megtelt idealis tartalommal s még nem érkezett meg az idő, hogy csordultig teljék meg a népboldogságnak ezen pohara. Mély csend s a mienkhez hasonló tespedés uralkodott európaszerte, nyoma sem volt sehol valamely népmozgalomnak. Jött egy csodálatos intermezzo, II. József szabadelvű absolutismusa; ennek sikerült eleinte némelyeket elvakítani, de a magyar nemzet zöme csakhamar fölismerte annak, a mi valóban volt, s ekkor már megmozdult maga a tömeg. Vezér azonban akkor sem akadt. Az udvarnak sikerült olcsón menekülni; a nemzet pedig teljesen visszaesett a tespedésbe. Jött végre a franczia forradalom. De már akkor annyira erőt vett a nemzeten a majdnem százados lehangoltság, hogy a nagy kráterből ide eljutó szikrák gyúanyagra nem találtak. Meg kellett előbb alakulni annak a csodálatos légkörnek, melyet a XIX. század szellemének nevezünk és meg kellett születnie egy nagy embernek, Széchenyi Istvánnak, hogy mozgásba hozza a lomha tömeget, felvilágosítsa a felől, hogy most már más alapon kell csinálni a nemzeti mozgalmakat, s nem úgy, hogy kiszemelünk vezérnek egy hatalmas olygarchát s azután szervezünk kurucz-csapatokat.

Ki tudná-e Grünwald Béla jelölni ezen egész korszak alatt azt az időpontot, a mely alkalmas lett volna arra, hogy a nemzet, hogy a nemesség megmozduljon s széttépje a kötelékeket, melyek behálózták? S miként kellett volna hozzáfogni a dologhoz? Otiosus kérdések — fogják tán mondani; de oly éles és részletes birálat után, milyennek

ő a régi Magyarországot aláveti, ily kérdések teljesen jogosultak s önként merülnek föl; s ha olynemű kérdésekkel helyesen foglalkozni nem lehet, abból csak az következik, hogy olynemű birálatba bocsátkozni sem helyes dolog.

Hát ne vigyük e térre a vitatkozást. A szomorú tespedés, melybe a nemzet egy hosszú korszakon át elmerülve tengődött, elvitázhatlan tény s a mennyiben ezért a nemzetet magát illeti a felelősség, a nemességnek mint a nemzeti élet egyik fontos tényezőjének ebből a felelősségből a maga részét el kell viselnie. Nem lehet elvitatni azt sem, hogy a hosszú tespedés nyomása alatt, melybe a nemzetet hasonlíthatlanul nagyobb mértékben a balsors mint önhibája merítette, a nemességnek mint osztálynak jelleme nem egy tekintetben ferde irányban fejlődött. Nem tagadtam ezt soha * s nem akarom kétségbe vonni e pillanatban sem. Annak az alélt társadalomnak és elposványosodott közéletnek életszükség volt az új, democrata elemek által való felfrissülés; érezte ezt önmaga s önként, készséggel nyitotta meg sorait, hogy közé behatolhassanak. Csak azt nem engedhetem meg, hogy joga lehessen bárkinek úgy ábrázolni a régi nemességet, mint egy teljesen elfajult, elaljasodott emberfajt. Ezt teszi Grünwald Béla. Egyetlen szó-

* Grünwald Béla egy idézetet vett föl «Nemzetiség» czímű 1858-ban megjelent munkámból, melyben elmondtam egyet-mást azon fogyatkozásokról, melyeket régi táblabiráinkban föltalálhatóknak véltem. Tárgyi szempontból nincs észrevételem, csak annyit legyen szabad — az idézési hűség szempontjából — megjegyezni, hogy én az idézett sorokban magam is a multról beszéltem s nem a velem egykorúakról, vagyis azokról, kik 1858-ban éltek; nem helyes ennélfogva Grünwald Béla azon következtetése, hogy «képzelhetjük, mennyivel inkább illett e jellemzés a száz év előtti viszonyokra».

val nem emeli ki azokat a jó tulajdonságokat, melyeket tanusított, a szolgálatokat, melyeket a hazának tett; törpének nevezi, tudatlannak, műveletlennek, politikai dolgokban járatlannak és naivnak; és egyszersmind önzőnek, mely előtt nem volt semmi szent, csak saját érdeke; az igazságszolgáltatás és közigazgatás körül pedig, melyet kezelt, a legaljasabb corruptióban elmerültnek. És nem engedhetem meg azt, hogy joga legyen bárkinek a nemesség nyakába háritani ama korszaknak egész nyomorúságát s eltagadni azt a megbecsülhetlen szolgálatot, melyet a nemzetnek tett. Valamint a fenmaradt intézmények közt a megyének, úgy az abban működött nemességnek nem sikerült ama korszakon át kedvezőbb fordulatot adni a nemzet sorsának, de igenis sikerült neki az udvar politikája és az annak szolgálatában állott főpapok és főurak segédkezése ellenében megtartani az alkotmányosságot s a magyar nemzetiséget. Ez még mindig elég ok arra, hogy mindazoknak, kik oly irgalmatlanul törnek pálczát a régi nemesség fölött, elmondhassuk a negyedik parancsolatot: tiszteljed a te apádat és a te anyádat, hogy hosszú életű légy e földön.

Nem hagyhatom el e tárgyat a nélkül, hogy egy pár észrevételt tegyek más jeles írónknak a régi nemességről tett némely nyilatkozataikra. Teszem ezt annyival inkább, mert Grünwald Béla maga is reflectál arra, mit az illetők mondottak s erre vonatkozó megjegyzései nagyon jellemzők úgy amaz írókra, mint magára Grünwald Bélá-ra nézve is.

Fölötte érdekes tény, hogy Grünwald Béla védelmébe fogadja mások ellen a régi nemességet. Ő, Grünwald Béla teszi ezt, kiről láttuk, mily indulattal viseltetik ez osztály

iránt s miként szolgáltat neki igazságot. Lássuk, miféle fejtegetések fonalán jut el ily különös functio teljesítéséhez.

Leirja, miként törpült el az emberek tehetsége, szelleme a megyei életben, mennyire képtelenek ezek «a helyi életben összezsugorodott elemek az országgyűléseken Magyarország állami és nemzeti épségének fentartására, sőt nemzeti jellegének megőrzésére is.... Így siklik ki a nemzet befolyása alól a külügy, a hadi szervezet, a gazdasági politika, a pénzügy, a közoktatás, mely főfontosságú állami ügyekkel nem is foglalkoznak a közéletben». GRÜNWALD BÉLA szerint mindez csak úgy «kisiklott» a nemesség korlátolteszűségénél fogva, mintha nem lett volna az osztrák absolutismusnak állandó programmja úgy a régibb, mint az újabb időkben is minden áron megtartani kezében a külügyet, hadügyet, pénzügyet s a gazdasági politikát. Arra elszánta magát s ez maradt állandó politikája a szatmári béketől fogva mai napig, hogy a belügyet és igazságügyet átengedi, ezt megtoldotta legújabban a közoktatással és a pénzügy egy részével, cserébe ezért az ország állami függetlenségéhez való jognak részben való föladását követelvén. Az államiság legfőbb kellékeinek lefoglalva tartása — ez volt kúlcsa annak a helyzetnek, melyben az osztrák házzal való viszony megkötése által jutottunk, ebből forradalmi kisérletek sorozatával menekülni vagy ezt eltűrni lett sorsunknak állandó alternativája. Nem is fordulhatott elő az az eset, hogy azokat a kellékeket kisiklani engedjük kezeinkből, mert nem voltak azok közt; szó csak arról lehetett volna, miként lehet a hatalom kezéből kicsikarni.

Így folytatja azután: «Mennél kevesebb nagy állami ügyre van befolyása a nemességnek, mennél csekélyebb a műveltsége s ennélfogva mennél képtelenebb az idealis-

musra, annál teljesebb uralomra jut felette az osztály- s helyi érdek, mert *nem ismer magasabb, nemesebb érdeket,* mely azt ellensúlyozza. Végre *a hazafiság is egyértelmüvé lesz előtte a nemesi kiváltságok védelmével, melyek fölmentik a hazafiság kötelességeinek teljesítése alól.* Az igazi hazafiság lényege saját érdekeinek feláldozása a haza javáért. A nemesség körében azonban nem ez volt a hazafiság ideálja. Nem azt tartották hazafinak, a ki azt hirdette, hogy a nemesség járuljon a közterhek viseléséhez, hogy katonáskodjék, hanem azt, a ki a nemesség kiváltságainak fentartásaért küzdött, tehát oly intézményekért, melyek a nemességet fölmentették az állam terheinek viselése alól, tehát ellentétben állottak az igazi hazafiság lényegével. Ez intézmények fentartása, az irtózás minden fizetéstől és adózástól a köz czéljaira, lehetetlenné tette a nemzet fejlődését s megerősödését. *E nemességet ezért önzéssel, hazafiatlansággal szokták vádolni történetíróink. De igazságtalanul.*» Következik azután (nem akarok nagyon hosszú idézeteket tenni) ennek azzal való megmagyarázása, hogy az uralkodó osztályok érdekét biztosító jogrend hosszú idő alatt az állam elismert jogrendjévé válik, az osztályérdek az államérdekkel cseréltetik föl; a kik fentartják, nem járnak el öntudatosan, szándékos gonoszsággal. A magyar nemesség nem volt roszabb Európa nemességénél.

Bárki olvassa az itt idézett sorok elejét, nem tehetnek rá más benyomást, mint azt, hogy Grünwald Béla egyszerűen tagadja, hogy a nemességben lett volna hazafias érzés. És a ki végig olvassa az egész könyvet, számtalanszor láthatja ugyanazt ismételve. A nemességben nem volt állami felfogás, nem volt nemzeti érzék — ezzel találkozunk minduntalan, számtalan változatokban. Az idézett helynek végén azután álmélkodással olvassuk, hogy igaz-

ságtalanság hazafiatlansággal vádolni a nemességet. Nem feladatom kimagyarázni ezt a kiáltó ellenmondást; a mi a munka 124—126 lapjain erre vonatkozólag mondva van, nem magyarázza meg. Fölöslegesnek tartom ismételve bizonyítgatni a régi nemesség hazafiasságát, de mielőtt áttérnék azokra a történetírókra, kik ellen maga Grünwald Béla is pártfogásába hiszi a nemességet veendőnek, a tárgy érdekében szükségesnek tartom a fentidézett sorokban foglalt némely dolgokra még egy pár észrevételt tenni.

Grünwald Béla szerint csak a nagy állami ügyekkel foglalkozó emberek, s annál inkább, minél műveltebbek, képesek az idealismusra, csak az ilyenek képesek magasabb, nemesebb érdeket ismerni az osztály- és helyi érdeknél, tehát csak az ilyeneknél található föl az igazi hazafiság. Hát ti névtelen félistenek! kik a szabadságharczban ontottátok véreteket, kiknek nem jutott osztályrészül a nagy államügyekkel való foglalkozás, kik többnyire szegényebb sorsuak is voltatok, de meg fiatalabbak is, hogysem nagyobb műveltségre tegyetek szert, titeket nem a haza és a szabadság lelkesített, ti csak birkák voltatok, melyek rohannak az előttük rázott kolomp után!

Csak a nagy ügyekkel foglalkozó művelt emberek! Valóban egy új neme a kiváltságnak, egy új aristocratia. Én azt tapasztaltam, pedig sokat érintkeztem a nép romlatlan keblű fiaival, hogy az idealismushoz sem ismeretek, sem eszmék bősége nem kivántatik, hogy sok egyszerű embernek alig van egy-két eszméje, de ez azután vérébe megy át s nincs az a hatalom, mely kitépje kebeléből. S az ilyenekre azután biztosabban számíthat a haza, mint azon ügyes emberekre, kik csak úgy dúskálnak az ismeretek és eszmék bőségében s a kik a legnagyobb virtuozitással bizonyítják

be ma valamiről, hogy fehér, miről bebizonyították tegnap, hogy fekete.

A hazafiság definitióját ekként adja GRÜNWALD BÉLA: «Az igaz hazafiság lényege saját érdekeinek feláldozása a haza javáért.» De azonnal kisül, hogy a saját érdek feláldozása alatt ezt érti: adót fizetni és katonáskodni, s mert a nemesség azt nem tette, nem volt benne hazafiság. A GRÜNWALD BÉLA definitiója majdnem úgy hangzik, mint az a formula, melyet az absolutismus használ a hazafiság eszméjének kifejezésére s mely igy szólt: Steuer zahlen und 's Maul halten. A GRÜNWALD BÉLA-féle központosítási rendszer s a rendi alkotmányokat összetörő absolut királyság közti fajrokonság s entente cordiale, melyre már rámutattam, itt is kitűnik. Mondják azt most nekünk is igen gyakran, hogy adót fizetni hazafias kötelesség. Ez azután egészen más valami, mint a mit eddig a hazafiság alatt értettünk, egészen más, mint a mit a régi Hellas és Róma történetéből vagy Berzsenyiből és Vörösmartyból tanultunk — már a mennyiben hazafiságot könyvből tanulni lehet; ez inkább hasonlít ahoz a hivatalos patriotismushoz, melyet oly gyakran hallottunk emlegettetni császári kiáltványokban. E szerint a hazafiság kilép az erények sorából, mert elmarad az önfeláldozás, mely pedig GRÜNWALD BÉLA szerint is lényegét képezi, ennek helyébe az adóvégrehajtás lép.

A magyar nemesség tehát azért nem lett volna hazafias, mivel adót nem fizetett s nem katonáskodott. Miért nem fizetett, arról már szóltam más helyt, ismételni nem akarom; hogy nem katonáskodott, azt állítani nem lehet; katonáskodott mint insurgens, szolgált az állandó hadseregben, beállott toborzáskor, az általános védkötelezettség még ismeretlen volt. Kifejtettem már azt is, hogy a közadózásban való részvétel vagy akár egy országos pénztárra

való nemesi adózás miért nem eszközölte volna az ország fölvirágzását. GRÜNWALD BÉLA azt mondja: »az irtózás minden fizetéstől és adózástól a köz czéljaira, lehetetlenné tette a nemzet fejlődését s megerősödését«. Ha ez így van, ha ily nagy czélnak elérése hiusúlt meg a nemesség magaviselete miatt, akkor miként mondhatja GRÜNWALD BÉLA, hogy igazságtalanul vádolják hazafiatlansággal? Akkor valóban az volt s e bűnét nem moshatja le sem az, hogy másutt se volt jobb a nemesség, sem azok a körmönfont okoskodások, melyek oda mennek ki, hogy nem öntudatosan és szándékos gonoszsággal tette a nemesség, a mit tett, úgy hogy voltaképen tudtán kívül volt hazaáruló.

Történetíróink vádolják a nemességet hazafiatlansággal — mondja GRÜNWALD BÉLA. Vádolják mások is, hazafiatlansággal is, de egyébbel is, mindennel mivel embereket, mivel egy néposztályt vádolni lehet; vádolják tudományos irók, szépirodalmi írók, publicisták, hirlapírók, úton-útfélen; rajta köszörülik nyelvüket, rajta tanulnak élczelni a reményteljes ifjú tollforgatók; vannak már bizonyos bevett stereotyp kifejezések, axiomák, melyeket nem szükséges többé vizsgálat alá venni, melyek készletben állanak mindenféle következtetések levonására. GRÜNWALD BÉLÁ-é az érdem, hogy mind ezekbe a támadásokba rendszert hozott s azokat tudományos alapra fektette, az ő munkája lesz ezentúl a codex, melyből esetről-esetre ki fogják mondani az ítéletet.

Nekem úgy látszik, hogy ezen eljárás nem a legkedvezőbben jellemzi a modern democratiát, már t. i. azt a részét, mely a régi Magyarország s a régi vezető osztálynak leszólásában oly különös kedvtelését találja. Az egész dolognak nincs valódi czélja. Hogy régebben, minden esetre az új Magyarország korszakában, gyakran elmondtuk e

jelszót: nem kell táblabíró-politika — annak volt értelme; mozgalmas időkben figyelmeztetni kellett a közönséget, hogy most nem a régi táblabírák solid és conservativ jellegű, hanem gyorsított s fokozott hevű cselekvésre van szükség; még annak is volt értelme, hogy némelyek szükségesnek találták éles bírálat alá venni s erősen színezni a multnak gyarlóságait, ámbár többen a czélon akkor is túllőttek, mert minden áron s minden irányban utat kellett törni az új korszellem behatolásának s vigyázni kellett arra is, hogy a nemzet a régi álomkórságba vissza ne essék. Mai nap erre szükség nincs; az a régi táblabíró-politika többé nem létezik, aféle recidiváról szó többé nem lehet. Mire való hát az egész?

Egy felesleges és meddő osztályharcz ez. Az a szerencsétlen régi földbirtokos osztály, mely anyagilag félig tönkrement, úgy látszik még most is szálka némelyeknek szemében, nem tudják neki megbocsátani, hogy még most is él, hogy országszerte még mindig bír némi tekintélylyel, sőt ragaszkodással is azon nép részéről, melyet nyúzni volt állítólag legfőbb törekvése. Ne féltsék tőle az országot, ez az osztály tudta kötelességét akkor, midőn még teljes erejében volt; most már, ha akarná sem volna képes arra, hogy az azóta fölcseperedett elemeket a közügyek kezeléséből, a haza szolgálatából kiszorítsa.

Van az új elemeknek egy neme, mely talán azért is üldözi oly különös szenvedélylyel a régi társadalmat, mert kötelességének tartja, boszút állani bizonyos sérelmekért. Nem tudják megemészteni például azt a módot, melyen egy pestmegyei alispán egy czifra bécsi üzletembert csalásért megfenyíttetett. GRÜNWALD BÉLÁ-nak nem lehet ellenszenves indulatra semmi indoka; a multat tekintve ő se jobb a Deákné vásznánál, miután őse Matthæus Grünwald,

Nobilis S. R. I. azaz római szent birodalmi nemes volt már 1723 ban és magyar ember volt, mint azt egy általa magyar nyelven kiállított okmány tanusítja. Mi tehette hajlandóvá arra, hogy a régi társadalom üldözőinek táborába, sőt most már annak valósággal élére álljon, arra nézve nem lehet mást gondolni, mint azt, hogy élete és pályája legfőbb feladatának tekintvén a centralisatio tanainak hirdetését s Magyarországban való teljes érvényre jutását, czélszerűnek látszik előtte a régi önkormányzati intézményekkel együtt lehetőleg kedvezőtlen világításba helyezni azokat az embereket is, kik azon intézményeket megalkották s annak keretében végezték azt a szakmát, mely a nemzet életének nagy munkájából nekik jutott. Abból, hogy társait bizonyos tekintetben desavouálja, csak az látszik, hogy maga is érzi a vezérszerepet, melyre közöttük emelkedett. A vezérnek feladata sokszor csillapítani a sereg egyes tagjainak hevét, e jogának gyakorlásával csak is állását szilárdítja, saját elvhűségében pedig a többiek nem kételkedhetnek, mert valóban oly dolgokat mondott el könyvében a régi nemességről, hogy nem múlta felül senki sem.

A roppant anyagból, két történetírón kívül, csak irodalmunk egyik oszlopemberét, Gyulai Pált kivánom megemlíteni, kire Grünwald Béla is munkája elején hivatkozik s csakis a mennyiben ő ezt teszi; Gyulai, Grünwald Béla idézete szerint eként jellemzi a régi Magyarországot: «Berzsenyi rettentő ódája az utolsó betűig illik e korra. A csapások legnagyobbika súlyosodott reánk, szellemünk haldoklott, önérzetünket vesztettük el, méltóságunkról feledkeztünk meg, elaljasodtunk. E kimerült és tehetetlen korban a kedély elvesztette emelkedettségét, a lélek tetterejét, a jellem rugalmasságát, a hazafias kötelességnek

nemcsak érzetét, hanem fogalmát is. A közélet egy nagy temetővé vált, hol minden nap egy-egy jogot, egy-egy reményt s egy egész jövendőt zártunk sírba» ... Az erős vonásokon, melyek e szavakban s az utána következőkben foglaltatnak, egyátalában nem akadok föl, de a történelmi hűség érdekében meg kell jegyeznem, hogy e kifejezés: minden nap egy-egy jogot zártunk sírba — a tényeknek nem felel meg. Kivéve, ha jogvesztésnek tekintjük, a nőági örökösödés elfogadását, az úgynevezett pragmatica sanctiót, az egész korszak alatt nem vesztettünk semmit azon jogokból, melyeket az ország korábban tényleg élvezett, ott voltunk a korszak végén, hol a korszak elején; sőt közjogunk épen abban a korban bővült ki s gyarapodott azokkal a nagyfontosságú törvényekkel, melyekre a legújabb időben is és nem siker nélkül hivatkoztunk; némely törvények pedig, például a protestánsok jogait helyreállító 1791-iki 26. t. czikk, az alkotmányosságnak és szabadságnak hathatós támaszai lettek. — Túlzásnak tartom mindenesetre azon mondást, hogy elveszett a hazafias kötelességnek nemcsak érzete, hanem fogalma is. Ha kiveszett volna, nem nyilatkozhatott volna a következő korszakban sem; a mely érzés egyszer kivész, az nem is éled föl többé a kebelben, csakúgy mint az élet maga. Abban a korban nem vetett lobbot a hazafiság érzete, de azért élt, mint parázs a hamu alatt; a hazafiságot nem lehet eltagadni a magyar embertől még ha alkalom hiánya miatt nem nyilatkozik is másként, mint a hogy Vörösmarty mondja: nagyot iszik a hazáért s felsivít...

De halljuk Fraknói Vilmos-t, miként nyilatkozik a régi nemességről «Martinovics és társainak összeesküvése» czimű művében. A 10—11. lapokon ezeket mondja: Ekkép II. József uralkodásának végszakában az aristocratiának, a ma-

gasabb képzettségű középnemességnek és az irodalom munkásainak nagy része meg volt hódítva a kor szelleme által. De a köznemesség tömege akkor is az volt, a mi egy fél századdal később, mikor a «nem adózunk» jelszó nagyobb csáberőt gyakorolt rá a haladás követeléseinél és az ország érdekeinél. Azon nagy kérdések felől, melyek világszerte foglalkoztatták a szellemeket, sejtelme sem volt. Az ősi alkotmány sánczai között egészen jól érezé magát. Nem tudta belátni, hogy miért kellene onnan kivonulnia vagy másokat oda befogadnia. Szentségtelen merényletnek tekinté azon jogok és kiváltságok érintését, melyeket őseik vérökkel szereztek és a szent királyok megerősítettek. A zajos megyegyűléseket a legtökéletesebb politikai intézménynek tartá. És úgy hitte, hogy a szabadság netovábbját érte el, ha jobbágyait kedve szerint zaklathatja, kihágásai büntetlenül maradnak, és pereit évtizedeken át folytathatja. Igen természetes, hogy ezen tömeg József császár minden újításainak ellene szegült.

Némely tévedéseket látok itt tények előadásában. Azt mondja Fraknói, hogy az aristocratiának nagy része meg volt hódítva a kor szelleme által már II. József idejében, míg a köznemesség nagy tömege nemcsak akkor, de a következő század közepe felé is a «nem adózunk» jelszót hangoztatta. Nem lehetett nagyon meghódítva azon osztály, melyet épen nem magyar felfogással és a magyar viszonyoknak megfelelően különböztet meg mint «aristocratiát» a köznemességtől. Tudvalevő dolog, hogy a köznemesség sok helyt elfogadta az adózást, a domesticát a 40-es években, az aristocratia a conservativ párttal szegült mindenütt ellene. Nem tartom helyesnek azt a nézetet sem, hogy már József idejében «világszerte foglalkoztatták» a szellemeket bizonyos nagy kérdések, melyekről a köz-

nemességnek sejtelme sem volt. Azok a nagy kérdések akkor még mindenütt csak kevés embert foglalkoztattak; Francziaországban is főleg a salonokban tárgyaltattak s mint divatczikkek kerültek más országokba; csak a franczia forradalom tett velök kisérletet a gyakorlat terén; az sem sikerült mindjárt első alkalommal, újra ki kellett a magnak kelni, megteremteni a XIX. század szellemét; csak akkor terjedtek szét széles körben a nagy forradalom elvei, csak akkor «foglalkoztatták világszerte a szellemeket». Tévedés van Fraknóinak azon állításában is, hogy az ősök vérével szerzett nemesi kiváltságokat a «szent királyok» erősítették meg; hasonlóképen abban is, hogy a köznemesség a zajos megyegyűléseket a legtökéletesebb politikai intézménynek tartotta II. József korában. Zajos gyűlések akkor még nem is tartattak, mert régebben csak a «kardos státus» járt a gyűlésekre. Még a tisztújitásokra se vittek korteseket; ez csak később a 30-as években jött szokásba.

Különben Fraknói előadásában minden bizonyítás nélkül mint axiomákat látjuk felsorolva azokat a stereotyp kifejezéseket, melyekkel élni a régi nemesség ellen jogosítva érzi magát mai világban boldog, boldogtalan. «Vogelfrei» a régi nemesség, vele szemben nincs szükség semmi kíméletre vagy bizonyítási fáradozásra. A mi a jobbágyok zaklatását illeti, erre egyszerűen azt lehet mondani, hogy nem igaz. Igy tudja a még élő régi nemzedék, a nép közt nem létezik oly traditio, mely valami borzasztónak mondaná a jobbágyok állapotát, ellenben akárhányszor lehet hallani, hogy akkor jobb dolga volt a parasztságnak, mint most, midőn a földesúr nem, de a modern állam annál inkább zaklatja. Képtelenség is magyar emberekről föltenni, hogy oly nagy boldogságnak s a szabadság netovábbjának tartották volna embertársaik kínzását, miután tudvalevő, hogy a

magyar ember természeténél fogva nem kegyetlen. De köztudomású minden zavargásnak, saturnáliáknak elmaradása is a felszabadítás kihirdetése után, kapcsolatban a volt jobbágyok önkéntes ajánlkozásával segítségére lenni a hirtelen bajos helyzetbe jutott földesúrnak, mire nem egy eset fordult elő.

Fraknói nagy lenézéssel szólt a nemesség nagy tömegéről azért, mert sejtelme sem volt a forgalomban levő szabadelvű eszmékről; reactionáriusnak tünteti föl épúgy mint Grünwald Béla a II. József ellen keletkezett mozgalmat; de azon szabadelvű eszmék vértanui irányában nincs egyetlen elismerő szava, sőt mindent elkövet, hogy Martinovicsot befeketítse és nincs egyetlen kárhoztató szava azok ellen a birák ellen, kik magukat a hatalomnak eszközül odaadták, hogy csirájában fojthasson meg minden szabad gondolkodást. Hanem rajong ő is II. Józsefért, a ki meg akarta semmisíteni Magyarország szabadságát s a magyar nemzetiséget. Szabadelvűség szabadság nélkül.

Marczali Henrik «Magyarország története II. József korában» czímű jeles munkájának harmadik kötetében (199—200. lap) úgy ábrázolja az 1765-től 90-ig tartó korszakot, mint a melyben az európai felvilágosodás, szellemi műveltség és anyagi jólét eszméi nyernek nagy lendületet. A XIX. század úttörői már munkálkodtak, igenis — írószobáikban s Páris néhány salonjában, tényleg azonban orgiákat tartott az absolut királyság; a fölvilágosodott és a föl nem világosodott absolutismus egyaránt távol tartotta a népet attól, hogy saját dolgába avatkozzék; hogy milyen volt a népre gyakorolt nyomás, mutatja a franczia forradalomban történt kitörés ereje.

Azután igy ír Marczali: «Mit talál ez a munkás, boldog (!) kor e földön.... (nálunk t. i. Magyarországban).

Talált az alföldön néptelen pusztaságot vagy legelőt, félvad pásztorokkal; talált a falvakban örökké inséggel vesződő az úri kény által minden emberi jogból kivetkőztetett jobbágyokat, kiket csak igen gyenge kapocs fűz a hazához, valláshoz; talált a felföld városaiban az ipar általános emelkedésében részt nem vevő és a forgalom megélénkülése által megélhetésében fenyegetett, czéheinek korlátain, városának falain túl nem látó, idegen nyelvű, szegény és gyér polgárságot. Talált a nemesi curiákban alattvalóik iránt gőgös és kegyetlen, egymás közt pajtáskodó, a hivatalokat biztos örökségnek néző urakat, kik érzéki, gyakran durva gyönyöröknek élve a henyélésben látták a privilegiumot és az idegen műveltség megvetésében a hazafiságot. Talált művelt, gazdag főurakat — Bécsben. Talált végre a főpapi székekben egyházi lordokat, kik még tovább szerették volna folytatni a vallásos üldözéseket és tudni sem akartak oly államról, melynek nem az egyedül üdvözítő vallás istápolása és szolgáinak jóléte az első feladata. Egy szóval el van választva, különítve minden ... Olvasóink tudják, hogy e kép korántsem túlzott. Egy oly országnak nyújtja rajzát, mely új, alkotó ideák nélkül a régi dicsőség sugaraiban sütkérezik, és melyben a tehetetlenség és a haladás hiánya ősi virtus szinében tündöklik. Igaz, hogy e tulajdonságokkal nagy erények is állottak kapcsolatban. De azok az egyeseket diszítették, az egésznek fenállását, jövőjét a nemzetek versenyében nem biztosíthatták.»

József császár történetírója távolról sem árulja el azt a József-cultust, melyet más íróknál tapasztalunk, ez a mélyebb és alapos kutatás következménye. Többször mondja nagy fejedelemnek, de nem egyszer mondja azt is, hogy mint államférfiut csak másodrendűnek lehet mondani. Meglepő, mit a rendeletek visszavonásának leírása közben

megjegyez: «ez alkalommal azt mutat, a mivel Józsefnél oly ritkán találkozunk: bölcseséget, a lehető iránti érzéket». (III. kötet 566. lap.) Őt tehát nem a József ellen való reactio, mint GRÜNWALD BÉLA mondja, a reactio dühe, indítja arra, hogy a nemesség ellen kárhoztató itéletet mondjon. Annál inkább lehet csodálkozni azon szertelen animositáson, melylyel felőle nyilatkozik, melyen legfölebb GRÜNWALD BÉLA tesz túl, midőn leírja, miként puskázzák le az urak háztetőkről s fákról a parasztokat csupa kedvtelésből.

Félvad pásztorokat lehet találni a legműveltebb országokban is. Ám legyen, de úgy rajzolni a régi nemességet, mint gőgös és kegyetlen embereket, kik a jobbágyokat minden emberi jogból kivetkőztették — ez csak aféle utánmondása azoknak a szokásos kifejezéseknek, melyeknek elismétlése a szabadelvűség bizonyos iskolájánál az igazhitűség bebizonyítására szükségesnek tartatik s mintegy az illedelemhez tartozik. Új Marczalinál az «érzéki gyakran durva gyönyörök», mi azt hiszem, korhelységet akar jelenteni. Ezt még GRÜNWALD BÉLA sem használja. Uj hasonlóképen azon vád is, hogy «az idegen műveltség megvetésében látja a hazafiságot». GRÜNWALD BÉLA egyre azt veti szemére, hogy nagyon is megkedvelte az idegen műveltséget s nemzetiségéről megfeledkezett. S a két ellenkező vád közül valóban az utóbbinak van több alapja. Tagadhatlan, hogy a mágnások elnémetesedése sok kárt tett a nemesség egy részében is, valamint tettek azok az idegen katonatisztek is, kik a magyar családokba beházasodtak. Ivadékuk sokszor igen derék hazafiakkal szaporította ugyan a magyarság sorait, de az ily családokba becsempésztetett az idegen társalgási nyelv, az idegenség minden iránt a mi hazai. Kigúnyolja Marczali a «régi dicsőséget» s az «ősi virtust».

Vannak bizonyos dolgok, melyek iránt pietással kell viseltetni mindenkinek s a vétés ellenök csak azt árulja el, hogy az illető nem tud együttérezni a nemzettel. Pedig a magyar hozzá van szokva, hogy köszörülje rajta nyelvét boldog, boldogtalan, de csak attól veszi föl a legélesebb birálatot is a kiről fölteheti, hogy iránta igaz érzéssel viseltetik.

X.

A magyar nyelv és irodalom.

«Nemzetiség és irodalom» czímű fejezetében munkájának előadja Grünwald Béla a nemzetiségi kérdésre vonatkozó nézeteit; előbb azonban elmondja, milyen állapotban volt a magyar nyelv és iródalom ügye a régi Magyarországban. Ezzel kivánok magam is előbb foglalkozni.

Súlyos vádakat emel Grünwald Béla itt is a nemzet ellen. Azt mondja, hogy a magyarban nem volt nemzeti érzület, nem volt nemzeti érzék; hogy abban a korban nem ismerték a nemzeti ideált; azt mondja, hogy a magyar elidegenedett nemzetiségétől. Rosszabbnak mondja e tekintetben a magyart minden más nemzetnél, mert ily jelenség sehol másutt nem tapasztalható. A nemzeti érzület gyengeségére s a nemzeti jellem fejletlenségére mutat — úgymond — a magyar társadalom ellatinosodása s később elnémetesedése.

Tény, szomorú tény a magyar nyelv és nemzetiségnek a múlt század folyamában való siralmas állapota, de azért azt mondani, hogy a magyarban nem volt nemzeti érzület, hogy saját nemzetiségétől elidegenedett, s ennek forrásaként a szilárd és kidomborodott jellem hiányát jelölni meg — ez nemcsak túlzás, de valóságos alaptalan ráfogás.

A magyarnak ne lett volna kifejlett és megszilárdult nemzeti jelleme! Ennek a keleti rajnak, mely teljesen idegen elemként jött ide az európai népek közé, mely már akkor századok óta átélt és pedig nem dicstelen nemzeti és állami élete folyamában, habár fölvett is magába minden culturelemet, egyátalában nem vetkőzött ki eredetiségéből, nem absorbeáltatta s nem assimilálta magát, de önérzetes állást foglalt minden más nemzetiség irányában! Alig hiszi ezt GRÜNWALD BÉLA maga is, alig hiszi még azt is, hogy a magyar ama korszakban elidegenedett saját nemzetiségétől. Idézni fogok ennek bizonyságául megfelelő helyeket saját munkájából s majd megkisértem ama talánynak megfejtését is, mi által érezhette magát indíttatva a fentebbi szertelen állításokra.

Ezt mondja például «A király» czímű fejezetben: «Mikor a nemzeti érzület végkép kialudtnak látszott a nemzetből, akkor is ösztönszerűleg érezték azt az emberek.» Egy következő helyen így szól: «De voltak a nemzetnek rétegei, melyekre nem hatott közvetlen az udvar befolyása. Itt is divatos volt az öröklött jobbágyi hűség hangoztatása, de azért nem vesztek ki a lelkekből a jó kurucz hagyományok, a bizalmatlanság s ellenszenv a német iránt.» Vagy nézzük a következő sorokat: «De tévedés volna azt hinni, hogy a nemzeti érzület teljesen kihalt az egész társadalomból. Ez még a legrosszabb időkben sem történt. A nemzeti érzület mint *homályos ösztön* élt sokak lelkében, a kikben az idegen befolyás vagy az alacsony érdek el nem fojtotta. Voltak sokan, a kik nem lehettek mások, mint magyarok s a kik megérzik a magyarság mellőzését vagy sérelmét . . . . A magyar érzés ezeknél mindig naiv módon nyilvánul s az egykorúak tömege megmosolyogja őket, mint a neveletlen gyermeket, mely a conventionális formák ellen vét. A ma-

gyar nyelvet és ruhát a műveletlenség, falusiasság ismertető jelének tartották. Ma, egy későbbi korban, jól esik látnunk az egészséges ösztön kitöréseit, mely nélkül lehetetlen lett volna a nemzet ujjászületése.»

Miként férnek össze a fentebbi vádak e nyilatkozatokkal? Hát hiszen ez és épen ilyen a valódi nemzeti érzület. A hol annak ily nyilvánulásaival találkozunk, ott a nemzeti érzület hiányáról szó nem lehet. Itt kétségtelenül ellenmondás forog fenn s ennek nyitja csakis abban kereshető, hogy GRÜNWALD BÉLA más valamit ért a nemzeti érzület alatt, mint a mit e szavak rendes magyarázat szerint jelentenek. Mint látni fogjuk, előtte a nemzetiség csak mint egy politikai rendszer vagy programm alapja bir jelentőséggel; az aféle ösztönszerű és naiv nemzeti érzület irányában ő csak kicsinyléssel viseltetik. Nem egyszer volt is már alkalmam ennek jelenségeire figyelmeztetni. A mi igazán törülmetszett magyar, az iránt GRÜNWALD BÉLA nem mutat rokonszenvet. A magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgalom, melyet tanusít, inkább csak reflexio műve; valódi nemzeti érzületben, igaz magyar érzésben ő maga valószínűleg fogyatékosabb, mint azok, kiket oly súlyos vádakkal illet.

Nézzük például azt a két adomát, melyet az utolsó idézettel kapcsolatban, mint a nemzeti érzület naiv nyilatkozatát, előad. Egyik arról szól, hogy az 1790-ben Budára visszahozott korona ládája, mint beszélték, csak akkor nyilt föl, mikor magyarul beszélt s nem németül, a ki a fölnyitással foglalkozott. A másik a «Mindenes Gyűjtemény» szerint GRÜNWALD BÉLA idézetében így hangzik: «Nem régiben egy kis társaságban egy magyar, de született nyelvén beszélleni szégyenlő dáma azt mondotta, hogy ő csak azt szégyenli, hogy magyar. Ezt meghallván egy magyar vérű ur,

a kin még soha plundra nem volt, úgy megbosszankodott, hogy azon szempillantásban kitörte a hideg.» Ez gúnyolódás akar lenni. Pedig ha érzületről van szó, ez annál igazibb és mélyebb, minél inkább ösztönszerű, ha úgy tetszik, naiv, s az ilyen azután többet ér, mint az okoskodás útján alakult meggyőződés vagy számításból elfogadott programm, melyet el lehet vetni holnap s lehet helyette vallani mást. Az ily nemzeti érzület állja ki a próbát minden körülmények közt, a mint hogy ki is állotta az, mely a magyar ember szívében honolt.

Nem tagadhatja Grünwald Béla azt sem, hogy «a nemzetiség fejlesztésének eszméje a rendi alkotmány intézményeinek körén belől némely megyében s ezek útján az országgyűlésen is viszhangra talált». De Grünwald Béla szerint ez sem ért sokat, mert «nem kell felednünk, hogy ez az eszme akkor még embrionalis alakban lép a közéletbe, mint a magyar nyelv használatának követelése a közéletben s az iskolákban». Embrionalis alakban! Behozni a latin nyelv helyett a magyart, a közélet minden ágaiban, s azonkívül terjeszteni a nyelvet az iskolák útján — mi kell több? Milyen utakat és módokat contemplál még ezen kívül a magyar nyelvnek és nemzetiségnek törvényhozás útján való fejlesztésére? A legfőbb és legközvetlenebb eszközök mindenesetre csak ezek lehetnek minden körülmények közt. Hanem hát Grünwald Béla kimondotta, hogy «a magyar alkotmány, az egész fennálló jogrend legnagyobb akadálya volt a nemzetiség kifejlődésének s megerősödésének», természetes tehát, hogy neki az sem tetszik, a mi ezen alkotmány keretében, a nemzetiség érdekében történt. Nem tetszik az sem, a mit Nagy Pál e téren tett; ezt mondja róla: «Nagy Pál egyesítette magában a rajongást a magyar nyelvért s a szívós ragaszkodást a rendi

alkotmányhoz. Világos jele annak, hogy a nemzetiségi eszme e fejletlen formában még nem ütközött a rendiség érdekeibe.» Hát azért, mert nem ütközött a rendiség érdekeibe, a Nagy Pál buzgalma nem származhatott igazi nemzeti érzületből?

De GRÜNWALD BÉLA-nak nem tetszik a Széchenyi István felfogása és buzgósága sem. Ezt mondja egy helyen: «E korszak még nem ismerte a mai értelemben vett nemzeti szempontokat, a nemzeti érzelgést és rajongást, melyet már Széchenyinél tapasztalunk.» Érzelgés és rajongás! Az érzelgés asszonyok dolga, a rajongás pedig azoké, kiknek eszökjárása a kerékvágásból kissé kizökkent. Eként jellemzi GRÜNWALD BÉLA Széchenyi buzgóságát a nemzetiség terjesztése körül. És így sül ki, hogy abban az egész korszakban nem volt található a magyar nemzet körében nemzeti érzület; mert sem azt a homályos ösztönt, mely naiv formákban nyilatkozott, sem a Nagy Pál-féle embrionalis alakban mutatkozó nemzetiségi eszme melletti buzgalmat, sem a Széchenyi-féle nemzeti érzelgést és rajongást, mely nem is volt semmi más, mint ama homályos ösztön parázstüzének lángra lobbanása, igazi nemzeti érzületnek tekinteni nem lehet. Sem az a magyar vérű úr, a kit az elnémetesedett magyar dáma blasphemiáitól kilelt a hideg, sem Nagy Pál, sem Széchenyi István nem értettek a dologhoz; nemzeti felfogás dolgában, csakis GRÜNWALD BÉLA az igazi szakértő, az ő számára volt fenntartva revelálni a nemzet előtt, mi az igazi nemzeti érzület. S teszi ezt következőképen: «A nemzetiség ebben az alakban (amaz embrionalis alakban t. i. mint a magyar nyelvért való buzgalom) nem volt oly eszme, melyet akkori politikusaink végig gondoltak, nem volt még oly elv, melyből politikai rendszert, politikai világnézetet alkottak volna. A magyar nyelvben a

nemzet egyéniségének egyik nyilvánulását kivánták elismertetni. De a nemzetiség eszméjének nem a magyar nyelv használata volt egyedüli tartalma. Ez az eszme, mint politikai programm magában foglalja a nemzet önálló életének, belső szabad fejlődésének minden feltételét, az uralom s az állami függetlenség követelését, mely nélkül szabad nemzeti fejlődés nem képzelhető».

«A XIX. század nemzeti egyéniséget kiván az állam alapjául, s ez a felfogás szétbontja azokat az államokat, melyek különböző nemzeti elemekből állanak s egyesíti az államban a rokon nemzeti elemeket, melyeket a mult állam alkotása egymástól elszakított.»

«Magyarországnak közjogi egységből nemzeti egységgé kellett átalakulni.»

«Erős állami szervezet, az intézmények tervszerű megalkotása s működése, az uralkodó faj kifejlett culturája, szellemi élete, irodalma teremti meg a politikai és culturai közösséget, melyet nemzetiségnek nevezünk s mely az önálló állami lét alapja.»

«A nemzeti érzület nagyobb hőmérséke megbontja azt a közösséget, mely a különböző fajokhoz tartozó nemességet összetartotta s a nemzetiségi eszme egymás ellenségeivé teszi.»

Ezek körülbelül a legprægnansabb tételek, melyekben Grünwald Béla nézetei a nemzetiségi kérdésről kifejezve vannak. Ezekben egészen más fölfogás tükröződik vissza, mint a hogy a nemzetiségi eszmét akár azok a homályos ösztönű és naiv nyilatkozatú régi magyar emberek, akár Nagy Pál és Széchenyi István fölfogták. Azoknak kiindulási pontja egyszerűen az volt, hogy a magyar nemzetiséget meg kell menteni, ki kell fejleszteni s föl kell virágoztatni, ebből indultak ki azért, mert a magyarság ügye szivükhez

volt nőve. GRÜNWALD BÉLA fölfogása realisticus. Ő a magyar nemzetiségben első rendű eszközt lát egy erős állami szervezet megalkotására. A mai kor nemzeti egyéniséget kiván — úgymond — az állam alapjául; ebben az országban történetesen a magyar faj és nemzetiség van többségben és tarthat kétségtelenül legtöbb igényt a suprematiára; tehát a magyar nemzetiség az, melynek nyelve és culturájával kell megalkotni azt a politikai és culturai egységet, melyet nemzetiségnek nevezünk; s ezt végre kell hajtani kérlelhetlenül az állam és társadalom rendelkezésére álló összes eszközökkel. GRÜNWALD BÉLA tehát politikai rendszert, politikai programmot csinál a nemzetiségből, mely nem más, mint az úgynevezett «nemzeti politika», mely a magyar nyelvért és nemzetiségért, mint a centralisatio leghathatósabb eszközeért hevül. Ez ismeretlen volt a régi Magyarországban s ezért mondja GRÜNWALD BÉLA, hogy a magyar nemzetben akkor nem volt nemzeti érzület.

Ily felfogásból kiindulva GRÜNWALD BÉLA természetesen nem lehet a régi Magyarországgal megelégedve, nem még azokkal sem, kiknek buzgalmáról maga is elismerőleg nyilatkozik. Az álláspont különböző volta azonban nem veszi el vádjainak élét. Nem tanusítani saját nyelve és nemzetiségéhez ragaszkodást, elhagyni idegen hatalom kényszerítése nélkül — ezek absolut alakban formulázott s oly erős vádak, melyeknél erősebbet nemzet ellen emelni nem lehet. Lássuk, mennyiben igazak.

Szerencsére, múltunk s ezzel együtt nemzeti becsületünk érdekében ki lehet mutatni, hogy nyelvünk hanyatlása is ugyanazon okokra vezethető vissza, melyek ama korszaknak nyomorúságát más tekintetben is előidézték. A nagy vérvesztés, az idegen és ellenséges királyság, az a ferde helyzet, melybe a tartományi és gyarmati lét által minden

tekintetben jutottunk, megmagyarázza ezt is mint minden egyebet. Az ellenünk irányzott ellenséges hatások ép úgy megtámadták nemzetiségünket, mint hazánk jóllétét és szabadságát s a nemzet ép úgy nem bírt e téren kellő ellenállást kifejteni, mint nem tudott más tekintetben.

Elemi történeti igazságnak tartottuk ezt mindekkoráig, így ment át valósággal a nemzeti köztudatba és érzületbe. De most jő Grünwald Béla s azt mondja, hogy a nemzet maga volt oka mindennek, mert maga tette saját nyelve helyére a latint és a németet, közéletben és társalgásban, a nélkül, hogy erre egy idegen hatalom kényszerítette volna, maga küzdött saját nyelve ellen évtizedekig, még e században is.

A latin ép úgy lett nálunk a közélet nyelve, mint más országokban a középkor sötét századaiban; uralma tovább tartott nálunk, mert már kezdetben distanzirozva voltunk a civilisatióban való versenyben s állandóan hátuk mögött maradtunk, talán egyes ágait a művelődésnek kivéve, de átlagban véve mindenesetre, más nemzeteknek. Az irástudásnak egyedül a papság volt birtokában, ez irta az öszszes közokmányokat, viselte az írással járó összes hivatalokat, a catholicus clerus nyelve pedig a latin volt, az még ma is sok tekintetben, latin nyelven vannak írva a lithurgicus könyvek mind e mai napig, a clerusnak nem jutott eszébe saját nyelvén kívül, mely egyszersmind classicus nyelv volt, más nyelvnek kiművelését kezdeményezni. A latin fajú népek, melyeknek körében sok nyoma maradt meg a régi műveltségnek, előbb emancipálták magukat régi, de az életben már mássá átalakult nyelvük egyeduralma alól, a többi nemzeteknél csak a reformatio föllépésével kezdődött meg ez irányban a mozgalom.

Nálunk is erős lendületet vett a magyar nyelv a protes-

tantismus terjedésével. A reformatio nem kis mértékben elevenítette föl az első keresztyének közt fennállott egyenlőség és testvériség traditióit, közelebb hozta egymáshoz a politikailag elkülönített osztályokat; a protestansok egymást atyafiaknak szólították s e megszólítás nagy szerepet játszik nálunk mai napiglan; éltető eleme a hitujításnak a nép fölvilágositása volt, tehát a népoktatás; az isteni tisztelet súlypontja a prédikálás, a vallás «veteményes kertje» az iskola lett; hogy a néphez férhessen, annak nyelvét vette igénybe az oktatás. Ismeretesek ennek nyomai irodalmunk akkori emlékeiből is, mert az elemi oktatás terén megindult fejlődés átment magasabb régiókba is; a protestánsok irodalmi munkássága hasonlóra késztetett más felekezetbelieket is, Pázmán Péter e nélkül nem lett volna magyar íróvá. A lendület csökkent azon arányban, a melyben hatalmasabbá lett az ellenreformatio s ez egyik főoka annak a ténynek, hogy nálunk a XVIII. század elején már nagy visszaesés mutatkozik s a legmélyebb stagnatio áll be ugyanakkor, midőn más nemzeteknél már megindul a legnagyobbszerű előhaladás, sőt néhol beköszönt az irodalomnak aranykora.

A mely hatalom hozta létre, a maga felülkerekedésével, a stagnatiót a nemzet politikai életében, ugyanaz hozta létre a nemzeti tespedést, a közművelődés hátramaradását s ezzel együtt a nemzeti nyelv elővételének elodázását is. Lett volna Magyarország független állam, forgott volna saját tengelye körül, lett volna társadalmi központja, királyi udvara s igazi fővárosa; következett volna be ez, habár csak akkor tájban is, midőn az utolsó forradalom bevégzése után a szatmári «compositio» a tespedés korszakát megindította: egy századdal előbb bekövetkezett volna nálunk is a nemzeti nyelv és irodalom felvirágzása s nem kellett

volna abban a korban vesződni a latin lom kitakarításával, midőn annak használata már egy kiáltó anachronismust képezett, mert tőle más nemzetek már régen megszabadultak.

Azt mondja GRÜNWALD BÉLA: «A magyar rendi társadalom abban megegyez az európai rendi társadalommal, hogy elidegenedett az államtól; de abban különbözik tőle, hogy a magyar elidegenedett nemzetiségétől is. Csak a magyar történelemben találjuk fel azt a hihetetlen tényt, hogy egy nemzet az új korban évszázadokig mellőzi saját nyelvét a közéletben s még e században is évekig küzd ellene, mikor a lelkesebbek használatát követelik.»

Nem mindennap látunk nehány kevés sorban annyi fallaciát összehalmozva, mint ezekben. Hogy a magyar társadalom a magyar nemzetiségtől elidegenedett — ezt lehet mondani a magas főúri társaságról, de nem a magyar társadalomról; amazt senki se tudja jobban mentegetni mint épen GRÜNWALD BÉLA. Az egész magyar társadalmat menteni fölösleges; a mely súlylyal GRÜNWALD BÉLA phrasisa bír, bír legalább is hasonlóval azon körülmény, hogy egy nemzetet se vádoltak annyit chauvinismussal, mint a magyart. Szerinte mi volnánk a világ rossza, mert csak a magyar történelemben találjuk fel ama hihetetlen tényt. Hát ha hihetetlen, nem is kell elhinni. Nem az hihetetlen, hogy évszázadokig mellőztük magunk nyelvét a közéletben mert ez nagyon is való, csakhogy ugyanazt tették más nemzetek is, ép úgy századokon át, mint mi, és az új korban ők is, nem az óban; a különbség csak az, hogy őket nem akadályozhatta meg senki, söt elősegítette abban, hogy jóval előbb érhessék el a művelődésnek azt a stádiumát, melyben valamennyi nemzet lerázta a holt nyelv jármát s elővette saját nyelvét. De igen is hihetetlen és nem is kell

elhinni azt a tényt, hogy a magyar nemzet maga küzdött saját nyelve ellen évtizedekig, még e században is, mert ez már nem felel meg a valóságnak.

A saját nyelve ellen való küzdés alatt azt érti GRÜNWALD BÉLA, hogy a megkezdődött mozgalom után is évtizedekig tartott, míg a magyar nyelv a latin helyét elfoglalta. De ki volt az oka? Az udvar s azok, kik az udvart ebben is mint mindenben támogatták. Ez a valóság.

Midőn a latin nyelvről beszélünk, bizonyos tekinteteknél fogva nem tartom fölöslegesnek kijelenteni, habár a tisztelt olvasó már az eddigiekből is gondolhatná, hogy a holt nyelv mellett lándzsát törni, e tekintetben is laudator temporis acti lenni egyátalában nincs szándékomban. De a világon előforduló legtöbb dolog olyan, hogy el lehet mondani: mindennek megvan a maga jó és rossz oldala; volt jó oldala a latin nyelvnek is kétségen kívül. Nem hiszem ugyan, hogy teljesen bevágta volna az útját a nemzetiségi villongásoknak, ha továbbra is meghagyatik mint a közélet nyelve, de hogy sok tekintetben tárgytalanná tette volna a hivatalos nyelv miatti herczehurczát, az kétségtelen. Mihelyt egyszer fölébredt a nemzetiségi érzület az ország különböző nyelvű lakosainál, talált volna magának tárgyat ujjhúzásra és surlódásokra akkor is, ha elmaradt volna a nyelvek hivatalos használatának kérdése, de hogy jóval kevesebb lett volna rá az alkalom, az természetes. A latin nyelv semleges tér volt, melyen a különböző nemzetiségekhez tartozók szabadon és minden feszély nélkül érintkeztek, nem volt szükség arra, hogy valamennyien az egyik versenytársnak nyelvét tanulják meg, ha a közélet legfőbb részeiből magukat kizárni nem akarják; a latin nyelvnek megtanulása nem foglalt magában concessiót, elsőbbség elismerését a magyarság irányában; az állam

nyelve nem birt nemzetiségi nyelv jellegével. Mind ez kétségen kívül előnyös volt a nemzetiségi villongásoknak elodázása tekintetéből, de bármennyire előnyös volt és lehetett volna talán a jövőben is, a helyzet egyszerűen tarthatatlanná lett. Mint minden forrásba jövő anyag a felszínre húz és eltávolít magától mindent, mi nem bele való, úgy választotta ki magából a forrásba jövő szellemi mozgalom a latin nyelv egyeduralmát, a fölébredt szellemi tevékenység friss levegő után vágyott s nem akart tovább andalogni a multnak catacombáiban. A tudást, a közművelődést nem lehetett az által szűk korlátok közé szorítani, hogy az ifjak egész idejöket egyetlen nyelvnek exact megtanulására fordítsák, a tudományt széles körben kellett elterjeszteni, nem lehetett egy írástudó kasztnak kizárólagos birtokában hagyni. Vegyes nyelvű országokban be kellett menni a hivatalos nyelv kérdésével járó küzdelembe, meg kellett vívni a nemzetiségi harczot minden részleteiben; oly palliativ eszközzel, milyen lehetett volna a latin nyelv fentartása, elodázni nem lehetett volna különben sem.

Ennyit előlegesen a latin nyelvről. De Grünwald Béla, midőn a nemzetiségét megtagadó magyar nemzetről beszél, összeköttetésbe hozza a latin nyelvet a némettel. Nemcsak a latin nyelvet tette maga a magyar saját nyelve helyére, hanem a németet is. «Így a nemzet műveltebb része — úgymond — maga zárja ki saját nyelvét az országgyűlésről, a megyéből, összes hivatalaiból, iskoláiból, társalgásából és levelezéséből s tette helyére a latint *és németet,* a nélkül, hogy erre egy idegen hatalom kényszerítette volna.» Megtartva a Grünwald Béla sorrendjét, szóljunk előbb a német nyelvről, mielőtt bővebben megvizsgálnók, miben van voltaképen Grünwald Béla azon állítása, hogy a nemzet

maga küzdött még e század elején is a latin nyelvnek a magyar által való kiküszöböltetése ellen.

Grünwald Béla azzal is vádolja a nemzetet, hogy nem fejtett ki kellő ellenzést az ellen sem, mikor a németet hozták be hivatalos nyelvül s a mely ellenzést később ez ellen kifejtett, azt nem a magyar, hanem a latin nyelv kedvéért tette, csakis ezt akarta megtartani és nem behozni a magyart, *a német nyelv elleni állásfoglalás tehát nem a magyar nyelvhez való ragaszkodás következménye volt.* A német nyelv ellenzése — úgymond — nem annyira nemzetiségi, mint közjogi okokból eredt.»

Mennyiben tette a nemzet társalgási nyelvévé a németet, köztudomású, szóllottunk róla bőven e lapokon is. Annyit biztosan lehet állítani, hogy e kifejezés: «a nemzet társadalmi nyelvévé tette a németet — határozottan helytelen, miután a nemesség magyar maradt s az maradt szívben, lélekben az a része is, melynek körébe a német mint társalgási nyelv beharapódzott. A mi a német nyelvnek II. József által történt behozatalát s a nemzetnek ez ellen való védekezését illeti, azt mondja Grünwald Béla: «midőn II. József 1784-ben a német nyelvet teszi állami nyelvvé Magyarországon, *nem a magyar nyelvet támadja meg.* Ezt — úgymond — nem találta többé sehol a közéletben, csak két idegen nyelv, a latin és német közt volt már választás. A császár — úgymond — «borzasztó igazságot dörgött a nemzet fülébe» midőn gróf Eszterházy Ferencz kanczellárhoz intézett kéziratában azt mondá, hogy nagy gyalázatára szolgál a nemzetnek az, hogy közügyeiben egy holt nyelvet használ, melyet a művelt nemzetek már kiküszöböltek.»

Nagyon kár Józsefet mint a magyar nemzet hivatott leczkéztetőjét szerepeltetni. Józsefnek nem volt joga a ma-

gyar nemzet fülébe bármiféle igazságokat dörögni, mert a nemzet hátramaradásának legfőbb oka az ő elődeinek politikájában rejlett, abban a politikában, melyet ő csak rohamosan akart volna érvényre emelni, a maga félig értett, egyoldalulag alkalmazott s az absolutismus eszközeivé átgyúrt szabadelvű elméleteinek segítségével. Grünwald Béla úgy látszik nagyon kap rajta, hogy dörgő igazságoknak a nemzet fülébe mondásában ily illustris társra talált. Nem a magyar nyelvet támadta meg! Lehetett-e ennél erősebb támadást intézni a magyar nyelv ellen? József ép oly jól tudta, mint tudja Grünwald Béla is, hogy a latin nyelv visszatarthatta fejlődésében a magyar nyelvet, de a nemzetiséget legkevésbé sem viciálta, míg a német egyenesen megölte volna. Ha Józsefnek igazán szívén feküdt volna alattvalóinak szellemi fejlődése, minek egyik legfőbb tényezője, mondhatni alapvetője a nemzeti nyelv és irodalom, akkor neki, mint a ki mindent fölbolygatott, mindent ki akart helyéből mozdítani, magának kellett volna kezdeményezni a latin nyelvnek a nemzeti élő nyelvvel való helyettesítését; tehette volna ezt akár azon formában, hogy alternativa gyanánt állította volna föl: vagy a magyar vagy a német lesz a hivatalos nyelv, de a latint nem tűröm. Eszében sem volt ily alternativát fölállítani, egyszerűen ráparancsolta az országra a német nyelvet s tette ezt azért, mert germanizálni akart. Ő a német nyelv behozatalában a centralisatio hathatós eszközét látta, ép úgy, mint nálunk is nem a magyarsághoz való ösztönszerű s nyilatkozataiban naiv ragaszkodás, hanem a czélszerűségi szempontok indítanak némelyeket a magyar nyelv mellett való nagy buzgalomra.

Grünwald Béla azt mondja, hogy nem a magyar, hanem a latin nyelv érdekében ellenezték, a mennyiben

immel-ámmal ellenezték, a németet; és ime, ő maga elmondja, hogy a kanczellár a császár leiratára tett fölterjesztésében azt állítja, hogy a nemesség, mely a közügyekkel foglalkozik (nehány igen kevés horvátot kivéve) mind beszél magyarul. Ez az országgyűlés, a megyegyűlések és a szertartásos beszédek nyelve, úgy hogy semmi nehézségbe sem kerülne e nyelven vinni az országos ügyeket. Látszik ebből, hogy igenis akarták a magyar nyelvet behozni s hogy igenis tettek ez iránt magának a császárnak fölterjesztést; és pedig oly körből, hol már csakugyan nagyban megvolt a nemzettől való elidegenedés és megvolt a törekvés ellesni a hatalom gondolatait is. De a császár, mint GRÜNWALD BÉLA maga mondja, nem engedett s értésére adta a kanczellárnak, hogy a kinek nem tetszik, nyitva az ajtó s mindenki lemondhat hivataláról, a kanczelláriától kezdve az utolsó megyei tisztviselőig. És azért GRÜNWALD BÉLA mégis azt mondja, hogy II. József nem a magyar nyelvet támadta meg.

Jellemző mit GRÜNWALD BÉLA Eszterházy kanczellárnak fentebbi előterjesztésére megjegyez. «Ez az állítás (hogy t. i. a nemesség tud magyarul és hogy nehézség nélkül be lehetne hozni a magyar nyelvet) nem felelt meg a valóságnak.» GRÜNWALD BÉLA tehát jobban ismeri az akkori viszonyokat, mint az egykorú kanczellár. Érve pedig a következő: «Látni fogjuk, hogy 27 évvel később, az 1811-iki országgyűlésen több megye lehetetlennek állította a magyarnak hivatalos nyelvvé tételét, mert *nincs a nemesség között senki, a ki magyarul tudna.*» A dolog pedig, maga GRÜNWALD BÉLA előadása szerint, következőleg áll. Az 1811-iki országgyűlésen indítvány tétetett az iránt, hogy a megyék minden dolgukat *azonnal* a nemzeti nyelven vigyék. Ez ellen Trencsénmegye többi közt azt hozta föl, hogy

«megyéje részéről kénytelen előadni, hogy ezen törvény által a lehetetlenségre szoríttatnának, mert egész megyéjökben magyar individuumjok nincsen... Tehát hosszabb időt kivánt adatni minden esetre». Hasonló értelemben szólt Árva vármegye követe s bevallja, hogy a tisztviselők nem tudnak magyarul s ha az indítvány törvénynyé válnék, hivatalukból el kellene őket bocsátani. «Szepes vármegye követje, instructiójához szigorún ragaszkodván, megyéje részéről előadta, hogy az egész megyében senki sincs, a ki a repræsentatiókat, protocollumokat s egyéb jegyző foglalatosságokat nemzeti nyelvünkön csak középszerűképen is folytathatná; ha tehát a státusoknak az a czélja, hogy azonnal minden közdolgok a vármegyékben magyar nyelven teljesíttessenek, úgy az egész magistratusnak el kelletik búcsúzni...» Ez nem azt teszi, hogy nincs a nemesség közt senki, a ki magyarul tudna, hanem csak azt, hogy az illetők restek voltak új stylus curialist tanulni. De József idejében mindenesetre új nyelv tanulásáról levén szó, nem járt volna annyi nehézséggel a magyar, mint a német behozatala. A kanczellár fölterjesztésére tehát egyátalában nem lehet mondani, hogy nem felelt volna meg a valóságnak; igaza volt abban, hogy semmi nehézségbe sem kerülne a magyar nyelv behozatala, a három felföldi megye is az *azonnal* ellen tett kifogást, a tót sógoroknak épen nem nemzetiségi szempontból, csak inertiából való vonakodása nem okozott volna legkisebb fennakadást sem.

Ime ismét egy példája a tények irányzatos előadásának, mit még azzal told meg Grünwald Béla, hogy egy más helyen azt mondja Trencsén, Árva és Szepes megyék követeinek fentebbi előadásukról, hogy ezek a megyék «elkeseredéssel» küzdöttek a magyar nyelv ellen. Miből tovább ismét azt a következtetést vonja le, hogy 1784-ben a ma-

gyar nyelv érdekében történt felszólalás *«sok megyénél nem is lehetett őszinte»*. Az ily mindenféle csűrés-csavarással és faggatással való biráskodás inkább illenék a vádlottat befonni s minden áron elmarasztalni akaró rögtönitélő haditörvényszékhez, mint történeti igazságszolgáltatáshoz.

Megrója Grünwald Béla a megyéket azért, hogy ellenállásuk a német nyelv ellen nem volt erős, az embereket azért, hogy hivatalban maradtak. Én nem kivánom őket menteni, de annyi elnézést mindenesetre vélek igénybe vehetőnek, mennyit Grünwald Béla némelyek, nevezetesen az írók s ezeknek élén Kazinczy iránt tanusít, a ki épen azt írja, hogy neki öröm volt a német nyelven való hivataloskodás. A nemzet elszokott az ellenzékieskedéstől hosszú időn át midőn II. József aggressiv fellépése kezdődött; de nem sokáig tartott a meglepetés szülte tétova, elég rövid idő alatt belemelegedtek az emberek az ellenzésbe s elmentek a poroszszal való conspirálásig. Nem rajtuk mult, hanem a rendeleteket visszavonó hatalmon, hogy nem mentek el odáig, minek elmulasztását nem egyszer veti szemére Grünwald Béla a nemzetnek t. i. a fegyveres fölkelésig. Kár mindjárt a hivatalhoz való ragaszkodást emlegetni. Emberek vagyunk. Oly kevéssé mozgalmas időkben, oly hosszú aléltság után nem lehet csudálkozni, hogy rögtön nem jött létre a megfelelő hangulat.

Terjedelmesen közli Grünwald Béla a magyar nyelv tárgyában 1790-től 1811-ig folyt országgyűlési vitákat. Méltó is vélök foglalkozni, mert a hazánkbeli nemzetségi kérdés történetének egyik fontos részét foglalják magukban. Itt látjuk Grünwald Béla szerint azon jelenségeket, melyekhez hasonlókat hasztalan keresünk más nemzetek történetében, a hosszú szívós küzdelmet a nemzeti nyelv ellen; itt látjuk kezdetét a hivatalos nyelv kérdése által

keltett villongásoknak, melyek oly sok vizet zavartak később is nálunk valamint más országokban is.

Grünwald Béla midőn e vitákat előadja, állhatatosan nem mint holt nyelvről, de mint idegen nyelvről beszél a latinról, mely más idegen nyelvekkel és nevezetesen a némettel egyenlő tekintet alá esik. Egy valóban eleminek mondható igazság helyreállításával kell foglalkoznom, midőn rámutatok, hogy a latin nyelv a némettel egy categoriába nem sorozható. A latin nyelv soha sem volt veszélyes nemzetiségünkre nézve, míg ellenben a német nagyon is veszélyes volt folytonosan. A latin nyelv akadálya volt a magyar nyelv fejlődésének, de a magyar nemzetiséget semmi tekintetben nem érintette, rá módosító s átalakító, tehát bomlasztó hatást teljességgel nem gyakorolt; a latin nyelv mögött nem állott a háttérben semmiféle hatalom, mely hódító szándokot táplált volna ellenünk; a latin nyelvvel megéltünk hosszú századokon át a nélkül, hogy nemzetiségünk zománczán általa a legkisebb csorba üttetett volna. Ellenben a német, mint egy magasabb culturával biró szomszéd nép nyelve, a folytonos érintkezés következtében befurakozott mindenüvé, nemcsak a műveltebb osztályok, de a köznép körébe is, közege volt a nagyobb culturának, mely a kisebbre ellenállhatlan nyomást gyakorol; s háta mögött oly nemzet állott, mely kezdettől fogva ránk vetette sovár tekintetét, oly hatalom, melynek a magyar nemzeti érzület, nemzeti lét és szabadság megsemmisítése politikai czélja volt. Erre mindig úttörőnek tekintette a német nyelvet, munkálkodott terjesztésén, csendesen és alattomban, mikor a magyar nemzettel fegyverszünetet tartott, nyiltan és első sorban vele lépett föl, midőn alkalma nyilt erőszakkal kisérleni meg czéljának valósítását, mint II. József alatt és 1849-ben.

A régi rebellisek és kuruczok csak úgy használták a latin nyelvet, mint a labanczok; Rákóczy hires kiáltványa a «Recrudescunt» latin nyelven volt szerkesztve. A közkurucz igaz hogy nem sokat foglalkozott tartalmával, valaminthogy most is van elég lelkes hazafi, a kinek elég a boldog emlékezetű Patay István programmja is, de a műveltebb rész lelkesedni is tudott az eféle latin fogalmazványokon. Beszédük s írásuk hemzsegett a latin szavaktól. Azért mégis tősgyökeres magyarnak érezték magukat s azok is voltak szívben és lélekben s hogy nem jutott eszökbe, mi nagy kár és hátramaradás a nemzetre nézve a nemzeti nyelv kipallérozásának s közhasználatba vételének elhanyagolása, az náluk csak a megszokás következménye volt, a belátás hiányának, de nem a magyar érzés fogyatékos voltának tulajdonítandó. Ellenben, a mint a főurak elnémetesedtek, az elégedetlen magyarság hiába nézett szét, melyik volna az a hatalmas olygarcha, a ki körül ismét csoportosulnia lehetne, az elnémetesedett nagy urak labanczokká lettek hetediziglen s csak ritka esetekben tudta későbben is és csakis kiváló szellemeknél a végképen vízzé nem vált vér a maga jogait érvényesíteni. A nemesség egy részének körébe is behatolt a német nyelv, de ott azért nem volt képes hasonlóan megrontani a nemzeti érzületet, mert nem foglalta el a tért oly teljesen, mint a mágnásoknál s a nemesség soha sem szakította meg a tisztán magyarnak maradt nemességgel való érintkezést a közügyek s a szorosabb összeköttetést a magánviszonyok terén.

A latin nyelv, bár miatta pallérozatlan maradt a magyar nyelv, bensőleg nem tett benne semmi kárt. Azokban a régi magyar fogalmazványokban, melyekben minden harmadik szó latin, nem találunk szókötési hibát; a kik írták, magyarul gondolkoztak, nyelvérzékük tökéletes maradt;

az a nyelv szegény, de ép, tiszta, magyar nyelv volt. Nyelvünk romlásának kezdete teljesen összeesik a német műveltség terjedésével, azzal az idővel, melyben németül gondolkozó magyar írók támadtak. S a nagy magyar szókincs és a nagy purismus mellett mai nyelvünk hemzseg a germanismusoktól; szabatos és kifogástalan magyarsággal írósok embernél is nélkülözzük a magyaros zamatot, az idiotismusokat, de a tősgyökeres magyar író is ugyancsak összeszedje magát, hogy irályába germanismusok be ne lopódzanak.

Mind ezt egy pillanatra se volna szabad elfelejteni, midőn arról beszélünk, miért maradt fenn oly sokáig a latin nyelv, miért ment oly lassan kiküszöbölése akkor is, midőn már megindult ez irányban a mozgalom. A kik nem tartották épen szükségesnek a rohamosabb eljárást, lehettek lanyhák a közművelődés és haladás iránt, de azt bizony meg sem álmodták, hogy a nemzetüktől való elidegenedéssel fognak egykor vádoltatni.

Nem kellene figyelmen kívül hagyni a természetes inertiát sem, melylyel minden reformnak számolnia kell. A reform nagy volt, oly változásról volt szó, mely minden lépten-nyomon érezhető volt; idős embereknek kellett tanulniok, nem a magyar nyelvet, de a stylus curialist, tanulni azoknak, kik írták s azoknak, kik olvasták. Nem kellene végre figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a magyar nyelv akkor meg általában véve fejletlen volt, s ha voltak is már íróink, kik szép verseket írtak, sőt prózát is, a közdolgokhoz való irályt még teremteni kellett, holott a latin a maga classicitási tekintélyével s konyhaiságában is teljesen megállapodott mivoltában kielégített minden gyakorlati igényt.

1790-ben kezdődött tehát a küzdelem a latin nyelv ellen, melyet Grünwald Béla megfordítva a magyar nyelv ellen

való küzdelemnek nevez. Az 1790/1-iki országgyűlésen hozatott az első törvényczikk a magyar nyelv tárgyában.

Az 1790-iki mozgalomról ismételve azt mondja Grünwald Béla, hogy az reactionarius természetű volt, nem a nemzeti érzület csak a rendi reactio hozta létre stb. . . . . . Miként fér össze e jellemzés azzal a ténynyel, hogy a latin nyelv kiküszöbölésére, a magyar nyelv és nemzetiség fölemelésére épen akkor történt az első lépés? Ez már csak nem lehet reactionarius lépés Grünwald Béla szemében sem; sőt ez annyira megfelel az ő követelményeinek, hogy ennek magának elégnek kellene lennie arra, hogy teljes elismerését jelentse ki az 1790-iki országgyűlés emberei iránt, ha tekintet nélkül hagyja is mindazt, mi akkor az állami önállóság, a protestánsok szabadsága s általában a minden irányú reform érdekében tudvalevőleg történt. A II. József ellen támadt mozgalom, s az 1790-iki országgyűlés alakja oly szépen emelkedik ki ama kornak ellapult s elposványosodott viszonyaiból, mint a szép Somlyó hegye a körülötte fekvő lapályból. Miért szól róla Grünwald Béla oly nagy animositással? Mint ha bosszantaná, hogy ama szomorú korból is tudunk fölmutatni valamit, a mivel dicsekedni lehet.

Gúnyolja azt a magyar világot, mely akkor országszerte s az országgyűlésen uralkodott, ép úgy mint nemrég az 50-es évek végén s a 60-as években. A nemzeti érzés «nyilvánulásának módja — úgymond — sem mutatott érettségre és komolyságra». Azt mondja: «E tüntetésekből kiérezték a komolyság hiányát némely egykoruak is.» Idézi ugyanis Keresztesit, ki igen örvendett a magyar nyelv és magyar ruha felkapatásának, hanem, mint az öreg urak szoktak, zsörtöl a túlságos arany és ezüst sujtás miatt. Sajátságos kifogása van a tüntetések ellen Grünwald Béla

másik tanújának Decsy Sámuelnek. «Nem nemzeti nyelvünkhez való igaz hajlandóságunk, hanem nemzeti szabadságainknak elvesztésétől való félelmünk indította bennünk ezt a forróságot . . . . .» No hát ez se volt épen rossz. De csudálatos, miként lehet GRÜNWALD BÉLA oly válogatós a nemzeti érzület nyilvánításának módjaiban. Fődolog, hogy nyilvánuljon, s mert nyilvánult, örömét és elismerését kellene kifejezni, ha mindjárt a magyar nadrág viselése nem felel is meg egyéni izlésének. Hát hiába! megmondta már KÖLCSEY: sujtásos nemzet vagyunk barátaim! De barátainktól nem kell túlságosan sokat követelnünk, elnézéssel kell lennünk gyöngéik iránt.

Különben, Róma nem épült föl egy nap alatt; nem lehetett mindjárt 1790-ben egyszerre előállítani a GRÜNWALD BÉLA-féle nemzeti államot, kezdetnek nagyon elég volt a mit az országgyűlés a magyar nyelv érdekében követelt. A fölterjesztés szerint kötelezné magát a király, hogy idegen nyelvet, nevezetesen a németet, nem hoz be; a magyar nyelvet fentartja, a trónörököst és háza egyéb főherczegeit magyarul taníttatja; a törvények ezután is latin nyelven szerkesztendők, de a büntetőtörvények minden, az országban divatozó élő nyelvekben kiadandók, a biróságoknál fenmarad az eddigi gyakorlat; kötelezi magát a király, hogy a politikai kamarai és katonai dicasteriumoknál, a mennyiben a kezelés megzavarása nélkül történhetik, a magyar nyelvet behozza, szabadságukban maradván addig is az összes törvényhatóságoknak jegyzőkönyveiket, hivatalos leveleiket s mindennemű fölterjesztéseket valamennyi dicasteriumhoz magyar nyelven szerkesztve intézni, úgy azonban, hogy a szlavon és horvát, valamint némely felsőbb részekbeli vármegyéknek és városoknak szabadságukban álljon otthon anyanyelvüket, összes levelezéseikben és

egyéb hivatalos ügyeikben a most használatban levő latint megtartani. A magyar nyelv alapismeretei minden nyilvános tanintézetben, az academiákban és egyetemen a hivatalos irály tanittassék. (Igy szól a koronázási diploma tervezete 22-ik föltételének végszaka.) A király visszautasítván a diploma tervezetét, a fentebbi pontokat külön törvényjavaslatként terjesztették föl, de a király nem fogadta el így sem, s a magyar nyelv tárgyában alkotott XVI. t.-cz. csak annyit mond, hogy a király idegen nyelvet nem hoz be, a magyar anyanyelv (nativa) terjesztése végett pedig elrendeltetik, hogy a gymnasiumokban, academiákban, s az egyetemen a magyar nyelv és irály tanítására külön tanárok (peculiaris professor) rendeltessenek, hogy a kik megtanulni akarják, vagy már tudván benne magukat tökéletesbíteni óhajtják, erre alkalmat nyerjenek; a kormányszéki ügyek pedig most még latin nyelven folytatandók.

Az udvar akaratán múlt tehát mindjárt a legelső alkalommal, hogy a latin nyelv eltávolítását czélzó különben is igen mérsékelt és czélszerű intézkedések létre nem jöttek. Az 1790-iki követelések megújittattak az 1792-iki budai országgyűlésen, de I. Ferencz nem fogadott el egyebet annál, hogy a magyar nyelv az ország határain belől rendes, a kapcsolt részekben pedig rendkívüli tantárgy legyen, a kormányszékekkel való levelezés kérdése országos küldöttségre bizatott. Többet sikerült a rendeknek kieszközölni 1805-ben, mert nagy áldozatokra, nemesi fölkelésre volt az udvarnak szüksége. Elhatároztatott, hogy az országgyűlési föliratok hasábosan magyar és latin nyelven szerkesztessenek; a megyék a cancelláriához hasonló módon írhassanak, a megyék a Helytartótanácshoz magyarúl írhassanak, törvényszékeiken, pörös ügyekben is a magyar nyelvet

használhassák; a hozzá magyarul író vármegyéknek a Helytartótanács hasonló nyelven feleljen, a Curia azonban a magyar nyelven folytatott pörökben hasonló nyelven deliberálni most még ne köteleztessék; a magyar nyelvnek rendes tárgyként tanítására nézve ő felsége intézkedni fog az 1792. VII. t.-czikk végrehajtása iránt.

Nagyobb viták az 1807 és 1811-iki országgyűléseken folytak a magyar nyelv tárgyában; mielőtt ezek elbeszéléséhez fogna, a következő megjegyzéseket teszi Grünwald Béla. «Mint sok más esetben, úgy a magyar nyelv ügyében is sokan azt hiszik, hogy nemzeti fejlődésünk legfőbb akadálya az udvar volt. Ez tévedés. Magyarok voltak a magyar nyelv ellenzői az országgyűlésen. Valamennyi személynök, protonotárius, a mágnások legnagyobb része, az aulikusok egész serege, a kik czímet és jutalmat vártak, a régihez ragaszkodók, s azok, *kik az udvarnak tetsző dolgot véltek cselekedni*, valamennyien nyiltan ellenzik a magyar nyelv használatát s terjesztésének eszközeit, s az udvar, mely nem merte volna megtagadni a nemzet természetes és jogos követelését, valamint olasz tartományaiban sem hozta be a német nyelvet, a magyarok által a magyar nyelv használata ellen felhozott érvekből meríti indokait, s e nagytekintélyű tényezők magatartása bátorítja az országgyűlés kérelmeinek visszautasítására. A magyar nyelvért most nem a német udvar ellen küzd az ebben a nagy nemzeti követelésben egyesült magyar nemzet, hanem magyar magyar ellen.»

Nem egy alkalmat találtam már rámutatni, hogy Grünwald Béla ellentmond magának, maga czáfolja meg állításait, de ennél csattanósabb eset nem fordul elő egész könyvében, úgy hogy valóban lehet csodálkozni, miként követhet el egy oly ügyes író ekkora vigyázatlanságot. *Nem*

az udvar volt a magyar nyelv ellenzője, úgymond, de hát kik voltak? *Azok, kik a magyar nyelv ellenzésével az udvarnak tetsző dolgot véltek cselekedni.* Ehez alig kell commentár. De ez idézett hely foglal magában más érdekes dolgokat is.

Az udvar természetesen nem jött a pozsonyi országházba, hogy ott részt vegyenek a nyelv fölötti vitákban, hanem elvégeztette a dolgot «valamennyi személynök, protonotárius, a mágnások legnagyobb része, az aulikusok egész serege» által. Hát hiszen az volt a dolognak a módja, ebben mint minden más esetben. Magyarok voltak, az igaz, de kapott az udvar magyar embereket más szolgálatokra is, más, legalább is hasonló fontosságú nemzeti érdekek ellenzésére is. Minden hatalom minden nemzetnél tud magának szerezni hasonló eszközöket, s hogy kaphasson ilyeneket, nálunk még kedvezőbbek voltak a körülmények, mint másutt; mert a ferde helyzet, melybe az Ausztriával való szövetség által jutottunk, sokszor megzavarta sok ember fejét, úgy hogy nem látta tisztán, meddig szabad elmenni a loyalitásban a nemzet életérdekeinek sérelme nélkül. Vajjon nem sinlődünk-e mai napiglan ebben a nyavalyában?

«Ez tévedés» — mondja Grünwald Béla, tagadván, hogy az udvar akadályozta a magyar nyelv előmenetelét. Előkelő, államférfias, sőt diplomataszerű fogás van a kifejezésnek e higgadt modorában. De e modor nem teszi komolyabbá az állítást, igazabbá a tényt. Nem az udvar volt akadálya nemzeti fejlődésünknek, sem a magyar nyelv ügyében, sem más esetekben — mivé lesznek e mondás által Grünwald Béla azon fejtegetései, melyekben előadja az udvar gazdasági politikájának nemzeti fejlődésünkre nézve végzetes következményeit? «Magyarország sorsa el volt döntve» — ezt mondja, midőn elbeszéli, hogy a Magyarország ellen

irányozott gazdasági politika az udvar által véglegesen megállapittatott. Hát a hol Ferencz császár elbutító közművelődési és közoktatási rendszeréről beszél!

Az udvar politikája tökéletesen következetes maradt a magyar nyelv tárgyában való eljárásában. Germanizálni az uralkodása alatt levő összes népeket és országokat, a magyar elemet minden módon gyöngíteni — ez volt Staatsmaximáinak egyik legfontosabbika. A germanizálást Magyarországon állandóan az udvari élet s a közoktatás eszközeivel vélte előmozdítandónak, rohamos támadást e tekintetben csak II. József alatt tett abban a korban. A magyar elem gyöngítésére hatott a lassu germanizálás, fejlődésének akadályozására a latin nyelv mutatkozott hathatós eszköznek, természetes tehát, hogy ezt lehetőleg és minél tovább fentartani törekedett. Föltenni az udvari politikáról azt, hogy nem törekedett a latin nyelvet fentartani, nem volna egyéb, mint föltenni róla azt, hogy világszerte ismeretes következetességéről megfeledkezett. A Gleichberechtigung aller Nationalitäten, mely most már Staatsmaxim gyanánt van kihirdetve, csak legújabb keletű fordulat, ha csakugyan valódi fordulat, s a németség helyett bizonyos nemzetiségi nihilismus marad állandó szabály; akkor azonban erről szó sem volt. Be kellett következni a régi római szent birodalom megszünésének, az európaszerte föltámadt nemzetiségi törekvéseknek s legújabban a Németországban elfoglalt hegemonia áthárulásának, hogy az udvari politika a nyelvi kérdésben módosulás alá essék, a mennyiben csakugyan őszinte az új irány inaugurálása.

Az 1807-iki országgyűlésen az országos bizottság a nyelv tárgyában a következő javaslatokat tette. 1. A magyar nyelv minden elemi iskolában taníttassék. 2. Három év mulva a grammatikai osztályokba csak magyarul tudó tanulók vétet-

hessenek föl. 3. A gymnasiumokban a latin nyelvet magyar nyelven tanítsák. 4. A felsőbb osztályokban a tannyelv magyar legyen. 5. A seminariumokban a magyar nyelvnek tanára legyen, hogy a kispapok magyar hitszónoklatok tartására képesíttessenek. 6. Minden academia mellé tanitóképezde állíttassék föl. 7. A magyar nyelvet minden törvényhatóság használja, záros határidő alatt. 8. A főkormányszékeknél (az udv. kamara nem említtetik) csak magyarul tudó egyének alkalmaztassanak; a helytartótanács a magyarul feliró megyéknek magyarul feleljen. 9. A curia a most folyó ügyeket latin nyelven intézhesse, de jövőre az azt kivánó felek ügyeiben a magyart használja, a felebbezett ügyekben pedig nem latin, hanem magyar nyelven tárgyaljon. 10. Az országgyűlésen mindent, a törvényeket is, magyar és latin nyelven kell szerkeszteni. 11. A magyar nyelv kiművelésére magyar szinház állítandó.

E pontozatok megállapítása nagy lendületet mutat a magyar nyelv kérdésében, abban a korban, mely az 1790-iki felbuzdulás után ismét visszaesett a tespedésbe, midőn az 1790-ben kiküldött országos küldöttségeknek terjedelmes és értékes reformmunkálatai ad acta tétettek. A fentebbi pontok két categoriába sorozhatók. Egyikbe azok, melyek a latin nyelvnek a magyar által való helyettesitéséről, másikba azok, melyek a magyar nyelvnek különösen iskolai tanítás útján való terjesztéséről szólanak. Ez a két categoria a dolog szerint különböző tekintet alá esik.

Föltétlenül szükséges volt a latin nyelvnek a közügyek kezeléséből való eltávolítása, hasonlóképen azon iskolázási rendszernek is megváltoztatása, mely szerint a tanításnak súlypontja a latin nyelvnek exact elsajátítására volt fektetve, annyira, hogy a tanulónak más hasznos ismeretek megszerzésére nem maradt ideje. Ez ellen nem lehetett

más nemzetiségbelieknek alapos kifogásuk. De azért már ezzel is belenyúlt a magyarság a nemzetiségi kérdés darázsfészkébe, mert azonnal előállott azon legközelebbi kérdés, hogy melyik legyen az a nyelv, mely a latin helyébe lép s erre nem lehetett más a válasz, mint az, hogy a magyar. S ezzel föl lett nyitva Pandora szelenczéje. Akkor még a nem magyar nemzetiségek egyátalában nem voltak oly helyzetben, hogy maguk is részt követeljenek a latin nyelv örökségéből, de hogy ez jönni fog, érezte előre mindenki. Sőt az 1790-iki törvényjavaslat már vett is tudomást a különféle nyelvekről, midőn fölvette tervezetébe azon intézkedést, hogy a büntető törvények a latinon kívül az országban élő különböző nyelveken is közzététessenek; ez az ilynemű intézkedéseknek első nyoma törvényhozásunkban. De bárminek kellett is jönnie, bele kellett menni a dologba, a küzdelem elől meghátrálni lehetetlen volt. A latin nyelv megszüntetésénél csak az lehetett mérvadó, hogy az átmenetnél a közügyek kezelésének összezavarása s a közönség érdekeinek sérelme lehetőleg kerültessék. Más dolog volt az, midőn az országos bizottság azt indítványozta, hogy a magyar nyelv minden elemi iskolában taníttassék, hogy három év mulva a grammatikai osztályokba csak magyarul tudók vétessenek föl. Ezzel már nem az élő nyelvnek s a potior pars nyelvének természetes jogába visszahelyezése, hanem a magyar nyelv terjesztése volt czélbavéve. Jogos törekvés lehetett e terjesztés is annyiban, hogy az ország lakosainak érdekében áll a közügyek nyelvét elsajátítani, de itt már a jogosság határát a volenti non fit injuria szabja meg s az ilynemű intézkedések jogossága s ettől elválaszthatlan czélszerűsége már attól függ, hogy csak ott alkalmaztassanak, hol közkivánattal találkoznak s csak úgy alkalmaztassanak, hogy nemcsak a kényszer, de a pressio

bármely neme is mellőzve legyen. Ez sikamlós tér kétségtelenül s a nemzetiségi kérdés gyakorlati kezelésének egyik legnehezebb feladatát képezi. Az igazság tisztelete a törvényhozásban és a végrehajtásnál egyaránt az egyedüli eszköz, mely kivezethet a Scylla és Charybdis szirtjei közül.

Hogy az igazság érzetét nem hallgattatta el a felszított szenvedély, annak tanuságát látjuk a javaslat fölötti vitákban. Maga a javaslat formulázása azonban nem mutatott elegendő előrelátást s a czélon túllőtt. Hogy a grammaticai osztályokba csak magyarul tudó tanulók vétessenek föl, az akkori viszonyok közt a felekezeti középiskolákra nem érthetett, ez mérsékli a javaslatnak a másajkuakra nézve sérelmes jellegét. Az elemi iskolákról szólló pontnál, mint az akkori Országgyűlési Napló Grünwald Béla idézete szerint szól «mondották mások, hogy a magyar nyelv iránt való törekedésünknek csak az a tárgya, hogy a köztársaságot illető dolgok magyar nyelven folytattassanak. Azt kivánni sem lehet, hogy az országban lakó különféle nemzeteket egy nyelvre kényszerítsük. Minden kényszerítés kedvetlen és végtére is sikertelen». Mondották azt is, hogy legfeljebb a királyi és mezővárosokat lehetne arra kötelezni, hogy ott az elemi iskolákban a magyar nyelv taníttassék. E nyilatkozatokban részemről egyebet látok, mint Grünwald Béla, tudniillik a nemzeti érzület hiányát, s a nemzettől való elidegenedést; látom benne azt a méltányosságot és mérsékletet, melyet a nemzetiségi kérdésnél soha sem kellene szem elől téveszteni.

A grammaticai osztályokra vonatkozó pontnál így szóllottak némelyek a Napló szerint: «a magyar nyelvnek közönséges behozására időt szabni igazságtalannak, szokatlannak, sikertelennek és lehetetlennek tartották lenni . . . Ha nem lesz kényszerítés, előbbre fogunk menni. Minden

nemzet, de különösen a magyar irtózik a kényszerítéstől. A kényszerítés valóban szükségtelen, haszontalan és veszedelmes, és sem a múlt, sem a mostani, sem a jövendőbeli környülállásainkra nézve nem alkalmatos. A mi az előbbeni időket illeti, sokkal nevezetesebb karban volt a mi nemzetünk Szent István, Nagy Lajos és Mátyás és az előbbeni dicsőséges királyok idejében és még sem ment soha is arra a gondolatra, hogy kényszerítse a Magyarországban levő nemzeteket a magyar nyelvre ... Valamint azelőtt, úgy most sincsen a mi országunk oly állapotban, hogy lakosainak nagyobb része magyarul beszélhessen. A mi eleink, nyelvét, öltözetét sőt vallásbeli vélekedéseit is az idegeneknek megszenvedték ... A mi időnkben is fele az ország lakosságának más nyelveket beszél ...» Ez érvekre nem tudtak mással válaszolni a javaslat pártolói, mint azzal, hogy másként czélt érni nem lehet. Mondatott az a különös érv is, hogy «nem is lehet azt erőszaknak mondani, a mire a törvény által köteleztetünk».

Grünwald Béla nincs megelégedve az 1807-iki rendek buzgalmával, pedig ez a nyelvterjesztési intézkedésekben inkább túlment a helyes politika határain. Teljesen jogos és helyes volt ellenben a javaslatnak azon pontja, hogy a curia magyar nyelven biráskodjék. De úgy látszik, épen ezt ellenezték leginkább az udvar emberei. Érveik mind tarthatatlanok voltak, nem egyebek, mint a nem akarás lehető palástolása. Még nincsenek magyarul ügyködni tudó prókátorok, fiatal emberekre fontos ügyeket bízni nem tanácsos. Ezután nem fognak latinul tanulni, mely nyelven a törvények s a régi okmányok szerkesztve vannak, ennek sok kárát fogják a családok látni jószágaik és vagyonaik ótalmában. Ha mindenek magyar nyelven fognak folyni, méltán lehet attól tartani, hogy megint visz-

sza esünk abba a tudatlanságba, melyben voltak eleink, míg a latin nyelvet nem tanulták stb. . . .

Egy rendkívül érdekes jelenség tűnik elő ezekből a vitákból s a hozott határozatokból. E határozatok a többségben levő aulicusok tényei. S miként viszonylanak egymáshoz a latin nyelv kiküszöbölésére és a nyelvterjesztésre vonatkozó meghozott határozatok? Az udvari párti többség elfogadja a magyar nyelvnek minden népiskolában való tanítását és elveti a curia magyar nyelvű biráskodását. A személynök mint a kormány főszószólója mindig a latin nyelv ellen irányzott javaslatokat ellenzi legerősebben, úgy ezen mint a következő országgyűlésen s az országgyűlésen kívül is mindent megtesz a kormány s a kormány közegei, hogy az is mi 1790. és 1805-ben a magyarnak a latin nyelv ellen való térfoglalása érdekében elrendeltetett, életbe ne léphessen. Nem csalhatlan bizonysága-e ez annak, hogy a kormány már akkor egy minden ízében jól átgondolt s azután következetesen megtartott politikát követett a nemzetiségi kérdésben, mely szerint nem bánta, ha a magyarok oly intézkedéseket tesznek, melyek alkalmasak arra, hogy általuk a nem magyar nemzetiségeket maguk ellen ingereljék; de minden áron akadályozni akarta azt a szellemi és még hozzá nemzeti irányú fejlődést, mely a latin nyelvtől való megszabadulásnak kimaradhatlan következményeként állott kilátásban. Ez irányban adta ki utasításait a maga embereinek, kik talán föl sem fogták a mély álnokságot, mely az udvar politikájában rejlett s örvendettek, hogy magyar érzületöknek a nyelvterjesztő intézkedéseknél szabad tér engedtetik. Ez magyarázza meg maguktartását.

Ezen országgyűlésen egyébiránt semmi se jött létre a magyar nyelv érdekében, az udvar három sorral absolválta az

egész dolgot, kijelentvén leiratában, hogy a magyar nyelv tárgyában eddig történt intézkedések elégségesek.

Az 1811-iki országgyülésen az országos bizottság már egy egész sorozatával állott elő azon sérelmeknek, melyeket a kormány a magyar nyelv tárgyában elkövetett, nevezetesen hogy az 1805-iki törvény ellenére a Helytartótanács nem felel magyarul a vármegyéknek; némely megyékben a főispánok által gyakorolt nyomás következtében ismét latinul írják a jegyzőkönyveket; nem fogadták el Marczibányi István alapítványát a hadi építészetnek az egyetemen magyar nyelven való tanítására; a helytartótanács nem engedte meg, hogy a pesti városi szinházban felváltva magyar előadások tartassanak stb. Kijelenté a bizottság, hogy ismét az a szellem kezd lábrakapni, mely a Ratio educationist sugalmazta s az 1790-iki nyelvtörvény hozatalát szükségessé tette, szóval: jelzi a germanizáló törekvést. Az orsz. bizottság ezután némi változtatásokkal lényegben megujítja az 1807-ben tett bizottsági javaslatokat és törvénynyé nem vált országos határozatokat.

A sérelmekből már talán GRÜNWALD BÉLA se vonhatja ki azt a következtetést, hogy nem az udvar volt a magyar nyelv ellenzője, mert itt már nem mutathat arra, hogy az országgyülésen magyarok ellenezték a magyar nyelvet; a mit az udvar hatalmában álló kormány tett, az magának az udvarnak ténye volt. «Tévedés»-e hát azt hinni, hogy a a magyar nyelvnek és nemzetiségnek az udvar volt legfőbb ellenzője? Igaz-e, hogy a nemzet maga küzdött saját nyelve ellen?

Ezen országgyülésen is a Helytartótanácsnak magyar lábra állítását ellenezték legerősebben az aulicusok. Midőn e vitákat részletesen előadja s a latin nyelv mellett fölhozott s már fentebb jellemzett érveket elősorolja, belőlük itt

is azt a következtetést vonja le Grünwald Béla, hogy a régi nemzedékből kiveszett a nemzeti egyéniség tudata, hogy nem volt nemzeti érzülete, holott csak is azt lehet belőlük helyesen levonni, hogy többségben volt az a párt, melyet szócsőnek használt az udvar a maga nemzetellenes politikájának fentartására. Ezen az országgyűlésen se jött létre törvény a magyar nyelv érdekében, ugyanazon szavakkal utasította vissza az udvar a dietale conclusumot, mely az orsz. bizottság javaslatainak nagyobb részét magában foglalta, mint 1808-ban. Tette ezt, mint Grünwald Béla mondja, a magyar főhatóságok, főurak, főméltóságok s egyéb az udvarnál befolyásos magyarok tanácsa következtében. Ez alkalommal ezeket azonosítja a nemzettel, máskor a köznemességet, de mindig ki kell kerülni annak a következtetésnek, hogy a nemes magyar nemzet egy himpellér náczió volt.

A nemzetiségi kérdéssel kapcsolatban tárgyalja Grünwald Béla az irodalom viszonyait. Nem szándékom ez érdekes szemlével bővebben foglalkozni, fordul elő benne azonban egy különleges tárgy, melynél Grünwald Béla is hosszasabban mulat s mely csakugyan sok tekintetben nagyon érdekes, erről kivánok néhány szót szólani.

Mint Grünwald Béla írja: «II. Józsefnek a német nyelvre vonatkozó rendelete a leglelkesebb magyar írók körében nem kelt nagy felháborodást, nagy tisztelettel emlékeznek személyéről s nem találjuk azt az ellenséges indulatot, mely iránta más körökben nyilvánult.» E jelenség bizonyosan feltünt mindenkinek, ki a régi Magyarország dolgaival foglalkozott, mert mindenesetre különös jelenség az, hogy a magyar nemzetiség első rendű munkásai és támaszai nem tanusítanak felháborodást azon uralkodó ellen, kinél senki sem akart a magyar nyelvre és nemzeti-

ségre mérni nagyobb csapást. Ennek mélyebb okának kell lenni, — mondja Grünwald Béla, — s megkísérli a rejtély megfejtését.

Általánosságban szólván az akkori irodalmi mozgalmak jellegéről, kissé ködösen és homályosan azt a megkülönböztetést teszi Grünwald Béla, hogy a rendi felfogás körében «csak a nemzeti nyelv használatát követelik a leglelkesebbek is, de a nemzeti egyéniség, a nemzetiség termékenyítő elvének forrása nem a hivatalos Magyarország köréhen fakad». Az irodalom kezdeményezői ezen elvnek a hordozói s ezek «nem az udvari kanczellária, nem a helytartótanács, nem a megyék embereiből kelnek föl. E megdermedt világban, e kietlen szellemi pusztaság légkörében nem teremnek új eszmék s ideálok . . . Nem is Magyarországon keletkezik az újkori magyar irodalom, hanem Bécsben, a nemes testőrség kebelében stb.» Tévesnek tartom ezt először is annyiban, hogy irodalmunk akkori újból kezdeményezői foglalkoztak épen különösen a nyelvvel s nem azzal a mindent felölelő nemzetiségi eszmével; nekik, midőn keblük istenét követve az irodalmi térre fordították munkásságukat, talán sejtelmük sem volt róla, mily nagyszabású nemzeti mozgalomnak lesznek megindítói; de tévesnek tartom különösen úgy adni elő a dolgot, mint ha isten tudja, micsoda idegen régiókból került volna hozzánk a magyar irodalom fölélesztése. Nem a megyék embereiből — úgymond. Pedig hát épen azokból került; azokat a fiatal gárdistákat a megyékből küldötték Bécsbe; oly embereknek a fiai voltak, a milyenek közül került ki nem csak az akkori, de még az újabb időben is, nem csak a szereplő, de a számot tevő embereknek is legnagyobb része, abból a Grünwald Béla által annyira leszólott régi nemességből, abból a sors és önhibája által oly kegyetlenül

megtépászott és megtizedelt, mai napság már gentrynek nevezett, osztályból. Általában, annak a régi nemesi társadalomnak, melyhez a szivesen látott honoratiorok szivesen csatlakoztak, saját emberségéből telt ki a maga és a nemzet regeneratiója, s ha egy közös czimert kellene neki adni, heraldicus állatul a csőrét szívébe fúró pelikán volna bele legjobban illeszthető.

Boni vini, boni viri non est quærenda origo -(jó bornak, jó embernek nem kell keresni származását) — azt tartották az öregek. De tartották azt is, hogy a magyar ember olyan, hogy a jussát nem hagyja . . . ne akarja elvitatni ok nélkül GRÜNWALD BÉLA még azt is, hogy az irodalom munkásainak túlnyomó részét, magával Kazinczyval együtt, az az annyira sülyedt megyei nemesség állította elő.

Tisztelet, becsület azoknak a férfiaknak. Ha még most is nehéz kenyér a magyar író mestersége, milyen volt még abban az időben! A nyelv, melyen írt, romlatlan volt, de szókincs dolgában szegény, nehézkes, csinálni kellett az írónak munkaközben. Olvasó közönség alig volt, csak a csekély műveltségű emberekből került, mert a műveltebbek más irodalmi élvezethez szoktak, ha olvastak is valamit műveiből, azt inkább hazafias kötelességből tették, mint élvezet kereséséből. Anyagi jutalom? Nagy nehezen tudtak néha szerezni előfizetőt, kinek nevét teljes hosszú címekkel kinyomatták, egyes patronusokat vagy e végre alakult kis társulatokat, hogy munkájukat szegényesen kiállítva kiadhassák. Az volt a szerencse akkor is, hogy a kit megszáll az írói ihlet, ír az, akár olvassák, akár nem, akár veszik, akár nem, csak úgy, mint a hogy a kis fülemile elmondja a maga nótáját, akár hallgatja valaki, akár nem. De azért fájt a hidegség, hazafi búval vegyes világfájdalom szállott lelkükbe s nem állottak jó lábon az őket környező társadalom-

mal. Nyakukon volt a censura is; a tiszta lelkű és roppant olvasottságú Horvát István, midőn GRÜNWALD BÉLA által gyakran idézett nagyérdekű naplójába rejtette gondolatait, úgy tett mint Midás király borbélya, ki, hogy a titoktartással terhelt lelkén könnyítsen, egy lyukba kiabálta be: Midás királynak szamárfülei vannak.

De, ha kevesen olvasták is kezdetben a kezdők szárnypróbálgatásait, sőt a jeles műveket is, egy-egy sikerült hazafias mondás vagy vers kiolthatlan tüzet gerjesztett az olvasó szívében s e hatás rohamosan nőtt, a mint rohamosan szaporodott a nagytehetségű írók száma a korszak vége felé. E hatás roppant fontossággal birt újkori történelmünkre, ez csinálta meg a hangulatot, ez készítette elő a talajt azon többi nagy emberek számára, kik azután a gyakorlati térre vitték át a költők által gerjesztett hazafias lelkesedést. Úgy látszik GRÜNWALD BÉLA erre a hatásra nem sokat ad; szerinte az csak «érzelgés és rajongás» volt. «A kik nem állnak — úgymond — idegen minták befolyása alatt, a hagyományos irodalmat folytatták s ennek formáiban keresik a magyarosságot, de ezek nyersek és ízléstelenek». Azt hiszem, épen azokat érti, kiknek műveiben legtöbbet vannak pengetve a hazafias érzelem, a régi dicsőség, a tősgyökeres magyarosság húrjai. Berzsenyit nem szereti, ennek többször akadunk nyomára GRÜNWALD BÉLA munkájában. Megrója mint «gazdasági írót», milyenül szerepelni Berzsenyinek bizony nem tartozott dicsvágya körébe, megrója azért is, hogy Titusként szerepelteti egy versében Ferencz császárt. Csak Kazinczyt magasztalja, kinek érdeméből bármit levonni nem juthat eszébe senkinek, a kinek hatása azonban csak úgy viszonylik a «Romlásnak indult» vagy a «Himfy szerelme» szerzőjéhez, mint egy jó színigazgatóé a kitűnően szereplő művészéhez. Soha tán elmemű

nem tett nagyobb hatást kortársakra mint Berzsenyi ódája, melyet Gyulai Pál «rettentő»-nek nevez; de még Kisfaludy Sándor andalgásai is mély benyomást tettek. Miről beszélnek mind a ketten? Berzsenyi azokról a régi várakról, melyeknek köveiből a sybarita váz nemzedék rak palotát heverő helyének; Kisfaludy ugyanazokról a várakról beszélt, «hol egykor a magyar nemes, egy kis király várában» oly boldog életet élt. S épen ez a mult dicsőségére visszavezetett, a rendi alkotmány keretében mozgó hazafias «érzelgés és rajongás» csinálta meg azt a hangulatot, mely azután 1848-ban a nemességgel máglyára vitette saját kiváltságait s a szabadságharczban a hihetetlenségig fokozta a nemzet tetterejét. Itt van a magyar nemzetiség eszméjének forrása. Akkor kezdett a szunnyadozó őserő öntudatra jönni, azontúl kezdette magát a közélet terén formulázni. De még a Csikóbőrös kulacs nyersebb szerzőjének hatása is nagy jelentőséggel birt, mert öntudatosságra bátorította azt az őseredetű magyarosságot, melynek becsét oly magasra tudta emelni Petőfi költészete nemcsak a nemzet, de még a külföld szemében is.

Kazinczy az, ki mindenek fölött a Grünwald Béla embere, feléje fordul rokonszenvének s nagyrabecsülésének teljességével. Kazinczyról tudja mindenki, hogy II. József alatt tanfelügyelői hivatalt vállalt, tehát még tovább ment mint azok a megyei tisztviselők, kik a német nyelv behozatala után nem mondtak le hivatalaikról, a mint hogy azt akkor nem is követelte a közvélemény. Mint Grünwald Béla írja róla, «ő maga egészen a német irodalom hatása alatt áll. Ő Magyarország legműveltebb elméje s leglángolóbb szíve. Ő Magyarországon a legnémetebb s a legmagyarabb ember. Nem tagadja, hogy mikor magyarul ír, németül gondolkozik. Házi körében is német volt a társalgás

nyelve». Nem csuda, miután neje mágnásnő volt. Ő mindenek fölött a műveltség terjedését tartotta szükségesnek s erre a német nyelvet tartotta legczélszerűbb eszköznek, nem féltette tőle a magyarságot s azt remélte, hogy szelleme a műveltség által csak erősbödni fog. Nem a tényleges viszonyok mérlegelése volt e nézetének képződésében az irányadó, nem vette tekintetbe a német nyelvnek politikai hátterét, tudományos forrásból merítette megnyugvását, Róma példájából, melynek önálló jellemét a görög műveltség hatása nem érintette.

Révai Miklóst, a nagy nyelvészt csodálatosan jellemzik Grünwald Béla által idézett nyilatkozatai. Midőn hirlapjában II. Józsefnek a német nyelv behozatalára vonatkozó rendeletét közzétette, az intézkedés okául azt adta, hogy eleink a magyar nyelv kipallérozását elmulasztották; pedig azóta olyanná lehetett volna, hogy szebb nem is volna található. «Ez ugyan már most késő, de azért reménylhetünk mégis, hogy netalán kedves maradékaink elhagyatott édes nyelvünket virágzóvá s közönségessé tehetik.» Egy magánlevelében keserűen panaszkodik azok ellen a gonosz hazaárulók ellen, kik irodalmi terveit az udvarnál meghiusították, különösen «ama sok átok tárgya, a hazaáruló Niczky» (a helytartótanács elnöke). A császárt magát mentegeti. — Báróczy «védelmeztetett magyar nyelv» czímű iratában nem Józsefet, hanem a nemzetet vádolja, mint amely nyelvét elhagyta. «Ne vessük mi az országlóra azt a hibát, mely egyedül mireánk háramlik.» Felhozza, hogy az udvar német tartományaival németül, Belgiummal francziául, Lombardiával olaszul érintkezik. Sőt József császár jól tudott csehül is; minthogy a cseh nemesség a cseh nyelvet beszéli, a fejedelmek is nagyobbára megtanulták. — Pápay Sámuel is ép így gondolkodik. Vádolja

a főnemességet, mely Bécsbe szokva megnémetesedett. «Mi csoda ily környülállásokban, hogy a fejedelemség is a német nyelvet kivánta közönségesen felvétetni Magyarországban.» — Decsy Sámuel a «Pannoniai féniksz» szerzője is a nemzetet itéli el. Mi magunk vagyunk okai nyelvünk műveletlenségének. «Vannak, kik azt merik mondani, hogy egy nemzet sincs a világon, mely forróbb indulattal viseltetne hazájához mint mi magyarok. Én ugyan azt nem tagadom, de alább meg fogom mutatni, hogy egy nemzet se volt hazája boldogsága iránt érzeketlenebb . . . egy sem volt magának nagyobb ellensége mint mi.» — Péczeli József elismeri a nagy veszedelmet, mely a német nyelv behozatalában rejlik, de ő is a magyarokat vádolja. «A kegyelmes felség már ezelőtt egynehány esztendőkkel azt mondotta (?), hogy csak diákul ne folyjanak a polgári dolgok, megengedi ő felsége, hogy mindenek magyarul folytattassanak és csak azt kivánja, hogy a kabinetbe kiadattatandó rövid kihúzás németül adattassék be. Lehetett volna-e ennél a magyar népet jobban megvigasztalni s felemelni? De fájdalommal értjük, hogy némely vármegyék ily kegyes ajánlása után is, mind csak azt kérik, hogy ismét a deák nyelv jöjjön be.» Ugyancsak Péczeli «kesergő verseket» is írt II. József halálára. — Még Dugonics András is, ki «Etelkáját» József császár ellen írta, azt mondja róla, hogy «jó szívét sok izben tapasztalta. A miben Magyarország ellen vétett, azt nem annyira néki, hanem rossz tanácsosainak és országáruló embereinek tulajdoníthatni». — Szentjóbi Szabó László egy «Második József halálára» czímű költeményben dicsőiti az elhúnyt fejedelem emlékét.

Grünwald Béla előadása és idézeteiből vettem a fentebbieket, ki maga is ilyformán csatlakozik az idézett írók-

hoz: «E jelenségnek, hogy a nemzet leglelkesb fiai nincsenek II. József ellenségei sorában, hogy tiszteletet, bámulatot tanusítanak iránta, hogy még a német nyelv terjesztését sem tartják nemzeti sérelemnek, mélyebb okának kell lenni. Igaz, hogy a császár magasztalói nagyobbrészt protestánsok, de II. József a kiválóbb szellemek szemében a felvilágosodás képviselője volt a trónon s nemes törekvéseivel megnyerte a jobbak szeretetét Magyarországon is.»

A feltűnő jelenségnek «mélyebb okát» pedig a következőkben találja Grünwald Béla. «Kazinczy s mások, a kik úgy gondolkoztak s éreztek mint ő, mindenekelőtt a felvilágosodás és műveltség terjesztését tartották szükségesnek Magyarországon, melynek elmaradottságát borzadva szemlélték. De ép azok, a kik egy magyar irodalom megteremtésén fáradoztak, ismerték el, hogy a magyar nyelv fejletlen s a műveltség közvetítésére még alkalmatlan ..... Mindnyájan egyetértenek abban, hogy a német nyelv tudása nélkülözhetlen a magasabb műveltség elérésére. A német nyelv terjesztése tehát a műveltség előmozdításával egyértelmű. Nem is teszik fel Józsefről, hogy a magyar nyelvet el akarja nyomni. Ugyan fel lehet-e tenni — írja Révay 1790-ben — hogy ez a nemzetek atyja és fejedelmek példája, felséges második József császár és király, a ki mindent, valami a virtushoz közelít, szeret és előbb mozdít, a magyar nyelvnek ellensége volna. A német nyelvet a nemzeti nevelés eszközének tartják, míg a magyar kifejlik s megerősödik, s akkor ez lép helyére ... Voltak, a kik nem ily tiszta indokból támogatták II. József rendszerét. De Kazinczy és Révai indokainak tisztaságát nem lehet kétségbe vonni. A megyékben nagy az izgalom, mert ott a német nyelv behozatala s még inkább a latin nyelv kiküszöbölése a rendi alkotmány egyik alkotó részét (?) s a sze-

mélyes érdekeket veszélyezteti. Csak így magyarázható meg az a különben érthetetlen jelenség, hogy azok, a kik a magyar nyelv lángoló szeretetével a nemzet ideáljait képviselik s életöket szentelik megvalósításuknak s a nemzet szellemi munkáját végzik, nyugodtabbak, elnézőbbek azoknál, a kik tétlenek, közönyösek vagy ellenséges indulattal voltak eltelve a magyar nyelv iránt József rendeletének megjelenése előtt ép úgy, mint József halála után is.»

Ez volna hát a rejtély megfejtése. Kazinczy és Révai tartották volna tehát különösen nélkülözhetlennek a német nyelvet: lehettek, kik nem oly tiszta indokból támogatták II. Józsefet s ez alatt Grünwald Béla tán a protestáns háladatosságot érti, de sajátságos mindenesetre, hogy ő maga figyelmeztet nem tiszta indokok föltevésére is, melyek, mi tűrés-tagadás, nem is zárhatók ki a számításból, midőn gyarló embertársak cselekedeteit mérlegeljük. De a mi a főfő indokot, Kazinczyék okoskodását illeti, nem engedve meg azt, hogy a német nyelv lett volna az egyedül alkalmas eszköz a műveltség terjesztésére, megengedve, hogy erre igenis alkalmas eszköz a német nyelv is, a dolog mégis úgy áll, hogy Kazinczy és társai készek lettek volna olyanformán tanítani műveltségre a magyar nemzetet, mint a hogy a czigány tanította koplalni a maga lovát. Trivialis a hasonlat, megengedem, de azt hiszem, tökéletesen illik ez esetre. Míg a latin nyelv nem volt ártalmára, a német már addig is nagy pusztítást vitt végbe a magyarságban. Ugyancsak a művelődés csatornáján bevette magát a társadalom legmagasabb köreibe s onnan kezdett már átcsapni alantabb álló rétegekbe is. Mi történt volna, ha ehez járul még a közügyekben való használata is? Mikorára megjött volna a műveltség elterjedése, a magyar nyelv elérkezett volna oda, hova már útban volt, a köznép kuny-

hóiba. Igy következett volna be az, mivel magukat Grünwald Béla szerint biztatták, hogy t. i. a német nyelv a nemzeti nevelés eszköze lesz, míg a magyar kifejlik, megerősödik s akkor ez lép helyére. Ez lett volna azután a «nemzeti nevelés!»

És ezt nem látták azok a nagy elméjű emberek, kiknek keblében «a magyar nyelv szeretete lángolt, kik a nemzet ideáljait képviselték s életöket szentelték megvalósulásuknak», de látták s érezték a magok együgyűségökben azok, a kik «tétlenek, közönyösek vagy ellenséges indulattal voltak eltelve a magyar nyelv iránt József rendeletének megjelenése előtt ép úgy, mint József halála után is». Azok a megyei emberek t. i., kik azt a reactionarius 1790-iki mozgalmat megcsinálták, mely mozgalomnak Grünwald Béla szerint nem volt «nemzeti tartalma». Ők mentették meg a magyar nyelvet az udvartól s a magyar nyelvnek II. József csudálóivá szegődött fölkent bajnokaitól. És azokról, kik megmentették, mondja Grünwald Béla, hogy ellenséges indulattal voltak eltelve a magyar nyelv iránt! Hát azt úgy kell érteni, hogy a latint használták állandóan József előtt s ragaszkodtak hozzá Grünwald Béla szerint azután is, mikor elmúlt a német veszedelem. Akkor se lettek volna a magyar nyelv ellenségei, mert ezt a latintól félteni, mint a némettől, nem lehetett. De az sem áll, hogy József halála után is ragaszkodtak a latinhoz, mert láttuk, hogy 1790-ben mindjárt nagyban megindult az országgyűlésen a latin nyelv kiküszöbölésére a mozgalom s hogy sikere nem volt, az udvaron s az annak zsoldjában állókon múlt egyedül.

Miként magyarázzuk meg hát magunknak azt a különös dolgot? Hagyjunk ki a számításból minden nem tiszta indokot, azt is, hogy az íróknak igen sok okuk lehetett a körülöttük levő társadalommal elégedetleneknek lenniök, hogy

egy valóságos vértanúi pálya nagyon alkalmas az ember kedélyének ferde irányokba terelésére: azt hiszem, legközelebb járunk az igazsághoz, ha egyszerűen azt teszszük föl, hogy azok a jeles hazafiak s részben nagy tehetségű férfiak, nem véve ki magát a nagy Kazinczyt és Révait sem, rossz politikusok voltak, kik tanulmányaikban elmerülve felületesen s egyoldaluan fogták föl s nem mérlegelték kellően a körülöttük történő dolgok horderejét. Nem első eset a világon, hogy nagy elmék nagy tévelygésbe képesek elmerülni. Más részről pedig, gyakran beválik Schiller mondása: Und was kein Verstand der Verständigen sieht, das übt in Einfalt ein kindlich Gemüth. Annyi bizonyos, hogy ez alkalommal jobb politikusoknak bizonyították be magukat azok az egyszerű emberek, kik közül soknak politikai tudománya körülbelől két elvből állott, egyik az volt, hogy h...... a német, másik az, hogy fenn kell tartani az avita constitutiót, de ez a két elv azután mélyen be volt vésve lelkökbe.

Az ily erős meggyőződésű emberekre lehet biztosan támaszkodni, ha egyszer valamely ügyhez csatlakoznak, ezek képezik politikai actióknál a nemzet erejének zömét, míg a nagy tudományú és lángeszű emberek sokszor ide-oda csaponganak s megbízhatlanok.

Vessünk fátyolt annak a nehány jeles írónak politikai tévelygésére. Hiszen csakis nehányan voltak s nincs indokolva Grünwald Béla azon mondása, hogy ezek voltak épen a leglelkesebbek. Nem is lett volna szükséges az egész ügyet fölbolygatni, de Grünwald Bélá-nak szüksége volt rá, mert rá akart mutatni, hogy ime azok a férfiak is, kik oly nagy hivatást teljesítettek, kik a nemzeti ideálok zászlaját mint legelsők markolták föl, ép úgy lelkesültek II. Józsefért, mint ő maga.

Actualisabb kérdés az, hogy miért tud GRÜNWALD BÉLA II. Józsefért annyira lelkesedni: a magyar «nemzeti politika» egyik zászlótartója a magyarság legnagyobb ellenségeért. Talán megtalálja a megfejtést, ki e szerény munkát elejétől végig elolvassa.

XI.

Grünwald Béla nézetei a nemzetiségi kérdésről.

Azon irányeszmék közt, melyeknek érdekében Grünwald Béla könyve írva van, elsőrendű helyet foglal el a «nemzeti politika». A történelmi vagy korrajzi tárgykezelés korlátai közt adja elő Grünwald Béla a maga nézeteit, de bővebben, semhogy oly munkában, mely a könyvnek tüzetes bírálatával foglalkozik, e tárgyat mellőzni lehetne. A nemzetiségi kérdés nálunk oly nagy fontossággal bir különben is, annyira bele játszik minden más politikai kérdésbe, hogy érintése nélkül politikai tárgyakról beszélni alig lehet.

Az előbbi fejezetben elsoroltam a főbb tételeket, melyekben Grünwald Béla nézetei kifejezést nyernek. Szokása szerint, szorosan vett definitióktól ez alkalommal is tartózkodik, számos szellemes körülírásokból s változatokból lehet inkább kimagyarázni, mint egyenesen kiolvasni az álláspontot, melyet elfoglal. Mintha föltenné az olvasóról, hogy különben is és régóta ismeri. Úgy is van; tudja mindenki, hogy Grünwald Béla annak a politikának híve, melyet euphemismussal nemzeti politikának neveznek; mint nevezik közművelődésieknek a magyarosító egyleteket; annak a politikának, mely azt tartja, hogy «egy állam

egy nemzetiség», mely azt követeli, hogy terjeszteni kell ez országban a magyarságot az államnak és társadalomnak rendelkezésére álló minden eszközök pressiójával.

GRÜNWALD BÉLA úgy beszél, mint ha ő a maga álláspontjával egyenesen csatlakoznék azon nemzetiségi eszméhez, mely, mint mondják, a XIX. század uralkodó eszméinek egyike. Pedig e közt s a GRÜNWALD BÉLA álláspontja közt különbség van. Nem szabatos GRÜNWALD BÉLA azon tétele, mely pedig a főbbek közt szerepel, hogy «a XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául». Ez a centralisatio postulatuma, mely pedig nem a szabadság, egyenlőség és testvériségért lelkesülő XIX. század, hanem a rendi alkotmányokat elnyomó absolut királyság teremtménye, a mint a XVII. és XVIII. században megalakult. A XIX. század nemzetiségi törekvései nem az állameszméből, hanem a nemzeti egyéniségből indulnak ki s nem nemzeti egyéniséget követelnek az állami lét alapjául, de megforditva állami létet követelnek a nemzeti lét alapjául, mert, azt mondják, állami lét nélkül a nemzetiségek mint nemzeti egyéniségek nem élhetnek és nem fejlődhetnek. De összevág a két felfogás abban, hogy mind a kettő magában foglalja a kizárólagosság elvét, azt az elvet, hogy egy államban csak egy nemzetiség lehet.

GRÜNWALD BÉLA az állameszméből indul ki. Ő előtte az állam a legmagasabban álló czél, ő előtte az állam eszményi magaslaton áll. Ő előtte minden egyéb csak eszköz és csak annyi értékkel bir, a mily mértékben a czélnak, t. i. az állami szervezet erősbbé tételének szolgálatot tesz. Mind azok az érzelmek, melyeket a nemzetiség öntudata gerjeszt vagy ébren tart, maga a nyelv, mint a nemzeti egyéniség kinyomata és hangadása, előtte csak mint az államegység megalkotásának és consolidálásának eszközei, birnak fon-

tossággal; a nemzeti érzelgésre és rajongásra ő nem sokat ad; ő a nyelv és nemzetiség melletti buzgalmat nem azért követeli az emberektől, mert az önbecsülés bizonysága az, hogy az ember saját nemzetiségéhez ragaszkodjék s a mások általi megbecsültetés postulatuma, hogy nemzetiségében ne háboríttassék; szerinte a nemzetiségért való buzgalom állampolgári kötelesség, minden állampolgárnak kötelessége teljes erejéből érvényesíteni azon eszközöket, melyek az állam fentartására s erősbítésére szolgálnak. Ellenben a modern nemzetiségi törekvések felfogása szerint a nemzetiség nem eszköz, hanem önczél, eszköz az állam arra, hogy a nemzetiség fennállása és fejlődése biztosíttassék, az államot csak annyiban respectálja, a mennyiben a nemzetiség fentartása és fejlesztése benne és általa lehetséges; szerinte minden embernek legfőbb kötelessége nemzetiségéhez ragaszkodni s mellette a lehető legbuzgóbb tevékenységet kifejteni, mindenek fölött álló joga, hogy nemzetiségi érzelmeiben ne sértessék s a legszélesebb körben való gyakorlásában ne gátoltassék. De akár az állam, akár a nemzetiség, mint önczél, legyen a kiindulási pont, mindkét esetben szükséges, hogy egy állam és egy nemzetiség legyen; az első fölfogás szerint azért, hogy az állam polgárai közt ne legyenek olyanok, a kik amaz állampolgári kötelességet nem teljesítik; a második fölfogás szerint pedig azért, hogy az államot alkotó nemzetiség egészen úr legyen saját házában s ebben őt senki ne feszélyezze, ne korlátozza.

Mind a mellett azonban, hogy egy fontos dologban találkoznak, az itt előadott kétféle kiindulási pontnak lehetnek különböző gyakorlati következései. Uralkodó nemzetiséget föltételez egyik is, másik is, de oly esetben, melyben az egy akol egy pásztor mintájára az egy állam egy nemzetiség

elvét keresztülvinni lehetetlen, a két fölfogásnak következményei különbözőleg alakulhatnak a gyakorlatban. Ha úgy áll a dolog például, hogy két nemzetiség versenyez az elsőbbségért, akkor az állami fölfogás azt kérdezi, vajjon a kettő közül melyik alkalmasabb arra, hogy az államot összetartsa s annak szervezetét erőssé tegye, és hajlandó lesz annak a kezébe adni az uralkodó pálczát, melyet arra alkalmasabbnak talál. Ez esetben annak a nemzetiségnek, mely az állam iránti tekintetből a másiknak engedi át az uralkodó szerepet, abdicálni kell, és pedig nemcsak mint uralkodásra igényt tartó, de mint létezésre igényt tartó nemzetiségnek is, mert, önmagáról lemondani, a másik nemzetiségbe beolvadni s ez által az államegység vagyis az erős állami szervezet létrejöttének egyik legfőbb akadályát eltávolítani, a legfőbb állampolgári kötelesség; nincs tehát helye compromissumnak vagy modus vivendi keresésének sem; a mint tisztába van hozva az a kérdés, hogy melyik nemzetiségnek uralkodó szerepe felel meg az állam érdekének, a másiknak nincs többé létjoga sem. Ellenben a nem állami, hanem nemzetiségi fölfogás nem mond le a maga igényeiről semmi szín alatt, mert meg akar maradni, az a mi, minden körülmények közt; a nemzetiség érzete mellett az állam érdeke, sőt minden magánérdek is másodrendű érdek; azért ha már uralkodó szerepet nem szerezhet, elfogadja a compromissumot vagy vár idejére, de nem abdicál semmi szín alatt.

Ez utóbbi fölfogás őszintébb, melegebb s azért természetesen erősebb nemzeti érzületet föltételez. Ennek kútforrása az érzés, amazé a reflexio, ennél döntő a természet ellenállhatlan szava, amannál a czélszerűségi szempont. S ezért mondám én fentebb, hogy amaz őseredeti ösztönszerű ragaszkodás a magyarsághoz, melynek naiv nyilatkozatai-

ról GRÜNWALD BÉLA kicsinylő s majdnem szánakozó módon tesz említést, volt az igazi, volt olyan nemzeti érzület, melyre bizton számíthatott a magyar nemzetiség minden körülmények közt. S ezért tűnt föl nekem annyira GRÜNWALD BÉLÁ-nak a nemzeti érzelgés és rajongásról elejtett szava, mely, ex ungue leonem, annak az abdicálni soha semmiféle körülmények közt nem hajlandó nemzeti érzületnek hiányát s azt az irányt jelzi, melynél in thesi legalább nincs kizárva a nemzetiségről való lemondás sem. A mi viszonyaink közt nincs szó aféle optióról, de az eset lehetőségét elméletben tagadni, azt hiszem, nem lehet, és nincs hiány gyakorlati példákban sem.

Nemcsak arról lehet szó ugyanis, mit tesznek egész nemzetiségek, de arról is, mit tettek már vagy volnának hajlandók tenni egyes osztályok vagy egyes emberek is. A magyar magas aristocratia a régi Magyarországban elidegenedett, mint GRÜNWALD BÉLA mondani szokta, a magyar nemzettől. Vajjon nem lehetett-e erre nagy befolyással az a gondolat, hogy annak a birodalomnak, a Habsburg-birodalomnak, melynek Magyarország szerintök csakis kiegészítő részét képezi, szüksége van arra, hogy szervezete a nyelvegység által erősebbé tétessék? S e birodalmi egység eszméje s az azt képviselő dynastia előtti meghódolás nem volt-e valóságos állami felfogás? De előttünk áll egy más példa, egy oly dolog, mely szemünk láttára megy végbe. S ez azon változás, mely az osztrák-magyar monarchia nemzetiségi viszonyaiban e pillanatban folyamatban van. Az osztrák-magyar monarchia állami szervezet tagadhatlanul, minden dualismus és az «és» kötszó daczára, s ennek az állami szervezetnek nemzetiségi alapját mindeddig a német nyelv képezte. A német nyelv még megvan mint a monarchia közös kormányának s mint a hadseregnek

nyelve, de ezen nyelvi alap alól mindinkább kisiklik a talaj, a német nemzetiség. A német nyelv mindinkább csak compromissum szerint marad az állam nyelve, de a német nemzetiség uralkodó szerepe tünőfélben van, minden német érdek háttérbe szorul. Az uralkodói szerepnek egy más nemzetiségre való áthárításáról még nincs szó, de az abdicatio már jórészt megvan és pedig igen magas és igen nagy befolyású tényezők reszéről. S ezen abdicatio állami érdekből történik, állami felfogás kifolyása.

A nemzetiségnek állami fölfogásából következhetik az is, hogy igen nagy súlyt fektessen valaki az állami nemzetiség külső terjeszkedésére a nélkül, hogy sokat gondolna vele, vajjon megmarad-e bensőleg épen, tisztán, híven eredeti jelleméhez. E fölfogás szerint a nyelvegység a fődolog, milyen az az egységes nyelv, alárendelt kérdés. E fölfogás mellett gondolható oly eset, hogy tömeges vagy akár csak nagymérvű terjeszkedés mellett egy nyelv nagy változáson megy keresztül, mi a legtöbb esetben romlással egyértelmű. Beteljesedhetik a példabeszéd: fogadd be házadba a tótot s magadat ver ki belőle. A szókincs szaporítása sikamlós tér már magában is, de itt nem áll meg a neophyták tömeges betódulása által előidézhető veszedelem; a rossz fordítás útján bejövő egyes szavak nyomán jönnek a mindenféle «ismusok», melyek gyakran fülbemászó természettel birnak, eleinte talán csak mintegy tréfából mennek szájrólszájra, míg végre a nyelvbe befurakoznak s kiirtásukra elkésett a törekedés; végre megbolygattatnak maguk a nyelvformák is úgy, hogy a romlás teljessé válik. De a nyelvvel együtt jár a nemzeti jellem változása is; a tömeges terjeszkedés esetében ez kettős úton következhetik be, egyik a nyelv közvetítése, másik a közvetlen keveredés, az által, hogy idegenek lépnek a nemzetiség tagjainak sorai

közé. Hozhatnak magukkal megbecsülhetlen járulékot a nemzet szellemi és erkölcsi tőkevagyonához, de a nyelv tisztasága s a nemzeti jelleg épenmaradása szempontjából nem lehet eléggé ajánlani: Caveant consules! Az állami fölfogás embereinél az ily intelem vállvonítással találkozik. Mit neki Hekuba! Csak terjedjen az az egységes nyelv mint az államegység hathatós eszköze. Talán még könnyebben terjed, ha enged eredetiségéből, sajátságaiból. S azért még czélszerűnek mutatkozhatik letördelni azokat a kiálló szögleteket, elsimítani a darabos és érdes oldalokat, hogy az idegen könnyebben hozzáférhessen, könnyebben hozzásimulhasson s ne látszassék oly nagy áldozattal járónak az átalakulás. Egészen ellentétes azon álláspont, mely szerint a nemzetiség önczél, a nyelv a maga sajátságaival s azonkívül mindennemű nemzeti sajátság ugy tekintetik, mint az ember legbensőbb természetének tükre. Ezen álláspont mellett azon irány lép előtérbe, hogy a nemzeti érzület akár a fanatismusig fokoztassék, a mely azután nem ismer el magán kívül semmi jogczimet. Ez nem akar engedni semmit a nemzetiség eredeti jellegéből, nem akar befogadni semmi idegenszerűt, sőt egyenesen vissza akar térni a nemzeti sajátságok eredeti forrásához, gondosan kutatja a nemzetiség eredetét s itt aristocraticus hajlamokat tanusít, lehetőleg előkelő összeköttetéseket keres, régi dicsőségek varázsképeit mutogatja, az ősök nagy tetteit, legyen építésben, legyen rombolásban, de minden körülmények közt erőnek és képességnek tanubizonyságait. Előveszi a régi neveket, bármily pogányul hangozzanak, a régi öltönyt, a régi szokásokat (a mennyiben t. i. a modern kényelem nélkülözését nem követelik, mert idáig már nem mégy a fanatismus). Ezen álláspont a nyelvben a purismust s minden egyebekben korlátokat

keres, melyekkel a nemzetiség magát másoktól elkülönítheti. Szerencse, hogy az általános civilisatio s ennek ellenállhatlan haladása határt szab magának ennek a mindenfelé éles határvonalakat felállítani törekvő nemzetiségi mozgalomnak s akadályozza némileg a túltengésben, melybe menni hajlandó.

Különbség van tehát a Grünwald Béla álláspontja és a között, mely korunkban az egyes nemzetiségek törekvésében kifejezve van, vagyis különbség van a nemzetiségi kérdések állami és nemzeti felfogása közt. S a különbözésnek, mely a két álláspont vagy felfogás közt van, meg is lehetnek a maga és pedig igen fontos gyakorlati következményei. Grünwald Béla nem vesz tudomást arról a különbségről, s olyannak mondja a maga álláspontját, mint a melylyel egyenesen a XIX. század egyik uralkodó eszméjét képező nemzetiségi eszméhez csatlakozik. S ezt teheti is annyiban, hogy az általam vázolt kétféle, t. i. az állami és nemzeti fölfogás egy nevezetes dologban összevág, abban a jelszóban t. i., hogy «egy állam, egy nemzetiség». De az állami felfogás, milyen a Grünwald Béláé, jelentékenyen hatványozza a nemzetiségi eszmének horderejét, nagy mértékben fokozza a nemzetiségi kérdés veszedelmét, csakis ez teszi valóban és igen nagy mértékben veszélyessé.

Halljuk, miként jellemzi ő maga e politikát. «A XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állam alapjául. S e felfogás hatása az, hogy *szétbontja azokat az államokat, melyek különböző nemzeti elemekből állanak* s egyesíti az államba a rokon nemzeti elemeket, melyeket a mult állam alkotása egymástól elszakított.»

Ilyen politikát hirdet nekünk Grünwald Béla. Szabad-e nekünk, Magyarország összes polgárainak, nekünk, a magyar nemzet tagjainak oly politikához csatlakozni, mely szét-

bontja a létező államokat, s helyökbe másokat alkot, ez a kérdés.

Nem ez a kérdés, fogják talán mondani. A helyzet adva van, nem teremthetünk magunknak mást tetszésünk szerint. Aeolus kibocsátotta a szeleket tömlőjéből, azokat viszszaterelni, előlük kitérni lehetetlen.

Bátran hiszem mondhatónak, Grünwald Béla modorában fejezve ki magamat, hogy ez tévedés. Bármennyire el kell is ismerni, hogy a nemzetiségi eszme korunk uralkodó eszméihez tartozik s bármennyire kibővíti ez eszmét Grünwald Béla fölfogása, tévedés volna azt hinni, hogy mai világban ezen eszme vált volna a nemzetek sorsának s az államok politikájának általános és egyedüli szabályozójává. Jöttek már létre nagy dolgok a nemzetiségi eszme zászlaja alatt, lehetnek mások még folyamatban, de bátran lehet állítani azt is, hogy a munka fölakadt, hogy ott sem lett teljes sikerű, a hol végrehajtatott és sok helyt oly akadályok merültek föl, úgy alakultak a körülmények, hogy ott a nemzetiségi elvvel keresztül hatolni lehetetlennek mutatkozik.

A nemzetiségi eszme zászlaja alatt létrejött Olaszország egysége. Megszüntek az apró olasz államok, Lombardia és Velencze Ausztriától elvétetett. Egy régi államnak, ha nem s szétbontása, de megbontása s a rokon elemeknek egyesítése itt tehát nagyban és egészben végrehajtatott. Az olasz egység létrejövetele a nemzetiségi eszmének aránylag legteljesebb sikere, ha úgy tetszik legfényesebb eredménye mind azok közt, melyek eddig létre jöttek. De azért teljesnek, tiszta munkának még ez sem mondható. Nizzát és Savoyát oda kellett adni Francziaországnak, a Trentino Ausztriánál maradt, a francziák irányában való ellenséges indulat s az Italia irredenta kétségtelen bizonyítványai an-

nak, hogy a nemzetiségi elvvel végletekig keresztülhatolni nem lehet. Németországban nagy mű hajtatott végre ugyancsak a nemzetiségi elv czége alatt. Eltávolíttatott egy oly hatalmasságnak, Ausztriának, befolyása, melynek sok más, nemnémet, érdekei vannak; tömöríttettek a tisztán német elemek a sok apró független állam megszüntetésével; befoglaltattak rokon elemek, melyek más államokhoz tartoztak. De itt még kevésbé lett teljes a siker, jóformán csak félmunka készült s a mennyiben elkészült is, Achilles-sarok s bonyodalmak csirái maradtak fenn. A németségnek egy jelentékeny része kimaradt az egységes Németországból, ellenben erőszakosan ragadott magához idegen és ellenséges elemeket, midőn Francziaországot és Dániát kifosztotta; arra nem is gondol, hogy a poseni lengyeleket kiadja, sőt a nagy Bismarck szükségesnek tartja a leggyűlöletesebb kiutasítási rendszabályok alkalmazását s a pressio minden nemét, hogy a nyelvegységet a már egyesített területen létrehozza; így tesz Elsassban is. Lehet-e tökéletesnek mondani az oly művet, mely az ily rendszabályokhoz folyamodás kényszerével jár?

Ezek a nemzetiségi eszmének végrehajtott művei. De lehet-e még ezeket is úgy tekinteni, mint a melyeket egyenesen a faji és nyelvi jellegből és természetből folyó nemzeti érzület hozott létre? Sőt inkább, ama művek létrehozatalához bő mértékben járultak oly tényezők is, melyeket nemzetiségi érzületnek mondani nem lehet; hozzá járult a függetlenségi vágy, a dicsvágy tömegek és egyesek részéről egyaránt, hozzájárultak mind azok az indokok, melyek a nemzetiségi eszmének keletkezése előtt már régóta, melyek örök időktől fogva vitték egymással hajba az embereket s okozták az államok térképének időről-időre való változását.

A nemzetiségi eszme révén létrejött alakulások közt sze-

repel Görögország, Románia, Szerbia, Bulgária függetlenlensége. Ezeknél is nagyon feltünik a másnemű különböző tényezők közrehatása. Sokkal inkább politikai és nem nemzetiségi természetű volt a mozgalom, melynek eredményei; nem ez volt a kiindulási pont, hogy mindazok, kik a görög, román, szerb és bolgár nyelvet beszélik, külön államba egyesüljenek, azért, hogy nemzetiségöket szabadon élvezhessék és kifejthessék, egyszerűen meg akartak szabadulni a töröktől oly országok, melyeket ez leigázott. Politikai, vallási, nemzetiségi szabadság után vágyódtak, törekvéseiknek a történelmi emlékek szabtak keretet, másutt élő fajrokonaikra nem reflectáltak, azokat mozgalmaikba bevonni s czéljaik elérésére igénybe venni nem is törekedtek.

A nemzetiségi mozgalmak classicus földje az osztrák-magyar monarchia. Ismerjük e törekvéseket, ismerünk programmokat, pronunciamentókat, láttunk már fegyveres kézzel végbevitt mozgalmakat is, de mondhatjuk-e, hogy tisztán láthatók mindezeknek a mozgalmaknak végczéljai s oly természetűek csakugyan, hogy szét akarják bontani az államokat, melyeknek keretében léteznek s fölismerhetők-e azok az új államalakulások, melyeket létrehozni akarunk? Mert hiszen ki fogná komolyan venni azokat a geografiai elmefuttatásokat, melyekkel némelyek oly nagy zajt ütni szeretnek. Convulsiókat támaszthatnak igenis, ezek nagyon veszélyesekké válhatnak és azért megelőzésük a legfontosabb feladatok közé tartozik: de hogy az állambontó és új állam alkotó irány elválhatlan kapcsolatban állana a nemzetiségi törekvésekkel, azt az itt eddig történtekből következtetni nem lehet.

Annak bizonyítékául hoztam föl ezeket, hogy téves azon fölfogás, mely szerint a nemzetiségi eszmében az európai

emberiségnek egy új és most már fátumszerű hatalommal biró regulátora támadt, mely háttérbe szorítja mindazon tényezőket, melyek eddig a nemzeteket cselekvésükben vezérelték és sorsukra döntő befolyással birtak. A nemzetiség érzete, a hozzá való élénk ragaszkodás föl van éledve minden fajnál, melynek saját nyelve van; ezt a művelődés szelleme élesztette föl, mert ennek termékenyítő hatása legelőször is az öntudatot ébresztette föl s ez a személyes szabadság kérdésévé tette azonnal a nemzetiség respectáltatását. Az eszme tovább fejlődése nyomán jött azon törekvés is, hogy a nemzetiség az állami lét által lévén leginkább biztosítva, oly államalakulások jöjjenek létre, hogy a kettőnek határai összeessenek. Történtek is ennek eszközlésére kisérletek, több és kevesebb sikerrel s ha most tabula rasát lehetne csinálni Európa területéből, valószínű, hogy nemzetiségek szerint történnék meg az új államalakulás. De az akadályok, melyek az «egy állam egy nemzetiség» programmnak útjában állanak, oly nagyok, hogy annak mindenütt föltétlenül és kérlelhetetlenül keresztül vitele lehetetlen s azért nem is kell azt hinni, hogy itt oly végzetszerű helyzettel állunk szemben, mely elől kitérni nem lehet s mely mindnyájunkat nemcsak egy folytonos küzdelemre, de valóságos élethalálharczra kárhoztat.

Az a fölfogás, hogy a nemzetiség eszméje szétbontja az államokat s újakat alkot, egyenesen élethalálharczot jelent a nemzetiségek közt. A ki elfogadja azt a nemzetiségi politikát, mely az ily eszmének kifolyása, elfogadja az élethalálharczot. És elfogadja a nélkül, hogy azt elfogadni szükséges volna.

A helyzetet csak azok tüntethetik föl eként adottnak, fátumszerűnek, a kik maguk harczoló kedvet éreznek magukban, a kik a harcznak kedvező kimenetelét biztos-

nak hiszik s a kik nem riadnak vissza sem a fegyverektől, melyeket használni kell, sem azon szenvedésektől, melyekkel még a győzedelmes háború is jár.

S az ily háborúra különösen azoknak kell hajlandóknak lenniök, kik a nemzetiségi kérdésben az állami fölfogás álláspontját foglalják el. A nemzeti fölfogás inkább transigál, előtte nem is megvetendő bármi vívmány, mit a nemzetiség érdekében megszerezhet; a kevés is jobb a semminél. Az állami fölfogás teljesen kiépített rendszerül contemplálja az állam szervezetét, sőt gépnek, melyből nem lehet hibázni egy keréknek sem. Mihelyt egyszer a nyelvegység az erős állami szervezetnek részét, sőt leglényegesebb részét képezi, akkor annak előállításában nem lehet megállapodni, míg az állami nemzetiség nemcsak absolut uralkodó ranggal nem bír, de elpusztít minden más nyelvet és nemzetiséget, mert ezek állandó és pedig nagy akadályai az államegység megalakulásának.

Az ily végletekig menni kész gyökeres eljárás a Grünwald Béla által elfoglalt álláspontnak logikai következménye. S ezen irány jelezve van különösen is fejtegetéseinek folyamában. Így, azt mondja egy helyt: «Az osztályérdek solidaritást létesített a különböző népfajokhoz tartozó nemesség között s együtt nyomták s pusztították a magyar parasztot, de a nemzeti érzület magasabb hőmérséke megbontja ezt a közösséget s a nemzetiségi eszme *egymás ellenségévé teszi,* mert különböző népfajokhoz tartoznak s a nemest s a parasztot egyesíti, mert most már másokkal szemben egyek a magyar nemzetiség magasabb közösségében.» Más helyt pedig így szól: «A nemzeti fejlődés a nemzet összes erkölcsi, szellemi és anyagi erejének felhasználását s akadályának *kérlelhetlen* eltávolítását követeli.» Ezek nem kikapott szavak, hanem igen is figye-

lemre méltó jelzői a gondolkozás módjának s teljes összhangzásban vannak az álláspont logikájával.

Szabad-e, tanácsos-e nekünk magyarokul ily politikához csatlakoznunk — kérdem hát ismételve. Szükséges-e, tanácsos-e, hogy mi is bele fújjunk abba a kürtbe, mely a nemzetiségi elvet mindenek fölött állónak, sőt minden egyebet elnyelőnek hirdeti? Szabad-e nekünk életre-halálra való harczot indítani, melynek jelszava az ellenségnek teljes megsemmisítése, vagy a teljes megsemmisülés?

Vannak helyzetek, melyekben az ily harcz elől sem lehet kitérni, de mint már rámutattam, a helyzet, melyben vagyunk, nem ily természetű. Magunktól függ, előidézzük-e vagy sem.

A hivatalos Magyarország az 1868-ik évi nemzetiségi törvény alapján áll. De az a nemzetiségi politika, mely a Grünwald Béla könyvében áll előttünk, egészen más ösvényre akarja terelni a nemzetet. Ez a politika nem akar megnyugodni abban, hogy az országban különböző s egyéni fejlődésre jogosult nemzetiségek léteznek; az államegység megteremtésének czimén jogosultnak és kivihetőnek is állítja oda azt a czélt, hogy ama különböző nemzetiségek a magyarságba beolvasztassanak. Oly czél ez, melynek kivihetlensége nyilvánvaló, de a melynek hasztalan kergetésében tönkre mehet ebben az országban a szabadság s lehetlenné válhatik a haza különböző ajkú polgárai közt jó viszonyok és békés együttélés létrejövetele.

E politika lehetlen dolgoknak phantasticus cselképeivel altatja a nemzetet; nemcsak aspiratiók, de concrét módon keresztülvitel tárgyául oly műveletet tűz ki, milyenhez hasonlóról nem tud semmit a történelem.

Azt tudjuk, mint történelmi tényt, hogy egy óriási hatalommal és teljesen kifejlett culturával biró nemzet, a

római, anyagi és erkölcsi hatalmával annyira rányomakodott számtalan törzsekre oszlott és teljesen barbár népekre, hogy belőlük új nemzeteket alakított. Miként ment ez végbe, senki se tudja megmondani, de hát az eredméy előttünk áll. Azon fontos oldalával, hogy az átalakítás alatt a római is megszűnt lenni római, s maga is csak mint az új képződménynek alkatrésze maradt fenn. De hát a miről a GRÜNWALD BÉLA-féle nemzetiségi politika szerint van szó, az egészen más valami. Mi nem akarnánk beolvadni, mi egyszerűen szaporodni, szerezni akarnánk s oly méretekben, melyek a szándéknak egyenesen az extravagantia jellegét adják, mi azon erő *nélkül*, melylyel a rómaiak csakis a tudvalevő keveredést, tehát részben öngyilkosságot tudtak végrehajtani, sokkal *nagyobb dolgot* akarnánk végbevinni, mi érintetlen meg akarnánk maradni a magunk valóságában és fölszaporodni kétszer akkora mennyiségre, mint a milyenben most létezünk. Az újabb korbeli analog kisérletek mit mutatnak? Óriási hatalommal nyomakodik az orosz a lengyel nemzetre, száz év óta folytatja a legkiméletlenebb eljárást annak az aránylag csekély űrnek áthidalására, mely egyik szláv törzset a másiktól elválasztja s a valódi eredmény — semmi. Az új német birodalom Elsassban és Posenban hozzálátott a leggyűlöletesebb rendszabályokhoz, teremtett magának egy Achilles-sarkat, egy nyílt sebet, s van-e kilátás ily túlságos nagy árhoz mért eredményre?

Nem akarok részletekbe bocsátkozni, de tagadhatlan, hogy történt már nálunk egy és más a szabadelvűség s különösen az önkormányzat rovására, mi valószínűleg elmaradt volna, ha nem késztetett volna rá a nemzetiségi állapotokra való tekintet. De hát az mind kevés, a mi történt, nincs semmi foganatja. Akar-e a nemzet tovább menni ez úton, sokkal erősebb eszközökhöz nyúlni az eddig alkal-

mazottaknál? A magyar nem ismeri magát, ha erre képesnek hiszi. Éreztetni a nemmagyar ajkuakkal, hogy itt a személyes érdekek előmozdítása nemzetiségök megtagadásának föltételéhez van kötve, kétségtelenül a legsikeresebb eszközök egyike volna, melyeket az erősebb a gyöngébb ellen alkalmazhat. De ezt az eszközt, hogy jelentékeny siker legyen, a végletekig kellene vinni; kétféle erkölcstant kellene behozni, egyiket a magyar emberek közt, másikat a magyar és nemmagyar emberek közt való használatra; érez-e ehez magában kedvet és tehetséget a magyar ember, bármennyire képes mindent megtenni — a hazáért?

Nem; ezen az úton nem fogjuk megközelíteni Utopiát. És legyen meggyőződve mindenki, hogy a hazánkbeli különböző nemzetiségek a legnagyobb lelki nyugalommal vannak az iránt, hogy nemzetiségükből nem fognak kiforgattatni. Kételkedjék bennük bárki bármely tekintetben, ebbeli nyilatkozataiknak őszinteségében kétkedni nem lehet. Ha panaszkodnak, ha ellenszenves nyilatkozatokat hallatnak, ez nem a beolvasztástól való félelemnek, nem az irányukba foganatba vett intézkedések ilynemű s általuk már tapasztalt hatásának jele. Ők igen jól tudják azt, hogy ellenükben bizonyos határokon túl menni részint anyagi, részint erkölcsi lehetetlenség. Hajlandóságnak pedig, magukat beolvasztatni, a túlnyomólag nagy résznél egyátalában semmi nyoma. Ellenkezőleg, teljesen kifejlődött nemzeti érzületet látunk. A horvátok oly helyzetben vannak, hogy náluk az egy ország egy nemzet programmja minden további erőlködés nélkül meg van valósulva. A románok és szerbek integráns részeül tekintik magukat azon faj- és nyelvrokonaiknak, kik a határon túl független államokat alkotnak. A tótok csak a nagy szláv család tagjainak tekintik magukat, de ez jelentékeny tápot ad a szívós ragaszkodásnak nemzetiségükhöz.

Ezeket a vallonok vagy baszkok állapotára reducálni nem fogjuk soha.

De ezek mellett van igen is nálunk oly nemzetiségű lakosság is, mely a magyarosodástól nem vonakodik, s ezek, az erdélyi szászokat kivéve, a németek. A mennyire türelmetleneknek és hatalmaskodóknak látjuk ott, hol mint nagyhatalmasság vannak megalakulva, s mi így tapasztaltuk régi történelmünk folyamában is, a mily nehéz megélni velök általában ott, hol politikai vagy municipalis alapon állanak, mint az erdélyi szászokkal vagy akár csak a régi budai polgársággal is, ép oly könnyen hajlik a németség nyelvének változtatására ott, a hol elszórtan s testületi kötelék nélkül létezik. S míg ezt mi csak is örömmel és elismeréssel fogadhatjuk, nem is érdemelnek érte senkitől szemrehányást. A mi németjeink azzal a megnyugvással engedhetik át gyermekeiket a megmagyarosodásnak, hogy a nagy német törzs ezt a kis fogyatkozást meg sem érezi, másrészt pedig nagy állampolgári szellemről (esprit civique) tesz tanuságot annak fölfogása, hogy ebben az országban, annak a nemzetnek, mely itt a vezérszerepet viszi, erősbödése nemcsak a magyar fajnak magának, de az államnak, a közös hazának is előnyére válik.

De bármi nagy önbizalommal s ennek folytán a nyugalomnak egy nemével fogadják is a másajkuak az általános magyarosítás előmozdítására irányzott intézkedéseket, azért, természetesen, a mi sérelmes, az sérelmes marad s növeli azon elégedetlenség tőkéjét, mely mindaddig míg realis alapon nyugszik, lehetetlenné teszi ebben az országban jó viszonyoknak létrejövetelét s folytonosan Damocles kardjaként tartja fejünk fölött a legveszélyesebb bonyodalmak előállásának lehetőségét.

Azért számoljunk le minél előbb azzal a reménykedéssel, hogy e hazában élő minden nemzetiséget megmagyarosíthatunk s kövessünk oly politikát, mely viszonyainknak megfelel. Ismerjük el, hogy ebben a hazában a vezérszerepet vivő magyarság mellett vannak már oly nemzetiségek is, melyek teljesen kifejlett nemzeti érzülettel bírnak s melyeket azért nemzetiségükből kiforgatni lehetetlenség. Az oly nemzeti politika, melynek az a jelszava, hogy «egy állam, egy nemzetiség» nem a mi viszonyainkhoz való; nekünk kellene lenni az utolsóknak, kik azt a nemzetiségi eszmét hirdetik, mely mint a XIX. század uralkodó eszméje szerepel, s mely GRÜNWALD BÉLA szerint szétbontja a létező államokat, mert ennek éle ellenünk fordul. A mi föladatunk ragaszkodni ahoz, hogy a XIX. századbeli emberiség nem csak nemzetiségből él s van elég érdek a nemzetiségi közösségen kívül is, mely képes arra, hogy embereket közös állami létbe egyesitsen.

Nem az a kérdés, mi jobb. Kétségtelen, hogy könnyebb dolguk van azoknak a nemzeteknek, melyeknek kebelében nemzetiségi különbségek nem léteznek. De bármi nagyok is az ily állapotnak előnyei, annak előállításáért mindent koczkára tenni nem szabad, nem szabad ott különösen, hol a dolognak kivihetetlensége nyilvánvaló. Ily országokban, — ha már az «alapnak» utóvégre is csak elméleti kérdése fölött akarunk minden áron academicus vitatkozást kezdeni, ha alapot keresünk akkor, midőn már az épület is és pedig régóta fennáll s akár jó, akár nem az alap, róla az épületet borsón eltolni nem lehet — más alapot kell az állami létnek teremteni, mint az, hogy az állam «az a forma, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik.» A magyar nemzet ebben az államban él és fejlődik mint nemzeti egyéniség, rá is nyomja erre az államra a maga

egyéniségének bélyegét, de annak a formának keretén belöl, helyet kell neki adni a többi nemzetiségeknek is s azt az egyéni életet nem szabad úgy értelmezni, hogy itt másnak élethez és fejlődéshez nincs joga, legfölebb megtűrve lehet, de ez a türelem is fel van mondva, mert az államegység megköveteli, hogy egy államban csak egy nemzetiség legyen.

Ily exclusiv nemzeti politika a magyar államnak alapja nem lehet. A magyar állam létalapja nem lehet más, mint minden itt lakó nemzetiségnek az a közös meggyőződése, hogy jobb ebben az államban létezni, mint bontakozni s egy bizonytalan jövőnek elébe menni; jobb itt maradni meg, daczára annak, hogy itt nincs az ember a nemzetiségnek oly teljes élvezetében, mint egy a szó teljes értelmében nemzeti államban, daczára annak, hogy itt egy más nemzetiségnek kell átengedni a suprematiát. Ezt a meggyőződést fentartja a történelemben gyökerező status quohoz való természetszerű ragaszkodás, fentartja a hazafiság, azon érzés, mely az állampolgár keblében ép oly természetesen megfogamzik, mint a gyermek kebelében a családi tűzhelyhez való vonzódás; megerősíti a szabadság és jólét élvezete, és mint a szabadságnak egyik legfőbb postulatuma az, hogy nemzetiségének fentartásában és élvezetében senki nem korlátoztatik s ebben csak az államszervezet egységének s mindenkit közösen érdeklő jó működésének kellékei szabnak határt.

Ez áll szemben a magyarosításnak azon elméletével, mely Grünwald Béla könyvében előttünk áll. Ez felel meg a létező viszonyoknak, a másik elérhetlen czélt tart szem előtt s tesz koczkára mindent amaz elérhetlen czél felé törekvés alatt.

Azt mondják talán, hogy ha én a magyarosítási politi-

kánál lehetetlenségről beszélek, az általam ajánlott politikának is megvan a maga lehetetlensége; mert ki fogja eltalálni a modus vivendit az oly különböző nemzetiségek közt, melyek mindenike saját nemzeti egyénisége szerint akar élni az államban. Én úgy tudom, hogy ez a kérdés meg van fejtve s csak azért tűnhetik föl megfejtetlennek, mivel már eltértünk attól a gondolattól, melynek concret alakba öntésére volt kísérlet az 1868-iki nemzetiségi törvény s melynek alapján áll a hivatalos Magyarország, de melyet irott malasztnak neveznek a nemzetiségbeliek s melyet fölmondottnak szeretne tekinteni a GRÜNWALD BÉLA-féle politika. Meg van fejtve, mondom és nem úgy értem, hogy az 1868-iki törvény által, de meg van fejtve egy nagy fontosságú tény által, mely a nemzetiségi kérdés alatt értett sok kérdés közt való eligazodásra egy fix pontot képez. És ez nem más, mint a magyarságnak elismert suprematiája. Nem arról van nálunk szó, mint példáúl Csehországban, hogy melyik legyen az első két versenyző nemzetiség közűl. Ez nálunk nem controvers-kérdés. Tisztába van hozva lényegben a nyelvkérdés is, meg van állapítva közmegegyezéssel, hogy a törvényhozás s az állami főhatóságok nyelve vagy ha úgy tetszik, az állam nyelve, a magyar. Ez a lényeg; számtalan részletes nyelvi ügy marad fenn ezentúl, mely részint törvényes, de sokkal inkább esetről-esetre alkalmazandó elintézést kíván, de ezek nem okozhatnak komoly nehézséget, mihelyt annak tekintetnek, a miknek lenniök kell t. i. czélszerűségi kérdéseknek. S hogy ilyeneknek tekintessenek, arra nem kell más, mint az, hogy az állami nyelv határának előretolása az általános magyarosítás felé tett haladásnak ne tekintessék. Mihelyt ez a czél föladottnak tekintetik, az állami nyelv köre tágításának minden vívmányi természete és fontossága elesik, tehát

szükség nélkül nem fog történni; de elvesz más részről odiuma is, elvesz akár a féltékenység, akár a szenvedett újabb megaláztatás érzete, melylyel az ily terjeszkedés különben jár s azért eltünik az ok nélkül való ellenzés is. Teljesen hasonló lesz az eset, ha a többi nyelvek körének tágításáról lesz szó. Kinek mi köze hozzá, hogy például az a szolgabíró, kihez egy tót vagy román ember panaszra megy, micsoda nyelven beszél azzal az emberrel, hogy panaszát megértse s őt útba igazíthassa. Szolgabíró vagy megyehatóság, járásbiró vagy törvényszék, de bármely hatóság körében, mi történik azon czélból, hogy a felek érdekei sérelmet ne szenvedjenek, mi módon akadályozná az a magyar nemzetet abban, hogy ez országban a maga nemzeti egyénisége szerint fejlődhessék?

Miután a magyarság suprematiája nem controversia kérdése, teljesen elég volna téve annak, mit GRÜNWALD BÉLA e szavakkal fejez ki: «a XIX. század nemzeti egyéniséget követel az állami lét alapjául», valamint annak is, hogy «az állam azon forma, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik», ha t. i. ezek a szavak nem úgy volnának gondolva, hogy az állam egyetlen nemzetiségnek lehet csak hazája. A magyarság itt teljesen kifejtheti a maga egyéniségét, ebben a többi itt élő nemzetiség egyáltalában nem akadályozhatja, nem is feszélyezheti. Az már, hogy létszámát más nemzetiségek elhódított tagjaiból megkétszerezze, nem annyit jelent, mint élni és fejlődni; ennek ellenállanak a többiek, de ahoz való jogát a magyarságnak, hogy ezt az államot tartsa saját fészkének, senki kétségbe nem vonja, annál kevésbé, mert azok a nemzetiségek sem nélkülözik annak előnyeit, hogy a nyelv, melyet beszélnek, állami nyelv, a faj, melyhez tartoznak, uralkodó faj szomszéd országokban, s a mely fokára emelkedhetik az

által nyelvök és nemzetiségök a fejlődésnek, abban ők magok is részesülnek.

Nincs elzárva az útja a terjeszkedésnek sem. Én nem tudom vajjon azok, kik tűzzel-vassal akarnak terjeszkedni (szerencse, hogy mai világban tűz és vas, betű szerint, már nincs kezünk ügyében), meggondolták-e mi lenne következése, ha valami túlságos nagy sikerrel menne a magyarosítás. Vajjon nem teljesednének-e be rajtunk ismeretes példabeszédeink: törököt fogott, vagy, a ki sokat markol, keveset szorít. Széchenyi István mondá 1842-ben tartott academiai megnyitó beszédében «azért, hogy valaki magyarul megtanult, nem magyar még!» E rövid szóból is kitünik, mily nagyra tartotta ő az általa sokszor oly keményen korholt magyar nemzetet, kilátszik, hogy a fajépség megóvásának szüksége is megfordult agyában, mert hiszén a határtalan terjeszkedési vágy már akkor is jelentkezett. A túlságosan gyors terjeszkedés veszedelme nem nagy ez idő szerint, de a magyarosítási politika által contemplálva s tétovázás nélkül elfogadva van. És volna rá eset, még az erőltetett magyarosítástól eltekintve is, az t. i., ha az ipar föllendülésének lehetségessé tétele folytán tömegesen jőnének ide idegenek. De a magyarosítás szóvivőinek legtöbbjét eféle aggályok nem bántják; hadd legyen akármilyen, csak minél több magyar; ha a neophyták és a «faluval tartók» hangosabban hirdetik az igét, mint bárki más, azt mondják; ime ezek a leglelkesebb magyarok! Én még azt se nézem vajjon megtanult-e valaki magyarul vagy sem s azért elismerem, hogy személyére nézve némely ember, ki magyarul nem tud, többet érhet, és pedig nekünk, mint száz tősgyökeres magyar; aradi vértanuk lettek idegenekből, míg az ősök hosszú sorával dicsekedő tiszta magyarok szerepeltek mint muszkavezetők: de mégis, ha sikerülne az a phantasticus

tömeges magyarosítás, valóságos veszedelem lehetne a magyarságra nézve; szerencse, hogy nincs rá kilátás, mert így talán majd úgy fog történni, a mint leghelyesebb, annyit foglal magába a magyarság az idegen elemekből, a mennyit képes lesz assimilálni is.

Van elég tere a magyarosításnak minden pressio és magyarosítási politika nélkül, nem lépve túl semmiben a loyalitás és kíméletesség határait. A magyarságnak kezében van az állam nyelve, ez saját erejével ható eszköz, és oly nagy előny, hogy ha e mellett sem tudna terjeszkedni, akkor hasztalan volna úgyis minden erőködés, azt kellene látnunk, hogy a magyar fajban nemcsak expansiv tehetség, de egyszerűen életerő sem létezik. Van is ennek a hatásnak foganatja; a mely gyarapodást általánosan s különböző irányokban tapasztalunk, s ez kétségen kívül nagyon jelentékeny, ennek s mellette egy kissé annak is tulajdoníthatjuk, hogy mégis van ebben a magyar fajban valami, a mi az emberekben rokonszenvet ébreszt. Bizonyos lebegő elemek, melyek a gravitatio köréből kijutottak, ezért csatlakoznak épen mihozzánk és nem a másajkú nemzetiségekhez. Tág tere van a magyarság terjedésének, mint már fentebb említém, a német s különösen a városi német lakosság körében, melybe nem hat be semmiféle Schulverein-izgatás. De van még egy tér és ez nem más, mint a magyarság maga. Hódítani akarunk s mert már megszokott dolog, nem is veszszük észre, mily abnormis állapot a legelőbbkelő körök nagy részének elnémetesedése. Nem is tartja senki föladatának ennek az állapotnak megváltoztatására megfelelő figyelmet és tevékenységet fordítani, mint ha magyarnak lenni csak a tömegnek volna kötelessége. A felvidéki culturegyletek pedig nem ártana, ha figyelmöket arra is fordítanák, hogy kissé tisztább kiejtéssel hal-

laná az ember hangoztatni azokat a lelkes szavakat, melyekkel a magyarosítás igéit hirdetik. GRÜNWALD BÉLA azt mondja egy helyt, hogy az erősen kifejlődött nemzeti érzületet az idegesség jellemzi, melyet a nemzetiségre vonatkozó dolgokban tanusít. Megvallom, csudálkozom magam is, midőn a közönség részéről oly végtelen türelmet látok a magyar nyelvnek saját táborában való gyakori borzasztó meghurczoltatása ellenében. Mint ha leereszkedés ténye volna született magyarok részéről, a mi a nemmagyarok részéről kötelesség. Hallatlan dolog ez minden más nemzetnél.

De micsoda kilátásaink lehetnek az állam legfontosabb föladatainak megvalósítására a két különböző elmélet szerint? Ismételve kell idéznem GRÜNWALD BÉLA könyvének egy helyét, melynek már foglalkoztam egyik részével, de fölötte jellemző másik része is. Így szól: «az állam nem csupán hatalmi tényező, nem csupán a törvényhozás és igazgatás szervezete s *valamely abstract szabadság* megvalósítója, hanem a forma is, melyben egy nemzet saját egyénisége szerint él és fejlődik.» Nem feltűnő-e az ironia, melylyel GRÜNWALD BÉLA a szabadságról szól? Abstract szabadság, valamely abstract szabadság, épen csak nem «holmi» szabadság. A szabadság eszméjével való ily elbánás nagyon furcsán esik annak, a ki ért oly korszakot is, melyben nem is igen hallotta az ember a szabadságot másképen emlegetni, mint «szent» szabadságnak. A «valamely abstract szabadság» nagyon emlékeztet a «hazafias érzelgés és rajongásra», mely kifejezések kitalálására szintén szabadalmat kérhet GRÜNWALD BÉLA. Szerinte tehát az államnak nem tartozik feladatai közé a szabadság biztosítása. Pedig ezt régebben úgy tanultuk; a szabadságot a földi javak legbecsesbjének tartottuk. A hajdani «Gyülde», a pesti pecsovics-kör emberei nem

voltak a szabadságnak valami nagy barátai, de azok se mertek volna róla oly cynismussal szólani. Haladtunk. Nem volt-e igazam, midőn azt mondám, hogy a modern állam, a mint azt Grünwald Béla képzeli, ikertestvére annak az absolut királyságnak, mely legyűrte a rendiséget, s megteremtvén a közérdeket megvalósító állami közigazgatást, megtelt idealis tartalommal? Ideálokról szól igen gyakran Grünwald Béla, az idealismus magaslatára akarja emelni a központosítás és a nemzeti politika tanait. A szabadság cultusa nélkül nincs a politikában idealismus. Az oly politika, mely gúnyolja a hazafiui érzelgést s az abstract szabadságot, mely az Elsasst és Posent germanizáló Bismarckra hivatkozik, s ép úgy hivatkozhatik a Lengyelországot russificáló orosz czárra is, nem tudom honnan veszi az idealismusra való igényeit.

De a Grünwald Béla-féle nemzetiségi politika, ha leszámolt az abstract szabadsággal, teljesen logicus és következetes. Ha az államnak a szó szoros értelmében nemzetiségi alapon kell állania, s ehez nem elég a magyarság suprematiája, de szükséges az általános megmagyarosodás, akkor nem lehet tekinteni se jobbra, se balra, nem lehet válogatni az eszközökben, érzelgéssé válik a jogtisztelet, a jogegyenlőség fentartása, a szabadelvűség, nem is említve a humanismust; akkor az állam alapját megszilárdítani az egyedüli, a mindent háttérbe szorító föladat, s ezt rózsavízzel és keztyűs kézzel keresztül vinni nem lehet. És valóban megdöbbenve hallunk csodálatos nyilatkozatokat, melyek szerint a czél szentesít minden eszközt, ha tőle a magyarosítás előmozdítását reményleni lehet; hallunk hirdetni oly nézeteket s követeltetni oly rendszabályokat, melyek szerint a jogegyenlőség aliquando valet, aliquando non valet; a magyarosítás érdekében a kormányzat terén

a törvényesség felfüggesztéséig s a törvényhozás terén kivételes törvényeknek hozataláig is készek volnának elmenni némely túlbuzgó hazafiak.

De tapasztalunk egyebet is. A mely mértékben növekedik a fölindult áramlat, ugyanoly mértékben halványul el a függetlenség eszméje. A nemzet megfeledkezik nemcsak arról, mit még kivívnia kellene, de azon állásról is, mely a tényleges viszonyoknál fogva megilleti s oda áll azoknak a nemzetiségeknek sorába, melyek a hatalom kegyéért versenyeznek. Ismeretes a nemzetiségek ezen eljárása; minél élesebben folyt időről időre köztök és közöttünk a versengés, annál jobban hangoztatták a császárhoz és birodalomhoz való tántoríthatlan ragaszkodásukat. S ebben a politikában nem engedték magukat megzavartatni akkor sem, ha a hatalom néha jónak találta a maga politikájának élét ellenök fordítani. Hasonlót látunk Ausztriában is. Úgy látszik a magyarosító politika apostolai is túl akarnak licitálni valamennyi nemzetiségi szóvivőn Lajtán innen és Lajtán túl; abban az arányban, melyben növekedik a magyarosító mozgalom, halljuk szaporodni egy bizonyos émelygős loyalitási tüntetésnek nyilatkozatait, de tapasztaljuk a kedvkeresést még komolyabb dolgokban is, számtalan millióknak vita nélkül való megszavazásában s gondos kerülésében minden oly kérdés feszegetésének, melyről tudva van, hogy a hatalom szemében nem kedvelt tárgy. Ebben az eljárásban is van logika kétségen kívül. A hatalom kegyének megnyerése nemcsak hathatós segítség, de nélküle nagyobb eredményeket várni nem is lehet. Csak az a baj, hogy ennek a segítségnek nagy ára van és hogy nem is megbízható, mert könnyen fordulhat a koczka s akkor nyakunkba veti a dolog odiumát és mint már gyakran történt, ellenünk fordul. Ez nem nekünk való politika, hagyjuk ezt a horvá-

toknak, a cseheknek; ne álljunk mi be a hatalom kegyére licitáló nemzetiségnek, maradjunk nemzet s mint ilyen foglaljunk állást igazaink és érdekeink mellett.

Maradjunk nemzet abban az értelemben, mint azt az 1868-iki nemzetiségi törvény bevezetése e szavakban fejezi ki: «Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint és politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja». Biztosítsuk magunknak azt az előnyt, hogy ha kimondjuk e szót «a magyar nemzet», tizenöt millió embert értünk alatta és nem ennek felét; de ez csak úgy történhetik meg, ha ennek a nemzetnek egyik fele nem helyezkedik hadi lábra a másikkal; ez esetben nem vagyunk többé oszthatlan egységes magyar nemzet, hanem vagyunk mi magunk is nemzetiség; akkor mi magunk akarjuk minden áron napi renden tartani és élére állítani azt a nemzetiségi politikát, melyről maga Grünwald Béla mondja, hogy szétbontja azokat az államokat, melyek különböző nemzeti elemekből állanak.

A mi érdekünkben épen ellenkezőleg az áll, hogy ezt a nemzetiségi politikát lehetőleg elodázzuk, élét vegyük s vele szemben minél inkább érvényesítsük mind azon egyéb tényezőket, melyek egy államnak consistentiáját biztosíthatják. Nekünk a történelmi alaphoz kell egész erővel ragaszkodnunk. A történelmi előzmények eredménye a status quo; itt birtokon belül vagyunk; a vis inertiæ egymagára is, de a hazafiság érzelme, melylyel szülőföldéhez, honához az ország minden lakója ragaszkodik, oly tényezők, melyek mellett Magyarország a jövőben is birhat kellő consistentiával, ha nem akarunk magunk eltérni erről az alapról s nem kivánjuk ezt más elméleti alappal, a nemzeti egyéniségnek

az általános megmagyarosításig kibővített alapjával fölcserélni.

A nemzeti egyéniség alapja is megvan, a mennyiben a mi körülményeink közt egyedül lehetséges, megvan a magyarság suprematiája. Megvolt mindig tényleg a multban is, de ennek az államnak magyar jellege még inkább kidomborodott az újabb időben, kidomborodott az által, hogy a latin nyelv helyét a közéletben a magyar foglalta el. Ennek így kellett történnie, ez mellőzhetetlen volt, de ezzel meg is történt mindaz, a mi az adott helyzethez képest természetes és jogos aspiratióink tárgyát képezhette. Ha GRÜNWALD BÉLÁnak az a panasza a múlt idő ellen, hogy Magyarország nem nemzeti egység, hanem csak közjogi egység volt, ma ily panasznak alapja többé nincs. Láttuk, mennyiben igaz GRÜNWALD BÉLÁ-nak azon állítása, hogy a nemzetben nem volt nemzeti érzület, hogy maga küzdött saját nyelve ellen; de lett légyen bármiként, a mulasztás helyre van hozva s a magyar nemzetiség oly karba van állítva, hogy most már nemcsak megélhet, de föl is virágozhatik.

A magyar nemzet oly nagy előnyöknek van birtokában, hogy nemzetisége megóvásának tekintetében jövője miatt teljesen nyugodt lehet s egyáltalában nincs rá szüksége, hogy a nagy méretekben való számbeli szaporodás elérhetlen aspiratiója miatt mindent koczkára tegyen. Létszámunk nem nagy, de kétszeresen számít a világ közvéleménye előtt, ha képesek leszünk fentartani azt a fölényt, melynek mindig birtokában voltunk jó- és balsorsban egyaránt s vagyunk kétségbevonhatlanul még inkább e pillanatban. Vezérszerepet vinni az itt lakó többi nemzetiségek közt oly hivatás, mely nemzeti dicsőségre való aspiratióinknak egyik legméltóbb tárgya lehet; megtalálni a

módját, miként kell együtt megélni a végzet szeszélye által oly csudálatosan conglomerált különböző elemeknek, oly feladat, melynek megoldása méltán fog sorakozni a honalapítás és az ezredéves állami lét nagy tényeihez. S meg fogjuk oldani, ha a nemzeti genius sugallatát követjük s magunkat tévtanok által az igaz útról eltéríttetni nem engedjük. A magyar ember, a magyar nemzet emberséges és igazságos volt mindig, mikor kenyértörésre került a dolog, ez legyen iránytűje minden időben; igazságos politika — ez lesz az egyedül helyes nemzeti politika.

XII.

Tanuságok.

Grünwald Béla irányzatos előadása szerint a magyar nemzet szomorú szereplésének oka az általa rajzolt korszak alatt, saját magában, elmebeli képesség és jellem tekintetében fogyatékos voltában keresendő. Az én fölfogásom szerint ama korszak történetének tanulmányozása csakis annak vezet teljes fölismerésére, hogy ferde közjogi helyzet és rossz kormányzat mennyire tönkre képes tenni egy jóravaló nemzetet. Ez a legfőbb tanuság a régi Magyarország történetéből. Egy nemzetnek természet szerinti képessége és jelleme nem lehet alávetve időszaki változásoknak; ha természeténél fogva lenne olyan a magyar, milyennek Grünwald Béla rajzolja, nem lehetett volna más, nem tanusíthatott volna annyi tehetséget, erélyt, szellemi emelkedettséget sem a megelőző, sem a következő korszakban. Másban kell tehát keresni az okot. Ez a rendi alkotmány hatása nem lehet; a rendiség nem akadályozta meg Európa népeit a culturában való gyors fejlődésben, nem akadályozta hazánkat sem a megelőző korban, daczára azon rendkívül súlyos helyzetnek, melybe a török hódítás által jutott. Az ok tehát nem lehet más mint «az idegen uralkodóház és az örökös tartományok és Magyarország közt fönállott vi-

szony» vagyis az a politika, melyet a hatalom Magyarország ellenében követett.

Ez a politika ama korszakban fejtette ki teljesen a maga hatását. Abban a korszakban működött úgy mint egy véglegesen consolidált és állandó formát öltött kormányzat. I. Ferdinánd trónralépte után több mint másfél századig az osztrákház uralma Magyarországon nem volt consolidáltnak tekinthető; nem csak formailag, miután a királyválasztási jog fennállott, de tényleg is; csakis akkor vált azzá, midőn Buda a töröktől visszavétetett s Erdély is az uralkodóház hatalmába került. Addig csak egy részét birta az országnak, a többihez csak virtuális jogot tartott; az ország nagyobb része, Erdély a magyarországi részekkel, nemzeti fejedelmek alatt független államul élt; s az egész nemzet a forradalmi támadások egész lánczolatával tanusította, hogy menekülni akar azon kötelékek közül, melyekbe az osztrákházzal való szövetkezés által jutott. Csak a szatmári békével, melyet nemsokára követett az úgynevezett pragmatica sanctio, állott be a definitiv helyzet s azóta fejtette ki teljes mértékben a maga hatását.

Ez a helyzet pedig azért vált ránk nézve végzetessé, mert az uralkodóház nem olvadt be a nemzetbe, annak érdekeit nem azonosította saját érdekeivel. Ily viszonyt csak az örökös tartományokkal tartott fenn; Magyarország irányában folyvást idegen maradt, szerzeménynek tekintette ez országot, melyet régi sajátja, a Hausmacht javára kihasználni, általa a maga világra szóló nagyhatalmi állását kiterjeszteni s szilárditani tartotta föladatának. A mely ragaszkodást és vonzalmat a dynastiák a népek iránt táplálni képesek, az egészen az örökös tartományoknak jutott, ezeket szerette az uralkodóház, már úgy a maga módja szerint, ezeket gondozta atyai kormányrendszerrel s a fölvilágosodás mételyé-

nek távoltartásával, de viszont azzal is, hogy oda hordja össze mind azt, mit az anyagi boldogulás eszközeiből másutt összeszerezni tudott. A Magyarországgal való viszony békekötési természetű maradt. Az uralkodóház belenyugodott, hogy Magyarország szűk korlátok közé szorított alkotmányos életét megtartsa, alávetette magát annak is, hogy ezen alkotmányosság jelképeit respectálja, a koronázás sőt az eskütétel szertartásának, sőt annak is, hogy az ország jogait formulázó törvényeket szentesítse, de kezébe kerítette s erősen tartotta a külügyet, hadügyet, pénzügyet, és mindenek fölött a kereskedelmi ügyet. A mint az utóbbi eszköz által még Mária Terézia idejében véglegesen létre jött azon rendszer, mely Magyarországot gyarmati helyzetre kárhoztatta, Magyarország sorsa — mint helyesen mondja Grünwald Béla — el volt döntve. Ez volt az uralkodóház politikája épületének zárköve. Magyarország, meghagyott különleges intézményei segítségével teljesen el lett az örökös tartományoktól különítve, a non ad normam aliarum provinciarum valóság maradt folytonosan; nemzetül való fenmaradását annak köszönheti; de igazi állami létről, nemzeti fejlődésről, szellemi és anyagi haladásról szó többé nem lehetett.

Ezt a történelmi igazságot akarja Grünwald Béla elhomályosítani. Mert nem akart ugyan ellenkezésbe jönni a köztudattal az által, hogy ama kor szomorú képének tényezői közül kihagyja az uralkodóházzal és Ausztriával való viszonyt, de fejtegetéseinek folyamán oda lyukad ki, hogy ezen tényezőnek vállairól a felelősséget leemelje s azt a nemzetre háritsa át. Minél erősebb vádakkal halmozza el a nemzetet és a nemzeti életnek legfőbb tényezőit, annál inkább menti ki a fölöttünk uralkodott hatalom politikáját s tényleg ennek válik szemben a nemzettel ügyvédjévé s szószólójává. S mi czélból teszi ezt vagy legalább mi által

engedte magát e tévútra ragadtatni? Azon törekvés által, hogy kedvencz eszméinek számára a történelemből szerezzen új érveket.

Igy bánni a történelemmel nem szabad.

Végtelen nagy érdekök fekszik abban a népeknek, hogy a történelem sem tényeiben, sem tanuságaiban meg ne hamisíttassék. A tanuságok kellő levonásában, az okulásban találhatnak a népek egyedüli kárpótlást kiállott szenvedéseikért.

Mire int bennünket a régi Magyarország történelmének higgadt, tárgyilagos tanulmányozása? Történelmi és ethicai axioma az, hogy hasonló okoknak hasonló következményei várhatók. *Vigyázzunk, hogy ne térjenek vissza a régi magyarországbeli állapotok.*

Nem a rendiség az, a minek visszatérésétől tarthatunk. S ha Grünwald Béla épen ezen veszély által érezte volna magát könyvének megírására ösztönöztetve, fölösleges munkát tett volna. Minek bunkóval ütni agyon a legyet. Nem lehet tagadni, hogy a reactio szele fujdogál; de a modern reactio nem látszik hajlandónak a feudalismus, a rendi alkotmány formáit igénybe venni; nem ezeknek segítségével akar a kulcslyukon behatolni. Neki nem kell sem rendi, sem semmiféle alkotmány; centralisatio s ennek ikertestvére az absolutismus szolgáltatják neki a politikai chablonokat. Kisért még itt-ott hazajáró lélek gyanánt a feudalismus szelleme azon romok közt, melyek némely régi institutiókból fennmaradtak; ezeknek a romoknak eltakarítása csak opportunitási indokokból késik még, de csakis idő kérdése. Ennek siettetése nem lehet oly fontos szolgálat, hogy érette az absolutismus dicsének-zengőjének és az osztrákházi politika ügyvédének hozsannát mondjon a magyar democratia.

A rendi alkotmány tehát nem fog többé a haladásban akadályozni, nem fogja azt a «dermesztő» hatást gyakorolni. De miként állunk ama másik, a legfőbb tényező dolgában, melyet Grünwald Béla igy formuláz: az idegen uralkodóház s az örökös tartományok és Magyarország közt fönnálló viszony, mondjuk röviden, a közjogi viszony tekintetében? Mi különbség van az akkor és a most között? Magyarország államisága van-e most oly helyzetben, hogy a nemzet mind azt, mi az ország érdekének biztosítására szükséges, megtehesse? A régi Magyarország az önálló hadsereget kihagyta siklani a nemzet kezéből, — ez Grünwald Béla egyik legfőbb vádpontja. Kezében van-e most? És az, hogy nincs, hasonlíthatlanul nagyobb fontossággal bír most, mint abban az időben. Kezünkben van-e a vám- és kereskedelmi ügy? Kezünkben van igenis, ép úgy mint volt akkor is — a papiroson, de gondol-e rá a hivatalos Magyarország, hogy e jogot érvényesítse. Hazudik saját zsebére ép úgy mint akkor. Hol székelt akkor az igazi államhatalom? Bécsben a Staats-Conferenz-Ministeriumban, most a bécsi miniszteri conferentiákban, melyekre a független felelős magyar miniszterium tagjai fölszaladoznak. S a formáktól eltekintve, ki által, kinek érdekében intéztetnek most el a valóságban a legfőbb állami ügyek? A közös kormány s a delegatiók? Isten bocsássa meg bűnünket, ha ezt csak szóba is hozzuk, feleletül a kérdés második részére ott van Bosznia elfoglalása. Hogy a dicasteriumok helyett egy úgynevezett parlamentaris kormány igazgatja az ország belügyeit, hogy országgyűlés nem három évi időközökben van, de úgyszólván permanentiában, mind ennek meglehet a maga jó oldala, de mind ez a mi belügyünk, magán ügyünk, Magyarország állami önállóságát nagyobbá nem tette, az uralkodóház és az örökös tartományokhoz való viszonyunkat meg

nem változtatta. S ezt nem változtatta meg az sem, mire pedig egykor oly nagy súlyt fektettünk, hogy t. i. az örökös tartományok is alkotmányos lábra állíttattak; az ehez fűzött illusiókból alaposan kigyógyultunk.

De registráljuk azt is, a miben önrendelkezési tehetségünk gyarapodott s egészben a helyzet javult. Módunkban van tenni országos befektetéseket, emelni a közoktatást, mert az országos pénzügy kezünkben van, de mily iszonyú áron jutottunk ahoz, mit e téren tettünk s nem vagyunk-e eltelve a legsúlyosabb aggodalommal, hogy a beruházási farsangnak szomorú böjtje lesz, sőt már itt is van részben, mert a közczélokra való költekezés annyira megtámadta az egyes honpolgár zsebét, hogy az extra Hungariam non est vita házájában nehézzé vált a megélhetés. A helyzet javulására nevezetes tényezőnek kell tartanunk a sajtószabadságot. De nem úgy vagyunk-e ezzel is, mint az osztrák alkotmányossággal, hogy t. i. illusiókat tápláltunk. Ugy tekintettük egykor a sajtószabadságot, mint ha nem is lehetne más, mint a szabadságnak s a szabadelvűségnek leghatalmasabb harczosa s azt tapasztaljuk, hogy néha csak egy condottiere, ki a reactiónak is felajánlja szolgálatait. Még nem vesztettük el benne helyezett hitünket, de csodákat tőle többé nem várhatunk.

Mind ez nem elég az üdvösségre. Az önálló államiság hiánya közéletünknek most is tátongó sebe, közgazdasági helyzetünk tökéletesen olyan mint a régi volt; ahoz képest a mint halad előttünk és hátunk mögött a világ, Magyarország fejlődése megfeneklett. Ez ország, lakóinak fölébredt, tevékenység után vágyó szellemével, nagy mérvben gyarapodott műveltségével, számban növekedett és magas igényekkel eltelt értelmiségével, fejlettebb országokból recipiált intézményeivel egy nagyszabású kiépítetlen városhoz hasonlít,

melynek szépen ki vannak czirkalmazva sugár- és körutai, vannak bénne fölépített paloták, de sehogysem akar megtelni lakossággal s pezsgő üzleti élettel.

Helyzetünknek ezek a legfőbb momentumai. A mennyiben ezek idézték elő ama korszakban a tespedést és voltak a nemzet dicstelen szereplésének okai, hasonló okozatot eredményezhetnek egy újabb korszak alatt. Azt mondják talán: lehetetlen! Azon emelkedett hangulat, melybe a nemzetet a szabadságharczot megelőzött szellemi mozgalom, 1848 dicsősége, sőt a legujabb kornak is nem egy momentuma hozta, az értelmiség fejlődése, azon élénk tevékenységi vágy, mely a társadalom minden rétegeit áthatotta, teljesen kizárja annak lehetőségét, hogy a nemzet ismét oly lethargicus állapotba merüljön. Adja isten! De az az élénk szellem lelohad, mint kialszik a tűz, ha tápot nem kap. Azt mondják: a lelkesedésnek, a politikai izgalmaknak nem is lehet, nem is szabad folyvást lobogniok, most már a munka idejét éljük, dőljünk annak egész erővel. Helyes. De a «munkához» nincs anyag. A politika terén kénytelenek vagyunk belátni, hogy az államiság magasabb functiói el vannak zárva előttünk. A közös ügyekben való részvétünk, a mint hogy újabb módja már elvben is tökéletlen és félszeg valaminek mutatkozott, a gyakorlatban már épen semmisnek bizonyúlt, ezt komolyan venni többé nem lehet. De csökkent tagadhatlanúl közéletünk gyúpontja, az országgyűlés iránti érdeklődés is. Kiábrándultunk a parlamentarismus cultusából is. A parlamenti viták mindinkább elvesztik komoly jelentőségüket; a törvényjavaslatok elkészülnek bureaucrata körökben s a mit a többségben levő párt magánértekezletén megállapít, azon a parlamentben változtatni nem lehet. Parlamenti vitáink mindinkább csak arra valók lesznek, hogy új emberek a figyelmet magukra vonhassák. Meglehet, hogy

ez csakis a mérvadó emberek és körök helytelen eljárása következtében fejlődött ki ily alakban, de annyi bizonyos, hogy igazi parlamentáris élet és kormányrendszer nem fejlődhetik ki, míg a parlament hatásköre nem terjed ki a legfőbb állami ügyekre, míg nem lesz igazi parlament. Pedig az élénk politikai élet a rendes nemzeti munkához tartozik, nem lázas állapot, hanem az egészség jele. Politikai kérdések tüzetes vitatása mindinkább eltünik az időszaki sajtóból is, mintha az a fölfogás vezetné, hogy hiszen ott van az országgyűlés, az benne az illetékes; az országgyűlésben azonban a személyi kérdések uralkodnak, a szorosabban vett törvényhozói munka en bloc elfogadás útján végeztetik. Vannak nagy horderejű kérdések, melyeket szent borzalom környez, melyekhez nem mer nyúlni sem sajtó, sem országgyűlés, pedig érzi mindenki, hogy itt még megoldandó fontos föladat áll a nemzet előtt.

Pangás a nemzet munkásságának legfontosabb részében, a politika terén, tagadhatlan. A sok illusiót vesztett s lehangolt nemzetet nem lehet-e félteni, hogy egykori nyavalyájába, abba az ideglázas fásultságba visszaesik? De ha legalább azt mondhatnók: üsse a kő azt a politikát! Fordítsuk egész tevékenységünket az anyagi érdekek felé, szabad a tér, kedvező az idő, bizton lehet várni a munkásság sikerét. De hát miként állunk e tekintetben? Mint az a gazdaság, melynek van értelmes és serény gazdája, van kellő fölszerelése, földjei jól meg vannak szántva, jó maggal bevetve, minden föltétel megvan a jó aratás reményéhez, de nem jő az a májusi eső, mely csodákat művel, de a mely nélkül hiába áll a gazda akár a feje tetejére. Az önálló vámterület volna az a májusi eső, e nélkül a földbe vetett mag megtaplósodik, gyéren, foltosan kel, mosolygó, dús aratást adó vetésre számítani nem lehet. Miként támadjon így pezsgő

tevékenység a közgazdaság terén, legyen az ipar, legyen kereskedés vagy maga a földmüvelés? Lehetetlen csak úgy mint a régi Magyarországban. Az anyagi érdekek körül való serény munkásság vagy a mire volna különösen szükségünk, egy nagyobb szabású lendület nem támadhat föl, hogy pótolná azt a pangást is, melyet a szellemi érdekek körül tapasztalunk.

De már tapasztalható is bizonyos analogia a mostani hangulat és a között, mely a Grünwald Béla által rajzolt korszak kezdetén uralkodott. A Rákóczi-féle szabadságharczban nyilvánult utolsó erőfeszítés után tagadhatlanul jól esett az annyit vérzett s kifáradt nemzetnek a megpihenés. A győzelmes hatalom nem aknázta ki a helyzetet úgy mint talán tehette volna, mint máskor tette, s bár mennyire sajgott is a legyőzött kurucz kebele, bizonyos megnyugvással akaszthatta szögre kardját, mert hiszen az ősi alkotmány nem semmisíttetett meg. A nemzetnek jól esett tagadhatlanul, hogy az eperjesi mészárlás meg a gályákra hurczolás végleg elmulni látszott, a labanczok garázdálkodása megszünt. Bármennyire megkeserítette is ebbeli örömét a győztes hatalom, jól esett a hazafinak, hogy a török az országból kitakarodott. Az Acheronta movebo politikájának pedig végleg lejárt az ideje már csak azért is, mivel a félhold hatalmának hanyatlása nyilvánvalóvá lett. De tapasztaljuk is azt minden nemzet történelméből, hogy nincs oly mozgalom a nemzeti közérzületben, melynek ne volna meg a maga reactiója, annál erősebb, minél nagyobb volt az actio, mely megelőzte. A rebellis hangulat a szatmári békekötés után a loyalitás túltengésébe csapott át; annyira háttérbe szorult legalább, hogy azok, kik a híres moriamurt színre hozták, nem találtak ellenzésre az országban sehol, habár azok, kiknek feladatuk volt ujonczokban, gabonában, széna- s zabban leszámítolni

a pozsonyi urak lovagias fölbuzdulását, csak hírökből ismerték a szép királyné bájait. Ez a túláradozó loyalitás maradt meg mint közéletünk alaphangja az egész tespedési korszakon át. Mária Terézia s a nemzet közt keletkezett gyöngéd viszony egy kis összezörrenéssel lett megháborítva az 1764-iki országgyűlésen; a királyné negyvenéves uralkodása alatt csak háromszor hívott egybe országgyűlést; épen az ő uralkodása alatt mérte ránk az uralkodóház politikája a legsúlyosabb csapásokat, akkor németesedett el a főnemesség, akkor lett végleg megállapítva Magyarország ellenében a gyarmati rendszer; s mindennek daczára aranykornak kürtölték ezt a végzetterhes időt. Mert a kielégített személyes érdekeknek roppant tömege nehezedett egész súlyával a nemzet érdekeire. Igen sok ember jutott a török hódoltságban fekvő birtokának élvezetébe, de arra is maradt belőle, hogy a neoacquistica commissio révén szerencselovagok roppant vagyont szerezzenek. Az udvari kegyek szokatlan pazar osztogatása addig ismeretlen csillogással kápráztatta a nagyravágyást, bevétetvén vele az elnemzetietlenedés mérgét; a közművelődés érdekében tett egy és más intézkedés, mint a Ratio educationis s némely tanintézet fölállítása nagy lendület zajával, kevesebb realis értékkel, lett színre hozva; a fővárosban, a mennyiben e nevet megérdemelte, királyi palota épült, bár lakatlanul maradt; ha azonban a főváros nem növekedett, annál nagyobb számmal épültek a czopfstilű kastélyok országszerte a magyarok birtokain; a cultura nagy emelkedésének nagy hírétől visszhangzott az ország akkor is.

Semmi sincs új a nap alatt. Volt akkor is boldoguló ember, volt országos boldogság és ennek éneklője, de a korszakból, mely eként indúlt, lett a «régi Magyarország». Vigyázzunk, nehogy dédunokáink megérjék második kiadásban.

Hogy ez meg ne történhessék, távolítsuk el azt a most is fönnálló okot, melyre a régi Magyarország egész nyomorúsága visszavezethető. Vívjuk ki hazánk állami függetlenségét; hogy módunkban legyen megtenni mind azt, mi az ország fölvirágoztatására szükséges. Állítsunk elő jó viszonyt a nemzetiségekkel, hogy tizenöt millió ember szava követelje egy szívvel s lélekkel az ország elévülhetlen jogait s boldogulásának mellőzhetlen eszközeit.

És, mert nem tudhatjuk milyen sikerrel járhatunk el állami függetlenségünk visszaszerzésében, tartsuk meg azt a mentő horgonyt, melylyel a régi Magyarország nehéz korszakában az alkotmányos szabadságot s magát a magyar nemzetiséget megmentettük; tartsuk meg az ősi önkormányzati institutiókat. Ne csak tartsuk meg azt, a mi belőlük még fennáll, de erősítsük meg újra, szabadítsuk meg abból a centralisáló iránytól, szabadítsuk föl az alól a bureaucraticus lom alól, mely rájuk nehezedik. Még jöhet idő, midőn jó hasznukat vehetjük mint mentő eszköznek; minden esetre jó szolgálatot tehetnek annyiban, hogy nem engedik kiveszni azt a szabad szellemet és igazi alkotmányos érzületet, melyet oly nagyra becsült eddig bennünk a széles világ s melyen alapult eddig nemzeti önérzetünk.

A **«Franklin-Társulat»** kiadásában (egyetem-utcza 4. sz.) Budapesten megjelent és minden könyvkereskedésben kapható :

Aldor Imre. **Deák Ferencz élete.** Emlékkönyv képekkel. Vászonkötésben 1 frt.

Ballagi Géza. **A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig** 5 frt.

Gróf **Batthyány Lajos,** az első magyar miniszter-elnök **élete és halála** 1 frt 20 kr.

Csengery Antal. **Deák Ferencz emlékezete** 1 frt.

Deák Ferencz beszédei. Összegyüjtötte *Kónyi* Manó. I. kötet 1829—1847. 4 frt. II. kötet 1848—1861. 2 frt 40 kr. III. kötet 1861—1866. 3 frt 60 kr.

Duruy Viktor. **Világtörténelem.** Átdolgozta és Magyarország történetével bővítette Dr. *Ballagi* Aladár. Vászonba kötve 3 frt.

Forster Arnold Florence. **Deák Ferencz.** Életrajz. Angolból fordította *Pulszky* Ágost. 1 frt 60 kr.

Görgey István, id. **1848 és 1849-ből.** Élmények és benyomások. Okiratok és ezek magyarázata. Tanulmányok és történelmi kritika. Első kötet 2 frt 40 kr. Második kötet 4 frt. Harmadik (befejező) kötet 4 frt.

Grünwald Béla. **A régi Magyarország 1711—1825.** Második kiadás 4 frt.

Guizot Ferencz. **Az angol forradalom története.** I. Károly haláláig ford. *Fésüs* Gy. 2 frt. Diszkötésben 3 frt.

György Endre. **Angol államférfiak és szónokok a jelenkorból** élet- és jellemrajzokban 4 frt.

Kerékgyártó Árpád. **Tiz év Magyarország legujabb történetéből.** 1840—1849. Két kötet 3 frt. Kötve 4 frt 50 kr.

Klapka György. **Emlékeimből.** Függelékül : gróf Teleki László levelei. A szerző fénynyomatu arczképével 5 frt.

Kovács Lajos. **Gróf Széchenyi István** közéletének három utolsó éve 1846—1848. (Sajtó alatt.)

László Károly. Napló-töredék az 1849-iki menekülteket, internáltakat, különösen Kossuthot és környezetét illetőleg, Törökországban és az Amerikai Egyesült-Államokban. Kossuth Lajosnak a szerzőhöz intézett sajátkezű levelével 2 frt.

Marczali Henrik dr. **A magyar történet kutfői** az Árpádok korában 1 frt 20 kr.

Murray C. E. Grenville. **A jelenkori oroszok.** Angolból ford. *Csurgó* György. 1 frt 40 kr.

Pap Dénes. **Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848—1849.** Első kötet 3 frt. Második kötet 3 frt 60 kr.

Pulszky Ferencz. **Életem és korom.** Két kötet. Második kiadás 5 frt.

Salamon Ferencz. **Magyarország a török hóditás korában.** Második kiadás 2 frt. Vászonba kötve 2 frt 50 kr.

— **Az első Zrínyiek.** Czimképes kiadás 3 frt. Diszkötésben 4 frt.

Szeremlei Sámuel. **Vallás-erkölcsi és társadalmi élet 1848 óta Magyarországon** 1 frt.

Szilágyi Sándor. **Erdélyország története,** tekintettel mivelődésére. Két kötet. Czimképes kiadás 4 frt. Diszkötésben 6 frt.

— **Vértanuk** a magyar történetből. Történeti tanulmányok 2 frt 50 kr.

Tankó János. **A forradalmak kora** és az ujabb állami alakulások 2 frt.

Teleki Domokos gróf. **A székely határőrség története.** A szerző hátrahagyott kéziratából közzétette *Szabó* K. 2 frt.

Magyar történelmi emlékek. Kiadta *Szalay* László.
Gróf Bethlen Miklós önéletirása. 2 kötet 8 frt 40 kr.
Gróf Károlyi Sándor önéletirása. 2 kötet 8 frt 40 kr.

Zichy Antal. **Eszmék, adatok, adomák gróf Széchenyi István naplóiból.** 60 kr.

Zsilinszky Mihály. **Magyar hölgyek.** Történelmi élet- és jellemrajzok 1 frt.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

XII/61 700

